OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1. fl. 24. xr. c. m.

Timothei Lukács
Professoris Baiae.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KÖZHASZNU

ESMERETEK TÁRA

A'

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

Bibliotheca Convent. PP. Franciscanor
Bajensis.

MÁSODIK KÖTET

BACO — CANONISATIO

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1831.

Országos Könyvtári Központ
Nem adható el!
Szegedi raktárából

OSZK

288.544
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
M.-kövedéknapló
1951 év 2501 sz.
R 1965
R 2

Nyomtatta Landerer Pesten.

Baco (Francis), verulami báró, st. albani viscount, Anglia nagypecsétőre és cancellariusa, egy a' legrendkivülvalóbb lelkek közül, mellyekkel egyegy időkor dicsekedhetik, Newton után első ékessége Angliának. Született Londonban 1561-ben 's kitünő lelkének már gyermeksége első esztendejitől fogva jeleit adta. 13 esztendős korában a' cambridge-i universitasba ment, hol mindennemü tudományokban csudálatra méltó sebességgel ment elő. Még nem volt 16 esztendős, midőn már egy munkát irt Aristoteles philosophiája ellen, melly neki arra látszott inkább alkalmatosnak lenni, hogy a' lelket visszálkodásokba bonyolja, mint felvilágositsa. Ugy látszik, hogy minden munkájit ez az észrevétel vezérlette. Szokás volt akkor Angliában, hogy a' status hivatalára szánt ifjakat külföldre, különösen Francziaországba küldjék, 's ennek következésében az ifju Baco is sir Amias Powlet-et Parisba kisérte, 's ebben olly tisztelet gerjedt iránta, hogy őt csak hamar egy fontos küldeménnyel bizta meg Angliába, mellyet a' királyné megelégedésére végezvén el, visszatért Francziaországba, hol ezen tartomány több megyéjit bentazta, hogy a' szokásokkal 's törvényekkel megesmerkedjék. 19 esztendős korában Europa állapotjáról egy munkát irt, mellyben korán megért itélő tehetségének szembetünő próbájit adta. Atyja halála visszahivá őt Angliába, hol hogy születéséhez képest élhessen, magát a' törvénytudományra szentelé 's a' törvények studiumát olly szorgalommal és haszonnal vitte, hogy még nem volt 28 esztendős, mikor a' királyné rendkivül való tanácsnokává kineveztetett. Már jó eleve foglalatoskodtatta őt azon idea, hogy az oskolai tudományok planumát megjobbitsa 's azokat czélirányosabban alkalmaztassa a' józan philosophiához, mellyről még azon foglalatosságok közt sem felejtkezett el, mellyek külső környülményeinek javitását irányzották. Azon hely, mellyet a' királyné mellett betöltött, inkább tiszteletes, mint jövedelmes volt. Talentumai 's a' nagykincstármesterrel Burleigh-vel 's ennek fijával, első statustitoknok sir Robert Cecil-lel, való öszveköttetése, ugy látszott, hogy az első hivatalokra nyitnak utat neki; de az utolsó 's lord Essex, Baco barátja és pártfogója, közt lévő ellenségeskedés sokáig késleltette előmenetelét. Gróf Essex egy falusi jószág ajándékozása által kivánta azt kipótolni, mit Baco a' legelevenebb hálával fogadott. Azonban elfelejté csak hamar azután, mivel tartozzék egy illy nagylelkü jóltévőnek, 's nem csak hogy semmivel ki nem menthető kicsinylelkűséggel elhagyá őt, mihelyt a' kegyelemből kiesett, hanem még fel is állott hivatlanul ellene, midőn perbe idéztetett. Ez a' gyalázatos háladatlanság közönséges neheztelést gerjesztett, 's akarmit hozott legyen fel Baco önmentségére, az udvarnál gyülölség 's szerencseirigylés tárgyává lett, és a' királyné nem volt hajlandó érte valamit tenni. Ezen kedvetlen tapasztalások után, ugy látszott, hogy egyeneslelküen 's méltólag kezdé magát viselni. 1593-ban a' middlesexi grófság követül választá őt az alsó házba, 's ő a' nép részére voxolt a' ministerek rendszabásai ellen, noha állandóan a' korona szolgálatjában maradt. Ha valami az ő nagy hibájit mentheti, szegénysége vala. Olly rongált állapotban volt ő, hogy kétszer ült fogságban adósság miatt. Jakab igazgatása kedvezőbb volt reá nézve. Ez a' fejedelem, ki a' tudományok védje akart lenni, megkülönböztetve fogadta Bacót 's 1603-ban a' nemesi rangba emelte. Baco ezen kedvezésre méltónak mutatá magát a' parlamentumban való viselete

által. Reá bizták, hogy terjessze innepélyen a' király elejébe azon nyomásokat, mellyeket magoknak a' királyi liferansok engedtek az ő nevében, 's ezen veszedelmes dolgot olly talentummal és szerencsével hajtotta végre, hogy mind a' királynak, mind a' parlamentumnak eleget tett. A' közrendüek háza nyilvános köszönetet voxolt neki, 's I. Jakab 40 fonttal tanácsosává választá őt, mellyhez még 61 font pensio járult. Lassanként mindég jobb jobb lett helyezete, jó házasságot tett, 1617-ben pecsétőri méltóságra emelkedett 's 1619-ben Anglia lordfőcancellariusává lett verulami báró czimmel, mellyet a' következő esztendőben st. albani viscount czimmel cserélt fel. Olly helyezetben volt most, mellyben könnyü 's fényes életet vihetett, a' nélkül hogy characterét pénzvágy 's haszonkeresés tetteivel mocskolja be. Mind e' mellett is sok panasz volt ellene. Azzal vádolták a' pairek kamarája előtt, hogy hivatalokat 's privilegiumokat osztogatott pénzért a' status pecséte alatt. Baco, ki magát nem menthette 's el kivánta kerülni a' köz figyelmet gerjesztendő törvényes megrizsgálást, megvallá vétkeit, a' pairek kegyelmébe ajánlá magát 's kéré, hogy a' büntetés, mellyet reá mérni fognak, magas hivatalának, mellyet gyalázatba kevert, elvételében határoztassék. Minekutána csaknem minden ellene tett vádakat környülállásos vallomása által igazolt volna, mind a' mellett, hogy a' király magát közbevetette, 's hogy magok a' pairek is mint legkijeleltebb tagjaik egyikének dolgában részt vettek, a' felső ház őt 40,000 font pénzbüntetésre 's a' Tower-ba való fogságra itélte, nem zárván ki a' király kegyelmét. Azonkivül alkalmatlannak itéltetett minden nyilvános hivatal viselésére, a' parlamentumban való ülésre 's azon helyhez való közelitésre, hol a' király udvarát tartja. Ez a' kemény itélet kétségkivül igazságos volt olly nagy vétkekért; emlitenünk kell mindazáltal neminemü mentség gyanánt, hogy azoknak forrása sem nem fösvénység, sem nem pénzvágy, sem nem a' sziv teljes romlottsága volt, hanem inkább a' character gyengesége, mellyel mások visszaéltek. Voltak életének olly vonásai is, mellyek nemes és erős lelket mutattak, a' mi világosan bizonyitja, hogy ő a' virtust esmerte 's becsülte. Hivtelen vala ő ehhez, mert nem volt ereje, mások igazságtalan kivánságit elutalni. Csak néhány esztendőkkel élte tul megbukását 's megholt 1626-ban. Elforditjuk tekintetünket egy a' természettől illy gazdagon felruházott férjfiu életkörnyülményeinek 's cselekvésmódjának szomoru képétől, hogy azt lelkének halhatatlan miveire irányozzuk, noha ezen lapok szük köre nem engedi, hogy azokon hosszasabban mulatozzunk. Fenebb már emlitettük, hogy ő jókor feltette magában a' tudományok rendszerének általányos reformatióját. Erre czélzottak neki minden tanulásai 's igyekezetei. Áltnézte ő az emberi esmeretek egész körét, megvizsgálta azon viszonyokat, mellyeknél fogva egymással összefüggenek, 's classificálta az emberi lélek különbféle tehetségei szerént: a' szerént, a' mint ezt vagy amazt különösen foglalatoskodtatják. Innen az emlékező tehetség, értelem és képzelődő erő tudományinak felosztása. Baco méltán neveztetett a' tapasztalati philosophia atyjának, mert ő volt első, ki érzette 's megmutatta, hogy a' positiv tudományoknak minden ágaiban az igazságra egyedül a' természetre való figyelés vezérel. Mikép kelljen ezen figyeleteket mivészséghez illőleg vezetni 's mikép kelljen általok a' természetet megtudakozni, azt többféle methodusokban kifejtette. Erről a' tárgyról ezen munkájiban értekezett: *De dignitate et augmentis scientiarum*, és *Novum organum scientiarum*. Minden oldalu lelke felfogott minden tudományokat, látta mellyik micsoda fokon áll, micsoda hamis irányzatot vett 's miként kelljen ismét visszavezetni az igazsághoz. Ha ugy tekintjük őt mint metaphysicust, épen olly sok éles elme, mint mélység van az ő nézeteiben a' lelki erők munkásságáról, az ideák társasitásáról, a' bennünket bölcsőnktől fogva körülvevő előitéletekről, mellyek az értelem használását akadályoztatják. Azon Aristoteles által felállitott 's Locke által kifejtett principiumot,

hogy az értelem megfogásai érzéki benyomásokból származnak, igen világosan magyarázta. Mint physicusnak sok elmés nézetei voltak, 's több fontos felfedezések utján volt. A' pneumatica machinának egy nemét találta ki, mellynél fogva, ugy látszott, gyanitotta a' levegő rugósságát és nehézségét, mit ő utána Galilei és Toricelli fedeztek fel. A' testek magához vonásáról, mit később Newton megmutatott, neki a' leghelyesb megfogásai voltak; csak a' próbák hijával volt, mellyek annak alaptételeit meghatározzák. Dolgozta a' természethistoriát is, de csak rövid rajzolatban a' *Sylva sylvarum* munkájában 'sat. Az orvosi tudományról több munkákat irt, többek közt egy értekezést az életről és a' halálról, de még akkor a' physiologia és chemia sokkal tökéletlenebb állapotban voltak, mintsem hogy neki tévelygésekbe ne kellett volna esnie. A' törvénytudományt nem csak ugy tanulta, mint törvénytudós, hanem mint törvényadó és philosophus is. Vannak tőle aphorismusok, mellyeket az ideák mélysége épen ugy nevezetesit, mint a' kitétel energiája és pontossága. A' morálról legszebb munkájinak egyike: „*Sermones fideles*“ czim alatt értekezik, virágzó, erővel teljes stylusban, melly kincse az emberi viszonyokról való legmélyebb esmeretnek. Mint historicus keveset adott, VII. és VIII. Henrikről való történetében, de a' régiségről való esmereteit bizonyitja a' régiek bölcseségéről irt munkája, mellyben a' régi idő meséjit igen elmés allegoriákkal magyarázza. Egyedül a' mathesis volt az a' tudomány, mellyről Bacónak nem voltak alapos esmeretei, 's ennek lehet azt tulajdonitani, hogy ő, ki az emberi lélek tévelygéseit mindenütt felfedezte 's a' helyes methodusokat előadta, Copernicus systemája ellen kikelhetett. Csak e' volt azon pont, mellyben ő lejebb állott időkorának felvilágosodott férjfijainál. Az emberi vizsgálódások minden egyéb részeiben olly magasságra emelkedett ő, hogy kortársainak egyike sem volt képes az ő lángeszének erejét, nézeteinek helyes voltát, munkájinak fontosságát illendőleg méltatni. Csak maga volt ő birája önmagának, 's igazságos kevélységgel mondta testamentomában: „Nevemet 's emlékezetemet a' külföld nemzeteinek 's önpolgártársaimnak hagyom örökségül, minekutána bizonyos idő elfolyt volna.“ Összeséges munkájinak legszebb kiadása Londonban jelent meg 1765-ben, 5 negyedrét darabban, 's azok részszerént angol, részszerént deák nyelven vannak irva. *A. B. P.*

Bács (régi irásokban Bach, Bath, deákul *Bachia*), éj. sz. 45° 24′, k. h. 36° 54′ alatt, Bács vármegye alsó járásában, Mosztonga mocsáros folyó mellett, 1 1/2 mfdre a' Dunától, a' kalocsai érsek birtokához tartozó mezőváros, a' hol 429 ház, egy cath. templom, egy Sz. Ferencz szerzete klastroma, egy görög n. e. káptalan, mellynek püspöke Ujvidéken tartja lakását, 2937 részént cath., részént óhitü lakos van. A' tájék posványos, de a' mellett termékeny, és szép erdővel bir. Már Sz. István király figyelemre méltatá ezen helyet 's erős várt épitett ide és püspökséget állitott fel, melly későbbi királyok által érsekségre emeltetvén, azután a' kalocsai érsekséghez kapcsoltatott. Népes és gazdag város vala a' mohácsi veszedelemig, 1518 és 1519-ben ország gyülése itt tartatott; de a' Török uralkodása alatt régi vára elomlott, elébbi fénye elenyészett. *S—s.*

Bács vármegye, Bácska, Bácskaság, Bács Bodroggal törvényesen egyesült vármegye, a' Duna és Tisza öszvefolyása felett, hosszas négyszegletformában fekvő nagy osztálya a' Dunán inneni kerületnek, éj. sz. 45° 15′től 46° 24′ig, és k. h. 36° 30′től 37° 50′ig lapányosan terjed. A' Duna napnyugot felől Tolna, Baranya és Verőcze vármegyéktől, dél felől Szerem vármegyétől választja el; a' Tisza (és a' Sajkások kerülete) kelet felé Torontal vármegyétől; csak éjszaki határai szárazok Pest vármegye, a' Kis-Kunság és Csongrád vármegye felé. E' temérdek térföldön szinte azon irányban, mellyben napnyugotról Zsiva szigetétől fogva a' Duna napkelet felé a' Tiszába csavarog, háromféle más öszveköttetés is találkozik nyugoti és keleti szélei között. Az egyik dél

felé esvén az ugy nevezett romai sánczok (vagy Avarok ringusai) hosszu és imitt amott még magas töltés formában előálló sorát teszi; a' másik ama' nevezetes vizépités mive, Ferencz csatornája vagy bácsi canalis, (l. FERENCZ-CSATORNA); harmadik a' telecskai dombok vagy emelkedések, mellyek több mellékes ágakat is bocsátanak éjszak felé. Földje nagyobb részént olly termékeny, hogy trágyát sem szenved; de silány, homokos tájai is vannak, főképen éjszaki pusztáji; a' Duna és Tisza körül sok mocsárai, egyébütt is több tavai (mellyek közül a' palicsi székestó Szabadka mellett a' legnagyobbik); de némelly helyek megint vizszükében vannak. Eddig buza, gyümölcs, dohány és kender legbővebben terem; itten a' halászat nagy jövedelmet ad, a' marha- és juhtenyésztés divatban vagyon. A' vármegyének egész köre 170 $^{1}/_{2}$ nsz. mfdre kiterjedvén, 3 szabad kir. várost, ugymint: Sz. MÁRIÁT, UJ-VIDÉKET és ZOMBORT (l. e.), 15 mezővárost, 94 falut, 109 pusztát és szálást foglal magában, mellyeken már most 428,018 ember ('s igy 1 mfdre 2518 ember), nyelvekre nézve Magyar, Szerb, (közönséges nevezete szerént Rácz) Német, Tót, Örmény, Zsidó lakik. A' lakosok száma legtöbbet szaporodott 1784 és 1786 között, mikor 3500 familia szállittatott ide Németország déli tartományaiból, mellyek most részént 20 uj faluban, részént több régi helységekben elszórva, igen szorgalmas gazdaságot üznek. Most öt járásra osztatik fel a' vármegye, mellyek ezek: 1) a' felső, 2) a' közép-, 3) az alsó, 4) a' tiszai, 5) a' telecskai járás. A' Sajkások kerülete a' vármegye délkeleti szegeletét foglalván el, külön katonai kormány alá tartozik. Régenten Bács és Bodrog külön két népes, tehetős megye vala; de a' 16-dik és 17-dik században történt iszonyu török pusztitások által mind belső erejek megfogyatkozott, mind pedig közös határai ugy eltöröltettek, hogy azolta többször öszvekapcsoltattak, de megint valamennyire elválasztván, az 1802-iki országgyülésnek törvénye végképeni egyesüléseket határozta el. *S—s.*

BACSÁNYI (János), magyar költő 's a' honi literatura lelkes előmozditója, szül. Maj. 11. 1763 Tapolczán Szala vármegyében; tanult Sopronyban, Veszprémben, 's oskolai pályáját Pesten végezte el, hol őt Horányi különösen kedvelte, kinek ajánlására báró Orczy Lőrincz házánál István fijának privát oktatója lett. Ekkor esmertette meg magát ezen czimü munkája által: „A' Magyarok vitézsége, Régiek példáival megvilágositva“ (Pest 1785), mellyben több királyaink és hőseink tetteit ragyogó vonásokkal festi. Nagy reményü tanitványának elhunyta után, 1785, a' kassai kamarai administratiónál nyere szolgálatot. Itt kezdődék Bacsányink hatása körének fényes időszaka, 's a' szép remények, mellyekkel első fellépése kecsegteté a' jövendőt, valóra létesülének, midőn 1788 társaságba álla Kazinczyval és Baróti Szabó Dávidd al a' „Magyar Museum“ (Kassán és Pesten 1788—1792, 8 köt.) kiadására, melly első tud. folyó irásunk vala 's literaturánkra nézve áldással teljes sikerü. — 1793 gróf Forgács Miklós, nyitrai főispány, titoknokul választá magához; de már a' következett évben érte Bacsányit az első csapás. Visszanyervén szabadságát, a' bécsi bankóhivatalhoz jutott 's 1803 a' directoriumnál tiszteletbeli, 1805 valóságos concipista lett. Ezen évben kelt egybe Baumberg Gabrielával, a' bécsi költőnével, kinek versei először 1800, másodszor 1806 jelentek meg Bécsben. 1809-től 1813-ig Parisban éle; most Linzben lakik. — A' Magyar Museumban megjelent költeményei, különösen a' lyrai darabok számos kedvelőkre találtak; prosája lelkes és tündöklik időszakában; izléséről és itéletéről fényes tanuságot nyujtanak aestheticai dolgozásai. Válasza (L. „Toldalék a' Magyar Museum I. köt. III-ik negyedéhez“), hol egyrészént Baróti ügyét vivé Rajnis ellen, nagy tudománnyal 's ésszel van irva és nagy mérséklettel. Ossiannak, a' bardok leghiresebbikének (L. OSSIAN), fenlengő énekeit honi nyelvünkön Bacsányi dallá először, mellyeket még Kassán kezde forditani Dénis és Harold után, 's Bécsben folytatá dolgozását. Próbájit a' „Ma-

gyar Museumban adá, 's egy éneket (versekben) Kazinczy közle az „Erdélyi Museumban“ (V. füz. 92 l.). Ohajtjuk, hogy mennél elébb gazdaguljon literaturánk Ossiannak mértékes forditasával. Bacsányinak köszönjük Ányos munkáit, mellyeket nagy fáradsággal gyüjte ösze (Bécs 1898), nem különben Faludi költeményeinek uj kiadását is (Pest 1824). A' „Magyar tudósokhoz“ (Pest 1821) irt füzetkéjének, mellyben az ujitások ellen fakada ki, nem volt foganatja. Máskép nem lehete. A' bal szerencse karjai, mellyek több izben ejtének rajta csapást, gátat vontak iparkodásinak 's hosszabb ideig távol tartották honjától; e' miatt a' magyar literatura emelkedő szellemével egy nyomon haladnia, 's a' nyelvben több évek lefolyta alatt történt előmenetelt esmernie lehetetlen vala. Ujakkal megbővitett költeményeit (Pest 1827) sem fogadta olly javallattal a' közönség, mint első megjelentekkor. L. Horányi „*Nova Memoria*“; „Erdélyi Museum“ az idez. hely.; Toldy „*Handbuch.*“

Bácsmegyei (István Pál), hires és tudós orvos, kinek Trencsin városa ada születést nemes és protestans szülektől, kik nekie gondos nevelést adtak, 's Posonyban, Rosnyón és Eperjesen tanittatták. A' magasb tudományok, különösen az orvosiak végett Wittenbergában, de még tovább Jenában lakott, 's haza jövén Gömör vármegye rendes physicusává lett, 's ezen hivatalt öt esztendeig viselte. Ezalatt vallását a' Catholicusokéval felcserélte, melly tettéről egy polemicus munkájában: „*Otia Bacsmegyeiana, documenta veritatis fidei Romano-catholicae forma Colloquii familiaris inter Lutheranum et Catholicum exhibentia.*“ (Tyrnaviae 1733 in 8-o) számot adott. Báró Petrasch tanácsából 1720-ban tábori orvosi szolgálatot vállalván, ezt Magyar- és Erdélyországban nyolcz esztendeig viselte, ekkor pedig gróf Csáky Imre cardinalis udvari orvosává lett, 's végre két esztendő mulva az esztergami káptalan és némelly nagy-szombati vallásos rendek főorvosává, melly hivatalában 1735-ben megholt. Bácsmegyei több tudományokban, különösen pedig a' mathesisben és chemiában jártas volt. Tisztelője volt az alchymiának is, melly neki végső veszedelmet okozott; ugyan is egy vigyázatlan próbatételnél, az üveg edények szétpattanván, arczában olly nagy sebet kapott, hogy ehhez fene járulván, halállal adózott. Munkáji aprólékosak, 's nagy része azoknak a' breslaui orvosi évkönyvekben foglaltatik. Különös említést érdemel a' csömörről irt munkája: „*Observationes de morbo Csömör Hungariae endemio.*“ (Lugd. Bat. 1717 4-o) Testvére Bácsmegyei János, ki hasonlókép orvos volt, az erfurti universitasban végezte tanulásait, 's adta ki munkáját: *De Podagra juxta genuinam optimamque artis methodum curanda*“ (1727 in 4-o). *A. Balogh Pál.*

Badacsony, nevezetes hegy, éj. sz. 46° 48′, k. h. 35° 10′ alatt, Szala várm. tapolczai járásában, legközelebb a' Balaton partjához és legmagasabb azon rideg csucsos bazalthegyek közül, mellyek a' sümegi, dabasi 's egyéb bakonyi előhegyek sora és a' Balatonnak éjszaki partja között a' tapolczai térségen magányosan elszórva találkoznak 's geognosticai tekintetben különös figyelemre méltók, millyenek p. o. Halap, Sz. György, Hegyesd, a' keszi hegyek, 'sat. A' badacsonyi szőllőkben termő bor, kellemes ize 's ereje miatt, igen jeles és hires. *S—s.*

Badajoz (a' Romaiaknál Pax Augusta), Spanyolország Estremadura nevü provinciájának megerősitett fővárosa, a' Guadianának bal partján, mellyen 22 bolthajtáson álló hid viszi az utast keresztül, nem messze a' portugali határoktól, 14,000 lakossal, egy agyuöntő mühellyel 's egy püspökséggel. Az utolsó háboru alatt az Angoloktól három izben ostromoltatott. Massénának Portugalból lett kiüzetése és Estremadurán való visszavonulása után ugyan is az angol fővezérnek természetesen főgondjának kellett lenni, hogy Badajozot, mellyet 1811-nek Mart. 10. fogva a' Francziák birtak, valamint Ciudad-Rodrigot és Almeidát is visszafoglalja. Olivenzának megvevése után (April. 16. 1811) tehát Wellington Badajozot ostrom alá vette; de Soult, franczia vezér, megsza-

baditására sietvén, Maj. 14. fel kellett Wellingtonnak szándékával hagynia. A' Fuentes d'Onor és Albueránál (l. e.) történt ütközetek után Badajoz Maj. 25. másodszor is ostrom alá vétetett; de több sikeretlen reárohanásai után ez úttal is félbeszakasztotta azt Wellington Jun. 16. 1811. Ciudad-Rodrigónak elfoglalása után harmadik izben is megjelent Jun. 19. 1812 Wellington 16,000 emberrel Badajoz falainál, 's April. 7. éjjel reárohanván, reggelig tartó véres csatázás után megvette a' várat. A' franczia őrsereg vezérével, Philipponnal, együtt elfogatott. Az ostromlók 72 tisztet 's 963 katonát vesztettek el; a' megsebesitletett tisztek száma 366 's a' köz katonáké 3483 volt. A' badajozi békeségben, melly Spanyolország és Portugal közt Jun. 6. 1801 köttetett, Portugal azt igérte, hogy kikötőjit az Angolok előtt be fogja zárni; Spanyolország pedig megtartotta az elfoglalt Olivenzát 's ennek a' Guadianánál lévő környékét. (L. Portugal.) *L—ú.*

Baden. A' badeni nagyherczegség Németországnak legtermékenyebb tartományainak egyike; a' Rhenus mentében, onnan, a' hol ez a' Bodentóból kifolyik, a' Neckárnak belé szakadásáig, hosszan, de keskenyen fekszik, termékeny térségeivel, jó gabonát termő szántóföldjeivel és szőlőhegyeivel. Nyug. a' Rhenus mossa 's kel. az Oden- és fekete erdő (*Schwarzwald*) a' határai, melly két hegynek nagy része Badenhez tartozik, a' hol sok szép tájékokat (mellyek közt kiváltképen nevezetesek a' Bergstrasse vagy hegyen lévő országut és a' bájoló Murgvölgy) formálnak. Földje sok gabonát, főképen tönkölyt, rendkivül sok gyümölcsöt (a' melegebb tájékokon mandolát, gesztenyét 's diót is), mellynek nagy részét a' külföld emészti meg, dohányt, krappot, igen jó kendert és jó bort, mellyből sok vitetik ki más tartományokba, terem. Legesmeretesebbek az affenthali, wertheimi, hegy-országuti (*bergstrasser*) és tömelléki borok, melly utolsó a' Bodentó mellett terem 's a' csekélyebb nemüek közé számláltatik. Erdeji jó állapotban vannak, mivel az utolsó előtt élt nagyherczeg minden módon kimélte azokat, midőn a' többi német fejedelmek pazarolva bántak erdejikkel, a' honnan a' badeni kereskedő társaságok a' Murg, Kinzig és Rhenus vizein Franczia-ország és Holland felé jövedelmes fakereskedést üznek. A' baromtartás a' Schwarzwald mellékén erősen üzetik 's a' Karlsruhénél lévő Gottsau-uradalmi juhtenyésztés sokat teszen a' juhok nemesitésére, mivel ide ezen czélra Spanyolországból hozattak merinojuhok. Ásványai a' hegyekben többfélék találtatnak, sava ellenben nincs elég. A' Rhenusból aranyat is mosnak, mellyből hajdan aranypénzek verettek, ezen körül irással: „*Sic fulgent litora Rheni.*“ Fabrikáji elég miveket nem készitnek 's mintegy 10,000 embert foglalatoskodtatnak. Legtöbb Manheimban, Pforzheimban és Karlsruhéban van. Esmeretesek a' pforzheimi arany 's ezüstfabrikák (most 21), mellyek eszt. 600,000 for. áru miveket adnak. A' Schwarzwaldiak főkeresete a' faóra-készités, a' mivel csaknem 700 órás foglalatoskodik, kik eszt. többet csinálnak 100,000 óránál. Kereskedése inkább termesztmények, mint készitmények kivivésében áll, 's a' jó országutak és hajókázható folyók (a' Rhenus, Neckar és Main) által nyomosan előmozdittatik. Németország, Schweiz és Franczia-ország közt való fekvésénél fogva sokat nyer Baden az áltszálitó és küldő kereskedésből is. A' lakosok nagyobb részént Catholicusok. Az uralkodó lutheranus. (A' mühlhauseni uj evangelica küzönségre nézve l. Henhöfer.) A' minden helységben találtató oskolákban tanuló protestans ifjuság oktatására a' tanitók a' karlsruhei seminariumban formáltatnak. A' tudományos mivelődést a' deák oskolák, paedagogiumok, gymnasiumok és a' heidelbergi 's freiburgi universitasok mozditják elő. Nagysága a' badeni nagyherczegségnek öszveséggel 279 nsz. mf. Lakosainak száma 1,120,000, kik 17,000 Zsidókon és 500 Franczián kivül, mind Németek. 1819 Badenben 8 főrangu ur (*Standesherren*), kik 62 nsz. mf. birtak 196,000 lak., továbbá 81 földes ur volt 30 nsz. mfd. 's 120,000 lakossal,

a' honnan lehuzván a' fórangu és földes urak birtokait, a' nagyherczegi birtokok mintegy 180 nsz. mf. tesznek 690,000 lak. A' Mart. 3. 1819 történt elosztatás szerént Karlsruhe, a' nagyherczeg lakhelye, egy kerülethez sem tartozik, hanem egyenesen a' belső dolgokra ügyelő ministerium alatt van, a'-status többi része pedig 6 kerületből áll; u. m. 1) a' murgi és pfinzi ker. 11 tisztséggel, főhelye Durlach; 2) a' kinzigi ker. 14 tiszts. 3) a' treisami és wieseni ker. 15 tiszts. 4) a' tói és dunai ker. 15 tiszts. 5) a' neckari ker. 14 tiszts. és 6) a' maini és tauberi ker. 8 tiszts. Ezen osztály olta, a' Bavaria és Austria közt Frankfurtban Jul. 10. 1819 kötött egyezés szerént, az eddig Austria alatt lévő hohengeroldsecki grófság (a' Schwarzwaldnál 2 $^1/_2$ nsz. mf. 4500 lak. és 34,000 for. jöved.) Badenhez kapcsoltatott, mellyért Baden (l. TERRITORIALIS POLITICA) a' wertheimi tisztségnek egy részét engedte Austriának. Badennek 3 vitézi rendje van: u. m. *a*) a' hüség rendje; 1715 alkottatott és Maj. 8. 1803 megujittatott; nagy keresztesekre és commendeurökre osztatik; nagymestere a' nagyherczeg; *b*) Károly Fridrik katonai érdemrendje, mellynek Károly Fridrik nagyherczeg adott lételt April. 4. 1807; nagymestere hasonlóképen a' nagyherczeg; nagy, közép- és kis keresztesekből áll; *c*) a' zähringi oroszlány rendje, mellyet Károly Lajos Fridrik nagyherczeg alkotott Dec. 26. 1812; ez is nagy, közép- és kis keresztesekből áll 's nagymestere a' nagyherczeg. Jövedelme 9,320,280, 's adóssága 14,605,100 for. Hadi ereje, melly a' német szövetség seregének 8 osztályát teszi, 10,000 emberből áll. A' nagyherczeg a' német szövetség kisebb gyülésében a' 7-dik helyen ül 's a' nagyobb gyülésben 3 szava van. (L. Dittenberg ministerialis titoknoknak *Geogr. statist. topogr. Darstellung des Grossherzogthums Baden* nevü munk. Karlsruhe 1820). — Baden polgári alkotmány által határok közé szoritott monarchia 1818 olta. Voltak ugyan Badenben már akkor is, midőn még markgrófság nevet viselt, rendek, kik a' nemesség részvétele nélkül a' városokból, tisztségekből és apátságokból állottak; hanem ez az alkotmány a' 17 száz. közepe olta elenyészett. A' bécsi 1814- 1815-ki congressus alkalmatosságával egy lévén Baden azon uralkodók közül, a' kik népképviseli alkotmányt igértek alattvalóiknak, a' legközelebb megholt nagyherczeg, Károly Lajos Fridrik, a' Badeniek sürgetésére teljesitette ezen igéretet. A' badeni rendek két kamarában gyülnek öszve, mellyek közül az elsőt a' nagyherczegi ház tagjai, a' fórangu uri familiák fejei, a' nemesség 8, az universitasok 2 követei, a' catholicus püspök, egy protestans főpap 's azon 8 tag teszik, kiket a' nagyherczeg minden születésre és rangra való tekintet nélkül azokká kinevez; a' második pedig a' városok és tisztségek 63 követéből (és igy mintegy 16,000 lélekre jő 1) áll. A' választásban a' statusnak minden polgárai és tisztjei részt vehetnek; ellenben követté csak az lehet, a' kinek 10,000 for. adó alá vetett birtoka van, vagy pedig ollyan papi avagy világi hivatalt visel, melly legalább 1500 for. hoz be. A' rendek legelső üléseket 1819, a' másodikat 1820 tartották, melly utolsóban az örökös jobbágyság örökre eltöröltetett, a' ministerek felelet terhe alá tétettek, a' könyvvizsgálat keménysége meglágyittatott, 's a' közönségek alkotmányt kaptak. Kezdődött Juliusban 's végződött Sept. 5. — A' most uralkodó badeni nagyherczegi familiának legrégibb ősi birtoka Breisgau, mellyet Zähringeni Berthold, a' kivel kezdődik a' zähringeni herczegek szakadatlan sora, birt. Ennek fija, I. Hermann (m.holt 1076), badeni markgróf nevet vett fel. A' 13 száz. közepe táján IV. Hermann (m.holt 1243) a' badeni 's I. Henrik a' hochbergi ágat alkotván, két részre oszlottak a' badeni birtokok; hanem 1417 ismét egyesültek a' hochbergi ág kihalása után, 1527 ismét megosztoztak a' badeni tartományokon I. Kristóf fijai. Bernhard (e' vitte be Badenbe a' protestans vallást), a' ki a' baden-badeni ágnak, 's Ernst, a' ki a' baden-durlachi lineának adott lételt. Az első 1771 kihalván, az akkori baden-durlachi markgróf, Károly Fri-

drik, a' ki 1738-tól 1811-ig uralkodott, a' badeni birtokokat mind egyesitette (77 nsz. mf. 210,000 lak.). A' lunevillei békeségnél 1801 és a' birodalom deputatiójának végzésénél fogva 1803 a' konstanzi püspökség, a' pfalzi választó fejedelemségnek némelly részei, a' bruchsali herczegség és több uradalmak 's birodalombeli városok (60 nsz. mf. 245,000 lak.) kapcsoltattak Badenhez, melly ezekért csak 8 nsz. mf-dról 's 25,000 lak. mondott le, ugy hogy ezen tartománynak, melly 1803 választó fejedelemséggé tétetett, némelly a' Rhenus bal partján lévő birtokairól lett lemondása után, 130 nsz. mf. nagysága és 430,000 lakosa volt. A' posonyi békeség 1805 austriai Breisgaunak 's más tartományoknak is, mellyek 140 nsz. mf. 440,000 lak. foglaltak magokban, urává lett Károly Fridrik, a' ki 1806 nagyherczegi titulust kapott 's a' rhenusi szövetségnek tagjává lett. 1809 az eltöröltetett német rend birtokaival 's az 1810 Würtemberggel és Hessen-Darmstadttal való cserélései által 14 nsz. mf. 's 30,000 lakossal nagyobbodott meg Baden, mellyeknek birtokában Károly Lajos Fridrik, a' ki követte nagy atyját (Károly Fridriket) az uralkodásban, a' szövetséges fejedelmeknek Napoleon ellen adott segitségéért, némelly csekély tartományok elcserélésén 's másoknak engedésén kivül, a' fejedelmek bécsi gyülésében meghagyatott nagyherczegi névvel. 1818 olta Badennek nagyherczege Lajos Wilhelm Auguszt. *L—ú.*

Baden. Ezt a' nevet 3, ferdőjéről nevezetes város viseli: u. m. 1) Baden Svábországban 418 ház. 's 3200 lak. A' Romaiak *Civitas Aurelia aquensis*-nek nevezték. Később 600 esztendeig a' badeni markgrófok lakhelye volt. A' Rhenustól 2 órányira fekszik egy igen kies völgyben. A' kastélyból, melly alatt igen sok üregek 's bolthajtások vannak (a' hol, a' mint meséltetik, titkos törvényszékek tartattak, 's mellyeket hihetőképen még a' Romaiak épitettek), a' kilátás minden oldalról igen gyönyörködtető. A' museum palaeo-technicum nevü régiségek gyüjteményében sok Baden körül talált romai miveket lehet látni. A' mulató háznak, melly hajdan Jesuiták klastroma volt, fekvése igen pompás. A' templom nevezetes a' markgrófok sirboltjairól. 26 ásványos vize van, ezek közül a' főforrás, mellynek vize Reaumur szerént 45° meleg, minden 24 órában 7,345,449 cubik vizet ad. Azt a' kősziklát, mellyből ered, most is carrarai márvány diszesiti 's hihetőképen romai ferdő volt. A' hajdani szegények ferdőjénél is sok maradványait lehet látni a' romai ferdőknek. Trajanust, mint Badennek alkotóját 's a' tizedet fizető földekre (*agri decumani*, a' Rhenus és Duna közt) nézve tett érdemeit, l. Dr. Leichtlennek értekezésében (*l-r Band der Schr. der freiburger Ges. für Geschichtskunde*). A' pokolforrás (50° meleg) a' lakosoknak állatokat kopasztó vizül szolgál. A' geresbachi kapu előtt lévő szegények ferdője igen czélirányosan van alkotva. L. Kölreuter „*Die Mineralquellen im Grossherz. Baden* (Karlsruhe 1820) és Aloys Schreiber „*Histor. topogr. Beschreibung*“ 'sat. 2) Baden Alsó-Austriában, 400 ház. 's 2400 lak. kősziklás mész-hegyeken való fekvése szép. Szerencsétlen környülállásai mellett is faluból mezővárossá, idővel pedig várossá lett, 's most több austriai főherczegek nyári lakhelye. Nevezetesebb épületei: a' templomok, a' tánczos mulatságokra szolgáló épület, evő és kávézó szobájival, mellyben egy játékszin is van, továbbá a' főherczegek házai és a' casino. A' szép rendbe ültetett fákkal ékes mulató erdőcske mellett, Theresia ferdőjénél, van azon mészkőszikla, mellyből ered a' ferdőviz forrása, mellynek rendszerént való melegsége 27—29° Reaumur szerént. A' 12 ferdő közt leghévebbek az eredeti 's az asszonyok és Jósef ferdője. Mindenik ugy van épitve, hogy 40—150 személynek elég helye van benne. A' ki nem akar másokkal ferdeni, órákat is kaphat, midőn egyedül feredhetik. A' közönséges ferdő mindazáltal többre becsültetik, mivel abban gyakran a' legkellemetesebb esmeretségekre lehet szert tenni; legtöbb látogatóji és használ-

lóji vannak az asszonyok ferdőjének, mellyet gyakran használ maga a' császár is. A' kalvaria hegyen gőz-, vas-, izzasztó-ferdők is vannak. Theresia ferdőjében csak kádakban lehet ferdeni, 's csepegő ferdők is vannak benne. Az eredetinél lévő barlang az által nevezetes, hogy fenekén bizonyos sós massa ülepedik le, melly badeni sónak neveztetik. Közönséges sétáló hely a' Helena vagy Ilona gyönyörü és befelé sürü erdőkkel 's borzasztó kősziklákkal teljes völgye. Eszt. 7—8000 idegenek látogatják meg Badent. L. Schenk „*Die Schwefelquellen zu Baden in Niedcr-Oest. Wien* 1825. 3) Baden Schweizban az aargaui cantonban, a' Limmatnál, egy igen kies tájékon. Már a' Romaiak épitettek itt az egészséges forrásokért várost 's egy várkastélyt azon a' helyen, a' hol most a' város áll, mellynek az 1712-ig itt tartatott köztársasági gyülések igen sok jövedelmet hoztak be. A' ferdők, mellyek a' Limmat partjai alatt mélyen vannak, a' város felsősége alatt állanak. Egy széles és hosszu sorral épittetett templomok, kápolnák 's házak közt menő országut viszi a' ferdőkhöz az utast. Ezek közt leghiresebbek a' város felől lévők, mellyek nagy ferdőknek neveztetnek; a' többiek, mellyek kisebbek, a' Limmat tulsó oldalán feküsznek. A' nagy ferdők közönségesek. A' főbb ranguak a' vendégfogadók ferdőjiben fekednek. A' Verona-ferdő legközelebb lévén a' forráshoz, leghévebb, 's azt mondják, hogy az asszonyok magtalanságán segit. L. Weber „*Localbeschreibung des Heilbades zu Baden in der Schweiz.*“ (Zürich 1790). — A' Badenben Francziaországgal 1714 kötött békeséget lásd Rastadt alatt. *L—ú.*

Bádog nevezet alatt értetnek azon vékony arany-, ezüst-, veres- és sárga-réz-, vas-, czink- 'st. eff. táblák, mellyeket az arany- és ezüstmivesek, vagy a' vas- és rézhamorokban készitenek. A' veres- és sárgarézbádogot vagy pőröllyel, vagy hengeres mivekben ('s ez most már köz divatban is van a' jobbféle fabrikákban), a' czinkbádogot pedig mindég hengeres mivekben készitik. Az ebbeli bánásmód a' Veres réz, Sárga réz, és Czink czikk. emlittetik. A' vasbádogkészités jár legtöbb nehézséggel. Valaminthogy a' másféle bádogokhoz mindég a' legtisztább 's leghajlósabb érczeket szokták venni, ugy a' vasbádog készitésére is mindég a' leglágyabb 's legszivósabb, hidegen sehogysem törő vasat szokták forditani. A' materiale, az ugy nevezett buktató vagy fedő, több hosszabb vagy rövidebb, keskenyebb vagy szélesebb, erősebb vagy gyengébb vasrudakból áll, a' mint azt t. i. a' leendő bádognak minősége megkivánja. Ezen fedők viztől hajtatott nagy pőrölyök alatt, vagy öntött vasból készült, esztergályozott és simára pallérozott nagy hengerek között, mellyeket viz vagy gőzerő hajt, lapittatnak el bádoggá. A' hol a' bádogot pőröllyel fabrikálják, ott két pőröly szokott lenni; az egyikkel a' buktatókat lapitják el bádoggá, a' másik alatt pedig megegyenesitik ezt. A' hol sok és jó bádogot akarnak késziteni, ott a' hengeres mivek többet érnek a' pőrölyöknél, csakhogy sokkal költségesebbek is. A' buktatók 's bádogok langoló kemenczékben tüzesittetnek meg, mellyek fával, kőszénnel és turfaval füttetnek. Ha a' bádognak meghagyatik természeti vasszine, fekete bádognak neveztetik; fejér bádognak ellenben, ha beborittatik czinnel vagy is megczineltetik. Hogy a' czinelés véghez mehessen, az a' végre forditandó fekete bádogot (ugy nevezett vékony vasat) meg kell tisztitani az izzó forgácsoktól, 's hogy tiszta érczszint kapjon, eczetsavanyban (melly a' rozsnak meleg helyen való forrásából ered) vagy meghigitott kénsavanyban kell senyveszteni (köz neven páczolni). Ezután a' bádog megsuroltatik, több izben megolvasztott czinbe mártatik, 's azután fürészforgáccsal 's rongyokkal megtöröltetik, nevezetesen azon faggyu eltávoztatása végett, melly azért volt a' czin hegyett, hogy ez a' levegőn ne oxydálódhassék. Hogy a' bádog szép legyen, legelébb is a' vékony vas színének kell igen tisztának és simának lenni, mellyet csak igen kemény és sima hengerek között nyerhet; pőröly alatt készült vékony vas csak rossz bádogot ad, a'

miért is a' jobb fabrikákban ezen móddal egészen felhagytak, 's felcserélték a' pörölyöket hengerekkel. A' gondos czinelés második feltétel a' szép bádogok készitésében. A' legszebb fejér bádog Angliában készül; az ujabb időkben azonban Burkus-, Franczia- 'sat. országokban is iparkodtak illynemü jeles készitmények előállitásában. *A***s.*

Baert v. Bart (János), egy közönséges halásznak fija, 1651 szül. Dünkirchenben, mások szerént Bern cantonban, Corbán nevü faluban, a' hol familiája még most is él. XIV Lajostól egy hajóssereg osztályának vezérévé neveztetett ki. A' Hollandiak, Angolok és Spanyolok franczia-országi ördögnek hitták. XIV. Lajos tengeri ereje azon tiszteletnek, mellyel más nemzetek iránta viseltettek, nagyobb részét Bartnak köszönhette. Egyszer ez a' vitéz, de pallérozatlan tengeri vitéz, Versaillesben volt, 's midőn a' király igy szólott hozzá: „Baert János, én magát egy tengeri csapat vezérévé neveztem ki,“ azt felelte Baert reá „Igen jól 's helyesen tette Felséged“ Az udvariak nevettek ezen együgyü feleleten, de Lajos igy szólott hozzájok: „Ez egy olly férjfiunak a' felelete, a' ki önbecsét érzi.“ Baert igen sok angol és hollandi hajót fogott el, másokat elégetett, Newcastleben kiszálott 's környékét feldulta. 1692-ben 3 hajója egy hollandi hajóssereggel találkozott, melly gabonával megterhelve, a' balti tengerről jött, 's megtámadván a' kisérő és oltalmazó hajókat, győzedelmeskedett azokon és 16 kereskedő hajót fogott el. 1694 Franczia-ország nagy szükséget szenvedvén gabonára nézve, az Angolok hiuzi vigyázása mellett is több izben be tudta ő az élelemmel megterhelt hajókat vinni a' dünkircheni kikötőbe. Egyszer számos illyen hajókat vett vissza 's a' legmerészebb módon az Angoloktól, kiknek kezeire kerültek volt azok, melly különös vitézségéért nemességre emeltetett. Minekutána 1698 az Angolokat, kik az övénél háromszorta erősebb hajóssereggel ostromolták a' kikötőt, megcsalta volna, egy hollandi hajóssereg akadt, melly a' keleti tengerről jött, 110 hajóból állott, 's 5 fregattól kisértetett. Az oltalomul szolgáló fregatok 40 más hajóval együtt csak hamar a' Francziák hatalma alá jöttek, de midőn Baert ragadományát Dünkirchenbe vitte, 13 hollandi lineahajótól megtámadtatott, 's kénytelen volt, hogy az övénél számosabb ellenséggel való csatázást kikerülje, a' préda nagyobb részét megégetni. A' ryswicki békeség ezen nagy tengeri vitéz tetteinek végét szakasztotta, 's Baert életének utóbbi esztendejit Dünkirchenben töltötte el. Ott hm. 1702.

Baffinsbai (Baffin öble), egy legnagyobb 's legéjszakibb éjszak-amerikai keleti tengeröböl, mellyet egy Baffin nevü hajóskapitány fedezett fel 1662; az éjsz. sz. 65—78° közt fekszik. Baffin és Davi tengerszorosaikon, a' labradori parton lévő Chidley és a' nyug. grönlandi parton felemelkedő Farewell fokok közt folyik keresztül ez az öböl az atlasi tengerbe. Davi tengerszorosának dél. nyug. oldalán lévő szigeteinél fogva Baffin öble öszveköttetésben van a' czethalakkal gazdag Hudson öbölleI. Ebből az öbölből evezett el Parry kapitány 1819 az éjszak nyugoti tengeri utnak felfedezésére. (*L.* Éjszak-földsarki utazás.)

Bagaria, veresre festett bika-, vagy tehén-, sőt lóbőr is, melly finomsága, csinossága 's erőssége, valamint tulajdonnemü szaga 's tartós kellemetes szine miatt igen kedveltetik. Azt tartják, hogy ezen bőr készitésének mesterségét a' hajdani igen szorgalmatos és ügyes Bolgárok találták legyen fel. Mostan a' bagariát a' Muszkák készitik 's vele tetemes kereskedést üznek. Erős szagát azon nyirfaolajtól kölcsönözi, mellyel készitésekor be szokták avatni. Készitik már Franczia- 's más országokban, nevezetesen az austriai birodalomban is olly jól, hogy semmivel sem alábbvaló a' muszka bagariánál. A' legjobb bagaria tulok- (tinó) vagy üszőbőrből készül. Készitése módjának bővebb leirását lásd: „*Dinglers Polytechn. Journal VII Bd. Hft.* 2.“ *A***s.*

Bagdad, fővárosa hasonló nevü török helytartóságnak, melly Mesopotamiának vagy Al-Dsesirának déli részét (3200 nsz. mf. 650,000 lak.)

foglalja magában a' kel. hosz. 44° 24′ az éjsz. szél. 33° 20′ alatt 's most Irak-Arabinak neveztetik, nagyobb része a' Tigris keleti oldalán fekszik, mellynek partjait egy 620/l. hosszu hajóhid köti öszve. A' hajdani Bagdad, a' khalifák lakhelye, mellynek, mig virágzott, 2 mil. lakosa volt, most öszveomolva fekszik a' folyó nyugoti oldalán. Az uj város téglából épült falakkal, mellyeknek kerülete mintegy 1 német mértf. 's 5—6 ölnyi mély sánczczal, melly a' Tigrisből vizzel tele eresztethetik, van körül véve; hanem a' kőfalak számos tornyain lévő ágyuk már régiek 's haszonvehetetlenek. A' vár a' Tigris mellett áll, 's van egy fegyvertár benne, de nem igen erős. A' nagyobb részént téglából épitett házak csak egy emeletüek, az utszák tisztátalanok, nincsenek kővel kirakva 's olly keskenyek, hogy alig lovagolhat két ember egymás mellett. A' tehetős lakosok házai csinosan vannak épülve; kiváltképen a' helytartó palotája igen tágas és pompás házi eszközökkel megrakott szobák vannak benne. A' város közönséges ferdőjit és kávéházait, jóllehet rossz állapotban vannak, igen számosan látogatják. A' piaczon sok eleséget lehet találni 's olcsó áron. Bagdad fő lerakó helyek az arabiai, indiai és persiai portékáknak, valamint az europai manufacturákban 's fabrikákban készült miveknek is. Pompás tekintetek van az 1200 boltot magokban foglaló Bazaroknak, mellyek mindenféle napkeleti portékákkal bővelkednek. A' város fő fabrikai mivei: veres és sárga bőr, melly mindenfelé hires, továbbá selyem-, pamut- és gyapjumivek. Az Angolok és Persák segitségével a' basa egy ágyuöntő műhelyet alkotott. Bagdadtól kapja Kis-Asia, Syria és Europának egy része az indiai portékákat, mellyek Bagdadból Bassorába vitetnek, innen pedig sajkákon a' Tigrisen fel felé huzatnak 's a' karavánok által Tokadba, Konstantinápolyba, Aleppóba, Damascusba 's Persiának nyug. részeibe szállittatnak. Drága kövekkel 's gyöngyökkel is kereskednek a' lakosok. Bagdad és Bassora közt egy angol postahajó is van. Bagdadban igen sok idegenek fordulnak meg, részszerént kereskedés, részszerént pedig a' szentek, kik közt van Ezechiel propheta is, koporsójinak meglátogatása végett. A' nyár olly hév, hogy a' lakosoknak föld alatt lévő szobákban kell hivest keresni; a' tél ellenben olly hideg, hogy füteni kell. Mindazáltal a' város kellemetes, egészséges és minden dögleletes nyavalyáktól ment; hanem a' bőrnyavalyában sokat szenvednek a' lakosok, kik Törökök, Persák, Örmények, Zsidók 's keves számu Keresztények. A' lakosok számának 5/4 Törökök teszik. A' Zsidóknak csak a' városnak egy külön vált részében szabad lakni, de itt is igen nyomornlt állapotban élnek. Az emlitettekhez számlálván az Arabokat, Hindostaniakat, Afghanokat és Egyiptombelieket, kik itt szoktak tartózkodni, Bagdadnak népessége 80,000 megyen. A' Persáknak, kik az országló szék oltalma alatt szélesen kiterjedő kereskedést üznek, egyenességekért 's pontosságokért igen jó hirek nevek van. A' nép főbb osztályai az idegenek iránt nyájasabbak 's több figyelemmel vannak, mint másutt szoktak a' Mohammedanusok lenni; az alsóbb osztálybeliek ellenben napkeletnek minden uralkodó vétkeivel teljesek, egyébiránt bátrak, merészek 's az ellenkezésre hajlandók. Bagdadot Abu Giafar Almansor khalifa épittette 766; 4 esztendő alatt lett készen; a' 9-ik száz. Harun Al-Rasidtól nagy fényre emeltetett; 100 eszt. később pedig a' Töröktől elpusztittatott. A' 13-ik száz. Dsingis-Chan unokája, Holaku, által megvétetett, a' ki az uralkodó khalifát megölette 's a' khalifaságot eltörölte. Holaku maradékai 1416 Tamerlán 's 1436 Kara Yusef által kiüzettek. A' következő esztendőben Ismael shah, Persiának egy a' Sofi familiájából való uralkodója, foglalta el a' várost. Ez idő olta szüntelen veszekedtek a' felett a' Törökök és Persák. Egy nevezetes ostromlás után 1638 IV. Amurat török császár kezébe került 's hijába törekedett azt a' 18-ik száz. Nadir shah a' Töröktől visszavenni. Bagdadra nézve l. *Buckinghams Reise* (1816) *nach Mesopotamien* (Berlin 1828). *L—ti.*

Baggesen (Jens), dán és német költő, szül. Febr. 15. 1764 Korsörben. Német-, Franczia- és Olaszországban, Schweizban 'sat. tett utazásai után hivatalt nyere Kopenhágban 1796. 1800 olta Parisban éle háza népével; 1811 Kielben a' dán nyelv és literatura professorának nevezteték ki; 1814 visszaméne Kopenhágba. Mineknténa testi bajainak enyhitésére Csehország forrásait használta volna, honjába szándékozék visszatérni, de Oct. 13. 1826. Hamburgban érte halála. Legtöbb erő van kis dalai- és idyllájiban. Említést érdemel idyllai eposa „Parthenais" (Amst. 1808, uj kiad. 1819); „Adam és Evája" (Lipcse 1827) és „Evszakai" (dán nyelven). Daniában több dalai népdalokká levének.

Baglivi (György), hires orvos, ki szerencsés elméje 's nagy szorgalma által magának egykor nagy nevet szerzett a' tudós világban. Született Ragusában 1668. Tanulásit Paduában elvégezvén, Romában az anatomia és chirurgia professorává, a' londoni kir. tudós társaság 's a' természetvizsgálók academiájának, 's több más tudós társaságoknak tagjává választatott. Noha azon módnak közlését megigérte, miként kelljen száz 's több esztendeig egészségben élni, önéletének a' kora halál vizkórság által véget vetett, 38-ik esztendejében, 1706. Összeséges munkáji sok izben megjelentek, a' többek közt Parisban (1711), Antverpiában (1715), Bassanóban (1737 és1752), Lyonban (1765) negyedrétben. Baglivi az orvosi theoriában Harveyt (de a' kitől a' vérforgás felfedezését megtagadta 's Realdo Columbónak tulajdonitotta) 's Sanctoriust, a' praxisban pedig Hippocratest és Durinst követte olly vak ragaszkodással, hogy minden ellenkező értelmüeket eretnekeknek tartana. — *A. Balogh Pál.*

Bagno (olasz szó, ferdő), különösen azon hely Galata mellett, Konstantinápoly közelében, hol a' rabszolgák tartatnak, kiknek számára itten 1 görög és 2 cath. templom van.

Bahama v. lucayi szigetek, szám szerént 700, 257 nsz. mf., 17,000 lak., a' nagy bahamai fövenytorlásnál; egynéhány a' kis fövenytorlásnál, egynéhány pedig a' Haitiba vivő csatorna, az Antillák és Cuba előtt fekszik. Az Antillákba való hajókázásra nézve nevezetesek. Jóllehet a' naptérítő kerekekhez (tropicus) közel esnek, még is keveset teremnek. A' föld igen vékony, felette meszes és vizre nézve szegény, ámbár erdős. Anglia igen sokat tart ezen szigeteknek birására. Éghajlatjoknak két igen egészséges évszaka van; szélvész soha sem dühösködik bennek. Mikor a' Spanyolok által felfedeztettek, igen népesek voltak; hanem ezeknek, a' kik a' népet Haitiba tették által bányászság végett, birtokába jövén, igen megfogyott a' lakosok száma. Az angol kormányszék helye New-Providence, mellynek egy Fort-Nassau nevü erőssége is van. Kivitetnek belőlök: pamut, czukor, hal, ambra, só, orlean, festőfa és kávé, mellynek éjszak felé, kivévén Spanyolországban a' Guadalquivir mellékét, a' hol próba tétetett vele, még eddig ezen szigetekben van éjszakra legszélsőbb hazája. Mint minden britanniai coloniákban, ezekben a' szigetekben is van felső és alsó parlament. *L—ú.*

Bahia, előbb S. Salvador, Brasiliának 1771-ig fővárosa, a' Mindszentek öblénél fekszik, mellyet Christovan Jacques, egy Portugali, fedezett fel, 's a' hol legelőször Diego Alvarez Correa telepedett meg egy bájoló szépségü tájékon, 13,090 ház. 's mintegy 100,000 lak., kik közt 40,000 fejér van; érseki lakhely egy universitassal; éghajlatja igen egészséges; kikötője Brasiliának legjobb kikötői közé tartozik, melly Londonnal 's Európával a' legelevenebb kereskedést üzi; 116 nagykereskedő van benne; a' déli földsarknál lévő czethalászatja is nevezetes. Kivitetnek belőle: becses fa, füszerszám, délszaki gyümölcsök, riskása, szarvas marha, czukor, dohány, pamut, kávé (melly, mivel a' föld igen kövér a' kávé plántára nézve, rosszabb a' rio-de-janeiroinál, de ennél fogva olcsóbb is) 'sat. Alattomban arany és gyémánt is vitetik ki. — A' Bahia nevet egy helytartóság is viseli, melly 2579 nsz. mföldön fekszik

590,000 lak. (ezek közt a' rábszolgák száma 173,000), a' S. Francesco folyójónál 's éjszakról délnek az Erio és Champado hegyeitől hasittatik keresztül. *L—ú.*

Bahrdt (Károly Fridrik), nevezetes theologus, 1741 szül. Misnia tartományában 's atyjától, egy érdemes predikátortól, vette első nevelését. Igen jeles talentumai nagyon nyugtalan lélekkel voltak egybekapcsolva, 's azért tanulásában sem mutatott nyomosságot. A' lipcsei universitasban tanulását elvégezvén, nem sokára atyja mellett káplánná 's egyszersmind a' bibliai philologia rendkivüli professorává lett ugyan Lipsiában. Ekesszólása által nagy kedvességet nyert, de feslett élete miatt 1768 kénytelen volt Lipcsét elhagyni 's Erfurtba ment, hol a' bölcselkedés és zsidó régiségek professorává neveztetett. Itt irta bibliai dogmaticáját és illyen czimü könyvét: „*Wünsche eines stummen Patrioten.*“ Az ezen könyvekben kinyilatkoztatott heterodoxus gondolkozásáért a' wittenbergi theologiai facultas által eretnekséggel vádoltatott, ellenben a' göttingeni által kedvezőbben itéltetett meg, melly az ellenkező feleket öszve akarta békéltetni. Több rendbeli kedvetlenségek 's természeti nyugtalansága miatt Erfurtot is elhagyta 1771-ben 's Giessenbe ment, hol theologiát tanitott 's predikálásával is kedvességet nyert. De heterodoxus vélekedései itt is meggyülöltették 's perbe keverték az egyházi férjfiakkal 's rendetlen magaviselete nem sokára a' köz tisztelettől is megfosztotta. Minekutána Helvetiában és Németországban is nevelő intézeteket keves foganattal 's keves ideig kormányozott 's Türkheimban hasonlóképen keves ideig superintendens is volt, a' német császár itélete által minden egyházi hivatalokra alkalmatlannak tétetett 's a' könyvirástól mindaddig eltiltatott, mig vélekedéseit vissza nem venné. Ekkor a' prussus király tartományaiban keresett menedéket, 's 1779 Halléba ment, hol hitbeli vallástételét kiadta, mellyben a' papságot és a' vallást még kevesebbé kimélette, mint elébb. A' philosophiában, rhetoricában és régi nyelvekben közös leczkéket tartván, hallgatókat nagy számmal nyert; de nyugtalan és perlekedő természete itt is uj bajokba keverte a' papsággal. Ekkor a' városon kivül egy szőlőhegyre ment lakni 's ott korcsmát állitott fel. Látogatói nagy számmal találkoztak; de két ujabb munkájáért, mellyeket itt készitett, két esztendei várbeli fogságra itéltetett, melly büntetést a' király egy esztendei fogsággá változtatta. Ezen fogságában irta le élete történeteit illy czim alatt: „*Geschichte meines Lebens und meiner Meinungen.*“ A' fogságból kiszabadulván, ismét az elébbeni módon élt Hallében, a' hol 1792 megholt, halálát rendetlen élete és a' maga által okozott bajok siettetvén. — Bahrdt kellemesen beszélt és irt; de minden munkáji hijányos esmereteket mutatnak; soha sem volt neki sem elég üressége, sem elég lelki nyugalma, mellyek nélkül a' tudományokba mélyen hatni nem lehet. Tagadhatatlan, hogy a' vallást illető dolgokban a' maga idejebeli vélekedésekre nagy befolyása volt. *K. J.*

Baillot (Pierre), egy az ujabb franczia hegedüoskola fejei közül; szül. 1771, tanult Viotti alatt 's elébb 1791 Artois herczeg szolgálatjába, utóbb pedig 1803 a' conservatoriumba lépett. 1805-től 8-ig éjszaki Európát bejutazván, olly nagy hirt szerzett, hogy Kreutzerrel 's Rodéval vetekedik. Előadása merész és komoly. Egyike ő azon hegedüoskola készitőjinek, melly elébb Parisban a' conservatorium hasznára, azután pedig Lipcsén németre forditva ezen czim alatt: „*Violinschule von Bode, Kreutzer und Baillot, geordnet von Baillot*“ kinyomtattatott. Mind ehhez, mind egy másik hegedüoskolához, mellyet ugyan csak a' conservatorium számára Levasseurrel, Catellel és Baudiottal adott ki, némelly hegedüre való gyakorlásokat ragasztott. *J.*

Bailly (Jean Sylvain), rendkivül dicső franczia astronomus és literator. Szül. Parisban Sept. 15. 1736, mh. ugyan ott (guillotine által)

Nov. 11. *) 1793. Atyjának szándéka ellen, ki jeles (nemzetségében már negyedik) képiró lévén, fiját ezen sorban ötödiknek szerette volna látni, a' tudományok ösvényét választotta. Először a' szép tudományokra adta magát, nevezetesen a' költői mesterségre; szomoru játékokban tett próbájit Lanoue jóknak találta ugyan, mindazáltal nem javaslotta, hogy az ifju B. ezen pályát folytassa. Lejeuneux kisasszonynál, ki szinte képeket irt, La Caille tisztes esmeretségébe jutván, az astronomiára forditotta minden figyelmét, melly czélra ugyan ezen főtisztelendő férjfinál jobb vezérre sehol sem akadhatott volna. La Caille Ephemeriseinek VI-dik darabjában dicsérettel emlékezik felőle egy (a' hold vizsgálati számba vételét tárgyazó) munka miatt, mellyet B. az ő tanácsára vált fel, és 1762 végre hajtván, a' parisi academiának bemutatott. A' következendő esztendő elején (Jan. 29. 1763) az academia tudományos osztályába (*academie des sciences*) felvétetni méltónak találtatott; ugyan ezen esztendőben jött ki azon munkája, mellyben dicsőült mesterének utolsó két esztendei (1760 és 1761-iki) csillagvizsgálatit vette számba; ez által B. igen becses szolgálatot tett az astronomiának, a' veszélytől megőrizvén 's közhasznuvá tévén olly nagy áru kincset; melly t. i. La Caille drága életébe került. Már a' mult (1762) esztendőben egy más mélyebb fenekü dologhoz is hozzá fogott: Jupiter holdjai theoriájához, mellynek sulyos és hasznos voltát megesmervén az academia, 1764 jutalmat tett ki az ezen tárgyat legjobban kimeritendő munkára. B. derék munkával állott ki a' viadalpiaczra, de győzhetetlen bajnokkal, La Grange-al, történvén öszveütközése, a' koszorut el nem nyerhette. Egy a' Jupiter holdjai fényét illető értekezésről, mellyet B. 1771 bocsátott közre, Lalande igen nagy tisztelettel szól: „*Ce travail*," ugy mond, „*plein de sagacité ne pouvait être fait, que par un de nos plus grands astronomes; et je lui disais dans le tems de sa gloire, que j' amerois mieux l' avoir fait, que d' avoir été le premier sur la liste des présidens des Etats generaux et des maires de Paris, quoique son merite l' y eut placé.*" Hébekorban, midőn a' szoros tudományokban kifáradt elméje nyugodalom után esdeklett, a' literaturát szokta elővenni. Illyetén izekben költek azon különbféle tudós társaságok által részént tisztelettel illetett, részént jutalommal koronáztatott beszédek, mellyeket V. Károly, Corneille, Leibnitz, Molière, Cook, La Caille, de Gresset emlékezetek dicsőitésére készitett; ezekben, főképen az utolsó háromban, olly jeles literatori ügyességet nyilatkoztatott ki, hogy Buffon és több más academicusok (1771) titoknokká akarták B.t választani a' tudományos osztályban, és hogy Condorcet több voxokat nyert legyen, leginkább fényesb születése, tekintete és D'Alambert hathatós közbenjárása által történt. Főmunkájának (*Histoire de l' astronomie*) első kötete 1775, a' második pedig és harmadik 1779 jött ki. Ezen munka által, melly olvasójit elejétől végig gyönyörködtetvén oktatja 's oktatván gyönyörködteti, azon felül, hogy az astronomiát sokakkal megesmertette 's kedveltette, főrangu nevet szerzett magának B. a' literatura krónikájában örök időkre. Minekokáért az academia meg nem elégedvén azzal, hogy Febr. 26. 1784 Tressan helyett a' nyelvtudomány osztályában (*academie français*) titoknoknak választotta, mindjárt a' következendő esztendőben a' harmadik (*academie des inscriptions*) tagjai közé is beiktatta; ugy hogy immár egy osztály sem maradt, mellyben Baillynak szava és széke nem volt volna: olly megtiszteltetés, mellyben Fontenellen kivül soha senki sem részesült; pedig, ha kettejek közt hasonlitást szabad tenni, a' pálmát bizonyosan Baillynak kell engedni, főképen a' mi a' régiségek tudományát illeti. Ritka megtiszteltetése diját az academia valamennyi osztályának egyszerre lefizette B. 1787, midőn az indus és napkeleti népek astronomiájáról irt remek munkáját (*Histoire de l' astronomie indi-*

*) Ezen időjegyzések mindenütt Lalande szerént vannak feltéve, kitől Brockhaus több helyen különbözik egy vagy két nappal: p. o. itt Nov. 12. áll nála.

enne et orientale) kiadta. B. nem csak astronomus és literator volt, hanem publicista is; kimeríthetetlen talentuma minden idő- és helybeli környülmények között uj meg uj formában fejtvén ki magát. P. o. midőn 1784 Deslon Parisban Mesmer állati magnetismusát üzvén, a' népben olly mozgást okozott, hogy a' kormányszék a' dolgot egy ahhoz értő kiküldöttség által megvizsgáltatni szükségesnek látta; Bailly (ezen kiküldöttség tagja és titoknokja lévén) két különös irást tett fel; egyikében, melly a' nép felvilágositására és megnyugtatására azonnal sajtó alá bocsáttatott, a' Mesmerismust ugy adja elő, mint a' képzelődés hatalmának próbajelét és az emberi elme kicsapongásinak egy ágazatját; a' másikában pedig, mellyet egyedül a' király számára készitett, annak erkölcsi következéséről szól. Nem különben azon biztosságnak is, mellyet az academia 1786 Poyet épitőmester által egy uj ispotály felől beadott planum megbirálására kiküldött, tagja 's jegyzője B. volt; ez alkalmatossággal feltett irása (250 l. 8. rét.) tele tanusággal és szelid emberiséggel hasznos javalatit (4 uj ispotály épitését) Breteuil különös figyelemmel fogadta 's kész vala végre hajtani, midőn 1789, a' revolutio kiütvén, megszünt minister lenni. A' tudományok java 's B. önboldogsága tekintete arra az ohajtásra kinszerit bennünket, hogy vajha ritka érdemei 's tehetségei kevesbbé lettek volna híresek! Mert épen azon becsfény, mellyben B. minden felől állott, okozta, hogy eddigleni ártatlan foglalatosságai csendes köréből a' revolutio által mindjárt kezdetben kiszakasztatván, a' nagy világ lármás piaczára ragadtatott 's tündér, igen is tündér méltóságra emeltetett! De hagyán: beszéljük el rövideden történeteit időrend szerént. Paris városa electorai öszvekelvén (Apr. 26. 1789), hogy a' következendő országgyülésre követeket válasszanak, Baillyt tiszteltek meg a' jegyzőhivatallal. Több academicusokkal ült itt B. együtt, de mindenik tudta, hogy ő egy személyben három tag képét viselte azoknak társaságában; fris emlékezetben volt még irásbeli nagy talentuma a' Mesmerismus és az ispotályok ügyében; ide járult B. deli férjfi tisztes külseje 's feddhetetlen magaviselete: ezek mindöszve neki szerzettek az emlitett hivatalra legtöbb voxot. Illy jeles megkülönböztetést nem vala képes B. el nem fogadni; elfogadta; 's e' szempillantatban örökre kilépett a' mennyei Musa koszorus papjai sorából. Ugyan azon okoknál fogva legottan első parisi követnek, 's Versaillesben az országgyülés harmadik karja (tiers etat) első előlülőjének választatott. Ama' nagy történeteket szült 's még nagyobbakkal viselős (Jun. 17. 20. 27. 1789) napokban ugy megkülönböztette magát B., hogy a' Jul. 2. tartott közgyülés, mellyben a' két felső kar a' harmadikkal egyesül, az ő előlülése alatt választotta a' viennei érseket uj előlülőnek, nekij különös kiküldöttség által megköszönte az addig viselt hivatalban kimutatott ügyességét; nem sokára pedig (Jul. 15.), midőn a' Bastille megvétele után a' király Parisba visszatért, ezen főváros polgári köz akarattal őt tették birájoknak (maire de Paris). Ekkor állott B. fényes pályája legfelsőbb pontján: melyképét az academia, tulajdon alaprendszabási sérelmével, melly ezen tiszteletre csak elhunyt tagjait méltóztatja, palotájába helyeztette; ugyan e' történt vele pompás készületek közt a' város kastélyában. Innentova homályba borult B. tündöklő csillaga, 's vérszinü felhőkbe alkonyodott el. Meddiglen e' hivatalát viselte (Jul. 15. 1789 —Nov. 16. 1791), mindent elkövetett és semmit el nem mulatott, a' mit egy bölcs és jámbor előljárótól igazságosan kivánni lehetett. B. ennél is többet tett, mert vagyonját is hivatalába ölte. Hanem azon veszélyes időkben, ott, a' hol a' polgári rend fonákul felfordult, egy nyomot vesztett 's minden szentet letapodott nép közepette sem Plato, sem Socrates nem kerülhette el a' vádat. B., ki egyszersmind a' király és nép hatalma alatt volt, mivel e' két meghasonlott félnek egymással ellenkező parancsolatit egy uttal nem teljesithette, mind a' kettő előtt gyanuba 's gyülölségbe esett; mások azt hányták fel ellene, hogy a' királyi

méltóságnak sokat engedett; mások pedig, hogy sokat ártott. Biró viselt idejének legveszedelmesebb napja vala Jul. 17. 1791, midón a' Varennesből visszahozott királyt Paris népének nagy része tüstént letétetni kivánván, Mars mezejére csoportozott, és B. által, mivel elszéledni jó szóval nem akart, erőnek erejével kinszerittetett; ez alkalmatossággal néhány puskalövés történt, melly miatt, noha az részéről parancsolva nem volt, a' convent részéről pedig jóvá hagyatott, B. két esztendő mulva életével adózott. Petionnak, a' nép uj kedvenczének, incselkedésit elunván, de elgyengült egészsége miatt is, Nov. 16. hivataláról lemondott és a' következendő két esztendőt (1791, 1792) többnyire utazásban (némellyek szerént Nantes vidékén) töltötte. Végső szerencsétlenségére Laplace barátja kinálását, hogy az ő hajlékában, Melunben, venné menedékhelyét, elfogadván, akkor érkezett oda, midőn már ott Robespierre katonáji feküdtek; legottan megesmertetett, Parisba vitetett; Nov. 10. halálra itéltetett 's más nap kivégeztetett, minekutána, a' mi mással senkivel sem történt, hideg esős időben több órákig egy vesztő helyről a' másikra irtóztató kinzások között hurczoltatott volna, ugy hogy hohérai is bosszuságra gerjedtek a' rajta elkövetett kegyetlenség szörnyüségén; mindezeket B. erős férjfi lélekkel türte: egy ember szavára „*Te reszketsz, Bailly!*“ csak ezt felelte: „*Igen, mert hideg van.*“ Mentő irását, mellyben magát az ellene felhozott vádak ellen tökéletesen kitisztitja, a' hires perek (*Proces fameux*) második kötetében méltó olvasni. Egy emlékirást hagyott maga után a' revolutio elejéről (Apr. 21. Oct. 2. 1789), melly német nyelvre is van forditva (Leipz. III. Vol. 1804), és egy munkát a' mesék és régi vallások eredetéről. Özvegye, Jeanne Leseigneur, kit 1787 első férje, Raymund Gayer, halála után vett el, buval, betegen, szegénységben 1800-ig éldegélt 's ez esztendőnek utolsó fertályában (Octoberben) himlőben holt meg. *Tittel.*

BAIRAM (vagy a' mint sokan irják, Beiram) a' Töröknél és Persáknál közös nevezete azon két innepnek, mellyeket a' Moslemek esztendőnként ülni szoros törvény által köteleztetnek; különbségnek okáért egyik nagy, a' másik kis Bairam nevet visel. A' nagy Bairam, melly egy 30 napi sanyaru bőjt (RAMASAN, l. e.) után következik, azért is az Araboknál *id el-fitr*, azaz, *böjtbontónak* neveztetik, mint nálunk a' Husvét, örvendetes és engesztelő innep 's folytában három napig tart; ez alkalommal az ellenséges feleknek, hogy az innepet illendőképen megszenteljék 's annak áldásiban részesüljenek, kötelességek egymással megbékülni; uton utfélen találkozván a' Moslemek öszveölelkeznek 's csókolkoznak; kiki a' magánál feljebb valónak ajándékot visz; melly utolsó szertartás néha napján az europai Kereszténveknek is költségekbe került: Konstantinápolyban különös pompával jár ez az innep: azon estve, mellyen kezdődik, a' serail tengermelléki oldalán fekvő ágyuk durrogásával, a' piaczokon dob-, czimbalom-, trombitaszóval adatik jel a' népnek; a' kormány főtisztjei seregesen sietnek a' fényes udvarba, szerencsés innepeket kivánni a' nagy urnak; Ő Felsége pedig czobolprémes mentéket (*chylaat*) osztogat ki ajándékba 's nagy vendégséget ad: ellenben a' Keresztény és Zsidó legokosabban tesz, ha ezen három napot hajlékában tölti, mivel a' dobzódó török nép handsárjának könnyen használnát veszi, tudván, hogy az innep tekintetéből bünhödni nem fog. A' kis Bairam, arabul *id el-nahr* vagy *id el-kurban*, azaz, *áldozó* innep, amaz után 69 nappal később következik, estvétől estvéig tart, és a' mekkai bucsujárást zárja be: ekkor minden tehetős Moslem egy juhot öl le az Isten nevében, vendégeskedik és azt, a' mi vendégeitől felmarad, a' szegények közt osztja ki. A' török kalendáriomban amaz innep a' tizedik hónap (*schewwal*) 1, 2, 3-ik, eme' pedig az utolsó hónap (*Dsu-l-hedsche*) 10-ik napjához lévén rend szerént kötve, 30 török év elfolyása alatt az esztendőnek mind a' négy részeit bejárja egyik is, másik is, és hétszer harmincz, azaz, 210 török év mulva ugyan azon

hónapi 's héti napra kerül vissza. A' kis Bairam *Hadschal-Ekber-*, azaz, legnagyobb innepnek neveztetik, valamikor Péntekre (törökül Tsumej) esik. *Tittel.*

Baja, sok tekintetben jeles mezőváros, éj. sz. 46° 11′, k. h. 36° 38′, a' Duna bal partján, Bács vármegye felső járásában, herczeg Grassalkovich birtoka; 1676 házat számlál, mellyek között a' nagy cath., a' görög n. e., a' reform. szentegyházak, egy barátklastrom, a' földes uraság pompás kastélya, a' városház, a' főgymnasium és kisebb oskola, postahivatal, sótisztség, kaszárnya 's egyéb nagy épületek vannak. A' lakosok száma 14,537, részént Magyarok, részént Németek, Szerbek és Zsidók. Mezei gazdaságok középszerü, kézi mesterségeket nagyobb mértékben, de a' kereskedést, főképen gabona és egyéb termések dolgában, legnagyobb serénységgel üzik, 's arra nézve vásárai a' leghiresebbek közé tartoznak. *S—s.*

Bajadérek, 10—17 esz. leánykák Keletindiában, kik tánczolni, dalolni 's kis néző játékokat előadni tanulnak. Olly asszonyok oltalma alatt vannak, kik az asszonyi, névszerént a' tetszés mesterségében jártasak. Ezek a' nép legalsóbb osztályaiból a' legszebb 7—8 eszt. leánykákat kiválasztják, 's hogy el ne rutuljanak, beoltatják himlőjiket, azután a' jövendő helyezetekbeli esmeretekre 's testi ügyességekre tanitják, a' mik egyedül az elébbkelők mulattatására 's érzéki gyönyörökre czéloznak. *) Mesterségeket, mellynél fogva öltözetek által természeti kecseiket kitüntetni 's emelni tudják, nagyra vitték a' Bajadérek, 's állásaikat, tagjaik hajlékonyságát 's minden mozdulatjaik igéző kellemeit nem győzik eléggé dicsérni a' szemtanuk. Az illendőséget legkisebbé sem sértik ezen mozdulatok. A' Bajadéreket lassanként ugy szokásba hozá a' fényüzés, hogy most a' legcsekélyebb vendégségek sincsenek nélkülök. A' ki szorosabban ohajtja esmerni a' leányka tehetségeit, csak egy intésébe kerül. Az első rendü Bajadére egy esti társasága 100 forint vagy rupia, szintannyit kap a' tulajdonosné attól, kinek éji unalmát a' nyájas leányka elüzni segité. Egyébiránt ezen életmódot Indiában nem tartják erkölcstelennek.

Bajae. Ez a' campaniai Brighton, mellyről igy ir Horatius: *Nullus in orbe sinus Bajis praelucet amoenis*, az a' hely, a' hol minden tehetős romai lakosnak hajdan mulató háza volt, az ambubaják (minden szemérmet levetkezett fajtalan személyek) és balatrók (élődik, csapodárok) kedves tartózkodó helye, most elpusztulva fekszik 's csak hajdani ferdőjinek, mellyek templomoknak tartatnak, omladékaiért 's régi palotájinak, mellyeket a' tenger hullámai közt lehet látni, maradványiért nevezetes az idegenek előtt. Nagy hirét Bajae meleg ferdőjinek 's egy tengeröböl mellett lévő kies fekvésének, mellyet a' körüle koszoruformában fekvő halmok védelmeztek a' hivesebb szelek ellen, köszönhette. „Már a' császárok ideje előtt," igy szól Wieland Horatius levelei I. könyve 15 levelének magyarázatjában, „Bajae volt az a' hely, hol a' főrangu Romaiak a' köztársasági képmutatást levetkezték, minden tartózkodás nélkül hódolván a' mulatságoknak és buja indulatoknak, mellyek ezt a' helyet olly rosz birbe hozták, hogy Propertius leányát nem hihatja elég hamar vissza, és Cicero az ifju M. Coelius védelmezésében szükségesnek tartja magát mentegetni, hogy egy ollyan ember ügyét vállalta fel, a' ki Bajaet látta." Talán hév forrásainak gőzei

*) A' Bajadérek foglalatossága eredetileg nem vala tán botránkoztató. Egy főbb osztálya a' Bajadéreknek, kik Devé-Dasi (isten szolgálója) nevet viselnek, a' két főistenség templomaihoz tartozik, azokban neveltetnek a' leánykák és tanittatnak a' papok által. Foglalatosságok különbféle templomi szertartások, tánez, muzsika innepek alkalmával. Évenként az indiai Amoruak (Kamadéve) is áldoznak. Alább valók, kik, a' nélkül hogy bizonyos templomokhoz tartoznának, a' szent innepeken tánczolnak, muzsikálnak és dalolnak. Nevek Nartachi. Ezeket követik a' Vestiatrik, azután a' Cancenik. Ezen templomnak le nem kötelezett Bajadérek állanak vénebb asszonyok oltalma alatt, kik Dajaf nevet viselnek 's nyugodalomra lépett Bajadérekből lettek azza.

okozták részszerént azon egészségtelenséget, mellyről már Cicero panaszkodik leveleiben, 's a' melly most a' tájék lakatlansága 's a' vizvivéseknek, mellyekben most lent áztatnak, elmocsárosodása miatt csak nem türhetetlen. Fekvésének kellemetessége ellenben elragadja a' nézőt; a' tengeröblön lebegő halászcsolnakok azon hajósseregekre emlékeztetik az utast, mellyek hajdan a' juliai és misenumi tóból kievezvén, ezen öböl előtt utaztak el, Puzzuolival, a' szigetekkel 's azon magasan fekvő kastéllyal, melly Toledoi Péter vicekiráły munkája volt, szemben. *L—ű.*

Bajan, az Avarok leghiresebb khánja. L. Avarok.

Bajazet I., török császár, atyját I. Amurathot követte, ki a' Szerbekkel viselt ütközetben Kassova mellett elesett. Visszavonás támadván közte 's bátyja, Jakab, között a' thronus miatt, Jakabot zsineg által kivégeztette, melly kegyetlenség idővel szokássá vált a' török udvarnál. Hóditásai nagyok voltak, 's igen gyorsan haladt, innen vette villám melléknevét. Három év alatt Bolgárországot, Szerbország egy részét, Macedoniát, Thessaliát 's a' kis-asiai statusokat meghóditotta. Konstantinápoly körül 10 évig táborlott, 's éhség által vélte megvehetni. Sigmond király nagy sereggel ment a' megszállott város segédjére, 's Nicopolist Bolgárországban megtámadta; de Sept. 28. 1395 megveretett. (L. Sigmond.) B. kétségkivül eldönti a' görög császárságot, ha Timur (Tamerlan l. e.) natoliai birtokait (1400) nem háborgatja vala. B. ellene ment, de Jun. 16. 1402 Timur meggyőzte seregét, 's B.t elfogta; mindazáltal nagylelküleg bánt vele; mert azon rege, hogy vas kalitkába zárva hordozta legyen magával, történeti igazságon nem alapul. Mh. B. 1403 Timur táborában Karamaniában. Követte I. Soliman. *—f—*

Bajazzo, olaszból baja, tréfa, bajaccia, együgyü tréfa, a' kötelugrók és mülovagok 's más efféle vándorló társaságok közönséges tréfaüzője.

Bájlámpás, bájmécs, tündérlámpás, l. Laterna magica.

Bajmócz, tótul Bojnicz, Bajnyicze, éj. sz. 48° 47′, k. h. 36° 15′, kis mezőváros, mert csak 116 háza, egy cath. temploma, 811 lakosa van; de felette kies fekvésü, Nyitra folyó mellett, Nyitra vármegyének azon járásában, melly tőle viseli nevét, Turócz vármegye nyugoti szélén, Privigye szomszédságában. Már 1637 olta gróf Pálffy familiának birtoka. Magas dombon épült roppant vára a' legrégiebbek közé tartozik, és igen sok viszontagságokat szenvedvén, hazánk történetirásiban gyakran emlittetik. Az itt lévő plebániával most öszvekapcsolt prépostságot (Praepositurum S. Antonii Abbatis de Bajmócz) Onufrius gróf 1470 fundálta. Az itt lévő meleg ferdők hiresek és sok vendéget látnak. A' viz, melly a' ferdőházban ered, hasonlit a' pösténvihez, de nem olly forró, kevesebb kénnel bir, 's timsóval lévén vegyülve, némelly esetekben elsőséggel bir. A' ferdőház tágas 's egy kápolnán kivül vannak benne vendégszobák is, de a' mellyek nem elegendők a' vendégek elfogadására, kiknek nagy része ennélfogva a' bajmóczi polgároknál fogad szálást. A' ferdők közösek 's számok négy, a' különbféle rangu vendégekhez képest. Mindenik kővel van kirakva, 's körüskörül márvány lóczák vannak. A' ki különösen kivánja, külön kádakba is feredhet. *S—s és A. B. P.*

Bajonnet. Igy neveztetik a' katonák puskájinak végén lévő, tőrforma és az ellenség leszurására szolgáló hegyes fegyver. Hihetőképen 1640 táján találtatott fel Bayonneban 's már 1647 használtatott Német-Alföldön, hanem közönségesen csak a' 18-ik század elején vétetett be az europai gyalog seregektől, minekutána a' lándsa egészen eltöröltetett volna. Ezen utolsónak még azután is sok ideig voltak pártfogóji, nevezetesen Folard, Berenhorst, Bülow 's mások, kik a' bajonnet helyett ismét lándsákat hoztak katonájik közt szokásba, midőn mások igen is

nagy becset tulajdonitottak annak. A' bajonnet helyett minden hijányossága mellett sem találtatott fel még eddig jobb fegyver, melly a' lovasság megtámadásai ellen, a' sánczok védelmezéseinél 's az egyes viaskodásban szerencsésebb következéssel használtathatnék. Az utolsó háboru olta némelly gyalog tisztek Guibertnek 's másoknak azon czélját, hogy a' bajonnetet, a' gyalogságnak czélirányosabb gyakorlása által, használhatóbbá tegyék, ismét munkába vették, nevezetesen Selmnitz, szász kapitány, a' ki legelőször szedte rendbe ezt a' gondolatot. (L. *Die Bayonnetfechtkunst, C. von Selmnitz.* Dresden 1825. mit Kupfern). Bár melly kevessé lehet is előre meghatározni ezen feltételnek a' háboruban leendő hasznait, annyi mindazáltal tagadhatatlan, hogy a' czélirányos gyakorlások által a' gyalog katonának bajonnetjához való bizodalma felettébb nevekedik, 's az a' vélekedés, hogy egy gyalog katonának, a' ki puskaporát kilőtte, térségen egy lovassal való viaskodása (feltéven, hogy mind a' ketten egyenlő vitézséggel birnak) felette nagy merészség, ha pedig kettőtől támadtatnék meg, a' gyalognak kétségkivül meg kell győzetnie, egyáltaljában fundamentum nélkül való.

BAJOPHOROS (ágas gallyas), Virágvasárnap a' görög kalendáriomban. *T.*

BAJORORSZÁG (Bavaria), Pallhausen és Buchner szerént a' celta eredetü Bojusok a' Bajoaroknak, kik a' mai Bavariának lételt adtak, főnemzetsége volt; hanem Mannert szerént az eredetiképen déli Németországban megtelepedett Duna melléki Celták (Bajusok) kiirtattak vagy kiüzettek. Ezeknek elpusztult lakhelyébe, melly Caesar idejében pusztaság, Augustus olta pedig Vindelicia és Noricum néven romai provincia volt, a' nemzetek vándorlásának alkalmatosságával tiszta német nemzetek költöztek és az 5-ik század végén a' Herulokból, Rugikból, Turcilingekből és Scyrokból származtak a' Bajoarok, kik egy a' Frankokéhoz és Markmannokéhoz hasonló népszövetséget formáltak 's Noricumtól nyugot felé a' Lechig fekvő földet birták. Főhelyek Regensburg volt. Ez a' tartomány akkor Noricum nevet viselt, 's Mannert szerént soha sem volt az Ostrogothusok alatt, kiknek országához csak a' befogadtatott Alemannok által birt Rhaetia, mellyet Bavariától a' Lech választott el (496), tartozott. Az Ostrogothusok országa elpusztulván, a' Frankok lettek Rhaetiának uraivá, és a' Bajoarok, ámbár tulajdon herczegeik vagy királyaik voltak, az austrasiai Frankok királyától függöttek. Ez a' Bajoarokon való felsőség mindazáltal csak Nagy Károly maradékainak uralkodása alatt alapittatott meg tökéletesen. A' Bavariaiak azon szabadságokat, hogy magok válasszanak magoknak uralkodókat 's vezéreket, megtartották; de fejedelmeiket királyoknak nevezték e vagy herczegeknek, nem bizonyos. 556 táján Bavariában Agilolfinger familiája uralkodott, melly ezen méltóságában a' 8-ik század végéig maradt meg 's mellyből Garibaldot esmerjük, a' ki Regensburgban lakott. I. Thassilo (590) uralkodása a' slav nemzetekkel 's az ezekkel szövetséges Avarokkal való háboruk kezdetéről nevezetes. Odilo, Martel Károly veje, valósággal felvette a' királyi titulust; de sógoraitól, Karlmanntól és Pipintől, meggyőzetett, midőn magát a' Frankok vagy Francziák urasága alól ki akarta huzni 743. Az ő országlása alatt osztotta Bonifacius érsek Bavariát 4 püspökségre, u. m. a' salzburgira, passauira, regensburgira és freisingenire. II. Thassilo (748), a' ki Nagy Károllyal Pipinnél (Nagy Károly atyjánál), nagy bátyjánál, együtt neveltetett fel, a' compiegne-i országgyülésen jobbágyi hüséget kénytelenittetett esküdni a' franczia királyoknak, de majd ki akart a' franczia felsőség alól szabadulni 's öszveszövetkezett ipjával, Desideriussal, ki a' Longobardok királya volt, 's az aquitaniai herczeggel. 777-ben fiját, Theodort, maga mellé vette uralkodónak, 's a' lombardiai koronának Nagy Károly által lett elfoglaltatása után, ez ellen szövetséget kötött az Avarokkal, de Károlytól meggyőzetett 's a' jobbágyi hüség megsértésével vádoltatván,

an ingelheimi birodalomgyülésen 788 halálra itéltetett és Károlytól egész familiajával együtt klastromba záratott, a' hol minden nemzetsége kiholt. Károly a' regensburgi birodalomgyülésen 788 a' herczegi méltóságot eltörölte Bavariában (ámbár ez a' herczegségi titulust azután is megtartotta), a' hol ságorát, Gerold sváb grófot, helytartójává tette 's bevitte az igazság kiszolgáltatására, a' kerületeknek grófok által való kormányoztatására 's ezen grófoknak a' háboruban katonájikkal való megjelenésére nézve a' franczia systema feudalét. Agilolfinger familiájának birtokai királyi kamarai jószágokká tétettek, a' papságnak való dézma-fizetés bevitetett, a' salzburgi püspökség érsekséggé tétetett 's a' határszéleken az ellenséges szomszédok, nevezetesen a' Szorbok és Csehek ellen, markgrófságok állittattak fel. 799 Bavariának, melly magán Bavarián kivül Tirolist, Salzburgot, Austriának nagyobb részét, Felső-Palatinatust, Neuburgot, Eichstädtet, Anspachot, Baireuthot, Bamberget, Nürnberget és Weissenburg környékét, Nördlingent és Dünkelsbühlt foglalta magában, a' Rábának a' Dunába való szakadása volt. Nagy Károly roppant birodalmát fijai közt elosztván, Bavaria Olaszországgal Pipinné lett, azon nagyságában, mellyben II. Thassilo birta azt. Károly halála után Kegyes Lajos, az ő egyetlenegy fija, (a' többiek ugyan is megholtak) királysággá tévén, legidősebb fijának, Lothárnak, adta Bavariát, melly, Lothár 817 a' császári méltóságban segédül vétetvén fel, Német Lajosra szállott. A' püspökök világi hatalma azonközben mindég magasabb polczra lépett és a' helytartó helyébe tétetett palatinalis vagy pfalzgrófok nagy tekintetet játszottak kezekre. Lajos halála után (840) fija, Karlmann, lett Bavariának királya, mellyhez tartoztak akkor Carinthia, Carniolia, Istria, Friaul, Pannonia, Csehország és Morva is. Karlmannt 880 öcse, III. Lajos, követte, a' rendek szabad választása által, Bavariának, mellytől már ekkor Carinthia el volt szakasztatva, birásában. Lajos halála után 882 Bavaria Vastag Károlyra, ez után 887 Arnulfra 's 899 ennek fijára, IV. Lajosra, szállott. Vastag Károly olta Bavaria egy részét tette Nagy Károly egy korona alatt egyesittetett statusainak, de kiváltképen Lajos uralkodása alatt sokat szenvedett a' Magyarok béütései miatt. — IV. Lajossal (911) Nagy Károly familiája kiholt 's II. Arnulf, Luitpold bavariai fővezér fija 's 907 olta markgróf és vezér, nyerte el a' nép megegyezésével a' herczegi méltóságot és főhatalmat, mint „Isteni gondviselésből Bavariának 's a' körüle fekvő tartományoknak herczege," a' mint irta. A' német királlyal, Konráddal, való csatázása után ettől feudumul kapta Arnulf Bavariát. Örököseinek uralkodása alatt Bavaria szakadatlan külső és belső ellenségeskedéseknek, mellyek közül csak Scheyerni Arnulf palatinalis grófnak I. Henrik herczeg ellen való fegyverre kelését 's II. Henriknek Ottóval és Hezilóval való küszködéseit emlitjük, volt kitétetve. Valamint Németországnak gyakran több királyai voltak, ugy vetélkedett több izben Bavariában is egyszerre 2 herczeg az uralkodás felett. Minekutána a' temérdek emberbe kerülő keresztes háboruk 's a' herczegeknek (kiknek a' császároktól Bavaria most általadatott, majd ismét elvétetett) egymást követő változásai miatt, egynéhány századok alatt sokat szenvedett volna, Bavariát Oroszlány Henrik (l. e.) számkivettetése után a' bavariai pfalzgróf, Wittelsbachi Otto, az emlittetett Arnulf herczeg és scheyerni gróf maradéka, kapta meg 1180; mindazáltal Styrián, Welf familia birtokain és több a' papságnak engedtetett tartományokon kivül, mellyek tőle elszakasztattak.

Nagyobb Otto herczeg (mh. 1183) a' most is uralkodó bavariai háznak törzsökatyja. Munkás örököse, I. Lajos, Bavariát megnagyobbitotta 's a' rhennsi palatinatust Bavariához kapcsolta. 1231, hihető Henrik német király, a' kinek atyja (II. Fridrik) ellen való támadását nem hagyta helyben, ösztönözésére megöletvén, fija a' rhenusi pfalzgróf, Dicső Otto, által váltatott fel az uralkodásban. Ez alatt a' püspökök magokat függetlenekké tették; hanem más oldalról a' status nagysága nevekedett.

A' pápával sok baja volt, sőt a' császár pártján léte miatt egyházi átok alá is vettetett. Megholt 1253. Fijai, Lajos és Henrik, 2 eszt. közösen ura kodtak; hanem 1255 ugy osztoztak meg Bavarián, hogy Felső-Bavaria a' Lajosé, Alsó-Bavaria pedig a' Henriké lett, a' kinek ága már keves esztendők mulva kihalt. Ezek örökösödtek a' szerencsétlen Hohenstaufeni Konradin birtokaiban is. Lajos két fija közül az egyik Lajos IV. vagy Bavariai Lajos néven 1314 német császárrá lett. Ez öccse fijaival Paviában 1329 olly osztálybeli egyezésre lépett, melly szerént ezeknek engedte Alsó- és Felső-Palatinatust (Pfalz), magának pedig Felső-Bavariát tartotta meg, a' birodalomgyülésen egyszer az egyik, mássz r a' másik ág volt, és az állapittatott meg, hogy az egyik ág férjfiui maradékának kihalása után, ennek birtokaiban a' másik örökösödjék. Ezen egyezésnél fogva egyesitette a' legközelebb megholt király, Maximilian Jósef, 1799 a' Wittelsbachi familiának minden birtokait. Az alsó-bavariai ágnak kihalása után Lajos császár, a' rendek akaratja szerént, egész Alsó-Bavariát egyesitette Felső-Bavariával, nem ügyelvén a' rhenusi pfalzgrófok 's az austriai herczegek justartására. Lajos császár mint német császár és mint Bavariának uralkodója egyformán nagy férjfiu volt. Felső-Bavariába uj törvénykönyvet, Alsó-Bavariába helyes törvénykezésmódot vitt be, Münchent városi jussal ajándékozta meg 's az egész belső igazgatást jó rendbe hozta. Ellenben a' pfalzi ágnak elmellőzése által letette ez a' bavariai ágak közt dühösködő familiai egyenetlenség talpkövét. Ez a' nagy császár, a' kivel Bavaria méltán dicsekedhetik, Oct. 11. 1347 holt meg, két feleségétől 6 fiut 's ezekre gazdag örökséget hagyván, melly nem csak Bavariából állott, hanem Brandenburgot, a' hollandi és seelandi tartományokat, Tirolist 's at. is magában foglalta; mindazáltal ezen birtokok a' több részekre lett osztatás és familiai egyenetlenségek miatt csakhamar idegen kezekre kerültek. A' hat testvér által alkottatott ágak keves idő mulva kiholtak, 's a' müncheni ág a' szétoszlott örökségnek némelly részét ismét egyesitette. A' gyakori osztály ezen mind az uralkodókra, mind az alattvalókra nézve káros következéseinek elkerülésére tehát 1506 a' müncheni ágból született II. Albert herczeg, öccsének, Farkasnak, és az alsó- 's felső-bavariai rendeknek megegyezésével, pragmatica sanctiót vagy olly örökösödésbeli törvényt alkotott, melly szerént az uralkodás az első szülöttekre határoztatott, a' többi herczegeknek pedig bizonyos esztendei fizetés rendeltetett. Az 1508 megholt Albertet e' szerént az ő három fija, Vilmos, Lajos és Erneszt, közül az elsőnek kellett volna az uralkodásban felváltani; mindazáltal némelly versengések után csak ugyan olly egyezségre kénytelenittetett Vilmos Lajossal lépni, melly szerént részt vett Lajos is az uralkodásban. Ez a' közös uralkodás 1515—1534-ig tartott, midőn Lajos megholt és mind a' ketten arról nevezetesek, hogy Luther reformatiójának teljes erejekből ellenállottak, nevezetesen Luthernek legtüzesebb ellensége, Eck János, és a' Jesuiták különös tekintetben 's pártfogás alatt voltak nálok. Vilmos is megholt 1550 's fija V. vagy Nagylelkü Albert jutott a' herczegi méltóságra. Ez is kedvelte a' Jesuitákat, de a' tudományoknak 's szép mesterségeknek is bőkezü pártfogójok volt. A' trienti egyházi gyülésben meghatalmazta követeit, hogy a' szent vacsorában mind a' kenyérnek, mind a' bornak kiosztását sürgessék. A' rendek tőle sok szabadságokat nyertek. Megholt 1579. Három fija közül a' legidősebb, V. Vilmos,*) a' ki Kegyesnek neveztetett, következett utána, hanem e' már 1596 általengedte I Maximiliánnak, legidősebb fijának, az uralkodást és egy klastromba költözött. A' ritka lelki tehetségekkel felruházott Maximilián volt a'

*) Második testvére, Ferdinand, Vilmos megegyezésével Peterbeckin Mariát, egy müncheni irnoknak leányát, vette feleségül. Ferdinand gyermekei a' császár tól wartenbergi grófokká tétettek.

Protestansok egyesülete (unio) ellen felállott szövetségnek (liga) lelke és a' 30 eszt. háborúban olly nevezetes személyt játszott, hogy II. Ferdinand császártól 1623 a' pfalzi választó fejedelemséggel, mellyel az örökös főasztalnoki méltóság is öszve volt köttetve, ajándékoztatott meg. Ez a' két méltóság 1628 Vilmos egész familiájára kiterjesztetett. A' választó fejedelemségben, valamint Felső-Palatinatus birásában is, Maximiliánt a' westfaliai békeség (1648) is megerősitette; lemondott ellenben a' 13 mil. forintra menő hadi költségekért elzálogosittatott Felső-Austriáról, melly helyett a' pfalzi ág számára egy uj, azaz, a' 8-dik választó fejedelemség állittatott fel, olly meghatározással, hogy ha Vilmos ága ki fog halni, ennek minden birtokaiban és méltóságában a' pfalzi választó fejedelmi ág örökösödjék. Maximiliánt, a' ki 55 esztendei uralkodása után Sep. 27. 1651 holt meg, fija, Ferdinand Maria, ezt pedig 1676 fija, Maximilián Emmanuel, követte a' választó fejedelemségben. Ez a' spanyol örökség felett támadt háborúban Franczia-ország részére állott, melly tette miatt a' hochstädti szerencsétlen ütközet után, 1703, I. Leopold császár ugy bánt Bavariával, mint elfoglalt tartománnyal, és a' választó fejedelem 1706 I. Jósef császártól számkivettetett 's csak a' badeni békeségben kapta 1714 vissza elvesztett birtokait. Maximilián Emmanuel örököse fija, Károly Albert, lett 1726, a' ki jóllehet aláirta VI. Károly császár pragmatica sanctióját, még is a' porosz királynak, II. Fridriknek, az első slésiai háboru alkalmatosságával való szerencséje által neki bátorodván, az austriai örökséghez just formált, *) egész Austriát hatalma alá hajtotta, austriai főherczegi nevet vett fel 1741 és Pragát még ugyan ezen esztendőben megvévén, magát cseh királlyá koronáztatta, sőt 1742 Frankfurtban VII. Károly név alatt német császárrá is választatott. Hanem e' volt szerencséjének legfelsőbb pontja; mert a' hadi szerencse megváltozott 1743, 's a' bavariai rendek és Felső-Pfalz M. Theresiának eskütdek hüséget. A' hessen-kasseli landgróffal és II. Fridrikkel 1744 kötött szövetsége 's a' porosz fegyverek szerencsés előmenetele mellett is, az őt vezéri tulajdonságaival 's hadi erejével felülmuló Lotharingiai Károly austriai vezérnek meg nem felelhetett és Bavaria megtartásához sem volt reménysége. Azonközben Károly Albert a' had kimenetelét, Jan. 20. 1745 meghalván, el nem érhette. Fija 's örököse, III. Maximilián Jósef, is felvette ugyan az austriai főherczegi titulust, de már Apr. 22. 1745 lemondott arról 's térden állva kért a' hatalmas M. Theresiától békeséget, mellye', minekutána a' pragmatica sanctiót aláirta, szavát a' császár választáskor M. Theresia férjének, Ferenczneк, igérte volna, meg is nyert és elfoglalt bavariai birtokait visszakapta. Maximilián ez időtől fogva főgondját tartományinak boldogitására, a' földmivelésre, mesterségekre, bányászságra, az igazság kiszolgáltatására, a' belső csendességre, jó rendre, a' köz jövedelemre és oskolákra forditotta. 1759 Münchenben a' tudományok előmozditására academiát alkotott 's a' szép mesterségek benne nemeslelkü pártfogóra találtak. — A' Paviában 1329 kötött egyezség olta fenálló örökösödésbeli egyezéseket a' pfalzi választó fejedelmi házzal, nem lévén gyermeke, megujitotta 's megerősitette, sőt az akkori pfalzi választó fejedelemnek, Ká-

*) Ezen Austriához való jusát Károly azon házasságbeli egyezségen épitette, melly V. Albert herczeg és ennek felesége, Anna, I. Ferdinand császár leánya, közt köttetett, 's mellyben nyilván kitétetv lenni mondatik „hogy az austriai statusoknak Annára, vagy maradékára kell szálani, ha Ferdinand férjfiúi örökösei kihalnának." (Ez az egyezség Ferdinand testamentoma által is megerősittetett). Bécsben ellenben azt vitatták, hogy az emlitett egyezségben ez áll: „örökösök nélkül." Itt az igazság kétségkivül M. Theresia részén volt, részszerént VI. Károly pragmatica sanctiójának megesmertetésénél, részszerént pedig annál fogva, mivel I. Ferdinandnak, mint magyar és cseh királynak, egy illyen rendeléstételre jusa nem volt. Megerősitette ugyan testamentomában a' házassági egyezés', mivel legközelebbi örököseiről tett rendelést, de a' későbbiekről nem gondoskodhatott.

roly Theodornak, még életében közbirtoki just engedett. — Jólleheť mind a' wittelsbachi háznak familiai egyezségeinél, mind a' westfaliai békeségnél fogva, jusa volt a' pfalzi választó fejedelmi háznak Bavariához, még is Maximilián Jósef (kiben a' Wittelsbach familia bavariai ága, vagy Vilmos lineája, melly V. Vilmosról neveztetik igy, kiholt) Dec. 30. 1777 történt halála után háboru ütött ki a' felett. Austria ugyan is tüstént just formált Alsó-Bavariához, mellynek elfoglalására, a' nélkül hogy előre megizente volna a' hadat, 60,000 emberből álló sereget küldött. A' gyermektelen Károly reá hagyta magát beszéltetni azon egyezésnek, mellyben bavariai örökségéről lemondott, aláirására (Jan. 3—14. 1788). Hanem a' zweibrückeni herczeg, mint a' pfalzi ház legközelebbi férjfiui ágról lévő atyjafija 's egyszersmind Károly Theodornak arra az esetre, ha ennek gyermeke nem fog lenni, örököse, II. Fridrik, porosz király, ösztönözésére, ellene mondott az egyezésnek. Innen származott a' bavariai örökség felett való háboru, melly mindazáltal, még minekelőtte ütközetre jött volna a' dolog, leginkább az orosz udvarnak Austria ellen tett kinyilatkoztatására, a' teschenі békeség által (Maj. 13. 1779) elfojtatott. Ezen békeség szerént a' pfalz-bavariai választó fejedelemé lett Bavaria, mellyből Austria csak az inni fertályt kapta Braunauval (38 nsz. mf.) és pfalz-bavariai familiai egyezések megerősittettek. Bavariának Pfalzzal lett ezen egyesittetése által egyszersmind a' 8-ik választó fejedelmi méltóság is megszünt, a' westfaliai békeség értelme szerént. — 1784 ismét felébredt Bécsben a' Bavaria birására való vágy, még pedig nagyobb mértékben, mint valaha, a' honnan Jósef császár el akarta azt cserélni, a' választó fejedelemnek austriai Belgiumot (kivévén mindazáltal Luxemburgot és Namurst) akarván azért általengedni burgundi királyi titulussal, 's ezen kivül 3 mil. for. igérvén. Mindazálal ezen az orosz udvartól is segittetett cserefeltételből semmi sem lett, mivel a' zweibrückeni herczeg, bizván Prussiának segitségében, kereken kimondotta, hogy ő soha sem fog ősi tartományainak elcseréltetésében megegyezni. Ez a' kinyilatkoztatás és II. Fridriknek, a'ki ezt a' cserét nem csak az ő jótállása alatt köttetett teschenі békeség megrontásának, hanem a' német statusok alkotmánya 's politicai egyirányusága megsértésének is nézte, nyomos beleavatkozása miatt a' bécsi udvar a' cserével felhagyott 's egyszersmind azt nyilatkoztatta ki: hogy kinszeritett vagy erőszakos cseréről soha sem gondolkozott 's nem is fog gondolkozni. (L. FEJEDELMEK SZÖVETSÉGE). — Megjegyzést érdemel ezen kivül még Károly Theodor uralkodása alatt az ILLUMINÁTOK (l. e.) Bavariában származott rendje, az ez ellen folyt törvénykezés és a' Jesuitáknak ismét felemelkedése, melly belső nyughatatlanságok alkalmatosságával a' sajtószabadság mindég keskenyebb határok közé szorittatott 's Bavariát valóságos lelki és értelembeli setétség kezdette fenyegetni. A' franczia zendülést követő háboruban a' választó fejedelem is egyesitette katonájit a' birodalom seregével, melly miatt nem csak Pfalzzal éreztették a' Francziák fegyvereik sulyát, hanem 1796 Bavariára is reáütöttek.j Ezen zürzavaros környülállásoknak közepette Károly Theodor Febr. 16. 1799 megholt, benne, minthogy gyermeke nem volt, a' pfalzi háznak sulzbachi ága elenyészvén; a' honnan a' zweibrückeni herczegre, MAXIMILIAN JÓSEFre (l. e.), szállottak a' bavariai tartományok, a' választó fejedelmi méltósággal együtt. — A' luneville-i békeség (Febr. 9. 1801) az ismét kiütött hadnak végét szakasztván, ezen békeségnek legnevezetesebb pontja, azaz, a' Rhenus bal partjának Franciaországhoz lett kapcsoltatása Bavariára nézve ingen fontos következéseket szült. Elvesztvén ugyan is ez által minden a' Rhenus bal partján lévő birtokait, 's ezenkivül a' Rhenuson innen fekvő pfalzi tartományiról is lemondván, ezek helyett a' birodalom deputatiójának végzése szerént másokat kapott, mellyeknél 99 $^{3}/_{4}$ nsz. mf. nyert 216,000 lakossal. Azon politicai fontosság, mellyel Bavaria

mind Austriára, mind Francziaországra nézve birt, az 1805 kiütött háboru alkalmatosságával mindég nyilván valóbb lett. Midőn Austria uj hadra készült Francziaország ellen, természetesen a' bavariai választó fejedelemnek kellett előtte legnevezetesebbnek lenni, az Inn- és Rhenusnál lévő herczegek közt. Azt kivánta annakokáért tőle Austria, hogy minden haladék nélkül egyesitse katonáji az austriai hadi erővel, 's nem fogadta el a' Bavariától ajánlott fegyveres rész nem vételt (neutralitas), melly (a' mint Ferencz cs. Sept. 3. 1804 a' vál. fejedelemhez irja) egyébiránt is csak addig állana fen, mig a' Francziák azt a' magok hasznával megegyezőnek lenni látják; hanem Bavaria nem tartván magára nézve hasznosnak az Austria pártjára való állást, Ferencz császár kivánságát nem teljesitette. Kiütvén a' háboru, a' választó fejedelem mintegy 30,000 álló seregét Francziákkal egyesitette 's a' posonyi békeség 500 nsz. mf. 1 mil. lakossal és királyi méltósággal jutalmazta meg Maximilián Józefnek Napoleon mellett való hüségét; lemondott ellenben Maximilián Würzburgról, melly az Austriának engedtetett salzburgi választó fejedelemség helyett választó fejedelemséggé tétetett. Bavaria egyszersmind (valamint Würtemberg és Baden is) a' határ széleiben lévő birodalombeli nemesi jószágokat is birtokába vette. Bavariának Francziaországgal való öszveköttetését az uj király leányának, Augusztának, Napoleon mostoha fijával, Eugeniussal, a' ki Olaszország királyává neveztetett ki, történt öszvepárositása még szorosabbá tette. A' két udvar ezen öszveköttetésének következése Bergnek (mellyről Bavaria Napoleon részére lemondott Anspachért, mellyet Prussia Hannoveráért Francziaországnak engedett) való elcserélése 's a' rhenusi szövetség alkotmányának aláirása (Jul. 12. 1806) volt, mellyben Bavaria magát, ha a' szükség kivánja, 30,000 katonák kiállitására 's Augsburgnak és Lindaunak megerősitésére kötelezte. E' szerént a' bavariai királynak 1806 a' prussiai király, 's 1809 az Austria ellen indított franczia háboruban (melly utolsónak történetei közül Bavariára nézve csak Tirolis felzendülését emlitjük) részt kellett vennie, mellyeknek végével Napoleon részén lévén a' szerencse, az uj királyság ismét nevezetes birtokkal nagyobbodott meg, részszerént Austria kárával, részszerént pedig a' Würtemberggel és Würzburggal kötött csereegyezések által. — Midőn 1812 Napoleon az orosz birodalomnak hadat izent, ismét 30,000 embert küldött Bavaria a' franczia zászló alá, kik közül ezen szerencsétlen táborozásból csak kevesen térhettek vissza hazájokba tavasszal 1813. De mind e' mellett is hüséges maradt Maximilián a' franczia császárhoz 's ismét uj sereget állitott ki Napolen számára, midőn ez Aprilis végén uj táborozáshoz készült; hanem a' Bavariaiak ez uttal sem voltak szerencsésebbek, mivel mind a' mellett is, hogy Oudinot, franczia vezér, igazgatása alatt bámulásra méltó vitézséggel harczoltak, a' lukani és grossbeereni ütközetekben nagyon megrongáltattak 1813. Ekkor hirtelen megváltozott Maximilián gondolkozása módja. Mig egy az ellenséget szemmel tartó franczia sereg gyüjtetett Augerau által Würzburgnál, az alatt egy hasonló bavariai hadi erő az Innél állott egy austriai csapattal szemben. Mind a' két fél sokáig maradt munkátlanul. Augerau seregének, melly Bavariának legkönnyebben felprédáltatható pontján állott, elutazása legottan eldöntötte a' király maga elhatározását. A' bavariai fővezér, Wrede, az austriai vezérrel, Frimonttal, Oct. 8. Riedben egyezségre lépett, mellyet Oct. 15. a' bavariai királynak, a' ki a' rhenusi szövetségtől elállott 's fegyverét Francziaország ellen forditotta, hivatalos kinyilatkoztatása is megerősitett. Egyszersmind Wrede azon egyezésnél fogva, mellyben a' király minden eddig birt tartományinak birtokában leendő megmaradása 's királyi méltóságának megtartása felől bizonyossá tétetett és abban az esetben, ha némelly tartományiról le kellene Austria részére mondani, más hasznos fekvésü birtokok igértettek, egyesitette a' maga seregével az austriait, mind a'

kettőnek fővezérévé neveztetvén ki. A hanaui ütközetben érezték a' Francziák legelőször a' bavariai vitézek fegyverének sulyát, kik a' háborunak az 1814 parisi békeségig való folyamatja alatt dicsőséggel koszoruzva csatáztak Europa ama' közönséges ellensége, Napoleon, ellen. Az 1815 kiütött uj háborukor a' mostani király (akkor még koronaörökös) személyesen vezérelte a' bavariai sereget. A' fejedelmek bécsi congressusában a' király állhatatosan megmaradván a' függetlenség feltétele mellett, királyi méltóságában meghagyatott. Minekutána a' parisi békeségben (Maj. 30. 1814) Tirolisról és Vorarlbergről Austria részére lemondott volna a' würzburgi nagyherczegségért és Aschaffenburgért, egy Apr. 14. 1816 kötött egyezségnél fogva hasonlóképen Austriának engedte meg 1) a' hausrucki és inni fertályok részeit, ugy, a' mint azok Austriától adattak által 1809 Bavariának; 2) a' salzburgi herczegséget, a' Salzach és Saale bal partján fekvő 4 megyén vagy tisztségen kivül; és 3) a' vilsi tisztséget is. A' bavariai korona alá mentek ellenben: *a*) a' mostani rhenusi kerület egészen, valamint *b*) a' hajdani fuldai kerület tisztségei Hammelburg Thulbával és Saaleckel, Brückenau Mollennel, a' weisersi tisztség (kivévén két falut, u. m. Melterst és Hattenrodtot) 's a' bibersteini tisztségnek egy része, és *c*) bizonyossá tétetett a' felől, hogy a' Badenhez tartozó maini és tauberi kerületnek és a' nagyherczeg férjfini örököseinek kihalása után az egész Baden alatt lévő rhenusi Pfalznak birtokába fog jutni.

A' bavariai királyság 1500 (Rudhart szerént alig 1383) nsz. mf. foglal magában 3,800,000 lak. (208 vár. 410 mvár. 23,462 falu- és 19,962 udvarban) 's 53,900 emberből álló hadi sereggel, mellyből 35.800 ember a' német szövetség hadi erejének 7-ik osztályát formálja. Adóssága Oct. 1. 1825 111 mil. Oct. 1. 1828 pedig, némelly adósságokat vévén által, 123,377.000 for. tett. Jövedelme 30 mil. for. A' polgári katonaságon kivül 1813 nemzeti őrsereg is állittatott fel, melly három osztályból áll; ezek közül az első a' fegyverben lévő katonaság tartalékcsapatját teszi, a' második mobilis legio név alatt az ország határain belől szolgál, ha a' haza veszedelemben forog, a' harmadik pedig a' főtörvényszékek kerületeiben a' köz bátorság 's csendesség fentartására való. A' Maj. 26. 1818 adatott polgári alkotmány szerént a' nép képviselőjinek 2 kamarájik vannak. — A' királyi herczegek 's herczegnék „Ő királyi Felsége" titulust viselnek. A' királyi méltóságban való örökösödésbeli jussal a' birkenfeldi ág bir. Vilmosnak, Birkenfeldi János pfalzgróf fijának, a' ki Bambergben lakik, 's maradékainak ez a' titulusa „Ő herczegi Magassága." — A' korona tisztjeinek száma 4, kik ezek: a' korona főudvarmestere, a' korona főkamarása, a' korona főmarsallja 's a' korona főpostamestere. Vitézi rendje 5 van: 1) Sz. Hubert rendje, melly az egész országban legelső; alkotta Gerhard, jülichi és bergi herczeg, 1455, egy győzedelem emlékezetére; János Vilmos pfalzi vál. fejedelemtől 1704 megujittatott 's 1808 némelly változásokkal megerősittetett. Nagymestere maga a' király. Tagjai a' királyi ház herczegei, 12 káptalanbeli főur, kik közül van a' rend nagycancellariusa is; továbbá külső tagok a' koronás fők vagy uralkodó házakból való herczegek 's a' nem uralkodó familiák herczegei. A' 12 káptalanbeli tag kineveztetése esztendejihez képest, bizonyos, több vagy kevesebb esztendei fizetést huz. 2) Sz. György rendje, mellyet Károly Albert (mint császár VII. Károly) vál. fejedelem alkotott Apr. 24. 1729, vagy — mivel némellyek a' rend eredetét a' keresztes hadak idejére akarják felvinni — legalább megujitott. Nagymestere a' király. Tagjai: 3 nagyprior, kik csak a' bavariai királyi házból lévő herczegek, nagy keresztesek a' nem uralkodó herczegi és grófi familiákból, commendatorok (középkeresztesek) és lovagok (kiskeresztesek). Ezeken kivül van a' rendnek egy püspöke 's egy nagycancellariusa is. 3) A' bavariai polgári érdemrend, mellynek a' legközelebb megholt király adott lételt Maj.

27. 1808 azon személyek számára, kik a' status polgári szolgálatjaiban a' hazára nézve érdemeket szereztek. Ennek a' rendnek négy osztálya van: u. m. a' 13 nagykeresztesé, 24 commendatoré, 100 lovagé 's azoké, a' kik polgári érdememlékjeleket kapnak. A' rend cancellariusa és kincstárnokja a' nagykeresztesek közül választatik. A' tagok bizonyos száma osztályaihoz képest esztendei jövedelmet is húz. A' rend gyülését esztendőnként alkottatása napján (Maj. 27.) tartja. Ebbe a' rendbe a' népnek mindenik osztálya 's idegenek is bevétetnek. 4) A' Max-Jósef katonai rendje, mellyet hasonlóképen a' legközelebb megholt király alkotott Mart. 1. 1806 a' vitéz hazafiak számára. A' rendnek, melly nagykeresztesekből, commendatorokból és lovagokból áll 's külföldieknek is adatik, nagymestere a' király. A' nagy keresztesek közül hatan 1500, a' commendatorok közül, kik mind vezérek, 8-an 500, 's a' lovagok közül 50-n 300 for. fizetést kapnak esztendőnként. 5) Sz. Mihály rendje, mellyet Sept. 29. 1693 Jósef Kelemen, kölni választó fejedelem és született bavariai herczeg, állitott fel, 's a' legközelebb megholt király ujitott meg Sept. 11. 1808 és Aug. 6. 1810, 3 osztálya van, u. m. a' 15 nagykereszteseké, kik egyszersmind káptalanbeli urak, a' 8 közép- és 36 kiskereszteseké. Hogy valaki ebbe a' rendbe bevétethessék, elejit meg kell tudni mutatnia. Még van egy osztálya, melly a' becsületbeli vitézeké, 's mellybe a' nagymester szabad tetszése szerént beveheti az érdemes férjfiakat, kiváltképen a' tudósokat, minden születésre, rangra és vallásra való tekintet nélkül. A' rend mostani nagymestere Vilmos, a' bavaria királyi familia egy mellékágából született hg. A' pfalzi oroszlány hajdani érdemrendje, mellyet 1708 Károly Theodor választó fejedelem alkotott, a' bavariai polgári érdemrendnek felállitása által megszünt. Még van Bavariának egy rendje, u. m. a' Sz. Erzsébeté, mellyet Maria Erzsébet választó fejedelemné alkotott; ez a' királyi herczegnéknek és udvari dámáknak adatik és vallásos czélja van. — A' polgári alkotmány szerént minden status polgárának személye 's vagyonja bátorságban van, és a' könyvnyomtatás szabad; az örökös jobbágyság el van törölve, 's a' 3 vallásbeli felekezet (Catholicusok, Lutheranusok és Reformatusok) vallásokat szabadon gyakorolhatják és egyenlő polgári jusokkal birnak. A' nemzet képviselői, kik a' földbirtokosak, kereskedők 's fábrikások közül állanak, a' kerületekben választatnak. Az országgyülésének elölülőjét a' király nevezi ki. A' gyülés négy biztosságra: u. m. a' köz jövedelemére, a' törvényhozására, a' belső igazgatására és a' status adósságát elintézőre osztatik. A' nemesi familiák száma Rudhart szerént 1384 's a' nemesi jószágoké 945, ide nem számlálván az ország 33 örökös tanácsosának birtokait. — A' codex juris bavarici judiciarii Jan. 1. 1811 vétetett be közönségesen. A' criminalis törvénykönyvön némelly változtatások tétettek. A' status igazgatására egy titkos tanács ügyel, melly a' négy statusministerből, a' korona tisztjeiből 's 12—16 más tagból áll és az ország legfontosabb belső dolgai felett 3 osztályban tanácskozik. — Az ország 8 kerülete közül mindeniknek egy főbiztos a' feje, a' ki szélesen kiterjedő, nagyobb részént végrehajtó hatalommal bir. Ezenkivül mindenik kerületben van egy kerületi köz jövedelemre ügyelő deputatio. Minden altörvényszékek, városi tanácsok és közönségek tanácsai a' főbiztosság alatt vannak. — Az igazság kiszolgáltatására ügyelnek: a' fő feljebbviteli törvényszék, a' mindenik kerületben lévő feljebbvitel törvényszéke 's az altörvényszékek. — A' Catholicusok egyházi alkotmányát a' Jun. 5. 1817 VII. Piussal kötött concordatum foglalja magában, melly 1821 tétetett közönségessé mint status törvénye. A' Protestansokat egy protestans főconsistorium igazgatja. — A' kereskedést a' Würtemberggel való vámbeli egyesülés (1828), valamint a' Mainon (Maenus) lévő vámhivataloknak egészen Dettingenig való eltörlése is, igen előmozditja. — A' német szövetség kisebb gyülésében Bavaria a' 3-ik helyen ül 's az egész gyülésben négy

szava van. — I. Maximilián Jósef uralkodása alatt Bavaria általjában véve magas pontjára jutott a' pallérozódásnak ahhoz képest, mellyen 20 esztendő előtt állott. A' földmiveléssel 's mesterségekkel együtt a' polgári jó rendnek minden ágai 's a' nevelő és tudományos intézetek is igen megjobbittattak. Münchenben a' tudományokra és szép mesterségekre nézve academiája, egy főoskolája és mezei gazdálkodást előmozditó egyesülete van Bavariának. A' közönséges tanitás igen jól van elrendelve. Universitasai vannak: Münchenben, Würzburgban és Erlangenben. A' szép mesterségekre és a' status gazdálkodására nézve igen sokat tett I. Lajos király, a' ki 1825 Oct. 13. fogva uralkodik. (L. Römernek „*Gesch., Geogr. und Statistik des Baierlandes.*“ Münch. 1825 és Rudhartot „*Über den Zustand des Königr. Baiern nach ämtl. Quellen.*“ Stuttg. 1825, Erl. 1827). *L—ü.*

Bajtai (Antal, báró), szül. Zsidón Pest vármegyében 1717. Nevendék korában belépett a' kegyes oskolák szerzetébe, 's a' tudományban való jeles előmenetele által nagy reményt támasztván maga felől, annak bővitése végett előljáróji engedelmével Romába utazott, a' hol elvégezvén tanulását, a' külföldnek több előkelő városait bejárta; hosszabb vagy rövidebb ideig mulatott Parisban, Hagában, Amsterdamban, Berlinben 's egyebütt. Mindenütt pedig, a' hol mulata, főképen arra forditá figyelmét, a' mi a' magyar literatura bővitésére 's diszesitésére szolgálhatna. Hazaérkezése után Pesten nagy dicsérettel tanitott tapasztaláson épült philosophiát; 1749 pedig a' budai királyi palota talpkövének letétele alkalmával jeles latán beszédet mondott, a' melly kijött nyomtatásban. Ez által nevelvén hirét, meghivatott Bécsbe a' Theresia nevét viselő oktató intézetbe mint régiség és történetesmeret tanitója. Ezen minemüségében közelebbről való esmeretségébe esvén Maria Theresia felséges asszonynak, reábizatott Jósef koronaörökösnek a' történetesmeretben való oktatása, a' mit ő nem csak élő szóval cselekedett, hanem a' császári titkos leveltárnak használásával fels. tanitványa számára meg is irta 1755 Magyarország történeteit, hat időszakra osztva, ezen jelszóval: „*Prima est historiae lex, ne quid falsi dicere audeat; deinde, ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis. Cicero de oratore.*“ Köz világosságra nem került e' munka, valamint a' másik sem, „*Politica regni Hungariae historia,*“ a' melly ugyan azon szánattal 1756 készült el, és 5 könyvben az ország polgári állapotját és kormányozatját adja elő. „*Sed ut candide rem dicam*“ (igy ir Horányi Elek „*Nova mem. Hung.*“ 'sat. 237 lap.) „*in hac politica regni Hungariae historia conscribenda magis πραδοσιταιιον, quam popularem egit.*“ Minekutána elvégezte a' reábizott dolgott, posonyi prépositá, erdélyi püspökké, királyi titkos tanácsnokká neveztetett és bárói méltóságra emeltetett a' felségtől; szerzetétől pedig annak előlülőjévé választatott a' két magyar hazában. Megholt Erdélyből Posonyba való utjában Aradon 1773. *Fábri Pál.*

Bajus (Mihály), született Melin nevü helységben, Belgiumnak hennegaui megyéjében 1513. A' löweni főoskolában kimivelvén magát, 1550 theologia doctorává 's ugyan ott 1551 már professorává is lett. 1558 sokak előtt gyanussá tette magát némelly rendkivül való állitásai miatt, 's többszöri bevádolások után is a' mechleni érsek mind a' vádoló, mind a' vádolt félnek hallgatást parancsolt 1561. Azonban 1563 a' spanyol kir. udvar részéről V. Filep a' tridentumi zsinatba küldötte mint a' theologiának hires tudósát. Irt munkáji bizonyitják, hogy ő az akkori catholicus tudósok közt jeles helyt foglalt, 's hogy a' rendszeres theologiát a' scholasticai vetélkedésektől tisztogatni, 's azt a' sz. irások 's sz. atyák állitásaiból összeszerkeztetni ohajtotta 's igyekezett legyen. A' miben pedig főképen különözött, abban áll: hogy Sz. Ágoston munkájit szorgosan olvasván és nyomozván, olly czikkelyeket hozott fel 's terjesztett a' világ elejébe, mellyek a' köz figyelmet, kivált a' Jesuitáknak,

felgerjesztette 's ellene feltüzelte; ebből következett, hogy mint hibás 's eretnek véleményeiért vádoltatván, 75 efféle állításait 1567 V. Pius, a' mint szokás volt vala mondani „*in globo*" kárhoztatta; ámbár más részről, minden kémény üldözések mellett is, jóakarókra és védőkre talált, kivált a' löweni tanitói karnak kebelében, ugy annyira: hogy nem csak hivatalát megtarthatná, hanem 1575 Sz. Péternél dekányságra, 1578 löweni universitasi cancellariusságra, sőt a' spanyol király által német-alföldi főinquisitorságra emeltetnék. Sok viszontagságai után 1586 meghalálozott, tudós, szoros erkölcsü 's szerénységü férjfiunak nevét hagyván maga után. Bajus Mihály tanitásai a' Jansenisták felekezetében holta után feléledtek; a' tiszta 's a' megoszolhatatlan isteni szeretetről tett állitmányai a' Quietistákra áltszálottak. Irományait 1696. 4-rétben Coloniában Gerberon Gábor kiadta. *Sz.*

Bajza (Jósef), posonyi kanonok, szül. Mart. 5. 1755 Predmér mezővárosban, Trencsén vármegyében, ki a' tót nyelvet tizenhárom vallási 's két költői munkájával szaporitotta. Irt ezeken kivül egy deákot is „*Expositio Doctrinae Christianae totius* 'stb. czim alatt, öt darabban. *P. Thewrewk J. gyüjt.*

Bakabánya, Pukancz, Pukanecz, éj. sz. 48° 21′, k. h. 36° 23′ alatt, Magyarország Dunán innen lévő kerületében, Hont várm. selmeczi járásában fekvő sz. kir. bányaváros, nagy erdők között arannyal ezüsttel bővelkedő hegyek tövében, csak 2296 tót és német lakost számlál 523 házban. A' cath. templom várforma régi erősségekkel körülvett jeles épület, az Evangelicusoké 1784 csinosan épittetett. Van itt bányatisztség is. Már III. Bela alatt virágzásban volt e' város, de szélső védhelye lévén a' többi bányavárosoknak, az utóbbi belső és török háborukban nagyon sanyargattatott. I. Leopold császár alatt 1686 a' királyi városok közé felvétetett. *S—s.*

Bakács (Tamás), egy Szathmár vármegyei erdődi parasztnak, a' Drágfi nemzetség jobbagyának, fija. Bécsben és Padnaban végezvén tanulását, I. Mátyás király, ki szép tulajdonit, különös tehetségeit mindjárt kiesmerte, őt hazajövetelével titoknokjának nevezé ki, és nemzetségének csak hamar nemességet ada. Majd titeli prépost, ebből zágrábi, győri, végre egri püspök lett. Már jóltévője éltében Beatrix pártjára áll és Corvinus János örökösödése ellen hathatósan munkálkodik, halála után pedig Ulászló választásában nevezetes részt vesz. Ezért a' cancellariusság, később 2000 arany lett jutalma. Este Hipolit az egri püspökséggel megelégedve, főegyházi hivataláról lemond és Bakács lesz esztergami érsek 1497. Ulászló bizodalmát nagy mértékben birta, 's nála a' Velenczeiek számára szövetséget eszközölvén a' Törökök ellen, különösen ezeknek javaslására a' cardinalis-kalapot is elnyerte 1500. Majd a' lateranoi conciliumhoz utazván, II. Julius pápa őt minden követőjivel együtt magyarországi primasnak nevezi ki. Alkalmasint ekkor nyeri el a' konstantinápolyi patriarchai czimet is, ezzel legalább már 1507 élt. De mind ez nem elégiti ki nagyra-vágyását. Bár az 1498-iki törvény több egyházi haszonvételek öszvehalmozását tilalmazá, a' milkói püspökséget és a' lépes-szepesi prépostságot is el akarta nyerni. Az elsőben boldogult, a' másikban czélt nem ért, az akkori prépost, Horváth János, férjfias ellenállása miatt. 1412 keleti nagy pompával jelenik meg Romában a' Törökök ellen segedelmet eszközölni és talán külső fénye által a' legfőbb egyházi székre utat nyitni. Annyi bizonyos, hogy II. Julius halála után magyar cselédjeit olaszokkal cseréli fel, némelly cardinalisokat a' maga részére hajtván, azonban X. Leo elválasztása 1513 büszke reményeinek véget vetett. Minekelőtte Romát elhagyta volna, engedelmet nyer a' kereszt hirdetésére a' Törökök ellen. Az erről szóló bulla kihirdetésére 40,000 gyülevész nép sereglik öszve Buda alatt, és annak vezérlését Dosa, máskép Székely György, veszi ált. Ez azonban fegyverét a' ne-

messég ellen forditja 's az ország sok vidékeit feldulja, mig Zápolya János őket el nem oszlatá. Megholt Bakács Juniusban 1521 és feles szerzeményeit unokaöccsei, az Erdődi és Pálfi ház ősei, osztották fel. *Gróf Teleki József.*

Bakhuisen (Ludolf), a' német-alföldi oskola leghiresebb képirójinak egyike 's a' tengerdarabokban remek mivész, szül. 1631 Embdenben; 18-ik évéig atyjánal dolgozott, ki a' generalstatusok titoknokja vala, azután egy amsterdami kereskedésbe jöve 's itt tollal rajzolá, egészen utmutatás nélkül, a' révben kikötő hajókat. Javalast nyervén első próbatételei, egészen a' képirásra adá magát, 's Van Everdingen kezdé tanitani. Szorgalma 's a' legnevezetesb müteremek gyakor látogatása által nem sokára maga is hires táj- és tengerfestő lett. De haladását főkép merész buzgalma segité elő, mellyel a' természetet tanulá. Sokszor, ha szélvész támadozék, könnyü csolnakba üle 's hideg vérrel vizsgála a' hullámokat 's iszonyu csapkodásaikat és a' vihart, melly szerteszórá 's öszvetöré a' hajókat. Gyakran kérelmei daczára partra szálitak a' megrémült révészek. Hazatérvén, nem szóla senkivel; müteremébe zárkozék, 's a' mit látott, csudálandó hüséggel festé vászonra. Illy törekvései első rangra emelék a' festés ezen nemében. Müteremét több fejedelmek láttak, Nagy Péter tanulni akara nála. Az amsterdami tanács egy tengerdarabot készittete vele, mellyért 1300 forintot fizetett; 1665 XIV. Lajosnak kedveskedék ezen gyönyörü festéssel, melly még most is latható Parisban. B.nak minden festései a' lehetőségig hivek; a' szinezet főképen gyönyörü; a' vizet és hullámzatját remekül utánazá ecsete; egei kiváltkép könnyüek 's különbféleségek végtelen. Próbát tőn a' költésben is, az irasmivészetben is ada tanitást 's nagyon elősegélé tökélyesedését. Vidámsága 's erős lelke sokáig tartott szenvedésiben sem hagyák elcsüggedni, mellyek 1709, 78 eszt. korában vetének véget életének. Festései mindég nagy becsben leendenek. De Smeth Péter képeinek elkótyáltatása alkalmával, 1810, B. négy darabja, 550, 805, 980 's 1400 fton kele el. *I.*

Bakker (Peter Huysinga), hollandi költő, szül. 1715, mh. 1801, a' tudományok leydeni academiájának tagja volt. Munkáji öszvesen 8 köt. tesznek; egy a' Britekre irt satyrákat és gunydalokat foglal magában. Egyébiránt B. a' niederlandi történetiró Wagenaernek rokonja 's barátja volt, 's tudósitásokat közlött ennek életéről. Hightnek a' tavaszra irt latán költeményét hollandi nyelvre forditotta le.

Bakony, éj. sz. mintegy 47 's k. h. 35 kezdve éjszakkelet felé 12 mföldnyire hosszában, 2, 3 és néhol 5 mfldnyi szélességre terjedő mészhegyek sorait fedő nagy erdő, Magyarország Dunán tuli kerületében, Szala és Veszprém vármegyékben. Roppant magasságu tölgy-, bük-, hársfákat nevel, sok vadat táplál, a' sertések hizlaltatására igen alkalmatos. Némelly helyeken történt irtásaira különbféle lakosok szállittaván, már több uj helységek eredtek benne. Régenten királyi birtok lévén, különös grófok (*Comites de Bakony*) vigyázására bizatott. Több remeteknek lakásul szolgált; közepében a' bakonybeli klastromot, Sz. Moricz apátursága nevezettel, fundálta Sz. István király 1030, melly sokféle viszontagságok miatt többször elenyészvén, de mindég uj életre kapván, még most is fenáll. *S—s.*

Bakovár, falu, Temesvártól három mértföldnyire. Minden forrásai kisebb nagyobb mértékben savanyuak, mellyek közt különös emlitést érdemel az, melly a' falu közepén egy 26 ölnyi mélységü kutban van. Vize igen tiszta, szinetlen 's szagatlan, télben be nem fagy. Állató részei szénsavany, sósavanyu savak, szénsavanyu mész és szikső. Kik hozzá nincsenek szokva, azokat meghajtja, egyébként az emésztést elősegiteni mondatik. *A. Balogh Pál.*

Bál, hihetőleg, mint a' franczia bal, a' középkori latán szótól balare, francz. baller, olasz. ballare ('s ezek a' görög βαλλιζειν-től, hagyi-

tani, lejteni, ugrani) származik. Ez a' BALLETnek (l. e.) származása is. A' bálokban vagy álarczosan (*en masque*, álarczos bálok), v. fényes öltözetben (*paré*) szoktak megjelenni.

BALÁSFALVA (Villa S. Blasii, Blás, Blasendorf), éj. sz. 46° 9′, k. h. 41° 35′ alatt, Erdélyben, Alsó-Fejér várm. alsó kerületében, a' Küküllő folyó mellett fekvő mezőváros. Lakosai nagyobbára Oláhok, a' többiek Magyarok. Itt van residentiája az egyesült görög fogarasi püspöknek Erdélyben, és azon hitü káptalannak; itt van a' püspöki megye seminariuma, a' hozzá tartozó nagyobb oskola, egy nyomtató mühely, a' Basiliták klastroma, egy görög egyesült, egy nem egyesült és egy reform. templom. Az itten termő bornak nagy a' becse. *S—s.*

BALÁSHÁZY (János), gazdaságiró, szül. Mart. 1797, S. A. Ujhelyen Zemplén vgyben, ki 1816—17 a' keszthelyi georgiconban lett szorgalmatos tanulása által, és 1818 korengedelem mellett atyai örökségét kezéhez vevén, saját tapasztalásából gyüjtött számos gazdasági esmereteinek gyümölcsözését a' magyar olvasó közönség elejébe terjeszté következő munkájiban: „Gyüjtemény a' Juhtenyésztésről" (2 köt. Kassán, 1827.) „Tanácsolatok a' magyarországi mezei gazdák számára" (S. Patakon, 1829). Ezen munka kinyomtatása után, és igy szokatlan módon, szerencsés vala a' Dercsényi Dercsényi Pál által Junb. 1828 jutalomra kitett száz aranyat, a' pesti casinónak Mart. 21. 1830 tartott ülésében, a' megvizsgálásra beküldött 13 pályairás között, megnyerni. „Okos Gazda, vagy is Gazdaságbeli Tudomány" 'sat. (Pesten 1830), mellynek ajánlását szeretve tisztelt nádorunk Ő cs. k. Főherczegsége méltóztatott kegyesen elfogadni. „Az Adó, és még valami" (Pesten, 1830). Lakik S. A. Ujhelyen. Képe a' magyar galeria számára Jul. 4. 1830 hiven levétetett. — *P. Thewrewk J. gyüjt.*

BALASSA (Bálint, gróf Gyarmati és Kékkői), idejéhez képest figyelmet érdemlő magyar költő 's a' haza zivataraiban forgott hős, gróf Balassa Jánosnak, a' király főkamarásának, fija, hihető, nemzetsége kékkői várában született Nógrád vármegyében 1550. Neveltetése, ugy látszik, a' korában szokottnál nagyobb gonddal folyt, mert anyai nyelvén kivül deákul, olaszul, tótul és lengyelül beszélt 's a' deák és olasz irók közelebbi esmerete nélkül nem maradt, deákból és lengyelből forditott is. Elsőbb verseit alkalmasint szerelme iratá vele, mellyet gróf Turnovszky Sófia, lengyel szép, iránt érzett, ki János Sigmond, erdélyi fejedelem 's a' magyar korona praetendense, udvarát diszesité, mert a' költés jókor megszálá, mivel 1572-b. és igy 22-dik évében már kijöttek versei Krakóban. 'S épen azon tüz, érzékenység és borongás, melly irásaiban festi természetét, a' költőt más szép mivészségben is jelessé tevé, u. m. a' tánczban. Ugyan 1572-b. Rudolf királlyá koronáztatása alkalmával igen mesterséges és nehéz pásztortánczna k, talán a' felföldinek mulattató eljárása által, Posonyban a' kir. udvart és a' többi nézőket gerjesztette bámulására. Az illy könnyü fordulatot és hevest a' haza akkori belső háborus szelleme hajtá, ragadá, csataseregg el költözködését már születési helyezete is megkiván ván. Midőn Békesi, Bátori Istvánnak fejedelemségéből kiforgatására, 1575-b. Erdélybe beütött, Balassa is mellette termett hadjával, hanem a' győztes Kornis, fejedelmi hadvezér, előtt megfutamodván, sebbe esett és Bátorinál egy darabig fogva maradt. Elbocsáttatása után a' királyi táborhoz adá magát, és ugy látszik, Eger vára kormányát vivé. Leányával e' vár nagyhirü védőjének, Dobó Istvánnak, 1584-b. kelt egybe, ki egy fiuval vigasztalá meg, de majd ezen örömét sirjába vitte az ifju, midőn 16 esztendős korában mint boroszlói academiabeli tanuló megholt. Mi bujdostatta ki 1589-b. hazájából, Ferencz testvérével történt visszálkodása e, egyéb buja e? nem tudni; „Isten légy vezérem, mert im bujdosni üz nagy bu és szemérem", mondja bujdosó énekében. 1591-b. az Ocean mellett a' tenger partján járt, szavai szerént. De 1594-b. megint édes

házájában, 's Majus 20. Esztergam vára falai alatt. Mind a' két czombját keresztül lötték itt, 's elhunyt. Még halála előtt néhány nappal fegyverzörgés közt a' táborban is alkotta verseit. Azokat elsőben Nadányi, aztán nem csak egy izben Rimai, költőtársa, adta ki; kedveseknek kellett találtatniok, mert tudtunkra a' 16-dik és 17-dik században nyolczszor, a' 18-dikban hatszor kerültek sajtó alá több több helyen, Debreczenben 1738-b., Váczon 1777-b. legutolszor. Teljes kiadásokat, a' még kéziratban maradtakkal, régiségeink tudós esmerőjétől, Jankovich Miklóstól, várjuk. „Átkát" dr. Schedel adta ki. Poësisének tartalma: vitéz élet, a' nemzet megszaggattatásán fakadt fájdalom és vallási buzgó énekek. Nyelvét 's versei harmoniátlanságát a' mai költői nyelv már hátra hagya (ámbár némelly kiszedendő van ősi kifejezéseiben), de hazai lelkének elkeseredése ebben: „O szegény, megromlott 's elfogyott magyar nép" nemes fájdalmat gerjeszt, 's határőr-dala délczegségében nem leljük e fel még ma is a' huszárt, mondja Döbrentei, l. szép literaturai ajándék 1821 a' 138-d. lapon; 's 1589-beli bucsudalában: „Oh én édes hazám, te szép Magyarország," a' magas érzetü hőst részvéttel képzeljük. Hármas rimü verseit az olasz terza rima szerént irta e, vagy magától kezdette, még kikeresni való. Horányi deák verseiről is emlékezik. L. Istvánffy, Wallaszky, ki bárónak irja, Horányi, Budai, Mocsári Nógrád várm. leirása. *Szeder Fábián.*

Balassa (Ferencz, Ásványi), posonyi siketnéma képiró, szül. Sept. 3. 1794 Posonyban, ki 1803—1808 a' váczi siketnémák intézetében kezdette a' virág-, táj- és alakrajzolást tanulni; 1812—1822 Bécsben a' képző mivészetek academiájában Hubert-Maurer igazgató, idősb és ifjabb Lampi 's Kraft vezérlése alatt magát a' festésben tökéletesitette; 's 1822—1825 a' szabad mivészetek hazájában, Romában, tartózkodott, hogy a' forrásból merithessen. 1825 pedig Münchenbe utazott, az itteni nevezetes képgaleriát meglátni. Ő, kit nem a' vas szükség kinszerite, mert rámaradt feles vagyonjából tisztességesen elélhet; hanem egyedül a' benne fellobbant mesterségi szeretet hiva 's ingerle a' szép pályára, igen is dicséretet érdemel. Festékleseiben azonban több lágyságot óhajtanánk észrevenni. Legnevezetesebb eredeti mive „Szent Cecilia," mit Romában mulatása alatt készite. Képe a' magyar galeria számára Dec. 16. 1829 hiven levétetett. *P. Thewrewk J. gyüjt.*

Balassa (Imre), l. János I., magyar király.

Balassa (Menyhért), az előbbi testvére, l. Isabella és János II.

Balaton-tava (*Plattensee*), egy a' legnagyobb europai tavak közül, fekszik éj. sz. 46° 38'-tól 47° 3'-ig Magyarország Dunán tuli kerületében, Szala, Somogy és Veszprém várm. között, a' dabasi és bakonyi mészhegyek déli hajlatján, éjszakkeleti hosszában 12 mértföldnyire, szélességében néhol 200 ölre, másutt 5 mfldnyire, egész köre pedig mintegy 20 nsz. mfldre terjed. Mélysége néhol hat ölet is mér, p. o. Tihany körül; partjai sok helyett igen magasok. Nem csak a' Szala folyó, de negyven nagyobb kisebb külső és talán annyi fenekén fakadó vizek által nevekedik, holott csak az egy Sió patak, melly a' Sárvizbe ömlik, folyik ki belőle. Szüntelen mozog, tengerképen áradni apadni látszik; néha nagy hullámokat hány; zaja időváltozást jövendől. Csendes vize mindég tiszta, sok szénsavanyt foglalván magában, még a' nádasokban sem büzhödik meg. Halai különös jó izüek, kivált a' hires fogas (*perca lucioperca*), melly csak ezen tó tulajdonja. Nevezetes természet tüneményei közé tartoznak azon kővévált csigák, mellyek kecskeköröm-formában leginkább Tihany körül találkoznak; és azon vasporfőveny, melly tiszta vasnak látszó, még is mindennemü drága kövecskékből áll. Partjai mindenütt termékenyek, főképen igen jó borral diszeskednek. *S—r.*

Balbek, Baalbek, a' hajdani Heliopolis (napváros) Syriának akrei pasalikjában (helytartóságában), egy termékeny völgyben, az Anti-

libanon tövében, 15—16 óranyira Damascustól, a' k. hosz. 36° 11′ és az éjsz. szél. 34° 1′ között, most kicsiny, rosszul épült, leomlodott kőfalakkal körülvett város, mintegy 5000 lakossal, kik közt Keresztények es Zsidók is vannak. A' város feje egy aga, a' ki magát emirnek nevezi. Itt találtatnak napkeletnek legszebb omladékai, mellyeket a' 18 száz. közepe táján egy angol utazó társaság igen pontosan leirt. Már Augustus idejében volt romai őrsereg Heliopolisban. A' még most is nagyrészént épen fenálló pompás naptemplomot, melly a' régi világnak legnevezetesebb maradványi közé tartozik, Antoninus Pius császár vagy Septimius Severus, a' kinek pénzein lehet azt legelőször látni, épittette e? bizonytalan. (L. Irbynek és Manglének tudósitásait.) 54 magas oszlopa közül már csak 6 áll fen; derekok 54 láb. hoszu, vastagságok csaknem 22, 's általányos magasságok, alapjokkal 's felső részeikkel együtt 72 láb. Még most is lehet benne Jupiter, Diana és Leda pompás márvány álló 's több romai császárok és császárnék résszerént festett, részszerént faragott melyképeiket látni, mellyek mind meg annyi remekmivek. Csudálkozásra méltó azon köveknek, mellyekből a' templom falai épittettek, nagysága, mivel most még machinájink sincsenek ollyanok, mellyeknek segitségével azokat mostani helyekre tehetnők. Constantinus császár alatt keresztény templommá tétetett, 's az is maradt az Arabok Syriába lett beütéséig, midőn elhagyatott 's pusztulni kezdett. Ama' nagy és pompás palota, mellyet a' közönséges vélekedés szerént Antoninus Pius épittetett, és több más templomok is hasonló szépségüek. Obeidah, az arab khalifának Omarnak vezére, arab felsőség alá hajtotta; 1401 Tamerlan foglalta el, 's egy 1759 történt földindulás csaknem egészen semmivé tette ezt a' nevezetes várost. *L—ú.*

Balboa (Vasco Nuñez de), szül. 1475 tájban, azon spanyol szerencsehősök egyike, kik a' Colombo mutatta pályát követék 's Amerikában keresék boldogulásokat. A' spanyol udvar adott ugyan engedelmet az efféle embereknek uj felfedezésekre, de különösen nem segélte őket. B., eltékozolván Spanyolországban vagyonját, Amerikába ment, 's Daria földszorosán kiszált, a' hol nem sokára egy kicsi spanyol csapat vezére lőn, 's a' lakosokat részént jó szerével, részént hatalommal meghóditván, gyarmatot alkota. Midőn egykor társainak egyikével a' pénzosztozáskor perbe esett, egy Indiai, ki a' Spanyolok aranyvágyát észre vevé, olly országot igért nekiek mutatni, mellyben ezen érczet a' legközönségesebb edényeknek használják, 's a' délszaki tenger partjaira vezeté őket, hol a' Peruba vivő ut nyilék előttök. B. 150 emberből álló hadjával Perut megtámadni nem merte. A' tudakozódásnál tovább nem ereszkedett, 's a' nagy Oceant, melly határtalanul terjeszkedék előtte, a' spanyol király nevében birtokába vette. Visszatérvén arannyal, gyöngyökkel megterhelten, 4 hónap mulva Dariába, az uj helytartót, Pedrariast, találta itt, kinek Ferdinand akaratjához képest engedelmeskednie kelle. Elszörnyedé ugyan B. ezen hálátlanságon, de békén türé sorsát, 's a' következő eszt. a' délszaki tenger vicekirályává neveztetett. Pedrarias szinből megbékélt vele, de később hütelenséggel vadolá 's halálra itélteté. Az érdemes B.nek 42 eszt. korában 1517 feje vétetett. Alatta mivelődött Pizarro, a' ki utána Peru felfedezését bevégezte. *—r—i.*

Balcan (azaz, nehéz szoros ut), a' régieknél Haemus (törökül Emineh Slag), kietlen bércz az Emineh Burum fokától, melly europai Törökországban van a' fekete tengernél, az adriai tengernél lévő S. Stefano fokáig, a' szél. 41—45° alatt. Sulu Derbentnél (*porta Trajani*) szakad el a' Balcan a' Rhodopétől 's elválasztja Bulgariának (l. e.) Duna melléki völgyét Rum-Ilitől. Egy ága (a' szent, vagy Athos hegy) éjszakról délnek megyen. Egy másik a' hajdani Görögországot hasitja keresztül, a' belőle elágazó Olympussal, Oetával, Pindussal, Parnassussal 's Heliconnal. Legmagasabb csucsa az Orbelos, 9000 láb. emelkedik fel a' tenger felett. A' Balcanon 5 uton lehet keresztül menni, mellyek

közül kettő, a' Sumlánál (l. e.) lévő főut, Konstantinápolyba viszi az utast. A' görög császárságnak elenyészése után csak a' térségeken 's a' tengerpartokon lakó Görögök adták meg magokat a' Törököknek; ellenben a' katonák 's a' kiknek semmijek sem volt, a' hegyek közé szaladtak, a' kapitányok Armatolionjába vagy fegyveres kerületeibe, 's a' török basákkal szüntelen csatázásban voltak. Némelly része a' basáknak adót (de igen keveset) fizetett 's a' mohammedán vallást is bevette. Azok a' kerületek, mellyekben a' catholica vallás uralkodik, legvadabbak 's a' görög császároknak sem engedelmeskedtek mindég. Miképen az Asturia hegyei közt tartózkodó gothus Spanyolok lassanként a' Maurok több részekre oszlott országát lerontották; épen ugy vesztegethetnék a' naponként hanyatló török birodalmat az Arnauták, vagy a' mint a' Törökök nevezik, Shypetarok, kik eddig bátor és vitéz ifjaikat, mint a' Schweiziak, idegen nemzetek zászlói alá küldöttek zsoldért katonáskodni, ha a' köztök uralkodó visszálkodások megszünnének és egy vitéz kapitány a' hadakozást kedvelő ifjakat zászlója alá öszvegyüjthetné. A' Balcant a' Törökök meghághatatlan bástyának tartották 1829-ig, midőn Diebits, orosz vezér, a' ki innen Zabalkánszky nevet kapott, rajta szerencsésen keresztülment egész táborával 's annyira megrémitette a' Törököket, hogy ezek többé nem is merészeltek az ellenállásról gondolkozni. *L—ú.*

Balde (Jakab), szül. 1603 Ensisheimb. Alsatiab. mh. 1668. Neuburgb. Egyike az ujabb kor legjelesb költőjinek, különben Jesuita 's a' bajor választó fejedelem udvari papja. Emlékezetét megujitá Herder a' Terpsichorében közlött forditásokkal; és Schlegel A. W. igy itél a' költő felől: „Mély és élénk, gyakorta zajogva eláradó érzés, nagy és csuda képek feltüntetésében kifogyhatatlan képzelet, találós és mindég messze hasonlóságokon, meglepő elöltözéseken foglalatoskodó elme, éles ész, melly ha részrehajlás vagy korán beszivott előitéletek nem zavarják az emberi élet viszonyait, mindenütt keresztülhatva nézi; tetemes erkölcsi erő és önállás, 's a' merész bizakodása a' léleknek, melly mindenütt saját utjain jár 's a' legtöretlenebbet sem rettegi: mind ezen tulajdonok olly igen kitetszők Balde munkájiban, hogy őt rendkivül gazdag és bő tehetségü költőnek nem lehet nem vallanunk.“ Német költeményeinek azonban nincs becsek. Poëtai vegyes tárgyu és alaku munkájiból 1660-b. jelent meg egy gyüjtemény Coloniáb. 4 köt. 12-rét, ismét Münchenb. 1729 8 köt. Kiszemelt darabokat közlött Orell Zürichb. 1805, másodszor ezt 1818-b.

Baldi (Bernardino), olasz költő és egyszersmind mathematicus, a' mi ritka, Urbinóban szül. 1553. Nyelvet tizenkettőt tudott. Görögből már ifju korában olasz versekbe forditotta Aratus Phoenomenájit. Nagy tudománya hirre kelvén, a' guastallai hg, II. Don Ferrante, mint tudósok pártfogója, mathematicusává nevezte esztendei szép fizetéssel, 6 esztendő mulva pedig guastallai apáttá is tevé. Ott lakott, némelly olaszföldi utazásait kivéve, 1612-ig 's dolgozott szorgalmatosan. Azon esztendőben megengedte neki a' hg, apátsága letételét és szülő helyére telepedhetését, hol 1617 mh. Munkáji mint költőnek: 1) *Celeo o l'orto.* Gyönyörü mezei festés, versi scioltikban, a' millyenek irása nagy becsét szerzék. 2) *Della nautica*, az Olaszok legjobb tanitó versezeti közül való. Amaz a' Parnasso italiano 23-dik ez a' 25-dik kötetben áll. 3) *Diluvio universale* és *Lauro* versei azonban nem ihlelik az olvasót, prosában irt meséji sem általjában szerencsés találmányuak. De a' költés inkább csak kipihenésére is volt, a' mathesisben nagyobb. Ide való: az automatok olaszra forditása, Heron hadi müszerei tőle deákul, Vitruvius körül tett munkáji és *Cronica de' mathematici*, Urbino 1707. Történetirás, régiség fejtegetése 's philosophia mezejéhez tartozó irásai is vannak. Élete gróf Mazzuchellitől (l. Scrittori italiani) és Ireneo Affótól Parma 1783. *Döbrentei Gábor.*

BALDOVINI, mezei olasz dalköltő a' toscanai közelbb beszédejtésben, szül. 1634-b. Florenczben. Törvénytanulása helye Pisa, de 10 esztendeig cardinalis Nininél szolgálván, egyházivá lett. 1676-b. plebános, 1700-b. prior születése helyén 's ott hala meg 1716-b. mint 82 esztendős öreg. Dala csak egy: *Il lamento di Cecco da Varlungo, idillio erotico, ottava rimában.* (A' Varlungói Ferkó panasza. Varlungo, falu, neve Cecco, falusisan megrövidített Francesco.) Ezen kivül néhány stanza sdrucciolaja, nyomtatva, mellyek Berni irásaival, „*Opere burlesche*" jöttek ki, több szonettója még csak kéziratban. Ferkó panasza gyönyörü fakadás. Roscoe, Lorenzo de Medici életében, utanazhatatlan elmésségü 's egyszerüségekkel felette kedvesen meg-meglepő dalnak mondja és igazán. Florencz körül sokan, kivált falun lakó sok betéve tudja, Metastasio gyakran el-elmondogatta. 'S Baldovini maga nem is gondolt vele, ifjuságaban lehelé ki belőle azon kornak ártatlankodása, 's csak irásban járt kézről kézre, mig barátja Mattia Bartolomaei 1694-b. kiadta. Azután többször jelent meg költője tudta nélkül, 's azért hibásan. Orazio Marrini 1755-b. egész tudós észrevételekkel bocsátá közre Florenczben, 1817-b. megint ott. 1792-b. meg igy jött ki: *Lamento* 'sat. *con la versione latina*, Sandrának (Alessandra, ez volt Cecco szeretője) feleletével, Luigi Clasio költőtől. Igy zeng örökké vissza a' természet érzésein kilebegett dal. A' florenczi közebb falusi beszédejtés (*lingva contadinesca*) különben is tele szives enyelgő példabeszédes fordulásokkal, 's a' városi florenczi v. toscanai csinos nyelvtől, melly iróivá emelé magát, kevessé tér el. A 15. szazad olta több olasz költő irt már azon 's benne egész uj nem ágazék ki, „*poesia rusticale.*" A' kezdő leginkább Lorenzo de Medici volt. *Döbrentei Gábor.*

BALDUIN, III., Jerusalem királya 1143—1162, a' becsület, igaz és szerelem megfogásaiból alakult hősiségének példája a' keresztes háboruk időszakában. Birodalma Al Aristől Egyiptomban Tarsusig Ciliciában, a' Taurus hegyszorosaig és a' Chaboras forrásaig terjedt. Antiochia, Edessa 's Tripolis grófság szövetséges statusok voltanak, 's 16 báróság, mint fendalis birtok, függött a' koronától. B. vasalljai vagy ellene lázadoztak, vagy egymással háboruskodtak. Ezek 's a' keresztes vitézek uj seregei, a' Marianusok, Templomosok és Ispotályvitézek, ellen, szinte ellenkedve egymás közt, de végre nagyobb szerencsével harczoltak a' saracen hősök: Saladdin, Nureddin, Zenghi és Seifeddin. B. szerencsétlen uralkodása utolsó buzdulatja volt a' keresztény-keleti hősiségnek, az ottani vitézjátékoknak, hősavatásoknak, 's a' feudalis constitutio vége az egyházi és világi hierarchiában. Birodalmának végveszte előtt kevessel megholt. Midőn hatalmas ellenségének, Nureddinnak, azt tanácslanák, hogy, mig a' király temetését inneplik, támadja meg az árva birodalmat, ezt felelé: „Tiszteljük méltó fájdalmát alattvalójinak; olly királyt vesztettek el, mellyhez fogható nem sok van.

BALEARI SZIGETEKNEK neveztetnek a' földközi tengeren, Spanyolország Valencia nevü tartományának partjaitól nem messze fekvő MAJORCA (spanyolul Mallorca) és MINORCA (l. e.) szigeteik, mellyek a' pityusi szigetekkel, Ivicával és Formenterával, a' 83 nsz. mfldön fekvő 's 275,000 lak. biró majorcai országot alkotják. Baleari görög neveket onnan kapták, mivel lakosaik a' parittyázásban való készségekről igen hiresek voltak. A' baleari parittyások igen megkülönböztették magokat Hannibal seregében. Hannibal meggyőzetése után mind a' két sziget a' Romaiak hatalma alá jött; azután Genserich vezérek alatt a' Vandalok 's a' 8 száz. a' Maurok foglalták el, kiktől azokat I. Jakab, aragoni király, vette el 1220—34. Ekkor tulaj on királysággá tétettek, melly 1375 Spanyolországgal egyesittetett. Minorcát 1708 az Angolok elfoglalták; de 1782 ismét elvesztették 's az 1783-diki békeségben Spanyolországnak engedték. *L—ú.*

BALF (Wolfs) Soprony városához tartozó falu, hol a' Fertő tava

mellett kénes források vannak, mellyek több mint két száz esztendő olta ferdőkre használtatnak, 's most igen jó rendben vannak, ugy hogy a' vendégek száma minden esztendőben szaporodik. A' városnak többet behajtanak most ezer forint arendánál. Ezen forrásokat Kochmeister, sopronyi patikárius, vizsgálta meg, 's szerénte állató részei: konyhasó, gipsz, sósavanyu keserü és mészföld, szénsavanyu mészföld, kénsav. székső, agyagföld, szénsav. keserü föld, gyantatárgy, kénkő. *A. Balogh Pál.*

Balgatagság, l. Lélekknyavalyák.

Balista (sujtó mív), egy hajdani ostromfegyver neme, mellynek segedelmével a' katonák köveket, gerendákat, nyilakat, dárdákat, gyujtó szereket, sőt dögtesteket is hánytak az ellenség táborába vagy várába. Polybius különbséget tesz a' kő- és dárdasujtó mívek közt, 's csak az utolsó nemüeket nevezi balistáknak, amafféléket pedig katapultáknak mondja, mellyek egyébként onagereknek hivattak: több más iróknál ellenben balista és katapulta majd köz értelemben fordulnak elő, majd egymással felcserélve. Vitruvius sokféle készületü balistákat emlit. Bővebb tanuságot lehet olvasni ezen czikkelyről a' többi között Funkénál. (*Neues Real-Schul-Lexicon*). *Tittel.*

Balistica. Ezen név alatt Mersenne (érdemes franczia szerzetes a' Minimorum rendből) „*Cogitata physico mathematica*“ czimü munkájában a' sujtott testek mozgása módjáról értekezik; most a' pattantyusok tudományának főszakasza értetik alatta, melly az ágyugolyóbisok utját és sikerét illeti. Ha t. i. a' lövés olly irányban történik, melly a' viz szinével egyenes szegletet formál, a' golyóbis utja egyenes lineába esik; különben minden más irányban görbe lineát formál nevezetesen parabolát (l. e.), ha szabadon, azaz, egyedül a' puskapor ereje és a' nehézség unszolása által menne végbe a' golyóbis mozgása, ellenben a' parabolától el kell távoznia, mihelyest, a' mint mindenkor történik, a' golyóbisnak a' levegőn kell keresztül hatnia; annál nagyobb fog lenni a' különbség a' golyóbis valóságos utja és a' parabola között, mennél erősebb a' lövés, 's ezen különbség meghatározása teszi tulajdonképen az ugy nevezett balistai kérdést (*problema balisticum*), mellyet sok egyebek gyümölcstelen törekedései után legszerencsésebben Tempelhof fejtett meg „*Bombardier prussien*“ nevü munkájában. *Tittel.*

Balk, a' hajdani Bactria, l. Afghanistan.

Balkay (Pál), egri képiró, szül. Jun. 29. 1785, Tisza-Örsön Heves vármegyében, ki mint Füger és Hubert Maurer professoroknak a' bécsi képző mivészetek academiajában 1804—1809 szorgalmatos tanitványa, izlését nemesen kimivelvén, idővel hazánkat több jeles eredeti 's utánzott darabokkal ajándékozá meg. Festői tehetségéről egyáltaljában megjegyezhetni, hogy ő az előteremtésben sok erővel bir, de a' hiv lemásolásban hasonlithatatlanul szerencsésebb. Nevezetesebb mivei ezek: „Maria mennybe menetele“ Miskolczon a' Minoritak templomában, és Tisza-Füreden. „Sz. Lőrincz,“ három öl nagyságu oltártábla, Bessenyőn. „Sz. István király“ képe, Födemesen. „Sz. Nepomuk János,“ Egerben a' Minoriták templomában. „A' kereszt felmagasztalása,“ oltártábla, Nádudvaron. Ezen egyházi mivei után a' pesti nemzeti museumnak szentelte egy hét láb magasságu szép darabját: „a' béke háza“ allegoria. Megemlitésre méltók az egyes személyeknek készitett dolgozásai közül azok, mellyeket a' szabad mivészetekben gyönyörködő bölcselkedés prof. Imre számára csinált, például; Mária a' gyermekkel, Dolce; 's Charitas, Carlociniani után: és egy, az áhitatosságot ábrázoló fej, eredeti. *P. Thewrewk József gyüjt.*

Ballada l. Romancz.

Ballenstein, l. Borostyánkő.

Ballet (ettől bal, táncz, 's ez hihetőleg ebből ballare, tánczolni), tágasb értelemben az indulatnak és szenvedélynek táncz- és egyéb mozdulattal eső szépmivi előadása. Igy véve az egyes momentumok ábrázo-

lása is, mellyekben t. i. következés ugyan lehet, de cselekedet nincs, ballet. De szoros értelemben csak azon mimicai költemények neveztetnek igy, mellyekben bizonyos személységek, indulatok 's cselekedetek merő mozdulatok és táncz által, 's nálunk mindég muzsika kisérettel is, mivészeti formában és csinnal adatnak elő. Ehhez tehát szintugy, sőt még inkább megkivántatik több tánczos, mint egy dramai költeményhez több játszó. Amaz elsőbb német a' balletnek, hol indulatok cselekedet nélkül abrázoltatnak, lyrai, 's emezeket, hol egész mesézet adatik elő, dramai balleteknek lehet elnevezni a' szóval élő költés példája szerént. A' kettő együtt véve teszi a' felsőbb tánczolást v. tánczmivészséget, melly saját köre és czéljai által különválik az alsóbb v. közönséges táncztól, mellynek egyéb czélja a' társaságos mulatságnál nincs. A' dramai balletek v. bizonyos történetet, vagy mesét és regét, vagy csak csupa költeményt ábrázolnak, 's ezen utóbbiakhoz vétetnek az allegoriai balletek is, mellyek különben mivészi becsekre nézve a' legsilányabbak. A' ballet rendszerént több szakaszra v. actra oszlik, 's ez ismét több v. keresebb entréeből áll; entréenek (belépés, fellépés) nevezik t. i. a' tánczosok egy v. több quadrillejeit (táncz képeit v. figurájit), mellyekbe az egész tárgy egyes valamellyik része foglalva van. A' quadrillet több pas (tánczlépés), gest (karmozdulat) és attitude (testmozdulat) szövetkezése teremti. Ha valamelly balletet birálat alá veszünk: legelébb is azt kell kérdenünk, mi a' tárgya? 's megvan e benne az indulat és cselekedet egysége, 's lehet e azt a' tárgyat általjában véve csupa táncz és mozdulatok által előadni? Azután az egésznek alkatját, a' külön részek füzetét 's egyes kidolgozását; végre a' muzsikát és ékesitést (decoratio), mellyek által a' mivész ki igyekszik pótolni azt, a' mit a' táncz maga szemünkre nem adhat. A' ballet ujabb kor szüleménye, 's hihetőleg a' leleményes Baltazarotti, Medici Katalinnál volt karigazgató, ada legelébb is szorosabb alkatu balleteket; de mimicai tánczok már a' régieknek is volt. (L. Mimica és Pantomimica.) Az ujabb balletet kimivelék a' Francziák, 's nevezetesen Noverre. Azon tánczok, mellyek az énekjátékokba (operákba) szoktak beszövetni, nem érdemlik a' ballet nevet minthogy rendszerént semmi ideán sem épülnek, 's csak azért szuratnak be, hogy a' tánczosnak alkalma legyen ügyességét és jártasságát vagy talán csak széditő pirouettejeit 's lábtörő ugrálásait kitüntetni.

Ballista, annyit tesz mint Balista (l. e.).

Ballistica. Ugyan annyit tesz mint Balistica (l. e.).

Balogh (István) szül. Séllyében, Nyitra vármegyében, honnan Séllyeinek is neveztetett, mind nagy tudománya, mind sokféle viszontagságai által nevezetes férjfiu. Magyar- és Erdélyország több oskolájiban dicséretesen végezvén tanulásit, a' külföld főoskolájit is meglátogatta, 's noha különösen a' theologiai tudományokhoz volt vonszódása, hallgatta mindazáltal az orvosi tudományokat is, olly szorgalommal, hogy azoknak doctorává lenne. Visszatérvén hazájába, születése helyén papi hivatalt kezdett, de csak hamar Huszt városával cserélte azt fel, hol a' maramarosi megye esperestjévé lett, 's az erdélyi fejedelem parancsolatjából, jelen volt a' szathmár-németi gyülésen is 1646. Itt mind szép magaviselete, mind ékesszólása megkedvelteték őt az ifjabb II. Rákóczi György fejedelemmel, annyira hogy ez őt udvari papjának választaná. Midőn ez 1657-ben a' Lengyelek ellen szerencsétlen kimenetelü hadat inditott volna, a' sereg fővezérével együtt Balogh is tatár rabságra vitetett. A' fogoly fővezér, Kemény János, azonban kezességet vállalván ő érette, követségbe küldé őt az ország nagyaihoz, kiknek segedelmével nagy summa pénzért nyerék a' foglyok vissza szabadságokat. Balogh nem akarván többé Erdély zavarjaiban részt venni, Magyarországba jött, 's majd Pápán papi hivatalt vállalván, itt mindenek kedvét 's tiszteletét annyira megnyerte, hogy a' Dunán tuli kerület superintendensévé választatnék. Alig viselé néhány esztendőkig a' tisztes hivatalt, midőn 1674-ben azzal vá-

doltatván, hogy a' népet lázasztó beszédekkel zenditi, Posonyba felhivatott, hol noha magát a' törvényszék előtt, ártatlanságának teljes érzetében, rettenthetetlen bátorsággal mentegeté, halálra itéltetett, 's lánczok közé tétetvén, Berencsbe vitetett; utána való esztendőben pedig számkivettetvén Nápolyba, ötven aranyon eladatott, 's a' gályas rabok sorába tétetett. Ezen kemény sorsból a' hollandi igazgató szék különös meghagyásából Ruyter, tengeri fővezér, 1676-ban felszabaditván, maga költségén Venetiába küldötte, honnan Balogh Helvetiába menvén, a' Tigurumiaktól nagy szivességgel fogadtatott. Keresztül utazván Németországot, visszatért végre hazájába, 's hivatalát Pápán mint halálig folytatá. Megholt 1692-ben. Kiadott apró munkáji papi foglalatuak. *A. B. P.*

Balogh (Galantai), 1) János, hires országgyülési követ 's honja javáért buzogó hazafi, régi jeles nemzetségből Podrecsányban, Nógrád várm. szül. Előbb Váczon, azután a' nagyszombati convictusban tanult, innen pedig a' Budára áttattett universitasba ment, a' hol 1778 dicséretesen elvégezte oskolai pályáját. Törvénygyakorlását még azon évben kezdte el Pesten 's 1780 ügyvédnek felesküvék. Két eszt. mulva Bars vármegye tiszteletbeli főjegyzője lőn, 's példás szorgalommal adá magát a' honi dolgok tanulására. Midőn pedig Komárom vármegye főjegyzőjévé nevezteték, egy latin felirása szép fényben mutatá Balogh ügyességét, ki az azon évben Budán tartatott országgyülést meglátogatá, 's magát az ott megjelent nagy remekek szerént azon dicső pályára képzé, mellyen 8 országgyülés alatt ragyogott. Nyilék az 1792-ki tavasz 's vele Baloghunk fényes hatásköre, midőn Mart. 28. Komárom vármegye rendjei országgyülési követnek választották. 1794 Komárom várm. második alispánya lett 's két évvel ezután ismét országgyülési követnek neveztetett ki, valamint 1802 is. 1804 le akara mondani hivataláról; de a' rendek, el nem fogadván leköszönését, arra kérték, hogy a' jövő tisztujitásig viselje hivatalát, 's Balogh teljesitette kérelmeket. A' következett évben ismét országgyülési követ, 1806 első alispány lett, 's 1807 és 1808 ujra országgyülésre ment Komárom várm. részéről. Az 1810-ki tisztujitáskor huszévi szolgálatja után, mellyben a' vármegye 's a' haza javának szentelé munkás életét, azon feltétel alatt, hogy a' javaslandók közé se iktassák, csak ugyan letette hivatalát 's nyugalomba, csendes házi körébe, vonula. De 1811 ismét Posonyba szólitá a' haza, midőn Bars vármegye országgyülési követnek választotta. 1813 nagy fényt szerze nevének a' honi literatura történeteiben, mert Bars várm. a' köz dolgoknak magyar nyelven leendő vitelét kieszközlötte. Az 1825, 1826 és 1827 országgyülésen, megint Bars követe, Plathy Mihállyal, akkor már vejével, örömest osztozék a' hires szónok dicsőségében. E' volt utolsó megjelenése ragyogó pályáján. Megholt Sept. 25. 1827. Hült tetemei Füsön a' nemzetségi sirboltban nyugosznak. Képe 1828 az aranyos-maróthi gyülépalotában fényes szertartással felfüggesztetett. A' hazafiuság szent érzete, mellékes czélokat nem esmerve, mindég ifjudan langola Balogh keblében, ki a' honi nyelv ügyét is buzgón viselé szivén. Hathatós beszédje 's előadási tisztasága köz figyelmet, szeretetet, bizodalmat, tekintetet szerzének nekie. A' hirt soha sem vadászá 's a' gőgöt nem esmeré. Mint Komárom várm. jegyzője, a' rév-komáromi predikátorral, Péczeli Józseffel, közölgette, minekelőtte tisztára irta volna, magyar jegyzéseit. Mi szép charactervonás. Fényüzés nélkül élt 's örömest segitett a' hozzá folyamodókon. Társalkodása kellemes és tanulatos vala, 's leereszkedése és nyájas bánása magához hódita mindeneket. L. Ponori Thewrewk József „Nébai Galantai Balogh János 'sat. életrajza" (Esztergam 1830). — Fija 2) Lőrincz, szül. Aug. 10. 1787 Ó-Gyallán Komárom vármegyében, ki a' hegedün való utánczsinálhatatlan művészi játszásáért az egész nemzet figyelmét birja, 's a' magyar Paganini nevet méltán hordja. Lakik Szemerén Komárom vármegyében.

Balogh (Péter, Ócsai), szül. Aug. 14. 1748, a' késmárki és po-

sonyi lyceumban tanult, 's már 23 esztendős korában Nógrád vármegye szolgabirája, későbben alispánya lett. Jeles tehetségei, mellyeket eddig viselt hivatalaiban, kitüntete, elébb a' királyi, majd az hétszemélyi tábla birájává, azután a' magy. udvari cancellariánál előadóvá emelték; de romlatag egészsége miatt ezen méltóságról lemondani kénytelenittetett. I. Ferencz király azonb. diszesen megjutalmazta Balogh fényes érdemeit, mellyeket több évigleni szolgálatja alatt szerze magának, és bels. titkos tanácsosnak 's Torontal, kesőbben Zólyom vármegye főispányává nevezte ki. Balogh 1789 olta az ágostai vallást követő egyházak főinspectora volt, 's az egyházi évkönyvek ivadékainknak is dicső fényben fogják mutatni szép emlékezetü nevét. Tiszta buzgalmát vallásu iránt az 1790 és 91-ki országgyülésen, hol több nevezetes tárgyak közt a' Protestansok vallásbeli szabadsága is megállapittatott, kiváltképen kitüntette Baloghunk, melly ékesszólásának erejével párosulva, nem csekély hatásu vala hitsorsosinak kedvezőbb állapotjára, kiket a' viszonos szeretetre nyájasan buzditgata, 's panaszaikat és kérelmeiket, ha jónak látá, a' thronus elejébe terjesztgeté. Helyben hagyván a' felség, 1791, az Evangelicusok kérelmeire tartandó 's egyházi igazgatásokat tárgyazandó zsinatot, az előlülőséget hálás szivből báró Prónay Lászlónak engedte által. Hivatalaiban, mellyekben hirtelen halada előre, példás buzgalommal járt el, 's nagy tehetségei, kiterjedt esmeretei és igazságszeretete ragyogóvá tették nyilvános pályáját. A' tudósokat buzditgatta, ösztönzötte a' tanulókat, 's az evang. oskolák jobb karba hozásán nagy sikerrel munkálkodott. A' szükölködőkkel sok jót tett 's atyjok gyanánt szerették hiv jobbágyai. Megholt Oct. 16. 1818. (L. „*Memoria Exc. ac Illustr. Domini Petri Balogh de Ocsa etc. etc. Poson.* 1818; „*Feralia piae memoriae Exc. Domini Petri Balogh de Ocsa etc. etc. celebr. interprete sensuum com. Adamo Lovich superint*" *Neosolii* 1819.)

Balogh Soos (Mihály), végezvén hazájában tanulásit, Hollandia főoskolájiban folytatta azokat, 's Lejdában orvos doctorrá lett 1764, hol *de Osteogenia humana* in 4-o irt. A' hires Haller Albert Bibliotheca anatomicajában emliti őt. — *A. B. P.*

Balsaráti (Vitus János), szül. Dombegyházán 1529. Midőn atyja, a' nagy-laki vár kormányozója, török rabságra vitetnék, a' három hónapos gyermek a' lángok közül csudálatosan kiszabadittatván, egy balsarati dajkának adatott által felnevelés végett, honnan a' hely neve reá ragadt. Az elpusztult vár asszonya, Jaksit Péter özvegye, nagy gondot forditott a' gyermek nevelésére, 's az akkori legjelesb oskolákban tanittatta. 1549 Wittenbergába menvén, ott hét esztendeig folytatta tanulásait, honnan hazájába térvén, esperesi szolgálatot vitt. Innen azonban jóakarójának 's tanitójának, Melancthon Filepnek, tanácsára Olaszországba ment utazni, 's ott Bononiában és Paduában orvosi tudományt tanult, olly megkülönböztetéssel, hogy V. Pál pápa őt udvari orvosának hiná meg. Hat esztendeig viselte ezen hivatalt, midőn Peréni Gábor, kinek költségén ment academiákra 1560 haza hitta őt 's udvari orvosává tette; később pedig, Maximilián magyar királynál ajánlván, nemesi rangra segitette. Meghalván hat esztendő mulva nagy pártfogója, az orvosi tudománnyal öszvekötötte a' papságot is, 's 1570 Liszkára, onpedig S. Patakra ment mint pap, hol 1575, egy kegyetlen vérhas életének 46-ik eszt. 12 óra alatt véget vetett. Halálára a' többek közt Beregszászi Péter deák és görög verseket irt Wittenbergában, 1577, Szikszai Fabricius halotti beszédet tartott róla, 's azt ugyan csak Wittenbergában adta ki, 1576 4. Munkáji: „*A' Keresztény vallás ágazatinak rövid summája*" 1571. „*De remediis pestis prophylacticis*" 1564. „*Magyar chirurgia, a' sebgyógyulásnak mesterségéről irt* 4 *könyvek.*" *A. Balogh Pál.*

Baltimore, Marylandban lévő hasonló nevü grófságnak fővárosa, 1729 még csak major, azután egy kicsiny falu, az amerikai statusok

egyesülése olta kezdett virágzásba jöni; 1776-ban 5000 lak. volt, 1796 városi jusokkal ajándékoztatott meg 's 1806 olta harmadik kereskedő városok az éjszaki amerikai egyesült statusoknak. Fekszik a' nyug. hosz. (Greenwichtől számlálva) 78° 55′ 's az éjsz. szél. 39° 18′ alatt a' Patapsko vizének éjszaki oldalán, nem messze ezen folyónak a' chesapeaki öbölbe való szakadásától. A' kikötőnek alig egy pistoly-lövésnyi széles torkát a' Whestone erőség oltalmazza. A' város a' viz partján kereken van épitve 's 3 halmon fekszik, mellyekre a' tenger közönséges felduzzadásakor a' viz 5—6 lábnyira felhág. Kikötője egy a' legszebbek közül az egész világon; 2000 kereskedői hajónak elég helye van benne, és hajóépitő mühelyekkel van körülvétetve. Mindazáltal mivel a hajók csak bizonyos szelek fuvásakor evezhetnek ki ezen viztorkolatból, melly ezen kivül még nem is elég mély a' nagyobb hajókra nézve, ennél fogva a' hajók többnyire egy külső kikötőben, mellyet a' viztorkolathoz közel lévő, Fells-point nevü földcsucs formál, vetik le vasmacskájikat. Itt is vannak hajóépitő mühelyek, 's a' 600 tonnányi terhes hajók bátorságban lehetnek benne. Ennek a' földcsucsnak a' hajókázáshoz legközelebb lévő részén sok lakosok telepedtek meg, kik már több házakat épitettek 1000-nél 's az uj várost a' legszebb rendben lévő utszák diszesitik, egy nagy piaccal. Ez az uj város közönségesen Baltimore egy részének nézetik, ámbár fél órányi távolságra esik a' várostól magától, mellynek alacsony fekvése ezelőtt egészségtelennek tartatott, hanem hirtelen való nevekedése és a' sok javitások, ugy látszik, a' nedves levegőnek káros befolyását eltávoztatták. A' fazokasok és számos terhvivők a' Fells-point nedves pincze üregeiben laknak, a' mit a' kormányszéknek egy illy nedves éghajlat alatt annyival inkább nem kellene megengedni, mivel minden 2—3 eszt. ki szokott azok közt a' sárga- és epehideg ütni. Legegészségtelenebb Baltimore sok esőzés és nagy hévség idején, midőn a' tehetősebb lakosok el szokták a' várost hagyni 's a' körüle fekvő hájoló tájékra költöznek, mezei lakó helyeikbe. Fekvése hasonló a' Philadelphiáéhoz, 's utszáji, mint Philadelphiának, tökéletes szegleteket formálván, hasitják egymást keresztül. Főutszája 80 láb. széles és csaknem hosszabb fél órányinál. Baltimorének, ide számlálván Fells-point külső várost is, 1820-ban 70,000 lak. 's ezek közt sok Angolok, Skócziaiak, Francziák és Németek voltak; legtöbben Irlandiak. Templomainak száma 31, mellyek a' Catholicusokéi, Reformatusokéi, Lutheranusokéi, püspöki vagy angol Protestansokéi, Presbyterianusokéi, Anabaptistákéi, Methodistákéi és Quackerekéi. A' Presbyterianusok temploma egy a' város legszebb épületei közül. Több hasznos társaságokon kivül van benne egy a' Németországból kivándorlott szegények felsegélésére öszveállott egyesület; továbbá egy universitas, athenaeum, több közönséges könyvtárok, egy cath. seminarium, academiák 's három egymással öszveköttetett bank, mellyeknek kisebb 's nagyobb summákról szóló czéduláji a' kész pénz forgását csaknem egészen elnyomják. *L—ó.*

Balti v. keleti tenger, nagy, az éjszaki tengerrel öszveköttetésben lévő tengeröböl, melly a' daniai, németországi, prussiai, kurlandi, lieflandi, orosz és svéd partoktól vétetik körül, tovább terjed ki az éjsz. szél. 65° 30′-nál, 190—200 német mf. hosz., 24—48 mértf. széles és kiterjedése, ide számlálván a' finniai és bothniai tengeröblöt is, 7000 nsz. mf. Igen csekély szélessége, melly általjában csak 15—20 ölnyi, több helyeken pedig alig fél annyi mélysége, az igen lapos prussiai 's a' többnyire kősziklás svéd partok, mindenek felett pedig a' szeleknek gyakorta előálló 's dühös szélvészekkel járó változása, ezzt a' tengert a' hajósokra nézve veszedelmessé teszik, jóllehet hullámai kevesbbé félelmesek, mint az éjszaki tengeréi. A' keleti tengernek déli részét az éjszakitól, vagy a' bothniai tengeröböltől egy szigetsor választja el. Éjszak-keletre Finnlandba mélyen benyul a' finniai tenger-

öböl 's elszakasztja ezt a' tartományt Esthlandtól. Harmadik öble a' rigai vagy liefiandi. A' kuri és frisi öblök a' prussiai partokon vannak. A' keleti tenger vize hidegebb és tisztább, mint az Oceáné, kevesebbek benne a' sós részek 's a' jég esztendőnként 3—4 hónapig akadályoztatja a' hajózást. Felduzzadása és leapadása, mint minden szárazzal körülvett tengereken, észrevehetetlen, mindazáltal vize néha megnő és ismét leapad, hanem más okokból, főképen pedig a' viznek a' Sundon és a' két Belten keresztül a' Kattegatba való folyása miatt. Szélvészes időben a' prussiai és kurlandi partokon borostyánköveket lehet találni, mellyeket a' viz vet ki azokra. A' keleti tengerbe 40 folyó ömlik, a' többek közt, a' Newa, Düna, Warnow, Trave, Eider, Peene, Odera, Persanthe, Wipper, Weichsel (Vistula), Pregel, Niemen (vagy Memel) 's többnyire Svédországnak nagyobbára csekély fólyóji. Seelandon és Fünenen kivül még említést érdemlő szigetei: a' Samsoe, Mön, Bornholm, Langeland, Laaland, mellyek Dánországéi; továbbá a' Svéziához tartozó Gothland és Oeland, a' Hveen, a' Sundon, a' Tycho de Brahetől épittetett kastélynak 's csillagvizsgáló toronynak, Oranienburgnak, omladékaival; Rügen, melly most Prussiáé; végre az alandi szigetek, a' bothniai tengeröböl torkában, és Dagoe Ösellel, a' liefiandi parton, mellyek az orosz birodalomhoz tartoznak. Három ut viszi a' hajóst a' balti tengerre, u. m. a' Sund, a' nagy és kis Belt, mellyek eszt. 5—6 tonna arany vámot hoznak be. Mintegy 1000 hajó evez esztendőnként a' keleti tengerre az éjszakiról. A' keleti tengernek az Elbével, a' Warnow és a' plani tó által való öszveköttetését a' mecklenburgi statusgyülésen hathatósan vitatták. *L—ú.*

BÁLVÁNYOZÁS. Az okosság egy legfőbb 's véghetetlen erkölcsi valóságnak imádását parancsolja, melly valóságot Istennek nevezünk. A' bálványozás bálványt, hamis istent imád, Isten gyanánt. A' történetirás azt tanitja, hogy minden bálványozásnak eredetiképen részént a' haszonkeresés és a' mostoha sorstól félés, részént a' szerencsés történetek ohajtása volt kutfeje. Az emberek elejénte sem a' szerencsét történeteknek, sem a' föld termésének, a' hidegnek, melegnek, világosságnak, széleknek 'sat. természeti okait nem esmerték. A' nélkül hogy ezen okoknak gondos nyomozásába bocsátkoztak volna, minden világi és természetbeli történeteknek bizonyos felvigyázókat vagy isteneket alkottak képzelődésekben, 's e' szerént csillagzatokat, élő fákat, köveket, forrásokat 'sat. tiszteltek Isten gyanánt. Mások isteneiknek emberi ábrázatot, de egyszersmind emberi szükségeket, kivánságokat 's indulatokat is tulajdonitottak. Innen származott az anthropomorphismus, vagy az emberesités tudománya, melly vagy emberi tulajdonságokat ruház a' főbb valóságra, vagy csak az istenségnek a' látható dolgokhoz való közét fejezi ki. A' miveletlen emberek az istenség kedvét ajándékok és kérések által igyekeztek megnyerni, mint az emberekét megnyerni szokás. Elejénte minden tudatlan nemzetnek különös istene volt, melly csak azzal a' nemzettel gondolt, másokkal pedig nem; sőt minden ház vagy familia is különös istent tulajdonitott magának, ki az akkori bal vélekedés szerént csak annak volt védelmezője és tanácsadója, ki őt magának választotta. Utóbb a' vadásznak vagy katonának istene a' vadászat és háboru istenévé, a' pásztorok istene a' nyájak istenévé és a' földmivelő istene a' földmivelés és termékeny idők istenévé tétetett. Az illyen istenségeknek saját szolgákat is képzeltek az emberek, kik részént ezen istenek tisztelésének módját elrendelték, részént az emberek kivánságait ezen istenek elejébe terjesztették 's tőlök az emberek számára feleleteket kértek. A' haszonkeresés utóbb némelyeket az istenség illyen szolgáji közül arra birt, hogy azt hitették el egyebekkel, mintha ők az istenekkel különös egybeköttetésben és barátságban volnának; innét származtak a' jövendölések és oraculumok. De kicsinyenként az okosabbak még a' régiek között is az efféle szem-

fényvesztést általlátták 's csak egy Istent kezdettek hinni. L. Isten és Polytheismus. *K. J.*

Balzac (Jean Louis Guez de), a' franczia academia tagja, költő és leveliró, Angoulêmeben szül. 1595 vagy 6-ban. Elejénte Romában lakott mint la Valette cardinalis ügyviselője, 2 eszt. mulva Parisba telepedett 's eszességével annyira megnyeré Richelieu figyelmét, hogy ez országtanácsosa czimet 's esztendőnként 2000 livr. fizetést adott neki. Ettől ugymint nem félt hiusága, P. Corneilletől a' kevély elhomályositatását érzé mint iró, azt üldözte! mintha az illyessel a' talentum igaz becsét az el nem fogódottakból is ki lehetne irtani. Balzac stylusában vakitó czifrálkodásaival iszonyu tudós tekintetet tuda magának szerzeni az akkori feszes világban. Ugy nézé ez mint századja egyetlenegy ékesszólóját. Ma kaczagja a' Franczia 's más is ezen balzaci kifejezést, mellyet Retz cardinalnak irt: „*Vous venez prendre le sceptre des rois et la livrée des roses*," és még illyest, a' mit Bois-Roberthez irt Romából, szagos vizekről szólván: „*Je me sauve à la nage dans ma chambre au milieu des parfums*, de mivel ő harmoniásan tudta következtetni egymás után szavait, akkor bájolt, mennyi hatalma az olly ügyességnek, a' mint Voltaire is megjegyzi, (l. *Siecle de Louis* XIV.) a' szép egyszerüséget is felejteti némellyekkel. Egy Goulu nevü generalisa a' Bernharditáknak ugyan Balzacot még életében gunyolta dagályáért, de mivel goromba csufolódásokra vetemedett ellene, inkább maga felől terjeszte rossz szagot 's jobb izlése iránt maga is gyanuba esett. Azonban Balzac nem tudta megvetni ezen sárban fertőző gerebenjét, ott hagyá busan Parist. Születése helyén 60 esztendős korában hala meg. Deák versei, költői becs nélkül ugyan, de az emlitett hibáktól egészen mentek, a' mi azt mutatja, hogy a' romai irók hiv tanulásai által azok csinossága felvételére fogékony volt, de a' még nem tisztált nyelvbe magából uj ingerü folyamatot önizléssel önteni nem tudott. A' Magyarok közt is voltak 's talán még vannak illyen irók. Romai stylusok kellemes, a' magyar nehezen forduló, mert ebben nem törölnek annyit, a' mennyit velek deákul tanultokban töröltettek. És a' nyelvet vádolják, pedig lélek, kényes érzés, természetes logica akarmelly nyelvbe is erőt hullat, ingert terjeszt. — Balzac minden munkája kijött Parisban 1665 2 kötetben. *Döbrentei Gábor.*

Balzsamok, erős és többnyire kellemes szagu sürücske anyagok. A' balzsamokat természetesekre és mesterségesekre osztják. A' természetesek tulajdonkép nem egyebek, mint öszvesürüdött aetherolajak, valamint a' gyanták kiszikkadt balzsamok. A' balzsamoknak ezen öszvesürüdésére hihetőleg sokat tesz azon nagyobb mennyiségü savanytárgy, mellyet a' levegőből felvesznek. Eredetek növevényi, 's vagy önkényt folynak különbféle fák törzsökeiből, vagy kifolyások az illynemü fák héjaiba tett metszések által előmozditatik. A' legjelesebb közöttök a' gileadi vagy mekkai balzsam, melly közöttök legdrágább 's a' mennyire tudva van, egy arabiai fából folyik nem messze Mekkától. Rendszerént a' gallyak gondos felhasitása által szokták azt nyerni, de a' legjobb magától csepeg abból, de olly szüken, hogy egyegy ág nem ad többet naponként három négy csepnél. Egy nehézék magában Mekkában körül-belől két tallér. Az igazi tiszta balzsamot csak a' legelőkelőbb Arabok és Törökök kapják, mások csaknem soha sem kapják azt megvesztegetlenül. Elejénte halványszinü, zavaros és folyós, idővel pedig nyulós, sárgás és áltlátszó. A' copaiva balzsamot, melly fejérsárgás, áltlátszó 's kevessé sürü, egy szép nagy fa adja Déli-Amerikában. Mind az orvosi tudományban, mind az olajos festésben használt veszik, 's firnájszokra használják. A' perui balzsam részént setétbarna, részént fejérlő 's jön spanyol Amerikából, különösen Peruból. A' tolui balzsam, melly város nem messze van Carthagenától Amerikában, veressárgás és más balzsamoknál nyulósabb. Közelget a' perui balzsam-

hoz a' folyó storax (liquidambar) az ambrafából, melly Mexico mocsáros tájain terem. Ide tartoznak a' terpentinek is a' terpentin- és veres fenyőfából, továbbá a' karpáti balzsam a' czirbolyafenyőfából, a' magyar balzsam, mellyet dr. Augustini ab Hortis, késmárki hires orvos, a' krumpuczfenyőből (pinus mugho) készitett, 's melly egykor hires gyógyszer volt. Balzsamoknak neveznek különbféle patikai mesterséges készitményeket is, mellyek részént sürüek, mint az olaj és kenőcs, részént folyósak és tiszták, mint a' lélek (spiritusok). Az elsőkhöz alaptestnek (corpus pro balsamo) rendszerént a' kinyomott szerecsendióolajat használják, mellyhez azután jószagu repülő olajakat, p. o. czitrom-, bargamot-, szegfüolajat, pézsmát 's más illyféléket tesznek. Illyenek a' szélütés ellen való, seb-, fej- 's más balzsamok. A' folyósak közt Hoffmann életbalzsama, Schauer balzsama 'sat. legesmeretesebbek. *A. B. P.*

Balzsamozni v. bebalzsamozni nevezik a' holt testet különbféle balzsamos anyagokkal megtölteni és körülvenni a' végre, hogy azokat az elsenyvedéstől tovább meg lehessen óni. Ezen mesterségnek feltalálói az Egyiptomiak voltak a' legrégibb időkben, kik azt hitték, hogy mentől tovább marad épségben a' test, annál tovább lakozik abban a' lélek. Innen azon számtalan mumiák, mellyeket a' Nilus mellett fekvő hegylánczok barlangjaiban, különösen pedig Theben omladványi mellett találnak. (L. Mumiák.) Az Egyiptomiaktól megtanulták ezen mesterséget más népek is, nevezetesen az Assyriaiak, Scythák és Persák, de nem érték el őket benne. Általjában most nagyon leesett ez a' mesterség a' tökéletességnek azon fokáról, mellyen a' régieknél állott, talán azért is, mert a' vallásos megfogásokban 's szokásokban való változás ritkábbá tette a' holtak bebalzsamozását. Az ujabb időkben csak előkelő 's fejedelmi személyek balzsamoztatnak be néha, de ez a' balzsamozás korántsem éri el a' régiekét. A' test üregeiből kiveszik a' belső részeket, t. i. az agyvelőt, a' tüdőket, a' szivet, a' gyomrot és beleket 's helyeket balzsamos füvekkel, myrrhával 's egyéb effélével töltik be; a' nagy vér- és más edények borlélban felolvasztott balzsamokkal fecskendeztetnek ki, a' test illyféle spiritusokkal erősen bedörgöltetik, 'sat. *A. B. P.*

Bamberg, hajdan egy püspökségnek, melly 65 nsz. mértf. és 200,000 lakost foglalt magában, fővárosa 's a' püspök lakhelye volt, most a' bavariai királyság felső ménusi kerülete igazgató székeinek, u. m. a' kormányszéknek, feljebbviteli törvényszéknek helye és érseki lakhely; egy kies és termékeny tájékon fekszik, a' hajókázható Regnicznél 's mintegy 20,000 lak. van. Megnézést érdemelnek benne; a' Péterhegyen (Petersberg) lévő kastély, mellyet Lothar püspök épittetett 1702 's mellyben most a' bavariai birkenfeldi herczeg Vilmos, Max király sógora 's a' nefchateli herczegnek (Berthiernek), a' ki az ablakon kiesvén, itt holt meg 1815, ipja, lakik; továbbá az 1110 gothus módon épittetett püspöki templom, a' benne lévő kinccsel, II. Henrik 's felesége Kunigunda, III. Konrad és II. Kelemen pápa sirboltjaikkal; az universitas szép temploma 'sat. Universitasa 1585 alkottatott mint gymnasium academicum; 1647 tétetett Otto püspöktől universitassá; 1648 felszenteltetett; 1739 Fridrik Károly püspöktől a' törvény és orvosi tudományokat tanitó székkel nagyobbittatott, 's végre 1803 lyceummá tétetett, mellyben a' philosophia és theologia egész kiterjedésekben tanittatnak. Lajos nagy ispotályánál lévő orvosi és seborvosi tanitó intézet is uj alkotmányt kapott. Ezeken kivül más jeles intézetek és mivek gyüjteményei is vannak Bambergben. Hires benne a' serfőzés és a' kertészség, mivel 500-nál többen kereskednek kerti veteményekkel, gyümölcscsel, édes gyökérrel, ánizzsal, koriandrommal és különbféle magokkal, mellyek messzire elvitetnek. L. Jäck „*Bamberg, wie es war, und wie es jetzt ist*“ (Bamb. 1818), és ugyan annak

Ersch és Gruber Encyclopaediájában lévő hasonló nevü czikkelyét. A' püspöki templomban lévő sirkövek leirása 1827 jött ki Bambergb. *L—ú.*

Bambocciadok, a' képirásban olly festések, mellyek a' póri életből vett tárgyakat és jeleneteket ábrázolnak, p. o. pórtánczok, Czigánybandák 'sat. igy neveztetnek van Laar Pétertől (l. e.), kit idomtalan formája miatt bambocciónak (bóna, nyomorék) hittak az Olaszok. *I.*

Bambus (bambusa), az érzékes plánták természeti familiájához tartozik, 's különösen fanemü termete által jeleli ki magát. Hazája Kelet- és Nyugotindia 's China. Legnevezetesebb faj a' bambusnád, (b. arundinacea), melly 30—40, sőt 80 lábnyira is felnő. 20 lábnyi magasságig, dereka favastagságu, azon felől sok ágakra oszlik, mellyek czikkelyesek 's belől üresek, poronyó velővel telék, 's erős rekeszfalak által vannak elválasztva. Innen ezen ágakat pálmabor 's más folyósságok felfogására használják. A' bötykök édes nedvet izzadnak ki, melly czukornemü substantiává kristályozódik, 's e' volt hihetőkép a' régiek indiai méze, mellyet az Arabok sebaschirnak neveznek 's mellyet külsőkép sebekre és fekélyekre, belsőkép pedig vérhas ellen használnak. Mikor a' földből kihajt a' bambusnád, hasonlit a' spárgahajtásokhoz, 's ekkor eczettel meg szokták enni. A' fa szine hasonlit a' legszebb firnájszéhez. Csak 60 esztendős korában virágzik. A' bambus derekát 's vénebb ágait Indiában mobiliákra használják. Leveleiből, mellyek ritkák 's különbféle termetüek, kalapjaikat kötik a' Chinaiak; a' hosszu szilánkokra hasgatott nádból pedig kosarakat, gyékényeket 's egyéb efféléket kötnek. *A. Balogh Pál.*

Bán, Bánság (latánul Banus, Banatus). A' mi régi időben Németországban a' Markgraf volt, ugyan az volt Magyarországban a' bán, t. i. némelly végtartománynak kormányozója. A' bán névnek származtatását a' mi illeti, némellyek magyar eredetünek tartják, *bánok*, *bánsz*, *bán* igétől, minthogy a' bánsági kormányozó királyképü hatalommal birván, megyéjével némelly tekintetben szabadabban bánhatott. Ezen véleménynek az áll ellene, hogy Horvátországban, minekelőtte a' Magyarok elfoglalták, már régen voltanak bánok, kiket már Constantinus Porphyrogenitus is emlit. Mások *bajan* avar szóból származtatják, mivel bajan az Avaroknál annyit tett, mint khagán, azaz, vezér. Rattkay György *bojan* horvát szóban keresi eredetét, melly hatalmas embert jelent, kitől félni lehet. Mások szerént *pan*, ur, tót szóból származik. A' régi horvát és tót nemzeteknél az egész ország zsupanságokra volt felosztva, mellyeknek kormányozóji zsupanoknak, azaz, öreg uraknak neveztettek, mindenek felett pedig egy főzsupan, azaz, fő öreg ur (megazupanus Const. Porph.-nál) állott mint főkormányozó, ki azután kifogólag vagy per eminentiam pannak, azaz, urnak hivatott. Ezen származtatás legjobb lehet, mert honi is, természetes is; Du Cange kifogása pedig, hogy a' Horvátok bánnak 's nem pannak mondják, igen csekély, mivel a' b és p betük, világtudtára, igen könnyen és gyakran szoktak felváltatni; a' mit pedig a' magyar bánok, bán ellen kifogott, az ő német bann- és latán bannumjára (mellyekben a' bán szó eredetét keresi) is illik, hogy a' Tótoknál sokkal előbb voltak bánok, mint vagy a' Magyarokkal, vagy Németekkel megesmerkedtek volna. Az oklevelek a' magyar előidőből több bánokat emlitenek, kiknek nevei annyira változnak, hogy megyéjek határait külön kitapogatni lehetetlen; sőt olyan is jő elő, kinek bánsága hol volt legyen, épen nem tudatik. Volt dalmát-, horvát-, tótországi, bosnyákországi, machoi (macsovai), közönségesen egyszersmind nándorfejérvári várkapitány, és szörényi bán. Ezek a' nevezetesbek, kevesbbé esmeretes a' sabaczi, a' zreberniki, a' jayczai, a' nándorfejérvári és a' szeremi bán. legkevesbbé esmeretes a' sói és vazarai, a' bronchi és kruchói bán. Tót-, Horvát- és Dalmátországban, hol mindenikben egyegy, hol Horvát- és Dalmátországban együve egy, Tótországban, t. i. ugy a' mint a' mohácsi veszedelem előtt vétetett, azaz,

Szeremtől a' Dráva és Kulpa közt egész a' tengermellékig) magában egy, vagy megforditva Tót- és Horvátországban együve egy, és Dalmátországban ismét egy bán volt. Némellykor a' király a' tengermelléknek különös bánt adott, mint 1275 *Nicolaus banus maritimus*, 1278 *Mauritius banus maritimus et Spalati potestas.* Néha a' bán helyett más főtisztviselő neveztetett, a' mint III. Béla visszakapván 1180 Dalmátországot, oda nem bánt küldött, hanem *Maurum totius maritimae provinciae exercitatorem*; 1185 Calanus, pécsi püspök, neveztetik *Dalmatiae Croatiaeque gubernator*; 1217 pedig dalmátországi *villicus regius.* Kerchelich Notitiae praelimin. 187 l. azt gyanitja, nogy II. András királyunkig egész Tótország bánja (*banus totius Slavoniae*) nem volt, mert nem láta ezen király előtt való időből oklevelet, mellyben valaki *totius Slavoniae banus*-nak neveztetnék; meg azért is, hogy II. András 1222 év olta költ okleveleiben igen gyakran egyszerüen *banus* az egyes számban, nem pedig *bani* a' többes számban olvastatik; végre azért, hogy az arany pecsétes level 30 czikkelyében, azon zászlós urak, a' kiknek két főtisztséget viselni szabad legyen, igy számláltatnak elő: *quod praeter palatinum, banum et curiales comites etc.*, 's hogy, ha több bán volt volna, vagy *banos* irtak, vagy közelebbről megnevezték vala azt, a' kinek ezen praerogativa adatott. A' tudós férjfinak vélekedését tán az által is lehet támogatni, hogy Bosnyákországban azon időben volt ugyan bán, de nem magyar zászlós ur, hanem csak vasallus; a' machói és szörényi bánságok pedig későbbi eredetüek. Mindazáltal ezután is *totius Slavoniae* bánok mellett voltanak külön bánok Tót-, Horvát- és Dalmátországban. A' bosnyákországi bán mint magyar zászlós ur csak 1272 fordul elő. Ez évben ölte meg Német-Újvári Henrik Bélát, Bosnia herczegét és machói bánt, IV. Béla unokáját, és Kotromanovics István, a' megölt Bélának kapitánya, tevé magát Bosnia urának, 's bánjának nevezteték a' királytól, 's igy találtatik IV. László 1273 évi oklevelében „*Stephanus banus de Bosna*" (Timonnál *Imago novae Hung.* cap. 6.) Csak hamar azután Bosnyakország Serviának hódolt, majd I. Károly alatt ismét a' magyar főhatalom alá került, meg elesett 's királysággá lőn 1374, és a bosniai bánok a' magyar királyok okleveleiben hol neveztetnek, hol megint kimaradnak, mig I. Mátyás 1463 Bosniát a' Töröktől, ki azt ugyan azon évben meghódoltatá, elvette és bánsággá változtatta; 1470 Ujlaki Miklóst királyává nevezé. De ezen bánság is elenyészett a' mohácsi veszedelem után 1528. A' machói bánságot IV. Béla alkotta 1247, későbben elfoglalták a' serviai királyok, I. Károly visszavette 1319, I. Lajos ismét elveszté meg visszafoglalá; Későbben megint Serviához tartozott, 1433 magyar főhatalom alá került. I. Mátyás alatt elfoglaltatván Servia a' Török által, a' machói bánságból is csak Nándorfejérvár maradt meg, és Mátyás szeremi bánokat nevezett; Nándorfejérvár elvesztével pedig egészen elenyészett. — A' szörényi bánság Kis-Oláhországot, Erdély és a' Cserna, Olt 's Duna vizeik közt foglalta magában, 's eredetét IV. Béla királynak köszöni. Alig állott fel ezen bánság, már is végére jártak a' Tatárok, kiknek elpusztulta után Béla Sz. János vitézeinek adta Szörény várát bánságával együtt. Hanem a' vitézek, mig Béla Ottokarral hadakozott, nem vehetvén erőt a' Bolgárok szüntelen becsapásain, oda hagyák Szörényvárt, 's a' király kérve kinálva sem kapott nagyai közt embert, ki ezen bánságot akarta volna felválalni, Lőrincz (Simon Hedervárinak gyánitja) országbirón és mosonyi főispányon kivül, ki is a' Bolgárokat megveré, 's Szörényvárt ismét hajdani fényébe öltözteté. A' Török ezen bánságot is elnyelte. — Veszedelemben forogván a' szörényi bánság, neki a' temesi bánság alkottatott támaszul, 's ennek kormányozója *comes*- vagy grófnak neveztetett. Utóbb Temesvár is a' Török hatalmába esvén, az erdélyi fejedelmek birták e' bánságnak némelly részét annyira mennyire, 's hol karansebesi, hol lugosi bánokat neveztek. Most a' bánát, banatus, szó,

a' mennyire Temes, Krassó és Torontál vármegyék a' mellettek lévő határőrvidékkel együtt értetnek alatta, csak a' közönséges beszédben és a' hadi kormány irásiban tartatik meg, melly czim nem törvény vagy felsőbb rendelés mellett, hanem a' köz életben kelő szokás szerént ment által ezen tájakra. (L. TEMESI BANÁT ÉS HATÁRŐRVIDÉK). — Valamint Tót-, Horvát- és Dalmátországban, szintugy Bosnyákországban is voltanak különbféle bánok, 's egy fejedelem hatalmába kerülvén az egész ország, akkor is megmaradtak mint egyes megyék kormányozói, nevezetesen pedig végvári kapitányok, a' mint az a' bosnyák királyok okleveleiből kitetszik. Megesmervén Bosnyákország a' magyar korona főhatalmát, a' szóban lévő bánok királyi tisztviselőkké lettek, 's IV. László 1273 költ oklevelének sarkán István bosnyákországi bán mellett Henrik sói és vazarai, György bronchi és kruchói bánt is irhata, mert ezen bosnyákországi várak és vidékek, nevezetesen Só a' Salina vagy magyarul Só, Vazara pedig az Ussora vize mellett, Bronch és Kruchó hol lehettek, nem tudatik. — Illyenek voltak I. Mátyás alatt és utána a' szabaczi, a' zrebernyki, a' jayczai bánságok; a' nándorfejérvári pedig ugyan egy a' machóival. A' mohácsi veszedelem ezen számos bánságokat mind elenyésztette, kivévén az egy dalmát-, horvát- és tótországit, mellyet azolta ismét különbféle sors és változás ért. Minekelőtte ezen változásokról értekeznénk, elébb a' bán igazait és kötelességeit szükséges megesmernünk, 's megjegyeznünk egyszersmind, hogy a' következendőkben egyedül a' tót-, horvát- és dalmátországi bánról leszünk szólandók. — A' bán mind a' politicai, mind a' birói, mind a' hadi dolgokban vitte a' főkormányt. A' király által neveztetett ki 's hivatalába ugy iktattatott be, hogy bánsági országgyülésben nyilvános esküvés által mind a' király, mind az ország törvényei és szokásai iránt hüséget fogada, neki pedig a' bánsági zászló általadaték. Hivatala pedig soha sem vala holtig való, hanem mig a' királynak tetszett, valamint Lajos Széchi Miklóst négyszer tette egymás után a' Dráván tuli országok bánjává és számos oklevelekben az aláirások közt „*fuiti bani*" volt bánok találtatnak. Bánsági országgyülést, mikor szükségesnek találta, a' bán hivott öszve vagy saját akaratból, vagy a' király parancsolatjára. I. Mátyás alatt királyi engedelem nélkül soha sem. Illy gyülésnek a' bán vala természetes és törvényes elölülője; végzeteit vagy decretumait ő erősitette meg aláirása és pecsété által; 's ő ügyelt arra is, hogy pontosan végrehajtassanak. A' bán adott engedelmet városok fundálására; jószágos adományt tett, és a' király 's királyné adományait megerősitette; privilegiumot és egyéb külön igazat adott; királyi várakat 's jószágokat elzálogositott vagy inscribált; királyi dézmát osztogatott; régenten utazva szabadon szállott meg a' földes uraknál, melly teher alól ezeket az 1350 bánsági országgyülés szabaditotta fel. — A' törvényes dolgokban a' bán volt a' főbiró a' bánságban; ő tartott octavale forumot, vagy személyesen, vagy albánja és itélő mestere által, ki utolsó a' bán pecsétét is tartotta magánál; a' hiteles irományokat saját pecsétével erősitette; halálra itéltetteknek kegyelmet adhatott. — Hadi dolgokra nézve a' bán kötelességében állott a' végvárakra ügyelni, azokat mindenkor jó karban tartani, várkapitányokat nevezni, a' várőröknek a' zsoldot és élelmet rendesen kiszolgáltatni, elegendő fegyverről gondoskodni háboru idejében a' vármegyei fegyvereseket és a' felkelő nemességet zászlója alá gyüjtötte 's mint fővezér vezette, hogyha pedig a' király vagy a' nádor táborozott a' bánságban, akkor az odavaló bán nekimenet a' dandárt vezette, visszajövet pedig a' hátulsó csapatot; mindenkor pedig ő volt köteles arra is ügyelni, hogy a' sereg élelem, takarmány és a' szükséges társzekerek nélkül soha ne szükölködjék. E' végre a' bánok költséget kaptak, részént kész pénzben, részént sóban. Azonkivül, legalább a' Dráván tuli bánokat, illette a' bánságokbeli királyi adónak negyedrésze. — Sigmond király 1406 gróf Cil-

lei Hermannt tette egész Tótország bánjává, kinek fijai örökös nemzetségi czimeik közé a' *totius Slavoniae banust* is odarakták, de a' kinek dölyfössége nem szenvedhette, hogy ő, mint német birodalmi szabad gróf és annyira mennyire fejedelem, bánságában a' köz törvény alá hajoljék 's magányos ügyeit a' köz bíróság által elitéltesse. Akkor kapott fel tehát azon veszedelmes bal vélemény, hogy a' bán felül vagyon a' törvényen, a' melly vélekedés a' mohácsi veszedelem után mindennapi gyakorlásba ment által, annál könnyebben, minthogy a' bánságnak egy részét a' Török foglalta el, a' másik részének pedig felét a' katonaság lepte meg, 's a' bán törvényes hatalma csak a' felmaradott egy negyedrészre szorittaték, 's a' zsoldos generalis által minden módon akadályoztaték. I. Ferdinand alatt többnyire két bán volt, 1531-től 1538-ig pedig egy sem; azonban a' rendek sokat panaszolkodtak a' hatalmas urak 's a' bánok erőszakoskodásáról, különösen Erdődi Bakács Simon, zágrábi püspök, a' Zrinyiek és a' Keglevichek ellen. Erdődi Péter, a' bán, és Gregorianczi Ambrus, az albán, 1565 harczra keltek birtokaik határa miatt, 's az apró nemesség és a' nép pártját fogván az albánnak, ez lett a' nyertes. Erdődi arra támaszkodván, hogy neki mint bánnak birája sem lévén, albánja annál kevesebbé állhatna ellene fegyverrel, országgyülést tart, melly az albánt minden per nélkül leteszi, 's pártfogójit hüségteleneknek itéli. Maximilián király pedig ezen itéletet eltörli, mert a' bán sértőjét felségsértői büntetés alá vetvén, a' bánságot a' felséggel egyenlőnek tenni látszatott, 's országgyülés tartását királyi engedelem nélkül megtiltja: két esztendővel később azonban ismét megengedi, hogy a' bán országgyülést behihasson, de ugy hogy azt Ő Felségének elébb bejelentse a' felvétetendő tárgyakkal együtt. Károly, stajer herczeg és Maximilián király testvére, 1571 tót- és horvátországi királyi helytartónak neveztetvén, a' báni hivatal még inkább megcsökkent. Draskovics György, a' bán és zágrábi püspök, Győrre vitetett által, 's Alapi Gáspár, albánja, hivatalát, melly semmivé lőn, önkényt letette 1577, mert az ország rendjei Kaproncza várának erősitésére segédpénzt nem akarván adni, minekelőtte a' bán hivatalának egész hatalma vissza nem adatnék, ez az ő ingerlésének tulajdonittatott. 1578 a' rendek tartós kérésére Ungnad Kristóf, stajer ember, neveztetett bánná, de nem a' régi szokás szerént. Uj megerőltetésére a' rendeknek és segédpénzre lévén szükség, 1584 Ungnad helyébe Erdődi Tamásnak adaték a' bánság; 1594 Maximilián főherczeg, Rudolf király testvére, Horvátországba mint főkormányozó küldetik, 's Erdődi 1595 hivatalát letenni kénytelen, a' mit a' rendek olly nehezen vettek, hogy nem csak a' nemesi felkelést megtagadták, hanem egyenesen oda nyilatkoztaták magokat, hogy semmi idegen vezér alatt teljességgel nem fognak szolgálni, 's hogy inkább mindnyájan veszni 's a' legveszedelmesb tettre vetemedni készek, mint ebbeli szabadságokról lemondani. Erre Ztankovachky Gáspár, zágrábi püspök, és Draskovics János neveztettek bánokká; a' püspök hat hónap mulva meghala, Draskovics János pedig egyedül maradván, a' bán véleményes törvényfeletti szabadságát az által szüntette meg, hogy országgyülési törvényczikkely által őt is a' törvényes bíróságnak alája vétette; melly inditását tapssal fogadá a' gyülés, csupán csak három Keglevich kelvén ki ellene. II. Mátyás 1608 ismét Erdődi Tamásra bizta a' bánságot. Ezolta a' bán közönségesen mind a' megyékben, mind a' végőri vidéken vitte a' főkormányt, különbféle változásokkal nevezetesen a' végőri dolgokra nézve, mellyek később a' polgári kormánytól egészen elváltak 's az udvari fő hadi tanácsra bizattanak. I. Leopold visszafoglalván a' mai Tótországot, bánsági helytartókat (*locumtenentes banales in partibus neoacquisticis*) rendelt oda 1697. Az 1723-ki posonyi országgyülés ez akkor felállitott kir. helytartó tanács hathatóságát a' bánságra is kiterjeszté; és ez által a' bánnak politicai hatalma erősen megfogyott. Maria The-

resia 1746 szorosabban 'és végképen választotta el a' hadi és polgári kormányt, a' mai tótországi három vármegyét alkotta és a' bán kormánysága alá rendelte. Az e' módon kiterjesztett bánsági hathatóság ismét uj változást szenvedett az 1767 felállitott dalmát-, horvát- és tótországi királyi helytartó tanács által; de ezen tanács nem sokára megszünvén, a' dolgok ismét 1723-ki állapotjokba estek vissza. Ezek szerént tehát mai nap a' bán hivatalos hatalma egyedül a' vármegyékre terjed, 's főképen ezekben áll: A' zászlós urak sorában mindenkor a' harmadik; bánsági országgyülést a' király engedelmével tart 's neki törvényes elölülője; rendes országbiró, és a' perlekedés dolgát parancsolatok által igazgatja; a' banalis táblának elölülője, hol albánja és itélő mestere vagyon, kiket ő ajánl, az országgyülés választ; a' magyar királyi helytartó tanács tagja, a' kulpai és unai végőrségek és a' nemesi felkelő seregnek főkapitánya; a' két banalis végezredek ezredes kapitánya, 's a' banalis végőrség hadi főkormányozója; ő ügyel arra is, hogy bánságában a' helytartó tanács rendelései végrehajtassanak; 's a' koronázáskor ő viszi a' király előtt az arany almát. — *Petrovics Fridrik.*

BANALIS HATÁRŐRVIDÉK, l. HATÁRŐRVIDÉK.

BÁNÁSMÓD, széptudományi tekintetben azon módot v. miképséget jelenti, melly szerént a' mivész valamelly tárgynak szép mivi ideája után 's a' mivészség czéljaihoz képest formát vagy alakot ad. Ezen alakitás három féle lehet: u. m. szellemi, érzéki 's müszeres alakitás. A' szellemi felfogja a' dolog belső kapcsolatját 's felleli a' tárgynak egyes rugójit, motiveit; 's ha magában a' tárgyválasztásban tünik ki a' lángész mélysége: ezen egyes rugók megválasztása mutatja a' lélek szépségét, tömöttségét. Érzéki alakitás az, melly által a' munka valamelly érzékkel felfoghatóvá, azt édesen érdeklővé 's valamelly szelid ingere, kecsessége által gyönyörködtetővé válik. Végre a' müszeres alakitás valamelly szerszám által külső szerekre hat 's a' munkát mintegy a' valóság világába behelyezteti. Az első és második bánásmód mindenkor a' genius 's a' mivészi ihlet saját munkája 's foglalatossága: 's egyes szabásokat ebben csak a' valóban szép és mivészi ihlettel készült darabok szemléletéből 's feltagolásából szedhetni; azonban általányos principiumok az, hogy a' szépmivi ideáknak mindenkor valamelly egésze tagjaiban szoros egybefüggéssel és zengéssel 's a' legelevenebb szemléltetésben terjesztessék a' képzelet elejébe, mellyből egyedül képes a' lélek azt teljesen el- és felfogadni. Ha már a' teremtve lévő 's a' szépmivi hatáshoz képest czélirányosan öszveszőtt ideákat magán kivül akarja előállitni a' mivész, akkor a' müszeres alkatás körébe lép 's azon különbféle müszerek egyikéhez nyul, mellyel ez vagy amaz a' mivészség élni szokott. A' hangmivész például ideájit hangokba 's hangszerekbe ölti, szavakba a' költő, kőbe v. más tömlegekbe (massa) az épitő és szobrász; a' festő szinekkel önti lapzatára, 's e' szerént a' többi. Szabásokat a' müszeres bánásmódhoz a' müszertudomány vagy technica nyujt. Ezen három bánásmód szerencsés egyesülete teszi a' munkát czélirányossá, eggyé, igazzá, tökéletessé 's ismét tisztává, correctté, felfoghatóvá; 's ha a' szellemi bánásmód maga szép darabot, a' müszeres bánásmód maga müdarabot adnak, a' szép müdarabot csak a' kettőnek egyesületéből várhatni.

BANÁT, BANATUS, l. BÁN, BÁNSÁG. BANÁTI HATÁRŐRVIDÉK, l. HATÁRŐRVIDÉK.

BÁNATBÉR, szó szerént 's közönséges értelemben azt tenné, hogy ha valaki az alkut vagy kötést megbánja, e' szerént az alkut vagy kötést megmásolja, lefizetvén a' bánatbért, az alkutól vagy kötéstől tökéletesen ment leszen; akkor a' bánatbér a' bánatpénzzel tökéletesen egyértelmü volna. De a' banatpénz egészen más 's a' magyar törvény szerént a' foglalóval egyértelmü, t. i. az adásokban-vevésekben 's

egyéb apró egyezésekben, akar szóbeli az alku, akar irásba tétetett, az egyik fél foglalót vagy előpénzt (arrha) szokott adni, mellynek következésében ha azon fél, a' melly a' foglalót vagy előpénzt felvette, az alkut megmásolja, a' foglalót az azt megtartó félnek kétszeresen tartozik visszafizetni; hogyha pedig a' foglalót adó fél az alkut meg nem tartja, elveszti a' foglalót. — A' bánatbér ellenben közönségesen a' vinculummal egyértelmünek vétetik, a' melly értelem hibás, mivel törvényeink szerént bánatkötés (pactum displicentiae) nincsen, melly szerént az egyik vagy a' másik egyező fél elállván a' kötéstől, vagy azt megszegvén, csak a' bánatbért tartoznék lefizetni, egyébiránt az egész egyezségtől ment lenne; mert törvényeink szerént a' kötést, egyezséget kiki tartozik megtartani, és a' vinculum nem bánatbér, hanem Szlemenics szerént jobban kötésbeli büntetés, csak azért adatik az egyezségekhez, kötésekhez, hogy azt a' megtartó fél a' megnemtartó felen annyiszor a' mennyiszer a' kötés vagy egyezség tökéletes betöltéséig megvehesse. — Egyébiránt a' foglaló és vinculum közt azon különbség is vagyon, hogy a' foglaló az alku alkalmatosságával azonnal lefizettetik, a' vinculum pedig csak leköttetik. Sőt az előpénz is különbözik a' foglalótól, mert az előpénz az egyezségnek vagy kötésnek megerősitésére tett fizetés. *Th.*

Banca, német-álföldi sziget Sumatránál, melly a' palembangi adózó tartományhoz tartozik, 60,000 lak., kik közt 25,000 Chinaiak; nevezetes a' londoni banca-társasághoz tartozó czinbányájiról és gyöngyhalászatjáról, melly a' Solszigetcsoport partjain is (Borneótól éjsz. kel.) jövedelmes. A' bancai czin igen tiszta 's könnyen lehet hozzá jutni a' bányákban. Bancának dél-kel. oldala még esmeretlen. *L—ú.*

Banda, l. Füszerszigetek.

Banda, ezelőtt egy csoport öszvetanult muzsikust tett, már ma pedig leginkább a' török muzsikát jelenti. *Banda sul banco* akkor mondatik, ha a' török muzsika a' játékszinre lépik. *J.*

Banda oriental, más néven Cisplatana, vagy Montevideo (l. e.), egy a' La Platától keletre ső, ugyan ezen folyó és a' Parana vize közt fekvő 's Brasilia határáig kiterjedő tartomány, melly nevét hasonló nevü fővárosától kapta. Fejér lakosainak száma, az Indusokon kivül, 60—80,000. Főelelemmódjok ezen félvadaknak a' baromtartás. Főfegyverek, mellyet a' vadászaton is használnak, egy ökörbőrből készült parittya, mellyel az egyes Europaiakban igen sok kárt tesznek. Az Aug. 27. 1828 kötött békeség olta Banda Brasiliától és a' platai köztársaságtól független. *L—ú.*

Bandello (Matteo), novellaköltő, 1480 körül szül. Milanóhoz tartozó helyen. Főkép a' szép tudományokat tanulta Romában 's Nápolyban. Még ifjanta Dominicanusnak állott, de klastrombavonulás helyett Pirro Gonzaga 's Camilla Bentvioglio leányait tanitotta. Akkori háborukbeli hányatása után védjével, Cesare Fregosóval, Francziaországba ment 's annál Agen városában lakott, mellyben 1550 püspökké neveztetett. De mit neki e' kormány! de Grasse püspöknek adta azt által 's maga mint 70 esztendős öreg novelláji simitgatásával töltötte legkedvesebben idejét. A' kinek az irói szesz vérében, annak ez angyala 's ördöge. 1554 bocsáta közre 3 kötetet, egy negyedik 1573 jelent meg halála után, a' minek idejét nem tudni, Camillo Franceschini is adott ki tőle novellákat 1566 Velenczében. Nem érte el egészen Boccacciót elbeszéléseiben, ámbár természetileg egyszerü, haladása sebes, periodusai jól zengő rövidségüek. — Tartalmai nem ritkán még pajkosabbak Boccacciónál, 's olly sokáig mulatkozik sikamló jelenések leirásai körül, olly sokféle szinnel festegeti azokat a' képzelés elejébe, hogy, ugy látszik, a' barát nem annyira cellában barátoskodni, mint inkább szép asszonykákkal barátságoskodásra született. Németre forditotta ezeket Adrian. 1819 Frankfurtb. Egyéb versei; „*Canti XI della lodi della S.*

S. Luerezia Gonzaga di Ganzuela e del vero amore, col tempio di pudicitia," (Agen, 1545) és „*Rime di M. Bandello,*" kéziratjai közül 1816 Turinban, hideg sorok. *Döbrentei Gábor.*

Bande noire. Midőn Francziaországban a' nép felzendülése sok egyházi jószágokat, várakat 's a' kivándorlott, valamint az országban maradt nemességnek kastélyait 's lakhelyeit, a' hitre bizott jószágok (fidei commissum) 's első szülötti jusok (majoratus) eltöröltetése és a' gyermekek egyenlő örökösödésének behozása után, szükségtelenekké tette: nevekedvén a' népesség, semmi sem volt természetesebb, mint az, hogy a' tőkepénzesek és építéshez értők társaságba állottak öszve, 's a' felesleg való épületeket (templomokat, kápolnákat, apáturságokat, klastromokat, püspöki lakhelyeket, nemesek várait, vadászó épületeket 'sat.) megvették 's azon mód szerént rontották le, melly szerént az amsterdami kereskedő urak megkevesedett fényüzése rontatja el az ugy nevezett Sloperek által az ezen tengeri város környékén lévő szükségtelen majorokat. — Sokaktól ez vandali szokásnak tartatik. Németországban is voltak illyen társaságok, mellyeknek Zsidók tagjai, a' püspökségek és klastromok világi jószágokká tétetések után, a' használatlanokká lett épületeket jó olcsón megvették, lerontották, a' materialékat 's a' statusnak a' nagy sorsjátékok utján általok megvett uradalmait kisebb osztályokban ismét eladták. Hogy a' bande noire részszerént az építésre szükséges materialékból, részszerént a' mulató erdőkben levágott fákból és a' földnek, melly kertekké, rétekké és szántó földekké tétetett, darabonként lett eladásából meggazdagodott, a' bizonyos, valamint az is, hogy a' bande noire sokat használt a' közönségnek is, mert azokon a' tájékokon, mellyeken e' gyakran megtörtént, a' földmivelő alkalmatosabb épületben lakik 's tehetősebb, mint ott, a' hol a' szegénység, p. o. a' Pyrenaeusoknál 's általjában egész déli Francziaországban, a' földmivelőknek nem engedte meg, hogy régi materialékból magoknak alkalmatos uj házakat 's gazdaságbeli épületeket építsenek. *L—ú.*

Banderium, ezen olasz szótól: bandiera, melly zászlót vagy is inkább lobogót teszen, németül Banner és Spanier, a' honnan a' Németeknél Bannerherr származott — magyarul zászló vagy lobogó aljának nevezhetnők — 's Magyarországban a' mostani közönséges értelemben valamelly bizonyos fényes alkalmatosságra rendelt vagy önkényt válalkozott, határozatlan számu lovascsoportot teszen, p. o. a' magyar koronának kiséretére, a' főispányok beiktatásakor azok elfogadására 'st. eff. Ez közönségesen nemesekből áll. Törvényes értelemben a' banderium bizonyos lovascsoportot jelent, mellyet a' magyar egyházi 's világi nagyok a' törvények által meghatározott számban, a' magok lobogóji alatt, a' haza védelmére kiállitani tartoznak. (L. Insurrectio.) *Th.*

Bandettini (Teresa) hevenyébe-költőné, improvisatrice, Luccában szül. 1756. Vagyonos szüléji gondosan nevelték, hanem azok állapotja megcsökkenvén, játékszinre állani lett kénytelen. Florenczben lépett fel legelébb, de — nem tetszett. Költők olvasásának esett most annál fogva egész iparral, kikhez csakugyan hajlitotta véralakja is. Egy hevenyébe-költőt hall egyszer Veronában, 's csak szálong felhevült ajkáról a' csudáltra geniusának dala. Serkenti a' hevenyébe-költő magasztaló szépét, 's Teresa egészen annak utján indul el. Eredetisége, a' legvirágosb képzelése, jól találóssága 's kifejezésének kerekdedsége mind inkább fejledez, hire kél, hosszában 's keresztül járja meg Olaszországot hevenydalaival, 's jövedelme elég, becsülete sok. Academiák is társokul vevék fel. Egyik leghiresebb költeménye az volt, mellyet Marie Antoinette halálára Bolognában mondott el hirtelenében. 1813-ig elfárasztván a' sok ut, akkor szülötte városába vonult 's magát megvonva éldegélt keveséből. Nyomtatásban három odája jelent meg: *Ode tre, Lucca. 4*, az első Nelson győzelmére Abukirnál, a' második Suwaroff győzelmeit zengé Olaszországban, a' harmadik Károly főher-

czegéit a' német földön. *Amarilli Etrusca* név alatt, még ezt adá ki: *Saggio di versi estemporanei*, Pisában Bodoninál, mellyek közt Petrarcának Laurával a' templomban találkozására irt éneke egy Rossi mellé tételei. *D. G.*

BANDITA (olaszul bandito), eredetiképen számkivetettet, hanem egyszersmind kibérlett gyilkost is teszen. Igy neveztettek az olaszországi alattomos gyilkosok (l. ISMAELITÁK). A' banditák mintegy tulajdon czéhet formálnak, melly kemény törvények alatt lévén, a' polgári társasággal nyilvános és titkos háboruban él. Még egy olasz országlás sem mehetett reá, hogy a' banditákat kiirthatta volna. A' pápának 1820 tett kemény rendelései felfedezték 's lerontották ugyan a' banditák és rablók rejtekhelyeit; de egyszersmind ezen eddig egy helyen lakó gonosztévők az üldöztetés miatt földön futókká lévén, ezentul még több helyeken forgattatott fel a' köz bátorság és csendeség. Azok, kik a' nápolyi határszéleket háborgatják, állandó lakosok, kik a' földmivelés mellett rablással és gyilkolással foglalatoskodnak. A' halálos büntetés ugy rettenti őket vissza ezen gyalázatos életmódtól, mint a' szélvész a' tengeri hajóslegényeket a' tengertől, azaz, alig tart ijedségek egynéhány szempillantásig, azonnal visszatérnek elébbeni gonosz tetteik folytatására. Calabriai Péter (Peter der Calabrese), egy ezen haramiák legrettenetesebb vezérei közül, 1812 magát hegyek császárának, erdők királyának, az öszveirattak oltalmazójának és a' Florenczből Nápolyba vivő ut közbenjárójának nevezte. I. Ferdinand országló széke kénytelen volt ezen banditákkal egyezéseket kötni. Egy közülök 1818 mint kapitány a' király szolgálatjába állott 's magára válalta haramiatársainak kiirtását. Később ezen rablókkal (kiket mindazáltal a' Malviventi nevü haramiáktól meg kell különböztetni) több pártütők 's csendeségháboritók is egyesültek, a' honnan a' Nápolyt elfoglaló austriai seregek több izben kénytelenittettek azoknak felkeresését munkába venni, melly alkalmatossággal az austriai vadászkatonák igen sokat elejtettek 's elfogtak közülök. Különös ezen haramiákban az, hogy az ország belső részében az utazókat nem bántják. Hasonlóképen azok sem háborgatják az utasokat, kik az idegenektől, vagy hazájok fijaitól oltalompénzt kapnak 's azoknak bátorságleveleket adnak, a' mi kevessel ezelőtt még megtörtént Siciliában, a' hol Val Demoneben (ördögök völgye) legszámosabban tartózkodnak a' banditák 's olly hatalmasok, hogy a' villa-francai herczeg magát védő uroknak nevezte, formaruhát adott nekik 's igen nagy figyelemmel bánt velek, csakhogy csendesen viseljék magokat, a' mit meg is tettek, mivel rablásra való hajlandóságok mellett is meg van bennek a' középidőbeli románs becsületérzésnek neminemü maradványa. Adott szavokat szentül megtarják, 's gyakran jobban gondoskodnak a' reájok bizott tájékok bátorságáról, mint a' közönséges hivatalban lévők.

BANDURI (Anselm), Benedictinus, szül. Dalmatiának Ragusa városában 1760 körül, 's Nápolyban, Florenczben és Parisban tanult. 1715 a' parisi felülirások és szép tudományok academiája (*academie des inscriptions et des belles lettres*) tagjai sorába számlálta, 's 1724 könyvtárnokká nevezte ki az orleansi herczeg. Munkáji: „*Imperium orientale, sive antiquitates constantinapolitanae in quatuor partes distributae*“ (Paris 1711, II. köt. fol.) és „*Numismata imperatorum a Trajano Decio ad Paleologos Augustos*“ (Paris 1718, II. köt. fol.) fentartják nagy tudományának emlékezetét. Ritka jártasságának a' görög és romai literaturában és régiségekben köszönő azon megtiszteltetést, mellynek a' Francziák tették részesévé. Megholt Dec. 14. 1742. Vö. „*Fasti Ragusino-literarii*“ (Ragusa 1766) és „*Journal des Sçavans*“ (Août 1718).

BÁNFI (Alsó Lendvai). Ezen hajdan virágzó nevezetes nemzetség Hadolth orlamundi gróftól veszi eredetét, ki a' 12-ik században, III.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

István király alatt, származott Magyarországra. Ennek ivadéka István tótországi bán lévén 1282, fija, Miklós, Bánfinak nevezteték. Különösen magokra vonják figyelmünket ezen nemzetségből: 1) Bánfi Lukács, esztergami érsek. (L. Béla, III.) 2) István, I. László vezére, kit Vitovetz János, a' Cilli grófok vezére, Szombathelynél, mások szerént Szomobornál, 1441 egy tizszerte kisebb sereggel megvert és elfogott. Ugyan ez jelen volt a' rigómezei ütközetben és 1448 itt a' magyar sereg bal szárnyát vezérelte, és ezen véres csata áldozatja lett. 3) Miklós, Istvánnak fija, I. Mátyás király kedves embere, mind vitézsége, mind kettős követsége által érdemeket szerzett magának. Szép felesége miatt a' szerelmes királyt magára haragitá, ezért két esztendei fogságot szenvedett, de majd szabadságával fejedelme kegyelmét is visszanyerte és 1501 mint királyi főajtónálló holt meg. 4) János, Istvánfi szerént Jakab, királyi főpinczemester, mint Zápolya János, erdélyi vajda, hadnagya a' Dósa pórhada megverésében nagy részt vett, sőt annak utolsó maradványit vitéz lovasságával körülfogván, Apáthin mellett elszélesztette, vezéreket, Hosszu Antalt, elfogta 1514, megholt 1525 körül. 5) János, Miklósnak fija, a' mohácsi ütközetben nevezetes részt vett, ezután Zápolya pártjára állott, ő alatta nádori hivatalra emeltetett és 1533 megholt. 6) Kristófban, az austriai háznak, elébb mint királyi főpinczemester, később mint főtárnokmester, hüséges szolgájában, ezen fényes nemzetségnek 1646 a' fiu ágon magva szakadt. *Gr. Teleki Josef.*

Bánfi Hunyad, l. Hunyad.

Bánfi hunyadi (János), Erdélynek ama régi nemes nemzetségből, kit rendszerént Hans Hungarnak neveztek, egy nemzetünk ama' nevezetes férjfijai közül, kik tudománnyal, gazdag elméjekkel a' külföldön ragyogtak. Szül. 1516 's végezvén hazájában tanulásit, utra kelt, 's Angliába menvén, Londonban megállapodott, hol magát olly nagy előmenetellel szentelte a' chemiai tanulmányoknak, hogy Smith Tamás tanubizonysága szerént a' leghiresbb chemicusok egyikévé lett 's még az Adeptusi név elnyerésére is szert tett. Hanyatló időkorában felébredvén benne a' hazavágyás, midőn barátját 's uti társát Dee Arthurt, hires aranycsinálót 's 1649 olta alchymiai munkálkodásiban hiv társát, várná Amsterdamban, ott megholt 1644 életének 68 eszt. *A. Balogh Pál.*

Bank, hitelintézet, melly a' pénzforgás és cserekereskedés könnyebbitésére 's előmozditására bizonyos helyen vagyon felállitva. Illyen intézet czélja különböző lehet, mellytől azután különbféle melléknevet is kap, igy például: ha pénzek és nemesebb érczek bátorságban tartására vagy lerakására van rendeltetve, deposito vagy lerakó bank a' neve, hová a' fizető avagy girobank (l. e.) is tartozik; ha a' bank hitelére banknoták (l. e.) adatnak ki, mellyek kész pénz gyanánt forognak, forgó avagy czédulabanknak hivatik; ha idegen pénzek vétetnek fel 's ismét ki adatnak, vagy zálogra is kikölcsönöztetnek, kölcsönöző banknak neveztetik 'sat. Ezen czélok közül többeket is egyesithet ugyan azon egy bank. Azonban ezen czélok mindenike külön elrendeltetést kiván. A' bankok theoriájáról általjában igen jól értekezik Büsch („*Sämmtliche Schriften über Banken und Münzwesen*," Hamburg 1801). Az Olaszok, mint a' középkor első nagy világkereskedői, birtak Europában legrégibb bankintézetekkel. Ezek az idők revolutiójában mind erőszakosan enyésztek el. Minden bank vagy nyilvános, vagy privát bank. Amaz maga a' status által, vagy ennek kezeskedése alatt vagyon felállitva; emezt pedig privát emberek szerzik a' status kezeskedése nélkül. Illyen privát bankok nagy hasznot nyujthatnak mind a' részeseknek, mind a' közönségnek, csakhogy egy kereskedési esmeretekben jártas fizetésbeli statustisztviselőnek, a' ki talán gyakrabban változtathatnék is, kellene a' közönség ügye tekintetéből arra minden nap felvigyázni, hogy a' status megerősitő feltételei, mellyek a' privát bankoknál soha sem hibázhatnak, a' bank foglalatossá-

gaiban mindég és pontosan megtartassanak. — A' nyilvános bankok az illető tartomány kereskedésével együtt virágoznak és hanyatlanak. Európában a' következők legnevezetesebbek: 1) Altona. Altonának 1819 Februarius olta van a' Schleswig és Holstein herczegségek számára uj bankintézete. Ennek részlevelei (actia) a' dán nemzeti banktól neki engedett activumokból áll. Az elébbi kölcsönöző bank egészen feloldoztatott, a' nagy vagyon 1812 a' statusnak esvén. 2) Amsterdam. Az itteni árvaház alapitására a' helybeli kereskedők 1523—60 pénzt kölcsönöztek, mellyen az árvaház nagyobb hasznot forditott. Az árvaházra bizott tőkepénzek bősége bankállitásra nyujta alkalmat 1709. Mivel ezt a' status szüntelen használta, 's 1787 felette nagy hitele volt, virágzott mind addig, mig a' német-alföldi statusadósságoknak, csekély kamat mellett, igen nagy becsek volt. 1802 fogva Német-Alföldnek Franczia országgal történt öszvekapcsoltatásáig ujra virágzott a' bankhitel, mert a' status hozzá nyulása miatt támadott hijány (deficit) megint fedezve volt. 1810—13 Napoleon országlása alatt nagyon lebegett a' bank felpénze (agio). Mert sem Hamburg, sem Amsterdam nem akarta régi bank szerkeztetését a' parisi bank ágazatjává változtatni. A' német-alföldi bank hitele 1830-ig nagy volt, mert szerkeztetését a' status mérséklettel használta. 1827—30 változó becsét folyó pénzben 's nem bankkezeskedésben tette közhirüvé. Azonban hihető, hogy a' belgiumi lázadás az amsterdami bank nagy hitelét nem kevessé fogja megcsonkitani. 3) Berlin. A' bank foglalatosságai iránt a' Bécsben Aprilis 3. 1817 költ királyi végzés elhatározta a' viszonyt ezen főbank 's az ő Breslau, Köln, Münster, Königsberg, Elbing, O. m. Frankfurt, Magdeburg, Memel, Stettin, Wesel városaiban lévő ágazatjai közt. A' berlini főbank a' statusministeriumtól egészen független intézet. Ezt egy fő 's a' királyi curatorium csupán felvigyázólag kormányozza, a' tulajdonképi foglalatosságot pedig a' bankigazgatóság viszi egyetemben az alája rendelt személyekkel. A' főbank régibb kötelező levelei statusadóssággá váltak, 's mivel azokat még most sem lehet minden órában kamatostul együtt beváltani; azért száz helyett nyolczvan és kilenczven közt lebeg a' becsek. 4) A' mostani dán nemzeti bank Kopenhagenben állittatott fel Aug. 1. 1818. Mihelyt az országos bankczédulák 20 millióig megkevesednek, azonnal egyedül ezen papirospénz lesz kelendő. Szabadságlevele 90 esztendőre szól. Ezen intézet még sokkal fiatalabb, hogysem meg lehetne itélni, ha a' közönség hasznára fog e tovább is válni; azonban ha megfelel azon igéreteknek, mellyeket szerzésekor tettek felőle, ugy hasznos lesz, most pedig valóban javára válik a' közönségnek. 5) A' XVIII. Lajos által Aprilisben 1818 megerősitett franczia bankot lásd alább. 6) Hamburg 1619 állitott fel fizető és kölcsönöző bankot. Ez csupán arany, ezüst és réz zálogra kölcsönöz csekély kamat mellett; a' finom ezüst markot 27 markban 4 shillingben veszi el, 's ha kész pénzzel fizet, 27 markba 6 shillingbe számlálja. Franczia ország megszegte természetes statustartozását, midőn azért, mit a' status Napoleon alatt, ugyan a' status szükségére, Davoust mint polgári és hadi kormányzó által, 1813 és 1814, Hamburgban a' bankból 's a' kereskedők és házbirtokosak vagyonjából erőszakkal kivett, a' következő királyi országlás alatt egyedül fél millio esztendei kamatot rendelt fizetni, holott az ország első statustisztviselője ugy vélekedett, hogy egy meghódított városban szabad neki az idegen tulajdont saját hadi ereje eltartására elfoglalni, 's csikarásai, saját rendelése szerént, a' franczia status javára fordittattak. A' bourbon kormány régi Franczia országban pontosan visszafizette Napoleon minden csikarását. Helyre állittatván a' szabadság 1815, csak hamar helyreállott ezen bank hitele is. Kész értéke legfelsőbb pontja 47 mill. mark banco volt, mellyből körülbelől megitélhetni Hamburg kereskedése 's cseremunkája nagyságát. 7) Londoni bank (l. e.). Nevezetes jelenet a' kereskedési világban, hogy midőn

egyéb europai bankok hitelezőji az idő sanyarusága miatt vagy saját országlásaik, vagy idegen hatalom által többet vagy kevesebbet szenvedtek, a' brit bank nem csak a' letett értéket adja vissza, hanem még egy harmadrésszel jobb értékben (azaz, aranyban) fizeti adósságait, mint a' letéteményeket (deposita) általvette. Hasonló kinszerités ére altaljában minden más angol privát bankot és adóst az országos pénzre nézve. Ez a' rendszabás egyedül maga is bizonyitja, melly hatalmas befolyása van Britanniában a' gazdagságnak az ország kormányozására. Semmiféle érdeklet sem sértetett volna meg, ha az országló szék mindjárt a' békekötés után meghagyja a' banknak, hogy fizetését aranyban teljesitse, a' papirospénznek arányhoz mért akkori becse szerént, 's a' nemzet az igazság ezen cselekedete által $^1/_3$ érccel kevesebb kamattal 's tőkepénzzel fizethette volna vissza adósságát. Az ellenkezőleg választott út a' valódi fóoka azon különbféle zavarulatnak, mellynek most Nagy-Britannia kereskedése 's mesterségi szorgalma ki van téve. Egyébiránt a' londoni bank valódi világbank, 's kiadott banknotájinak mennyisége szüntelen iránylatban áll a' pénzforgás szükségével. Ezen banktársaság olly erős lábon áll iszonyu nagy tőkepénze miatt, hogy csak nemzeti megbukás vagy a' statusadósság leszállittatása által buktathatik meg, ha egyszersmind igen nagy summa pénzt adna előre hevenyében az országló széknek. Mérséklett kárpótlásért beszedi 's kifizeti a' bank a' status jövedelmének legnagyobb részét, 's nevezetesen a' statusadósságok minden kamatját. Szabadságlevele 1832-ig terjed. Ez a' bank a' szárazföldi béke (Continentalfrieden) olta, a' parlamenti vitatások szerént, hónaponként mind inkább-inkább kevesitette forgásbeli pénzjegyeit (Noten) a' kereskedés zavarulatjára. Egyszersmind az is kivilágosodik ezen vitatásokból, hogy a' bankigazgatók nem örömest hozták be ujra a' kész pénzzel fizetést, mellynek sokáig tartott felfüggesztése a' banktársaság vagyonjának 1797 olta történt igen nagy nevekedését megengedte. Való ugyan, hogy a' bank ezen 24 évi időszak alatt a' régi szerződés szerént megerősödött bankvagyonon kivül 10, sőt 12 millio font sterlinget is gyakran adott előre a' statusnak majd kincstári levelekre, majd pedig ezek nélkül. Midőn a' banknál a' kész pénzzel fizetés ujra behozatott, a' kész pénz után való csekély kérdezősködés megbizonyitotta, melly nagy és erős hitele legyen a' nemzet előtt a' nemzeti banknak, valamint azt is, hogy szükségtelen volt a' bankigazgatók azon tette, mellyel a' banknoták kiadását, melly azelőtt határtalan vala, korlátok közé szoritották. Ez a' bank most 400 személynek nyujt foglalatosságot. A' legnagyobb summa, mellyet a' londoni bank valaha ugyan azon egy időben forgásra bocsátott, 54 millio font sterling volt. A' most forgásban lévő londoni bankczédulák mennyisége mintegy felényit tehet. Az ugy nevezett másolhatatlan uj banknoták, mellyek Febr. 1820 adattak ki, következő sajátságokkal birnak: bizonyos számu egyenes lineák, tojásformára hajtott 's különböző terjedésü vékony lineákkal együtt, valami sakktábla formát képeznek, mellynek öszvehajtott négyszegei felváltva veres és fekete lineákat mutatnak. A' három oldalon szinezett 's különbféle négyszegek mathematicai pontos öszvegyezése erőmiv által eszközöltetik, melly apró lapocskákra nyom, 's ezekből lesznek azután a' banknoták. Még az erőmiv birtokosa sem tudja az illyen uj banknotákat utána nyomni, mert a' létrészek elrendelése kulcsát nem esmeri. Ezen uj banknoták behozatása olta már nem próbáltak hamis banknotát készitteni. Addig azonban annyira ment a' dolog, hogy 1818-ki Majus 1. napjától fogva Junius utolsó napjáig 1821 87,410 darab 1 font sterlinges, 1953 darab 2 font st. 2497 5 font st. 273 dar. 10 és 68 dar. 20 font sterlinges hamis banknota mutattatott be Angolország bankjának. Az utolsó 16 $^1/_2$ esztendőben bebizonyitott banknotahamisitásért halálra itéltettek 657-en, kik közül 241-en valóban ki is végeztettek. Egyébiránt alább kellett szálni az angol banknoták

számsummája forgásának, minekutána a' forgásbeli summának aranyértéke egy harmadrésszel javult. 8) Madridnak van egy Sz. Károly bankja. Ennek tőkepénze 150,000 részlevelből áll, mindeniket 2000 reale de vellonjával számitva. Most a' részesek 100-ból 40—60-t vesztenek. 9) Nápolyban Decemb. 7. 1808 költ végzés mellett állittatott fel nemzeti bank, melly, az 1820- és 1821-iki lázadó igyekezetek mellett is, csonkulatlan hitellel bir. 10) A' norvegiai országos bank Christianiában. Ennek az országló szék megengedte, hogy 1821-ig ne tartozzék kész pénzzel fizetni. Természetesen sok nehézséggel kell még neki küzdeni egy ollyan statusban, mellynek a' hosszu ideig tartott dán papirospénz-rendszer következésében még csak most kell a' kész nemes ércz fogyatkozásából kivergődni. 11) Románnak kölcsönöző bankja van „*Banco del spiríto santo*“ név alatt. Ez egy része a' „*Monte di pietà*“ kölcsönöző háznak. Czédulájinak érczhez képest kinszeritett becsek 's alértékek vagyon. 12) Rotterdamban 1635 olta áll fen egy fizető avagy girobank, mellynek szerkeztetése az amsterdamiéval nem egészen egyezik meg. 13) Az orosz országos kölcsönöző bankot II. Katalin szerzette 1786. Ez ad és vesz kölcsön pénzeket, száztól hatjával számitott kamattal kifizet váltóleveleket 's bátorságosit kár ellen házakat 's mivház-épületeket. Ezen kölcsönöző banktól különbözik az országos assignatiobank, melly egyedül az assignatiók — azaz, országos papirospénzek — készitésével, kiadásával és beváltásával foglalatoskodik, 's a' birodalom nagy kereskedő-városaiban, Moszkában, Odessában, Taganrogban 'sat., vannak mellékes bankjai. Ezek csupán a' bankassignatiók bevételére 's kiadására vannak rendeltetve. Az orosz bankassignatiók forgásbeli pénzre szólnak, a' mi által határozatlanná tétetik, micsoda nemü pénzzel kelljen beváltatniok. Mig elég rézpénzek volt, ezt adtak érettek. Hanem tetszetős mennyiségben már régolta nem lehet azt a' bankokban kapni. A' részenként való beváltás kedvezés szerént történt 's történik még ma is. — Nem régiben egy kereskedési bank (Commerzbank) állittatott fel Sz. Petersburghan, melly a' kölcsönöző bank foglalatosságát nagyrészént magához vonta. 14) A' svéd országos és váltó bank az 1688-ki országgyülésen alapittatott Stockholmban. 1777 czédulabank kapcsoltatott hozzá, melly a' betételről ugy nevezett banktransport-czédulákat osztogatott ala ki. 1789 lerakó bank járult hozzá 10,000 száz-talléros kötelező levelen épült kölcsönözés által, melly azonban nem mindég szült kivánatos foganatot, III. Gusztáv által saját financziális czéljaira használtatván. Egy királyi végzés következésében ezen kötelező levelek 1823 olta kész pénzzel váltattak be. 15) Stuttgart Aug. 15. 1802 költ rendelésnél fogva kapott udvari bankot, mellynek hitele Würtembergben erős lábakon áll. Nem mindég fogadja el a' haszonvétel végett neki kinált nagy summákat, a' mi világos bizonysága, hogy nem inog, 's igy a' mostani bizalmat valóban megérdemli. 16) Bécs 1714-b. VI. Károlytól kapott a' szabad bancalitasrend által városi bankot. 1771 olta 12 millio forintnyi bankoczédulát adott ez ki, 1784-b. még 20 milliót, 1800; 1806 és 1808-b. felette nagyra nőtt a' bécsi bankoczédulák massája. 1816 szerzette a' Julius 1. napján 1816 költ végzés az uj austriai nemzeti bankot, melly a' forgásbeli czédulák summáját annyira megkevesitette, hogy azoknak már most majdnem egészen meghatározott becsek van, 100-ért ugyan is 40-t ezüst pénzben értve. A' bécsi bank egyik főfoglalatossága abban áll, hogy a' status kötelező leveleit illendő zálogkamat mellett elveszi zálogba. Azt állitják, hogy ez a' status papirosainak hitelét nagyon gyámolitja. Annyi bizonyos, hogy ez a' status nagy kölcsönözéseit eszközlőkre felette nagy hasznot áraszthatott, kik most a' status uj és régi adósságleveleinek eladásával késnek, és sokáig gátolhatják, hogy ezen levelek erős kezekbe ne kerüljenek, 's következőleg a' forgásbeli érczet, ha hasznok megkivánja, a' külföldön is nagy mennyiség-

ben használhatják. Hanem illyen munkálódás által a' status papirosainak hitele is alább szálhat, ha a' status kötelező leveleinek elzálogitóji által kinszerittetett visszafizetés, vagy a' status kötelező leveleivel még hasznosabban üzött pénzkereskedés arra birja a' börze-embereket, hogy azon status papirosainak becsét leeresszék, melly már elég áldozatot tett hiteléért bel- és külföldi hitelezőjinek. Ollyan időszakban, midőn a' kereskedés illy gyenge, 's a' termesztés illy olcsó, minden munkátlan nyereség iránt mutatott kedvezés, fájdalom! csak arra serkenti az embert, hogy táplálását nem munkával keresse, hanem inkább nyereséggel kecsegtető speculatiókra adja magát, ezen kivül a' status kötelező leveleinek elzálogitási rendszere csak keves emberre 's ezek közt is sok idegenre áraszt hasznot. 17) A' nemzeti bank Philadelphiában 1791 állittatott fel, 20 esztendei egyesitő szabadságlevellel, 's 10 millio dollár tőkepénzzel, melly 25,000 darab 400 dollaros részlevelből került ki. Ez a' bank 1815-ig beváltotta minden pénzjegyét, 's 1816-b. uj éjszakamerikai statusbank állittatott fel 35 mil. dollarral. Ezen nemzeti bankon kivül az egyesült köztársaságokban több van 400 egyes szabad tartományt illető vagy egészen privát banknál, 80 millio dollár tőkepénzzel. Legujabb időben leszállott Éjszakamerikában a' termékek értéke, 's ez azt okozta, hogy a' privát bankok közül többen nem folytathaták fizetéseiket, 's egyes tartományok némelly bankoknak helytelen munkálódását szoros felvigyázat alá vették. A' nemzeti bank jól áll. Ámbár most nem adhat nagy nyereségrészt (dividendum) 's vagyonját sem igen nevelheti; elég mindazáltal, hogy illy veszedelmes időpontban hitelét szeplőtelenül fentartotta. Az éjszakamerikai privát-bankrendszer kettős sajátsággal bir, mellynél fogva minden éjszakamerikai szabad statusnak, a' tartomány szükségei 's a' bankok alaptörvényei szerént szorosan elrendelt munka-rendszerek van. A' fiatal egyesült tartományokban, most kivált, nagy szüke van a' kész pénznek a' termékek olcsósága miatt. Azért a' bankok, elzálogitott 's külföldön eladható termékekre kölcsönöznek, 's mivel szinte csak papirost bocsátnak ki, a' kereskedés nem sokáig tartandó csökkenésének terhét a' kereskedőkre és termesztőkre nézve nagyon könnyebbithetik, kivált most, midőn a' gőzhajózás lehetővé teszi, a' felesleges termékeket Uj-Orleansba, vagy az atlasi tenger valamellyik kikötőjébe hirtelen áltszállitani. A' mezei jószágokra való hitelezésre nem igen ügyelnek az éjszakamerikai bankok, hanem annyival inkább előmozditják a' lerakó helyeknek való házépitést a' városokban, a' malomépitést, az elkerülhetetlenül szükséges mivházak felállitását, mellyek számot tarthatnak bizonyos mérséklett eladásra. Magok a' statusok is számos részleveleket vesznek. Az utóbbiak nyereségrészei elébb utóbb oskolákra, utakra, csatornákra, ispotályokra, dolgozó intézetekre 'sat. fordittatnak, mert az éjszakamerikai statusok nem szoktak azoknak, kiket speculatiókra meghatalmaznak (az ó világ némelly tartományainak példáji szerént) igen sok hasznot 's igen könnyü nyereséget a' nélkül engedni, hogy valamelly szép 's tisztán emberi v. statusi czélnak tetemes hasznot ne szereznének. — Leipzignak is volt 1698 virágzó bankja, azonban elenyészett, a' nélkül hogy okát tudnók. Pedig egy illy váltó- és jeles vásáru helyen valóban szükséges az arany- és ezüstbank felállitása. (Vö. a' bankokról szóló egyes czikk.)

Bank bán, horvát- és dalmátországi bán, azután nádorispány. (L. András, II.)

Bankierek (pénzváltók), kereskedők, kiknek foglalatossága leginkább abban áll, hogy bizonyos — provisio nevü — haszon mellett, melly közönségesen száztól $^1/_2$ vagy $^1/_3$, távol helyeken váltólevelek által fizetnek, vagy onnét pénzeket szednek be. De azért az illyen kereskedőházak munkaköre nem csupán erre van szoritva, hanem bele tartozik abba minden foglalatosság, melly pénz és hitel által eszközölhető és végrehajtható. Igy pénzt adnak kölcsön, ha különben hasz-

nát látják, 's magok is vesznek fel másoktól, hanem csekélyebb kamatra, hozzájok intézett portékákra előre adnak pénzt; a' legnevezetesebbek pedig közülök status-kölcsönözéssel foglalatoskodnak, igyekezvén azt kieszközleni, 's a' legujabb időben a' statuspapirosoknak magok és idegenek számára való adása-vevése munkálatjok egyik legfontosabb ága. Mint első rangu bankier- vagy pénzváltóházakat megnevezzük például: Parisban Lafittet, Londonban Baringet, Amsterdamban Hopet, Bécsben Geymüllert, Petersburgban Stiglitzet, Stockholmban de Ront, Hamburgban Beneket és Sillemet, Frankfurtban Bethmannt, Augsburgban Haldert, Münchenben Eichthalt; kiváltképen pedig a' Rotschild házat (l. e.), mellynek törzsökhelye Frankfurt, melly azonban véghetetlen munkálatinak folytatása végett London, Berlin, Hamburg, Paris és Nápoly városaiban is tart tisztviselőket. Hazánk még eddig nem dicsekedhetik pénzváltókkal, kik e' nevet valóban megérdemelnék. Mi legyen ennek oka? kereskedésünk megszorittatása e, vagy a' hitel hijánya, vagy pedig együtt véve mind a' kettő? itélje meg a' dologhoz értő.

Banknota, czédula, mellyet valamelly bank kész pénz helyett ad ki, 's arra van rendelve, hogy kész pénz gyanánt forogjon, vagy annak képét viselje. Hogy ezen pénzjegy becse a' kész avagy vert pénzével, mellyet ábrázol, szüntelen egyenlő legyen, arra csak egy bizonyos eszköz van. Ez abban áll, hogy a' bank szeghetetlen alaptörvényévé tegye, a' tulajdonos kivánására minden illyen jegyet, késedelem és nehézség nélkül, teljes számértéke (nominalis valor) szerént kész pénzzel beváltani. A' pénzjegyeknek kész pénzzel egyenlő becsben tartására bizonytalanok minden egyéb eszközök; mihelyt a' bank megszünik a' tulajdonosok kivánására a' pénzjegyet beváltani, oda van azonnal mind ennek, mind a' banknak hitele.

Banks (sir Jósef), ez a' hires angol természetvizsgáló egy eredetikép svéd familiából származik, melly mintegy száz esztendővel ezelőtt Angliában telepedett le, 's szül. Lincolnshire-ben, Decemb. 1743; Etonban és Oxfordban tanult. Elhagyván 1763 az universitast, természethistoriai vizsgálódások végett, meglátogatta Hudsonsbay-t, 's hogy ezt a' czélt még foganatosabban elérhesse, Cookkal hajóra ült, hogy annak felfedező utazásiban részt vehessen. Barátja, doctor Solander, követte őt. A' Tüzföldön nagy veszedelemben forgott ezen két érdemtele természetvizsgáló élete; midőn t. i. ezen sivatag tartomány belsejébe igyekeznének, hogy annak nevezetességeivel megesmerkedhessenek, elvesztvén utjokat, közel voltak a' megfagyáshoz, a' szörnyü hideg éj alatt; csak igen nehezen tudták magokat megtartóztatni az alvástól. A' kenyérfát Banks vitte az amerikai szigetekbe. Ezen utazásnak később megjelent leirásában övéi a' füvészi figyeletek. 1771 a' polgári törvények doctorává tette őt az oxfordi universitas. Következendő esztendőben Islandia szigetét látogatta meg, hogy annak természeti termékeivel megesmerkedjék. Letévén hivatalát sir John Pingle 1778, mint a' királyi társaság elölülője, Banks lépett az ő helyére, 's szakadatlanul viselte ezen tudós társaságban az elölülést, noha 1784 némelly előkelő tagok keményen megtámadták őt, dr. Hutton iránt való magaviseletéért 's azért, hogy a' társaság mathematicai osztályára nem ügyelt. 1787 a' pairek közé emelte őt a' király; a' Francziák pedig a' nemzeti institutum tagjává választották 1801, mivel az ő közbenjárásának köszönték, hogy La Perouse papirosait, mellyek utazásával öszvefüggésben voltak, 's mellyek az Angolok kezébe estek volt, visszakaphatták. Könyvtára 's természethistoriai gyüjteményei pár nélkül valók. Házassága, mellyet 1779 kötött, gyümölcstelen volt. Egyes darabokon kivül különbféle folyó irásokban 's munkácskájin kivül némelly tudós társaságok irásai közt, nem irt egyebet mint egy kis munkát ezen czim alatt: „*A short account of the causa of light, te mildew, and rost in corn.*“ 1805. Megholt Junius 19. 1820. Könyvtárnokának, Brownnak, halála után gyüjteményei a' brit museumra szálnak. *A. B. P.*

BANNIER, BANÈR (János), svéd vezér a' 30 eszt. háborúban, régi nemes svéd nemzetségből származ. 's szül. 1596. Gyermek korában Hörningsholm várának 4-ik emeletéből leesett, a' nélkül hogy sérelem érte volna. Már akkor jövendőlé Gusztáv Adolf, ki nagyon becsülé B.t, hogy nagy dolgok végbevitelére van rendelve. Szolgálni Lengyel- és Muszkaországban kezdett, azután Németországba kisérte királyát. Wallenstein táborának ostromakor Nürnberg mellett nehéz sebbe esett. Gusztáv Adolf halála után (1632) 16,000 ember fővezére 's az ellenség félelme lett. Legnagyobb hirt a' Wittstock melletti ütközetben Sept. 24. 1636 nyere, midőn a' császári és szász hadat meggyőzte; Svédország lassankénti emelkedése a' nördlingeni csata után is az ő munkája volt. Mh. Maj. 10. 1641, 44 esztend. korában, Halberstadtban, a' mint tarták, méreg által. Benne Svédország mély belátásu vezért, a' császáriak veszélyes ellenséget vesztettek el. B., ha valamihez fogott, csak a' jó kimenetel hihetősége által vezetteté magát. Ügyesen el tudta mellőzni a' veszélyt, 's az ellenséget, mellyel meg nem mérkezhete, kikerülni. Vezérlése alatt 80,000 ellenség veretett meg, 600 zászló foglaltatott el. Mindenkor övéi között volt, és sanyaru fenyitékben tartotta katonájit; de Szászországot még is kegyetlenül dulatta. Az ostromokra nem volt elég türedelme. Viseletét kevélység- és zordonsággal vádolják. Üres idejét az asztal és szerelem örömeinek szentelé, 's hihetőleg a' mértéktelenség ezekben vala tulajdonkép az a' méreg, melly halálba vivé. B. háromszor volt házas.

BANQUET, a' hadi tudományban földpad vagy folyvást elnyuló emelkedés a' hadi gát belső oldalában, mellyen a' katonák állhatnak és a' melyvéd felett lőhetnek. Banquetnek neveztetik az országut mellett lévő emelkedettebb gyalog ut is.

BÁNYÁNAK általjában véve neveztetik az ásványoknak menetelein, fektetein, területein, nagyobb vagy kisebb szikla vagy föld közt lévő ércmassájin egy vagy több külön ércfektetekből álló, a' bányamivelés üzésére szükséges vizi 's földalatti épitményekkel felkészült, és privát személyektől kérés- engedés- és kimérésnél, vagy az uralkodótól a' bányavámnál fogva birt kerület, a' hol az utólsó vagy valamelly bányászczéhhel, vagy valamelly haszonbérlő bányászokkal dolgoztat, hogy a' benne találtató ásványoknak birtokába bányászosan juthasson. Bányának, bányaépitménynek (földalatti épitménynek) pedig neveztetnek különösen azon különbféle alkotások 's földalatti üregitések, mellyek az ércz- és kővágások által képződnek, 's mellyeknek főczéljok az ásványoknak felkeresése 's megnyerése, különböznek egymástól mint czéljokra, mint formájokra. A' czélra nézve megkülönböztetnek: 1) Próbaalkotásokra, mellyekkel a' mivelésre érdemes rétegek kerestetnek fel. Legcsekélyebb jövedelmüek, minthogy nagyobb részént csak siket kövekben tétetnek; ezekhez tartoznak a' bányamenetek, közök, keresztvágások, kuták és süllyedékek. 2) Fő (valóságos) alkotásokra, mellyek által a' használható ásványok egyenesen nyeretnek. A' formák, mellyek szerént készülnek ezen alkotások, 's valamelly területnek részei, mellyeket meg akarunk nyerni, kivágatnak, igen különbözők. A' közök 's térenként eső területek mivelésekor e' következendők használtatnak: *a*) A' lejtős épitmények, mellyek felülről lefelé készülnek, a' midőn valamelly térnek talpától kezdve lépcsők vágatnak ki lefelé. A' térnek talpán t. i. egy keves lejtősség kezdetik, 's azután vágatik ki a' talp iránnya szerént az ércz. Ha a' bányász már egy kevessé előre haladott, a' lejtősség egynéhány lábbal mélyebbre tétetik, 's az ércz egy másik bányásztól vágatik ki szinte a' tér fenekének irányában, ugy mindazonáltal hogy ezen második bányász mindég egynéhány lábbal essék hátrább az elsőnél. Ha ezen mivelésmód hosszabb ideig folytattatik, tekintetére nézve egészen lépcsőforma lesz. *b*) Tetőalkotások, mellyek a' mivelésre érdemes bányaterületnek lépcsőnként való kivágása alólról felfe-

lé. A' mivelésnek előre való elkészitése végett a' területen keresztül kuta süllyesztetik, 's a' fekvő területnek iránya szerént tér készittetik, melly erős gerendázattal vagy kóból rakott bólthajtással gyámolittatik, 's innen kezdik a' tetőket készitteni, a' midőn a' siket köveket láb alá vágják, vagy a' bányának más részéről, vagy a' föld szinéről hozzák. Idővel ezen épület megforditott lépcsőhöz hasonlit. *c*) A' helyenkénti alkotások azok, midőn a' mivelésre érdemes pontokhoz rövid távolságokban készittetnek menetek. *d*) A' keresztben való alkotás; ez ritkán 's csak gazdag érczmeneteknél 's meredeken álló területeknél használtatik; ennél a' fekvő területnek iránya szerént tér készittetik, 's e' felett függőlegesen apró keresztvágások sürüen egymás mellett 's hegyett, 's kivétetvén igy az érczek, azután siket kövekkel töltetnek be. — A' kőterületek 's lapályosan eső fektetek mivelésekor használtatnak *a*) az oszlopos alkotás v. mivelésmód, a' midőn a' fekvő terület bányamenettel v. kutával készittetik fel (mellyel azt elérni iparkodnak) 's vonulása szerént téreket készitenek, 's ezek öszveköttetnek azon másokkal, mellyek esése szerént készültek, 's igy osztatik fel az egész hely mérő oszlopokra, mellyek azután elvétetnek, 's igy a' térek öszveroskadnak; *b*) a' támaszalkotáskor ercz területbe tágas tér vágatik, 's igy vétetnek ki annak használható részei. — A' nagyobb és kisebb érczmassák mivelésekor végre használtatik az emeletes, a' kővágási, és az öszveroskadtató alkotás. *a*) Az emeletes alkotás kisebb vagy nagyobb érczmassába vágott üregekből áll, mellyek oszlopoktól gyámolittatnak 's emeletenként zömök talpakkal választatnak el egymástól. *b*) A' kővágási alkotás egész hegyeknek felülről való kiásása 's valamennyi közül a' legolcsóbb. (L. Kővágás) *c*) A' roskadtató alkotás által a' régibb emeletes alkotásnak roskadozó részei nyeretnek meg. — 3) *Segédalkotásokra*. Ezek által lesz lehetségessé, hogy a' főalkotások fentartassanak, 's a' nyert érczek a' föld szinére juthassanak. Ide tartoznak: *a*) A' vizvezetésre, hordásra, 's levegő változtatására szükséges bányamenetek, mellyek egy völgyből vagy a' bércznek valamelly mélyebben fekvő pontjától vizirányosan ásatnak ebbe. A' bányamenetnek formája prisma-forma, mellynek alapja rendesen egyenes szegeletet képez. Örökségi bányamenetnek neveztetik az ollyan, melly valamelly vidéken a' legmélyebbik, 's egy vagy több bányába szolgáltatja a' vizet és levegőt. *b*) A' vizvezető bányamenetek azok, mellyek a' vizet az erőmivekhez 's onnan visszaviszik. *c*) A' bányalyukak v. kuták ollyan épitmények, mellyek vagy a' földszinéről, vagy valamelly üres helyről a' föld alatt, függőleges vagy résuttos irányban, meghatározott hosszuságban 's szélességben. Különbféle czélokból készittetnek a' bérczek mélyébe. Formájokra nézve vagy hosszas négyszegük, vagy négyszegük; vagy hosszas kerekdedek, vagy kerekdedek. *d*) A' kerekkamarák az erőmivek helyeztetésére kifaragott térek. — A' formára nézve megkülönböztetnek: 1) Bányamenetformákra: *a*) a' bányamenetek, *b*) a' térek. 2) Kutaformákra: *a*) a' kuták, *b*) az ablakok, azaz, ollyan kuták, mellyek a' bányáknak levegőt szolgáltatnak. 3) Ollyanokra, mellyek a' bányamenetektől 's kutáktól formájokra nézve különböznek, 's mellyekkel csak egyik v. másik ponton akarunk nagyobb ürességet formálni; 's a' valóságos miveléshez tartoznak még a' kerekkamara 'sat.

Bányagőz, azt a' gőzt hijják igy a' bányászok, melly gyakran előáll a' bánya meneteleiben. Gyuló göz (vizgőz, *hydrogen*) részek vannak ezek között, mellyek, a' mécsvilágától fellobbanván, halálosak. Hogy kell a' mécset elintézni, hogy az illy gőzök között is bátran lehessen dolgozni, Davy egy különös lámpásszerkeztetéssel elintézte. *N. I.*

Bányahatár, két egymás mellett fekvő bányának határa, melly földszint közönségesen határkővel, a' bányában, azaz, a' föld alatt pedig a' sziklába, falba, vagy gerendázatba vésett határbélyegnek nevezett jeggyel jegyeztetik meg. Bányászi földmérés (geometria subterranea); ez arra tanit, hogy a' bányamivelés mindennemü fekvő területeken elő-

re bocsátott mérés és trigonometriai felszámolás után hogyan kelljen fundamentumában, fenállva, keresztül vágva 's oldalvást nézve úgy lerajzolni, hogy abból a' bányának fekvését, az érczterületnek helyeztetését, sőt a' bánya feletti vidéket, 's térségeinek irányát bátorsággal meg lehessen határozni. A' bányásznak ezen elmellőzhetetlen mestersége támadását a' Németeknek köszöni. Bányász-földmérési feladások megfejtésére szükségesek: *a*) a' rajzolás v. mérés földszint, föld alatt a' lánczczal, compassal, graduskmérő körrel 'sat. *b*) a' huzásoknak trigonometriai felszámolása; *c*) a' huzásoknak elrendelése, hogy az, a' mi találtatott, a' mennyire lehet, rajzolatban is világosan előadassék. Az első munka a' bányamivelésről, mellyben ezen mesterség is előadatik, megjelent 1556 deák nyelven Agricola G. től. Azután irt róla Voigtel N. 1686. Tökéletes ez: „*Lempe's Anleitung zur Markscheidekunst*, *Lpz.* 1782 és 1792 *m. Kpf.*

Bányák, ollyan helyek, mellyek a' használható ásványok megnyerésére 's elkészitésére mesterségesen vannak elkészitve. A' bányamivelés tárgyai széles értelemben minden ásványok, mellyek valahol a' föld alatt nagyobb mennyiségben vannak 's kerestetnek. A' megnyerésekkor divatban lévő regulák szerént az ásványok háromféleképen jőnek munkáltatás alá: u. m. bányamivelés, ásás és kőhányás által. Bányákban mivéltetnek mind azon ásványok, mellyek erekben, rétegekben, területekben, ércczel megtelt nagy térekben, szikla- 's földmassák közt jőnek elő, 's aranyat, ezüstöt, platinát, kénesőt, ónt, vasat, rezet, czint, czinket, vasérczmeszes czinket (Galmei), vizmutot, kobáltot, egérkövet, mangánumot, piskolczot, molybdánt, szürke czeruzát, 's más érczneműszereket foglalnak magokban; továbbá büdös követ, barna szenet, kőszenet, földi gyántákat, timsót, 's mind azon kénsavas vegyületeket, mellyeknek érczes alapjok vagyon. A' bányák rendesen a' bennek található szerektől kölcsönözik neveket, azért neveztetnek p. o. arany-, ezüst-, vas-, ón-, kőszén-, timsó-, só- 'st. eff. bányáknak. Meg kell különböztetni 1) a' régibbérczek, 2) a' területes bérczek, és 3) az iszapolt földnek (*alluvio*) bányáit. 1. A' régibb bérczek bányái kevesebbé hegyes tájakon, mellyek összvesen a' száraz föld szinének csak csekély részét teszik, találtatnak, 's az elébb-kelők ezek: 1) A' Cordilleras bérczeinek bányáji a' hajdani spanyol déli Amerikában. Ásványtartalmokról csak keves tájékok olly hiresek, mint ezen hegység. A' legfontosabbak az ezüstbányák, vannak azonban arany-, kéneső-, réz- és ónbányák is; Chilében, kivált Coquinbo tartományban vannak egynéhány ezüst- és igen nevezetes rézbányák is; a' potosii (buenos ayres-i) bányák 1545 eszt. olta a' jelenkorig 1440 mil. tallért érő ezüstöt adtak; mostan azonban len a' mélységben az érczek kevesebbek. Vannak Buenos-Ayresben réz-, ón- és czinbányák is; ez utolsó azonban csak mosatik. A' hegység tulsó oldalán, egy lapályos völgyben vannak, a' huantajayai ezüstbányák, hiresek azon tiszta ezüstről, melly ott azelőtt nagy massákban találtatott, 's mellynek egyike 8 mázsás volt. Peruban vagyon mostan 40, arany- és ezüstbányájáról különösen nevezetes környék (osztálykerület); az arany kiváltképen Huailas és Pataz tartományokban, az ezüst pedig Huantajaya, Pasco és Chota megyékben találtatik. A' pascoi bányák, mellyek 25 esztendővel ezelőtt évenként 2 millio piastert érőnél többet adtak, igen rosszul mivéltettek (mint déli Amerikában nagyobb részént), mig 1816-ban Cornwallból nem jöttek oda bányászok, kik a' föld alatt öszvegyülekező vizet magas nyomású gőzmivekkel kimeritették. Chota tartománynak bányáji most esztendőnként 67,000 marka ezüstöt adnak. A' huancavelicai kénesőbánya Peruban az e'nemü egyetlenegy az egész uj világban. Huantajaya tartományban végre kősóbányák is vannak. Chota tartománytól éjszaknak a' Cordilleras bérczek már nem ollyan gazdagok érczekből. Uj-Granadában vagyon egynéhány ezüstbánya, Aroában, Caracasban, egy rézbánya, melly esztendőnként 7—800 metr. (200 fontos) mázsa érczet, ad

és Santa-Fe-ben kősó- és kőszénlerakodások is vannak. Noha Mexicónak igen soknemü érczrétegei vannak, még is ekkoráig előkelőleg csak ezüst ásatik. A' bányák majdnem mind a' Cordilleras bérczek tetején 's oldalain vannak, 's 3000 bányamivből állanak, mellyek 4—5000 fekvő rétegen munkalódnak, 's 8 nagy környékre (reales) osztathatnak el, mellyek déltől éjszaknak e' következendők: *a*) az oxacai környék, Mexicónak déli határán, mellyben az ezüstbányákon kivül vagyon ezen statusnak egyetlenegy aranybányája; *b*) a' tascoi környék, Mexicótól 12—16 mfdre délnyugotnak; *c*) a' biscaniai környék mintegy 12 mf. éjszakkeletnek Mexicótól magában foglalja az igen gazdag pachuca-, real-del monte-, és morani bányamiveket; *d*) a' zimapani környék sok ezüstön kivül ón- és egérkőfektetekkel is bir; *e*) a' guanaxatoi környék, melly Mexicónak leggazdagabb bányájit, 's a' többek között a' guanaxatoi, catorcei, zacatecasi, sombreretei bányamiveket foglalja magában; az elsőbbek ama' hires Veta Madre érczmenetelen miveltetnek; vastagsága ezen érczmenetelnek 20—24 (6 $^{2}/_{3}$ lábnyi) öles, és 6400 ölnyi hosszaságban 19 bányában miveltetik, mellyek esztendőnként 7—8 millio tallért érő ezüstöt adnak; Valenciana bányamiv maga ad 2 millio tallért érőt; ezen környék bányáji egész Mexico ezüstjének felét szolgáltatják. Ezen környék szomszédságában esztendőnként 2000 metr. mázsa rezet is ásnak; ugy szinte czint és kénesőt is. *f*) Az uj-galiciai környékben vannak a' gazdag balanosi bányamivek; *g*) a' durango- és sonorai környék; *h*) a' chihuahuai környék. Mexicóban még ezen környékeken kivül vannak egynéhány bányák. Déli Amerikának minden bányáji rosszul, a' mesterségnek minden reguláji nélkül miveltettek eddig; nem régiben Angliában 's a' Rajna mellett állottak öszve részes társaságok ezeknek jobb miveltetésére. 1826-ban azonban a' következés ezen tőkepénzesek várakozásának még nem felelt meg, minthogy a' bányák 's hutak igazgatását sok tudatlan alattvalókra bizták. Humboldt Sándor előadása szerént a' hajdani spanyol déli Amerikának ezüstproductiója 3,259,153 markára ment, melly mintegy 45 $^{1}/_{2}$ millio burkus tallért ér; 's ebből Mexico 2,196,140, Peru 573,958, Buenos Ayres 463,098 és Chile 25,957 markát szolgáltatott. — A' hajdani spanyol déli Amerikában a' legnevezetesebb aranynyerések mosásokból állanak, mellyek közül a' legnevezetesebbek a' Cordilleras bérczek nyugoti oldalán, Uj-Granadában, Barbacos tartománytól a' panamai szorosföldig, Chiliben, 's California tengerpartjain vagy keleti oldalán, az Amazon folyónak felső völgyében, vannak; az uj-granadai mosások egy uttal platinát is szolgáltatnak. A' hajdani spanyol déli Amerika bányájinak 's mosásainak aranyproductiója 42,575 markát tett, 's pénzben mintegy 9 millio tallért ért. 2) A' magyarországi bányák. (L. MAGYARORSZÁGI BÁNYÁK.) 3) Az Altai bércznek bányáji igen nevezetesek; oszlanak a' kolywani (főhely) zmeofi (v. kigyóhegyi) teherepanofski, smenofskii, nokolaiskii, philipofskii 'sat. környékekre, mellyek esztendőnként mintegy 3000 marka aranyat (most többet) 60,000 m. ezüstöt, nagy mennyiségü rezet, vasat és ónt adnak. 4) Az Ural bérczeinek bányáji Katalinvára körül vannak kisebb 's nagyobb távolságban. A' touriuskyiak esztendőnként 10,000 's a' gonnechefskiak 20,000 metr. mázsa rezet adnak. Az igen nevezetes, kivált Balgodat és Koskanar vidékein különösen fontos vasproductio fél millio metr. mázsat felülhaladott. Beresofs mellett 500 marka aranyat nyertek, mostan azonban ezen aranyproductio sokkal nevezetesebb. 5) A' vogeseni bérczek és a' Schwarzwald bányáji. Az elsőkben csak vasbányák vannak, az utolsóban van ezüst Badenweiler-, Hochberg-, és Wolfachban mintegy 1800 marka, ón az első helyen 400 metr. mázsa, 's kobaltércz Wittichenben; azon tul vas is van különbféle helyeken. 6) A' Harz bérczek bányáji: *a*) a' felső Harznak ezüst-, ón-, és rézbányáji 'sat. Klausthal, Zellerfeld, Lautenthal, Wildemann, Grund és Andreasberg bányavárosok környékén; *b*) arany-, ezüst- és rézbányák Goslar körül; *c*) rézbá-

nyák Lauterberg körül, *d*) vasbányák Lauterberg, Walkenried, Elbingerode, és Blankenburg körül; *e*) ezüst-, ón- és vasbányak Mägdesprung körül. Az esztendei nyereség mintegy 10 marka arany, 30,000 m. ezüst, 2000 mázsa réz, 50,000 mázsa ón, 30,000 mázsa glét (máz, *Glätte*), 200,000 mázsa vas. 7) A' déli németországi bányák: *a*) a' szászországi Rézhegyen (*Erzgebirg*) Freiberg, Marienberg, Annaberg, Ehrenfriedersdorf, Johanngeorgenstadt, Schneeberg, bányavárosok körül mintegy 52,000 marka ezüst; Altenberg, Geyer, Ehrenfriedersdorf, Zinnwald körül 3—4000 mázsa czin; Schneeberg mellett 8000 mázsa kobalt, 600 mázsa réz, 80,000 mázsa vas esztendei nyereséggel; *b*) Csehországban: Joachimsthal, Mies, Przibram 'sat. körül 13,800 marka ezüst; Schackenwaldnál 'sat. 2000 mázsa czin, 4000 mázsa kobalt, 1800 mázsa ón, 190,000 mázsa vas; *c*) a' fenyves bérczeken kiváltképen vas, eszt. mintegy 50,000 mázsa; *d*) Morvaországban Iglau 'sat. körül mintegy 4—5000 mázsa ezüst; *e*) az oriási bérczeken Jauer, Kupferberg, Reichensteinban 330 mázsa réz, 560 mázsa kék festék, 1900 mázsa egérkő, 1200 mázsa büdös kő, 20,000 mázsa gáliczkő. 8) A' bányák közép és éjszaknyugoti Franczіaországban. Lozère megyében Villefortban 1000 metr. mázsa ón, és 1600 marka ezüst; Bretagneban Poullaouen és Huelgoat körül 5000 metr. mázsa ón, 2000 marka ezüst. 9) Nagy-Britanniának bányáji adnak: Walesben 150,000, Shropshire- és Staffordshireben 180,000, Yorkshire- és Derbyshireben 50,000; Skóczіában 20,000, összvesen 400,000 (20 mázsás) tonna vasat; 10—11,000 tonna rezet; Northumberlandban 12,000, Northwales- és Shropshireben 8000, Yorkshireben 4500, Derbyshireben 4000, Skóczia-, Devon-, Cornwall-, Südwales-ben 3000, összvesen 31,500 tonna ónt; Cornwall- és Devonban 2800—5000 tonna czint. 10) A' skandinaviai bányák Norvégiaban adnak: 1600 marka ezüstöt (1768 Kengsbergben 40,000 markát), 7200 (110 fontos) m. rezet, 140,000 m. vasat, 4000 kék festéket, 10,000 mázsa timsót. Svéczіában 2—3000 marka ezüstöt, 18—20,000 m. rezet, 1,500,000 m. vasat. 11) A' pyrenei bányák általjában véve csekélyek, 's csak a' vas méltó az említésre. 12) A' Havasok (Alpes) bányáji; ezek a' hegyek temérdek massájával épen nincsenek semmi irányban is. Említésre méltók csak: az ezüstbányák a' Dauphinében Allemont körül, mellyek 2000 markát adnak esztendőnként; a' vasbányák Isère megyében Allevardnál; az ón és ezüstbányák Pesey körül Sabaudiában, mellyek azelőtt esztendőnként 2000 metr. mázsa ónt, és 2500 marka ezüstöt adtak; a' vasbányák Piemontban Cogne és Traverselle körül, mellyek esztendőnként 100,000 metr. mázsa vasat adnak; a' hajdan nevezetes rézbányák Tirolban Falkenstein és Schwatz körül; Salzburgban a' gasteini és mauerwinkeli aranybányák, mellyek esztendőnként 118 marka aranyat adnak; a' vasbányák Salzburgban és Tirolban, mellyek eszt. 60—70,000 mázsát adnak; a' vasbányák Stajerországban eszt. 450,000, Carinthiában 260,000, és Carnioliában 100,000 mázsa vasat adnak; a' rézbányák Stájerországban Schladming, Carinthiában Kirschdorf, a' velenczei tartományban Agardo, és Horvátországban Zamabor körül, mellyek ezüsttel vegyes rezet adnak; a' czinkbányák Carinthiában Raibel körül, mellyek eszt. 3400 mázsát adnak; az ónbányák Villach és Bleiberg 'sat. körül, mellyek esztendőnként mintegy 500,000 mázsát adnak; az idriai kénesőbányák, mellyek mintegy 1500 mázs. adnak; a' kősóbányák Hallein, Berchtesgaden, Aussee, Ischel, Hallstadt 'sat. körül, mellyek eszt. mintegy 3 mil. mázsa sót adnak. — 12) A' rajnai tartományok és Ardenn bérczek bányáji. Rezet a' rheinbreitenbach- és dillenburgi bányamivek adnak eszt. mintegy 1200 mázsát; a' holzapfel-, pfingstwiese-, Löwenburg-, augstbach-, erenthali bányák 6000 metr. mázsa ónt és 3500 marka ezüstöt. Különös jóságu 's bő mennyiségü vas találtatik az Aczélhegyben (*im Stahlberg*) Siegen tartományban, a' Lahn és Sayn vizek partjain, Hassiában Hohenkirchen körül, Hundsrückben, Eifelben,

Luxemburg tartományban, 'sat.; galmei Limburg körül Német-Alföldön, 7—8000, Aachen körül 15—20,000, Mark grófságban 1300 metr. mázsa; ón Vedrin körül, nem messze Namurtól 2000 metr. mázsa, 700 marka ezüsttel. —13) Különbféle tartományok bányáji: Nertsinskoi vidéke Sibiriában igen gazdag használható ásványokból 30—35,000 marka ezüstöt ad. Spanyolországnak 's Portugalnak ásványkincse már nagyobb részént kifogyott az almadeni kéneső-bányák azelőtt 20,000 mázsát adtak, 's csak az onbányák gazdagok még, minthogy esztendőnként mintegy 90,000 coloniai mázsát adnak. Éjszakamerikának egyesült statusai esztendőnként fél millio mázsa vasnál többet készítenek, 's ezentul sok rezet és ónt; rézbányák vannak Japanban, Chinában, Persiában, Arabiában, Tatárországban, az indiai tengernek szigetein, Barbariában, Marocconban, Abyssiniában 'sat.; czint ad China, Pegu, Malacca félszigete, Sumatra, Banka, 'sat.; ez utolsó maga 70,000 mázsát; mondják, hogy gyakran találtatik Indiában czink; Chinaban 's Japanországban kéneső; Brasilia adott esztendőnként 28,000 marka aranyat, 's igy valamennyi tartományok közül legtöbbet; Afrika legalább 7000, 's Délásia legalább 2000 markát. Elba szigetén igen sok a' vas. — II. A' területes bérczek bányáji nagy fontosságnak; mindenek felett a' kőszén Angliának egyik legnagyobb kincse, minthogy ez maga 400 millio, Franczia-ország 20 millio, Német-Alföld 's a' Rajna mellék 62 mill. Slésia 6 mill., Szászország 1,200,000, Austria 680,000, Bajorország 320,000, Hannovera 's Németországnak többi statusai 6 mill. mázsát adnak. A' Nagy-Britanniában előforduló vasnak nagyobb része a' kőszénbányákból kerül ki; ugyan ez másutt is ugy van p. o. Slésiában. Területes bérczeket mivelnek továbbá az ónbányák Aachen körül, mellyek esztendőnként 7—8000 metr. mázsa ónt 's mintegy 20,000 mázsa alquifoux nevü fazokas máznak való ónérczet adnak; a' rézbányák Mannsfeldben, Frankenberg-, Bieber- és Rigelsdorfnál Hassiában; az elsők adnak 10,000 mázsa rezet 's 8000 marka ezüstöt; a' nevezetes vasbányák az Aczélhegyen Schmalkalden hassiai uradalomban; az ónbányák Tarnovitznál felső Slésiában, mellyek eszt. 5300 mázsa ónt, 's 1500 marka ezüstöt adnak; a' galmei és czinkbányák felső Slésiában és Lengyelországban, mellyek esztendőnként 80,000 mázsa galmeit és 25,000 mázsa tiszta czinket adnak; Angliának 's a' már fenebb emlitett más országoknak czinkbányáji; a' kősóbányák déli Németországban, Cheshieben, Vicben Franczia-országban; Wielizkában és Bochniában; melly utolsók majdnem 2 millio mázsát adnak. — III. Szintugy figyelemre méltó az alluvióknak vagy iszapolt földek ásványtartalma. A' platina, a' legtöbb arany, tetemes mennyiségü czink és vas, továbbá a' gyémántok 's a' legtöbb más drága kövek homokban, agyagban 'sat. fordulnak elő, 's mosás által nyeretnek meg. Végre még a' turfa is ide tartozik.

BÁNYALYUK, l. BÁNYA.

BÁNYAMENET, l. BÁNYA.

BÁNYAMIVELÉS alatt általjában véve az érczek megnyerésére, további elkészitésére megkivántató munkák 's foglalatosságok értetnek. 'S igy nem csak az érczterületek felkeresése, az érczek kiásása, hanem ezeknek használható készitményekké való tisztázása vagyis a' huta-(hámor-) beli munkák is tartoznak. Mihelyt haszonvehető ásványoknak feltaláltatott valamelly fektete, ki kell jegyezni a' kezdőnek egy bizonyos megyét, mellyen bányamivelését kezdhesse 's folytathassa. Valóságos mivelésekor vagy függőleges, vagy résnttos irányban, a' fektet esése szerént, dolgoznak a' mélység felé, vagy pedig valamelly völgyből vizirányos lineában ásnak be a' hegybe, 's ugy készitenek bejárásokat. Az érczfektetből mágából az érczeket vagy egyes térekben vagják ki egymás felett, vagy alól vagy mellől, vagy nagy üregekben (l. BÁNYA) nyerik meg azokat. Ezen munkánál az érczek, 's a' bányában el nem férő köveket a' föld szinére kell hozni. A' dolgozó bányászok bá-

torsága miatt szükséges, hogy a' kuták, bányamenetek 's közök, ha nem volnának kemény sziklában, falakkal 's gerendázatokkal gyamolittassanak. Továbbá földalatti épitések 's a' környülállásokhoz képest erőmivek fris levegő szolgáltatására, melly nélkül a' bányászok a' mélységben nem dolgozhatnak, és a' földalatti viznek eltávoztatására szükségesek. Ha az érczek kikerültek a' bányából, különbféle módon (l. ÉRCZZUZÓ MIV) készittetnek el a' kiolvasztásra, 's az olvasztó hutákba vitetnek végre, a' hol valóságos érczekké változtatnak 's HUTA- és HÁMORMIVEKBEN (l. e.) elkészittetnek további használhatásra. Mind ezen munkákat bányászok és hutások viszik véghez, bizonyos principiumok 's regulák szerént, mellyeket a' BÁNYAMIVELÉS MESTERSÉGE (l. e.) tanit. — A' bányamivelés az országos kincstárnokság tárgya. Az europai bányamivelés legalább közvetetlenül 's hirtelen sem a' bányák tulajdonosait, sem a' statuscassát nem fogjak gazdagitani, hanem legfőbb haszna abból áll, részént hogy közvetetlenül 's közbenvetve sok embernek ad keresetet, 's következőleg valamelly vidéknek népesedésére 's mesterségeire nézve nagy befolyással van; részént hogy készitményei (kivált a' vas és kőszén) majdnem minden mesterségeknek elmellőzhetetlen segédeszközei, 's hogy végre a' statusnak védszereit szolgáltatja.

BÁNYAMIVELÉS MESTERSÉGE, a' BÁNYÁSZTUDOMÁNYOKNAK (l. e) azon része, melly a' bányák czélirányos mivelését tanitja (l. BÁNYAMIVELÉS). WERNER (l. e.) szerént 2 részre oszlik; az 1.-ső a' mechanicus rész: 1) a' földesmerési előesmeretek; 2) a' bányamivelésnél használható mathematicai esmeretek; 3) a' hegyeknek bányászos megvizsgálása a' benne találtató hasznos ásványok fekteteire nézve; 4) valamelly bércznek vagy a' benne találtató érczfektetnek szorosabb megvizsgálása, a' földszinének felvakarása, vizárkolás 's furás által a' földfuróval; 5) kőben való munkálás; 6) bányamivelési alkotások, 's azoknak folytatása; 7) bányaépitések gerendázatokkal 's falakkal; a' II-ik a' technicus rész: 8) időtudomány; 9) vizi gazdaságtudomány; 10) hegyerőmivtudomány; 11) vivéstudomány; 12) vizrekesztő tudomány; 13) elkészitő tudomány.

BÁNYAMIVTUDOMÁNY, a' bányásztudománynak technicai része; ez tanitja, hogy az ásványországnak használható szerei hogyan nyerettessenek meg 's készittessenek el legfortélyosabban erőmivi 's chemiai erők által. Eloszlik a' BÁNYAMIVELÉS-'s a' HUTATUDOMÁNYRA (l. e.)

BÁNYÁSZACADEMIÁK, bányászoskolák, ollyan intézetek, a' hol fiatal emberek a' BÁNYÁSZTUDOMÁNYOKBAN (l. e.) oktattatnak 's jövendő bányász-huta- és sótiszteknek neveltetnek. Hogy ezen academiák, ugy a' mint vannak, nem felelnek meg tökéletesen a' czélnak, azt a' tapasztalás bebizonyitotta. A' theoreticai 's gyakorlási kimivelődésnek, a' mennyire lehet, együtt, még pedig ollyan tanitók által kellene történni, kik szintugy tanultak. A' gyakorlási oktatásnak szükségesképen a' bányákban 's hutákban kell történni; a' theoreticaihoz pedig több kell a' puszta szóbeli előadási hallgatásnál. A' fáradhatatlan tanitó előadását dolgozó mühelyeknek, ásvány-modell- és technicai gyüjteményeknek kellene gyámolitani. A' tulajdoni academicus élet a' practicus embernek csak ritka esetekben ajánlható. Bányászi intézetek vannak Szászországban Freibergben; Magyarországban SELMECZBÁNYÁN (l. e.); Sz. Pétervárott; Parisban Loire megyében, St. Etienne-ben; Lengyelországban Kielce-ben 's m. helyeken.

BÁNYÁSZTÖRVÉNY. A' magyar bányásztörvény azon bányarendelésben (*Neue Bergordnung*) foglaltatik, mellyet Maximilián császár és király 1573 esztendőben Magyarország számára kiadott 's melly 6 czikkelyből áll. Ehhez kapcsoltatik a' VII sz. kir. bányavárosok, ugymint: Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Baka-, Uj-Béla- és Libetbánya magyarázatja a' régi bányarendeléseknek, az első 22, a' második 26 czik-

kelyből áll, nem külömben Mária Thresia császárné- 's királynénak kétrendbeli válasza az emlitett sz. kir. bányavárasokhoz.

BÁNYÁSZTÖRVÉNYSZÉKEK. A' bányásztörvényszékek Magyarországban 4 kerületre osztatnak, az első a' selmeczi, a' második a' szomolnoki, a' harmadik a' nagybányai és a' negyedik az oraviczai. Minden törvényszék előlülöből 's egynéhány táblabiróból áll. Ezen kerületi bányásztörvényszékek itélnek mindennemü törvényes tárgyakról, mellyek a' bányákkal 's bányamiveléssel öszveköttetésben vannak. E' szerént adósságokról 's örökösödésekről 's egyebekről is. A' feljebbvitel a' magyar kir. curiára megyen, a' hol egy bányabeli előadó vagyon, a' ki egyszersmind a' magyar udv. királyi kamarának tanácsosa. Minden kerületben vannak még kisebb törvényszékek (subtitutiones montanae), mellyek az apróbb tárgyakat elitélik.

BÁNYÁSZTUDOMÁNY, minden azon esmereteknek rendszeres összvesége, mellyeknél fogva a' bányák valamelly országnak hasznára kezdetnek, miveltetnek, 's a' nyert ásványok elkészittetnek. Osztályrészei: I. az ásványtudománybeli 1) az ásványtudomány, 2) a' földesmret (GEOGNOSIA, l. e.) II. A' bányásztechnica vagy bányamunkatudomány, melly bennünket a' bányamivelésnek különbféle fömunkájival esmertet meg, mellyeknél fogva ez a' használható ásványokat felkeresi, megnyeri, napfényre hozza, munkamivi 's testosztalatóiképpen elválasztja, 's minden előforduló akadályokat elhárit. Ennek részei 1) a' bányászi (kővágói) munka, 's ennek ismét *a*) a' megnyerés tudománya, melly egyedül a' különbféle bányászi munkákkal, eszközökkel 's a' munkatétellel magával foglalatoskodik, mellynek ötféle nemei különböztetnek meg, t. i. a' lefaragás, az ékkel való munka, a' sulyok- és vésőmunka, a' furás és lövés és a' tüzrakás; *b*) a' BÁNYAMIVELÉSNEK (l. e.) elrendelése; 2) a' bányaépités, melly azt tanitja, hogyan kelljen a' különbféle bányákat illendően gyámolitani, hogy bátorságosan tartózkodhassék benne a' bányász, melly czélt részént a' bányaalkotások formája, siket kövekkel való elrakás, meghagyott oszlopok vagy támaszok 's gerendázatok 's falak által érni el; 3) a' hordás, melly magában foglalja a' nyert ásványoknak részént a' bányában egyik helyről a' másikra, részént ki a' föld szinére 's e' felett is való hordását; 's megkülönböztetik tér,- kutas földszinti hordásra; 4) az erőmivi munkák, mellyek a' mindennemü bányászi erőmiveknek valóságos készitésével, igazitásával 's felvigyázásával foglalatoskodnak; 5) az előre való elkészités, a' közbevegyült haszonvehetetlen ásványoknak a' haszonvehetőktől, vagy ez utolsóknak, ha különbfélék, egymástól való munkamivi elválasztása. Ez tehát arra való, hogy a' különbféle ásványok egymástól el- 's külön-választassanak a' további elkészités végett. Az előre elkészitő munkák ezek: *a*) az elválasztás, melly áll legelébb a' nagyobb érczmassák öszvetöréséből. azoknak a' reájok tapadó bányaiszapnak kimosásából 's aztán a' tulajdoni elválasztásából; *b*) az ülepités, azaz, elválasztása a' durvának a' finomabbtól, a' vizben fel- 's aláemelgetett rostával vagy szitával; *c*) a' zuzás, azaz, az érczdaraboknak zuzó mivekben való öszvezuzása, mellyek vagy magokból függőlegesen fel- 's alámozgó sulykokból vagy pörölyökből állanak, 's a' finom erekben elágazó érczet elválasztják a' bércznemtől, melly aztán *d*) a' viz által ingó 's ingatlan mosó helyekben még inkább eltávoztatik, a' midőn a' nehezebb ércz lesüllyed, 's a' könnyebb bércznemek a' vizzel eltávoznak; *e*) a' hutabeli munkák, mellyek a' testoszlatói munkatétellel foglalatoskodnak, mellyeknél fogva az ásványok a' HUTÁKBAN (l. e.) savanyak, kénesővel való egyesülés, olvasztás 'sat. által tisztára felolvadnak 's elválnak, azaz, előállanak mint hasznos és használható készitmények. III. A' bányászi gazdálkodás; ez tanitja, hogyan kell a' bányamivelést olly czélirányosan kezdeni 's folytatni, a' mint a' statusnak, uralkodónak 's czéheknek haszna csak kivánhatja; 's hogyan kell továbbá a', felesleges költségeket egészen elkerülni, a'

szükségeseket pedig érett megfontolással tenni. Részei: 1) a' bányamivi gazdálkodás, melly a' szükséges földfeletti 's bányaalkotásoknak czélirányos elintézésével, a' munkáknak gazdaságos elrendelésével 's elosztásával, alkalmatos szereknek takarékos beszerzésével 's jó eltartásával, 's a' czélirányosan teendő érczbevétellel foglalatoskodik, hogy ne csak a' költségek kerüljenek ki, hanem hogy a' lehetségig haszon is maradjon; 2) a' hutabeli gazdálkodás, melly a' tulajdoni hutamivek legjobb 's legillendőbb alkotását 's épitését, a' hutamunkák legjobb 's legczélirányosabb elintézését, a' munkáknak szükséges elosztását, a' szereknek legczélirányosabb vevését 's haszonra fordítását 'sat. tanitja; 3) a' bányászi stylistica, melly a' bányászsághoz tartozó valamennyi irományokkal foglalatoskodik; 4) a' bányászi számadásvevés, melly valamelly bányának vagy hutának bevevését 's kiadását 's annak tulajdoni gadaságát tanitja esmerni; 5) a' bányászi kereskedéstudomány, melly előadja a' regulákat, mellyek szerént a' mivelésre szükséges szereket hogyan kelljen leggazdaságosabban bevásárolni; 6) bányászi kamaratudomány, melly megesmertet bennünket azon haszonnal, mellyet az ország, az uralkodó, vagy az alattvalók huzhatnak a' banyászságból, 's mit kelljen tenni ennek tökéletesitésére. IV. A' bányásztudománynak mathematicai része a' nagyságtanitmányának a' bányászságra való alkalmaztatásával foglalatoskodik 's 3 tudományra oszlik: 1) a' bányászi földmérésre (l. Bányahatár) vagy 's a' bányamivelésre alkalmaztatott geometriára; 2) a' bányászi erőmivtudományra, melly azt mutatja, hogyan lehet használni a' bányamivelésben az erőmiveknek czélirányosan öszvetett részeit; 3) a' bányászi épitéstudományra, mellynek részei *a*) a' közönséges épitésmesterség, melly a' föld szinén lévő épületek alkotásával foglalatoskodik; *b*) a' vizépitésmesterség, melly a' tavak 's csatornák készitését tanitja; *c*) a' földalatti épitésmesterség, mellynek tárgyai a' földalatti gerendázatok 's ottan teendő falkészitések. V. A' Bányásztörvény (l. e.). VI. Historiai rész: 1) bányászi historia, 2) bányászi földleirás és statistica.

Bányavám, l. Urbura.

Bányavirág, l. Kvarcz.

Baobab. Igy nevezte Prosper Alpinus a' majomkenyérfát (adansonia), melly egy szörnyü nagyságu fa. Dereka alig van két embermagasságu, de vastagsága 25 lábnyi, ágai 60 lábnyi magasak, gyökerei száz lábnyi hosszuak. Koronája százötven lábnyira terjeszkedik ki 's derekát ugy elrejti, hogy az egész fa csupa lombnak látszik lenni. Legvastagabb fa a' világon, ugy hogy odva lakhelyül szolgál. Magvaiból savanykás és ehető liszt készül. Héjából a' Negerek poharakat, muzsika- 's egyéb eszközöket készitenek. *A. Balogh Pál.*

Baour-Lormian (Louis Pierre Marie François), szül. Toulouseban 1771, a' száz nap (cent jours) alatt Bouflers helyébe lett a' franczia academia tagja, 's mint illyen a' második restauratio után a' király által megerősittetett. Költői hirét Tasso „Megszabaditott Jerusálémének" forditása által alapitotta meg. Már ezelőtt figyelmet gerjesztett a' közötte és Lebrun közt folyt vita. Több epigrammák, mellyeket ezen költők egymás ellen szórtak, fenmaradtanak. Baour mondá:

Lebrun de gloire se nourrit;
Aussi voyez comme il maigrit.

Lebrun, még pedig csipősen viszonzá:

Sottise entretient l' embonpoint,
Aussi Baour ne maigrit point.

Dante „Divina comoediájának" fordităsát 1824 adta ki. Azolta hallgatott, mig (a' Julius napjaiban 1830 számüzött király) X Károly koronáztatása alkalmat nem nyujta nekie egy ezen innepre irt költeménnyel fellépni, mellyért egy drága követ 's nemeslevelet kapott.

Baphomet. Hammer Jósef hozta szóba ezen tárgyat, az általa kiadatott „*Fundgruben des Orients*" 6-ik köt 1. füzetében lévő, 's „*My-*

sterium Baphometis revelatum, seu fratres militiae templi, qua Gnostici et quidem Ophiani, apostasiae, idoloduliae et impuritatis convicti per ipsa eorum monumenta“ czimü értekezésében (Baphomet felfedezett titka, vagy annak megbizonyitása, hogy a' Templomvitézek, mint Gnosticusok, még pedig kigyóatyafiak, eretnekek, bálványimádók 's erkölcstelenek voltak, saját emlékeikből véve). Ezzel egy időben jelent meg (Cottánál) ugyan azon szerzőtől egy külön munka, mellyben ő a' Templomvitézek egybefüggését az Assasinusokkal igyekezett megmutatni. Ez által be akará bizonyitani, hogy a' rend törvényesen és méltán itéltetett 's töröltetett el, 's hogy annak romlottsága nem későbben a' Saracenusokkal való közösülésből származott, vagy egyes káptalanokban elterjedt gondolkodásmód és erkölcstelenség, hanem eredeti, a' rend alaprajzaival megegyező közönséges volt legyen. H. egyszersmind a' szabadkömivesek eredetére, 's az ők jelképeinek az Ophiták és Templomvitézekéivel követelt hasonlóságára is kiereszkedik. Főtárgya azon képek, mellyek Baphometnek neveztetnek. Van illyen több museumokban 's régiséggyüjteményekben, például Weimarban (l. ennek képét a' „Curiositäten“ czimü munka 2 köt. 3 dar.) 's a' czász. cabinetben Bécsben. Ezen apró képek kőből vannak, részszyire férjfiasszonyiak, legtöbbnyire két fejek vagy két ábrázatjok van, szakálos férjfihoz hasonlitnak, különben pedig asszonyi alkotásuak, legnagyobb részszyire kigyókkal, nappal és holddal 's más különös tulajdonitványokkal (attributum) és több — leginkább arab—feliratokkal felkészitve. A' szerző 24 illyen képet magyaráz meg, részszyire oda mellékelt rajzolatokkal, 's a' Templomvitézek bálványainak tartja azokat. A' feliratokat majdnem mind *Mete* szónak magyarázza. Azt mondja mindazáltal, hogy ez a' *Mete* nem a' Görögök *Μητις-e*, hanem az Ophiták Sophiája, Achamot Prunicosa, mellyet mint az okosság és természetelleni bujaság jelképét 's az érzékiség okfejét férjfiasszonyilag állittottak elő. Mivel tehát minden, mi a' gnosticus Ophiták ezen Metise felől előadatik, 's mit a' Templomvitézek perében lévő vádak- és tanuvallásokból képek és Baphometusfejek káptalanokbeli imádásáról tudunk, megegyez ezen bálványok alakjával és feliratjával: azért nem lehet ezen képek valódi jelentése felől kételkedni. Azok ugyan is ezen apró alakok, mint a' szerző mondja, mellyeket a' Templomvitézek, egy tanu vallománya szerént, uti ládájikban hordtak. Baphomet *βαφη Μητεος*-t, Metis keresztségét, tüzkeresztséget tesz, avagy gnosticus keresztséget, lelki felvilágitást, de a' mellyet az Ophiták érzékileg és fájtalanul testi vegyületnek magyaráztak. Ez a' keresztség kelyhek vagy poharak, a' nemzés 's a' Gnosticusok szenttitku vendégségnek jelképei, által, millyenek a' bécsi régiséggyüjteményben három példányban tartatnak, 's az emlitett értekezés mellé le vannak rajzolva, ugy történt meg, hogy ezek a' poharak vagy medenczék titkos képek lábain megerősittettek, 's tüz töltetett beléjek, melly által végbe ment a' beavatás ezen gyalázatos titkokba a' Templomvitézek titkos káptalanjaiban. Baphomet képén kigyók teszik az övét, mint jelképei a' sodomabünnek. Többeken jő elő T, tompa kereszt, azaz, baphomet névjegy, melly, mint rész az egész helyett tétetvén, az élet müszerét, a' teremtő bölcseséget, az élet kulcsát jelenti, 's ezért az Ophitáknál élet fájának 's gnosis kulcsának is neveztetett. Néhány képen kigyót is látni e' keresztre tekeredve. Előfordulnak végre a' Baphomet képeken a' nap és a' hold is, mellyek a' régiek titkos tanitásaiban különbféle jelentésekkel birtak. H. mind azon jegyeket és képeket, mellyeket némellyek a' Templomvitézek épületein találni akarnak, valamint az ők pénzeit is, ama' gyalázatos titkos tanitásokra magyarázza. Illy merész öszveállitások egy olly gyakran megvizsgált ügyben sok ellenmondásra találtak, azaz, alapállitás nevezetesen, mintha azon bálványok és poharak a' Templomvitézektől származnának, be nem bizonyitottnak tekintetett, kivált midőn a' Templomvitézeknél talált képek inkább szentek képeire 's erek-

lyékre látszanak mutatni. Mások tagadják, hogy ezeken a' képeken vagy más akarhol a' *Mete* név előjöjön, 's hogy ez ophiticus Aeon legyen, 's hozzá ragasztják, hogy az ophiticus felekezetek általjában nem tartottak a' 11-dik századig. — L. Raynouardot, a' Templomvitézek védelmezőjét, a' „*Jour. des savans*"-*ban*, *és de Sacy-t*. Továbbá irt Nell „*Baphometische Actenstücke zu dem durch des Herrn von Hammer Mysterium Baphometis revelatum wieder angeregten Prozesse gegen die Tempelherren, zur Ehrenrettung des christlichen Ordens*" (*Bécs* 1819) (Baphometi oklevelek a' Templomvitézek ellen folyt 's Hammer Mysterium Baphometis revelatum-a által ujra szóba hozott perhez, a' kereszténvi rend becsületének megmentésére), mellyre Hammer az „*Archiv für Geographie, Historie, Staats-und Kriegskunst*" 1819-ki 50-dik számában megmutatá, hogy Nell rézmetszetében nyolcz hely meg van hamisitva. Nell egy ujabb értekezésében: *Versuch einer kosmologischen Deutung des phönizischen Kabirendientes*," ugyan azon *Archiv* 69—75 számaiban azt állitja, hogy ő a' császári régiséggyüjteményben lévő mesés emlékeket, mellyeket Hammer a' Templomvitézek jelképeinek mond, szoros megvizsgálás után alchymistico- theosophicusoknak tartja 's hogy a' Metenek nézett alak is gyakran találtatik az alchymistáknál. Megjegyezzük, hogy Nicolai a' Baphomet szót elvont fogat jelének, nevezetesen a'kép fejére rajzolt ötszegnek tartotta; Hammer pedig a' kép fejét 's mágát a' képet, mellynek a' ma' tüzkeresztséget kellene jelenteni, nevezte Baphometnek.

BAPTISTÁK, l. KERESZTSÉGISMÉTLŐK.

BARADLA, l. AGTELEKI BARLANG, 's ezen czimü munkát: „Az agteleki barlang leirása fekte területével, talprajzolatjával és hosszában való átvágásával két táblában; mellyet ugy a' régen esmert üregek előadásában, valamint az 1825-dik eszt. Sz. István hava 1 nap. felfedezett fő és legnagyobb ágának helyenként való leirásában előterjesztett Vass Imre", 'sat. (Pest 1831), melly a' most idézett évnek Mart. hónapjában került ki a' sajtó alól.

BARANDA, falu a' Banátban, sós tava, mellyet Barának neveznek, figyelmet érdemel. A' tó földje agyagos iszapból áll és sós, de leginkább csak felületén, ugy hogy már fél lábnyi mélységre elenyészik a' sós iz. Nevezetes az is, hogy a' két szomszéd tó, sőt a' mellette ásott gödrök vize is sótalan. A' tó vize csak a' levegői vizekből vesz táplálatot, nem lévén semmi forrásai. A' viznek sós tulajdonságát régolta esmerték a' lakosok, 's marhájikat néha ott itatták, de csak 18$^{11}/_{12}$ télen probálta annak közelebbi hasznát venni kenyérsütésre egy szegény határőrző katona, 's ezen idő olta mindennemü haszonra éltek azzal a' lakosok. Legelőször dr. Wenger vizsgálta meg 1813 a' vizet, felsőbb parancsolatból, Pancsován, valamivel később pedig prof. Kitaibel. Ezen vizsgálásból ki jő, hogy a' viznek állató részei sósavanyu székső, vagy is konyhasó, szénsavanyu székső keves kénsavanyu kalival, szénsavanyu magnesia, szabad szénsavany és talán keves kovaföld. Egyebiránt a' konyhasót kivévén, olly kis mértékben vannak abban a' többi állató részek, hogy azok az egészségnek általjában nem árthatnak, a' nélkül is meglévén azok többnyire minden ivó vizekben. Keves lévén azonban a' só ezen vizben, a' kiőzésre forditandó költséget nem adná ki, annyival inkább, mivel a' viznek sóssága nem mindég egyenlő, kisebb t. i. nedves, nagyobb pedig száraz időkben; innen a' kamara kénytelen annak haszonvételét a' lakosoknak engedni. *A. Balogh Pál.*

BARANYA VÁRMEGYE, hajdan Baranyaság, Baronia. Magyarország déli szélén, a' Dunán tuli kerületben, Tótországgal határos, gyönyörü fekvésü és igen termékeny megye; éj. sz. 45° 33'-tól 46° 24'-ig, k. h. 35° 27'től 36° 38'-ig, a' Duna és Dráva összefolyásából eredő Zagolyig ér. A' Duna kelet felé Bácskától, a' Dráva dél felé Verőcze vármegyétől elválasztja; nyugotra Somogy, éjszak felé Tolna vármegye szomszédjai. Hegyei Stájerországból Vas, Szala és Somogy

megyéken keresztül ide behatván, éjszakkelet és délkelet felé elágazodnak, amott Tolnában a' szekszárdi, itt pedig a' hires villányi, siklósi, harsányi szőlőhegyekre. Ezen hegyek vizzel bövelkednek, sok patakot eresztenek, mellyeknek gátolt és hasonlott folyásai, valamint a' Duna 's Dráva tekervényei több szigeteket, de mocsárokat is szülnek. Ezek közül a' mohácsi sziget és Csele mocsára hazánk történeteiben szomoru hirre névre jutottak. — Földje sok természeti javakkal: gabonával, gyümölccsel, különös jóizü borokkal meg vagyon áldva; itt találtatnak a' legjobb nemü kőszenek 'sat. — Kiterjedtsége 91 nsz. mfd; a' mellyen 235,167, és igy 1 nsz. mfdön 2584 ember lakik. Hat járása van: 1) a' pécsi, 2) sz. lőrinczi, 3) siklósi, 4) baranyavári, 5) mohácsi, 6) mecsekháti (*transmontanus*); mellyekben 1 királyi város, 11 mezőváros, 343 falu, 145 puszta és szálás találkozik. A' sok várak, kastélyok, klastromok omladékai ezen vidék régi virágzó állapotjának jelei. *S—s.*

BARATIER (János Filep). Ez a' kora genie szül. 1721, Schwabachban az anspachi fejedelemségben, hol atyja, B. Ferencz, francz. reform. predikátor és neki egyetlenegy tanitója vala. Ez ugy hivé, hogy a' gyermekeknek a' bölcsőtől fogva tanulniok kell; mindazáltal e' véleményt ugy követé a' maga fija körül, hogy azt legkisebbé sem erőltetvén, mindennek megtanulását vonszóvá 's kellemessé tevé neki, az egész oktatás egy nyájas mulattatáshoz hasonlita minden tanitási szándék nélkül. Már kétévi korában elkezdé őt atyja a' franczia nyelvben oktatni. Könyv nélkül tanitá esmerni a' betüket, mutatván neki egyik betüt a' másik után. Kiváltkép tetszett a' gyermeknek, hogy a' betüket ugy terjeszté elejébe, mint valamelly élő sereget, melly ő vele beszél; ivás közben vizzel az asztalra festé azokat 's t. e. Hasonló módon tanitá őt egyszersmind a' geographiára. Igy tanult meg a' gyermek harmadik évében folyvást olvasni, a' negyedikben francziául és németül, az 5-dikben latánul folyvást beszélni; hasonló gyorsasággal kapá meg a' görög és zsidó nyelvet, mi után még egyéb keleti nyelveket is tanult. Tizenkét esztendős korában tanult világi bölcseséget a' mathematicai tudományokkal és az egyházi történetekkel együtt, 's 14-dik évében elvégezé Krel Sámuel munkájának megczáfolását, mellyet az irta' Krisztus istensége ellen. Midőn atyja 1735 mint franczia predikátor Stettinbe hivatott és Halléban fijával együtt Ludwig cancellariusnak bemutattatott, reávevé ez az ifju Baratiert, hogy azonnal immatriculáltassa és a' következő napon az egész philosophiai kar (*facultas*) által vizsgáltassa meg magát. Erre ő tüstént a' gyülésben 14 thesist készite, mellyek azon éjjel kinyomtattattak és a' következő napon a' 14 eszt. gyermek által a' magisteri méltóság elnyeréséért, mellyet ő ingyen kapott meg, több mint 2000 hallgató jelenlétében védelmeztettek. Immost atya 's fiu folytatták utjokat Potsdamon keresztül, hol a' királynak bemutattattak, ki ez ifju genienek 4 esztendeig 50 tallért rendele évenként, pénzt ada neki mathematicai szerszámokra, 's parancsolá, hogy menjen Halléba és tanuljon törvényt. Egyszersmind Halléból is egyik franczia predikátor Stettinbe tétetett által, és az öreg B. nyeré el annak helyét. Halléban az ifju B. nem csak törvényt tanult, hanem nem volt tudomány, mellyre nyomozásait ki nem terjesztette volna; dolgozott sok munkákat is latán 's franczia nyelven, mellyek azonban nem nyomtattattak mind ki. — Illy korán felserdült virágnak lehetetlen vala sokáig virágozni; természettel kicsiny 's beteges, már 10-ik évben egy gonosznemü daganatot kapott, melly miatt sokat szenvedett, 's a' mellyhez még asszu kórság is járult, mellyben 19 eszt. korában 1740 megholt. Életét leirá Formey. *A. B. S.*

BARÁTSÁG- tulajdonképen Tonga-szigetek, szám szerént 188 a' csendes Oneanon, mellyek Australiához tartoznak 's a' hosz. 100—204° és déli szél. 19° 44′ — 21° 32′ (Greenwichtől számlálva, a' déli szél. 18—23° 's a,

kel. hosz. 182—186°) alatt feküsznek. Felfedezőjök, a' hollandi születésü Tasman, 1643, Cook második tengeri utazásában 1773 ismét reájok akadt, 's midőn 1777 másod izben is meglátogatta volna, a' lakosoktól való barátságos fogadtatásáért, Barátság- szigeteknek nevezte azokat. Többnyire alacsonyan feküsznek, 's ugy látszik, hogy csak korall-kősziklákon lebegnek; mások pedig, hogy a' föld alatt lévő tüz által vették lételeket. A' tengerben lévő sok korallzátonyok 's az ezek által okoztatott habtorlások az ezen szigetek közt való hajózást igen veszedelmessé teszik. Éghajlatjok igen szép 's az egészségre és plánták életére igen hasznos. Egy sziget sem szükölködik ezek közül édes viz nélkül. A' plánták országának termései különbfélék; nevezetesebbek a' pizáng, kenyér, gyümölcs, yams, igen sok czukornád, sagopálma, kokuspálma, bizonyos borsnemü planta, mellyből készittetik a' káva nevü ital, bambus, palaczktök, pompeldió, melly részszerént a' plántálásokban, részszerént vadon nő, és sok mások. A' keresztény vallást terjesztők több europai növevényeket is, és szerencsésen, plántáltak által e' szigetekbe. Az állatok országából vannak: sertései, kutyáji, papagáji, galambjai, tyukjai, vad kacsáji, gémjei, halai, tekenős békáji, csigáji 'sat. 200,000 lakosai középszerü termetüek 's széptestállásuak, rézbarna szinüek 's a' többi déli tengeri lakosoktól barátságos érzéseikre, adakozóságokra, nemes lelküségekre, becsületes voltakra és a' mesterségekben való szorgalmatosságokra nézve megkülönböztetik magokat. Mindazáltal az emberekkel való áldozás nálok is szokásban volt. Öltözetek gyékény, melly papiroseperfából készittetik. A' test tisztaságát felette szeretik, a' honnan gyakran ferednek. Házaik, mellyeknek falai erős gyékényből vagy összefont kokuságokból állanak, semmi mesterséget sem mutatnak. Fedeleik ezeknek csak falevelekből vannak csinálva 's összekötött oszlopokon és gerendákon állanak. Ágyok egy gyékény, takarójok nappali ruhájok 's vankosok egy fából csinált padocska. Ezeken kivül többi házi eszközeiket csak a' kávaivásra való czészék, palacztökök és kokuscsészék. Az asszonyok gyékénykészitéssel, mellyben igen jártasak és a' Tahitiakat felülmulják, a' férjfiak pedig földmiveléssel, halászással 's ház- és canotkészitéssel foglalatoskodnak. A' jól megmivelt térségek, erdőcskék, mellyek közt igen szép gyepes sikságok vannak, és a' legkiesebb térségeken lévő, körülkeritett moraik vagy temető helyek, fedeles és fedeletlen sirboltjaikkal, igen szép tekintetet adnak a' tájéknak. Polgári alkotmányok systema feudale formáju. A' szigetek többnyire a' Tongatabu szigetének királya alatt vannak, a' kinek a' fekvő jószágok birtokosai, vagy a' fejedelmek és urak engedelmeskedni és adót fizetni kötelesek. A' lakosoknak neminemü vallásbeli megfogásaik is vannak. 1820 olta angol téritők tanitják itt a' keresztény vallást. A' legnagyobb sziget Hamoának neveztetik, 's ezen australiai archipelagusnak hatalmas királya Tongatában vagy Amsterdámban lakik. *L—ú*

BARATTOKERESKEDÉS, l. CSEREKERESKEDÉS.

BARBARELLI, l. GIORGIONE.

BARBARESKEKNÉK, Barbariai statusoknak neveztetnek ezen, Afrikának éjszaki partjain, Egyiptomtól nyugotra az atlasi tengerig kiterjedő országok: 1) Tripolis Barkával, 2) Tunis, 3) Algir, 4) Fez és Marocco, mellyekben, kivévén némelly Barkában lévő apró köztársaságokat, Törökök és Maurok katonai despotismusa uralkodik. Ezen 35,000 nsz. mf. fekvő földet az Atlas hegye hasitja keresztül, mellynek legmagasabb csucsait örök hó fedi. A' legmagasb ezek közt, melly Marocco városától nem messze esik, 12,000 lab. A' partokon egész esztendőn által kellemetes és egészséges tavaszi szellő lengedez, kivévén Julíust és Augustust, mint a' fojtó déli szél idejét. Döghalál soha sem üt ki benne; hanem Konstantinápolyból vitetik bele. Földje ott, hol az Atlas hegye felől a' földközi tengerbe ömlő vizektől öntöztetik, termékeny.

Juliustól Octoberig, midőn a' nap hévsége minden más plántákat leéget, csak az orleander teszen bizonyságot a' plántai életről. Télen gyakori esőzések nedvesitik a' földet. Már Januariusban virágok ékesitik a' réteket; Aprilisben és Majusban az egész tartomány egy megmérhetetlen nagyságu virágos kert. A' nedves melegség a' plántákat különösen erősekké és magasakká teszi. Legfontosabb termése az árpa; hanem buza, kukoricza, köles, riskása 's a' borsónak egy neme is, mellyet a' Spanyolok garbançosnak neveznek és sülve esznek, bőven termesztetik. A' könnyen meggyökerező indiai figefák a' kerteknek és szőlőknek igen sürü 's általmászhatatlan keritést formálnak. A' magas szőlőfák pompásan kigyózák körül a' más fákat, egyikről a' másikra futván. Derekok a' szőlőfáknak gyakran olly vastag, mint a' középszerü élő fáké. Mindenütt lehet jó renddel plántált 's jó gondviselés alatt lévő olajfás kerteket látni. A' pomagranátok háromszorta nagyobbak mint Olaszországban. Narancsa sok van 's igen jó. Dinnyével, ugorkával, káposztával és salátával bővelkedik. Az articsóka vadon nő. A' henna kertekben plántáltatik. A' magas dereku quercus ballotán termő maknak, mellyel élnek a' lakosok, ollyan ize van, mint a' vad gesztenyének. Mindenütt nő a' pyramis formáju cziprus, a' czédrus, a' mandolafa, fejér eperfa, a' festésre nézve nevezetes indigofera glauca, a' vizelő hólyagban lévő kő ellen hasznos cineraria, melly a' posványokban terem, a' pompás cactus 'sat. A' halmokat thymian és rozmarin fedi, mellyek a' levegőt tisztitják 's tüzi fának használtatnak. Itt 's amott fejér rózsa bokrok is találtatnak, mellyekből a' legtisztább essentia készittetik. A' kávénád jó előmenetellel plántáltatik. Egy Soliman nevü faja annak igen magasra nő és sokkal több nedvesség van benne, mint akarmellyikben a' világon. Legtöbb hasznot hajtanak a' lakosoknak a' lotus és pálmafa, mellynek árnyéktartó (*Fächerpalme*) neme a' parton mindenütt, a' gyümölcstermő (*Dattelpalme*) pedig csak a' saharai pusztasághoz közelebb fekvő tájékokon nő. Gummit az ákáczfák adnak. — A' haszonra való állatok közt legelső a' teve. A' ló- és bivalytartásra több gondot kellene forditani. Kövér farku juh sok van. Vad disznók 's más vadak nagy számmal vannak. A' belső tájékokat majmok, sakálok, hyaenák, oroszlányok, parduczok, onzák és zergék 's a' pusztákat struczmadarak lakják. Szárnyas állatjaik számosak, hanem sáskájik, szunyogjaik, legyeik, büdös férgeik, békájik, 9—12 láb. hosszu kigyójik, valamint folyói és tengeri halaik 's tekenős békájik is bőven vannak. A' méhek a' kősziklákba 's fákba igen kellemetes mézet gyüjtenek. A' bányászság igen el van mellőzve; mindazáltal vannak: vasa, reze, ónja, czinje, büdös köve, ásványos vizei, gipsze, mészköve, jó agyagja 'sat. és bőséges forrási 's tengeri sava.

Ez a' nagy, szép 's a' mi Europánktól csak egy tengertorkolat által elválasztatott tartomány, többször volt már a' pallérozódásnak hazája 's középpontja. Jó karban létére, népességére és a' mesterségekre nézve nevezetes hely volt ez a' Carthagoiak, Romaiak, Vandalok és Arabok alatt. 'S melly hasznos fekvése van annak a' népek kereskedésbeli öszveköttetésére nézve! Az europai partokon fekvő tartományokkal ugyan is sokkal könnyebb ezen öszveköttetése a' Barbareskeknek, mint tulajdon fővárosaikkal 's a' portékáknak Marseilleből és Genuából Tunisba, Algirba való szálitása kevesbbe kerül, mintha Parisba vagy Turinba 's Majlandba küldetnének azok. Cato a' romai népnek fris figéket mutatott, mellyek Carthago falai alatt szakasztattak le, holott ezt a' gyümölcsöt 3 nap mulva nem lehet megenni. A' Barbareskek eltáplálhatnának 60 mil. lak., 's most alig megyen ezeknek száma 10 1/2 millióra. Egyiptom után Barbaria volt Romának legjövedelmesebb és leggazdagabb tartománya 's egyszersmind a' világon uralkodó fővárosnak gabonása. A' romai irók a' köztársaság lelkének, a' birodalom drágaságának, *speciositas totius terrae florentis*nek, nevezték azt, 's a' legfőbb

rangu Romaiak közül mindeniknek voltak ezen kies partokon palotáji és mulató házai. A' fezi, tetuani, tremezenei, garboi, constantinei kicsiny arab udvarok sem mulatták el a' mesterségeket és fölmivelést elömozditani. Amalfi, Nápoly, Messina, Pisa, Genua, Florencz az ezen szép tartománnyal való öszveköttetések által gazdagodtak meg, 's a' velenczei hajók minden városait meglátogatták az afrikai partnak. 3 század olta mind ez nincs többé. Az egész tartomány a' gonoszság és nyomoruság hazájává lett, 13—14,000 kóborlótól, kik a' világnak más részében szedettek öszve, a' honnan a' lakosoktól mind e' mai napig gyülöltetnek, elfoglaltatván. A' lakosok Kabylokra, Arabokra és Maurokra, Negerekre, Zsidókra és Törökökre osztatnak. Az elsők, a' kik egyszersmind Barbariának ősi lakosai 's Barabráknak vagy Berbereknek is neveztetnek, a' hegyek közt 's kicsiny falukban laknak. A' kanári szigeteken lévő Guanchok is hasonlóképen Berberek voltak. A' Berberek vad, erős, szép test alkotásu és igen erős inu emberek, kik az éhséget 's az élet terheit könnyen szenvedik. Nemzetségek vékony szőrü szakála által különbözik a' többiektől. Többnyire haramiák, e' mellett kegyetlenek 's hütelenek; mindazáltal a' vendégszeretés szokásban van nálok 's oltalmok alatt bátorságban lehet utazni. Szabadságokat féltvén 's szüntelen szemmel tartván, főuroknak csak névvel engedelmeskednek, a' honnan mindég háboruban vannak az alólót beszedő katonasággal. Tüzi fegyvereiket magok készitik, 's jól tudnak lőni. A' magasabb hegyeken tartózkodó pásztorok, mint a' Troglodyták, barlangokban laknak. Mindenek között legmegengesztelhetetlenebb 's legbosszuállóbb ellenségek a' Sillu-Berberek Maroccóban. — Legszámosabbak éjszaki Afrikának népei közt az Arabok. Azok, a' kik városokban laknak, mint elsőbbek, Maurusoknak (Mauroknak), azok pedig, a' kik a' mezőkön és sátorokban tanyáznak és egy helyről másra vándorolnak, Beduineknek neveztetnek. Az utóbbiak a' Saracenektől, a' tartomány első meghóditójitól, származnak. Nagyok, erős inuak, szép képvonásuak, nagy, fekete 's merőn néző szemüek, valamennyire görbe orruak, szép foguak, mellyek olly fejérek, mintha elefántcsontból volnának, sürü, erős szakáluak 's fekete hajuak. Börök szine az éjszaki tájékokon világos barna 's délre befelé mindég setétebb, végre pedig egészen fekete, mindazáltal neger arcz-vonások nélkül, mellyek csak Sudanban kezdik magokat mutatni. 10, 12—100 háznép lakik együtt, patriarchai igazgatás alatt, egy helyről másra költözvén, mindenik nemzetségnek egy seik a' feje, a' ki magyarázza a' Korant 's igazitja el a' peres dolgokat. Ezek is vagy a' Berberekkel, vagy az adószedőkkel szüntelen és igen kegyetlen módon háboruskodnak. Foglalatosságok hadakozás; jövedelmek rablás; ha szomszédjaikkal nem csatáznak, a' dey zászlója alá mennek katonáskodni bizonyos fizetésért. A' Kereszténeket közönségesen gyülölik; mindazáltal nem olly tettetők és csalárdok, mint a' Maurok és Berberek. A' vendégi jus csak keskeny kiterjedésü tanyájokon belől tiszteltetik. — A' Maurok vagy Mohrok egy mindenféle nemzetekből, mellyek éjszaki Afrikában telepedtek meg, álló keverék, mindazáltal characterek fővonásai szerént Arabok. Magokat Moslimineknek, azaz, hivőknek, vagy Medainineknek, azaz, városi népnek nevezik. A' mohammedán vallásnak buzgó követői lévén, megvetik 's gyülölik a' Kereszténeket és Zsidókat. Szerelemféltők, gyanakodók, társaságot nem kedvelők, tettetők, kegyetlenek a' szeretetre és barátságra nem alkalmatosak, e' mellett olly tunyák és munkátlanok, hogy egész napokat is eltöltenek lábaikat kereszt formára egymásra téve 's a' falhoz támaszkodva, a' nélkül hogy egy szót szóllanának 's az előttök elmenőkre ügyelnének. Semmi nyoma sincs többé azon lelki pallérozottságnak, mellyel a' középidőben a' spanyol országlás alatt birtak. Legnagyobb mértékben babonások 's már az is vétek szemeik előtt, ha valakinek nyom-

tatott könyve van. A' Maur soha sem nevet; magába elmerülve 's szakálát simogatva, legkevesebb jelét sem adja a' tudni kivánásnak és lelki életnek. Legfőbb gyönyörüsége a' ferdőbe való menetel, kávéhörpölés és mesehallgatás. Közönséges eledele a' kuskussu, melly maccaroni (metélt tészta) formáju. A' Maroccoiak sok theát isznak. A' Maurok közt közönségesen az a' vélekedés uralkodik, hogy egyszer Pénteken, az imádság óráján, fognak egy veres öltözetü néptől megtámadtatni. A' fatumokban való vak hitnél fogva a' sorsnak minden változását hideg vérrel szenvedik 's a' legnagyobb fájdalmak közt is csendesen halnak meg, csak betegségekben arczczal Mekka felé fordittassanak 's fekhessenek. — A' Maurok közt szabad Negerek is telepedtek meg, kik Maraccóban statushivatalokat is viselnek és a' hadi seregben szolgálnak. — A' Zsidók egész Barbariában el vannak szórva, 's ők üzik a' külső kereskedést. Eredeteket még az Israelitáknak Phoeniciából való hajdani bevándorlásától veszik, kikhez költözött későbben azon 100,000 Zsidó is, a' kik Spanyolországból és Portugalból kiüzettek. Azon megvettetés mellett is, mellyben szük kerületeikben, a' városok többi lakosaitól különválva, a' köz néptől különbféle csufsággal illettetve 's a' gazdagoktól nyomatva élnek, minden általok történik. A' tudatlan Maur a' Zsidóknak adja arendába jövedelmeit, 's közülök választatnak a' vámszedők, tolmácsok 'sat. Ők verik a' pénzt 's ők készitenek minden öltözetbeli ékességet. Életek idejéhez képest bizonyos, de nagy adókat fizetnek 's ritkán büntettetik meg az a' Maur, a' ki Zsidót ölt meg. Csak a' Maurok előtt gyülöletes fekete szinü ruhát szabad közönségesen viselniek, annál piperésebbek ellenben házaikban. — A' nép fő 's uralkodó osztályát a' Törökök teszik, kik itt a' veres szakálu (Barberousse) Horuc vezérlése alatt 300 eszt. előtt, több tengeri rablókkal megtelepedvén 's az egész tartomány urai lévén, a' szép mesterségeket, tudományokat, földmivelést és kereskedést, mellyek az itt lévő arab statusokban épen olly szépen virágoztak, mint Granadában (Spanyolországban), elfojtották 's elnyomták. Polgári elsőségi jusaiknál 's tengeri rablások és rabszolgákkal való kereskedések által szerzett gazdagságoknál fogva kegyetlenül nyomják a' lakosokat. A' tengeri rablásra részszerént a' Malta szigetén lakó Sz. János vitézeinek az éjszakafrikai katonai statusokkal való szakadatlan csatázásai adtak okot. A' vitézek ugyan is semmivé tették a' Maurok kereskedését, a' honnan Selim és Soliman magok felszólitották alattvalójikat a' Keresztények rablására. Keves idő mulva igen derék hajósok formálódtak a' félhold zászlója alatt, kik közt leginkább megkülönböztették magokat Horuk és Ariadeno (v. Khair Eddyn, mh. 1546), két testvér, Barberousse melléknévvel. Ezek alkották 1518 a' tengeri rablók szabad statusát, Algirt. Mivel a' Maurok 's Arabok kereskedése nagyon aláment, a' Kereszténveké ellenben mindég feljebb hágott, ennél fogva a' Maltaiak keves, az Algiriak ellenben gazdag prédával tértek vissza mindég. Az Algiriak szerencsés előmenetele majd felébresztette a' Tunisiakban, Tripolisiakban és Maroccoiakban is a' rablás vágyát; Algir mindazáltal mindég megkülönböztette magát a' barbáriai statusok közt hatalmára, tengeri erejére és kegyetlenségére nézve. Valamint Maltában, ugy itt is önmagok igazgatták magokat a' külföldi török katonák. Az igazgató vagy országló hadi nép hijányossága ugyan is a' vele egy hiten lévő tartományok lakosiból pótoltatott ki, szabad beállás által; azon lakosok mindazáltal, kiken az algiri katonaság uralkodott, nem katonáskodtak. A' katonaság maga választott magának főt 's a' dey, a' hozzá hasonlók közt első, a' katonáknak vezére 's az ország lakosainak határtalan fejedelme volt. Az algiri országlás a' katonák megházasodását is, a' mennyire lehetett, háttáltatta, 's ha némellyek még is megházasodtak, ezeknek gyermekeiket az igazgatásban való részvételből kiszoritotta, mivel a' felsőbb hivatalokra csak Törökök léphettek. Innen minden második esztendőben hajókat küld az igazgató szék

napkeletre, és biztosokat, hogy itt katonákat gyüjtsenek. Még a' konstantinápolyi gonosztévők is bevétetnek az uj katonák közé, kik ámbár Konstantinápolyban közönségesen utálatban voltak, Algirban effendikké 's más főtisztekké lesznek. Számok a' török katonáknak 12—13,000 's még is több milliókon uralkodnak.

A' barbariai statusok története. Éjszakafrikának K. u. 647 Omar 's az arab khalifák más vezérei által lett elfoglaltatása olta a' tengerparton több kicsiny statusok származtak. Algirt Zeiri, egy főrangu Arab, épitette 944 's környékét kiszélesitette, mellyért a' Fatimiták közül lévő khalifa, a' Bölcs Zeiri, a' ki 970 holt meg, familiájának ajándékozta azt firól fira. Zeiri maradékai 1148-ig birták azt, midőn Roger, Sicilia királya, Zeiri utolsó örököstől, Hassan Ben Alitól, Tripolist és tartományának nagy részét elvette, a' többi részét pedig a' Moravidák, Marroccónak fejedelmei, foglalták el. A' Moravidák familiája, melly az egész partnak birtokába jött, 1269-ig uralkodott, melly esztendőben Abouhafnak neger fejedelmei Tunisban országot alkottak. Sz. Lajos, franczia király, ostrom alá vette ezt a' várost, de pestisben megholt 1270. Ezután a' Beni-Zianok lettek az algiri status nagy részének urai, de meg nem akadályoztathatták, hogy a' nevezetesebb városok, u. m. Oran, Algir, Tunis és Tripolis, mellyek a' Mauroknak és Zsidóknak Spanyolországból (1492) történt kiüzetése által igen megnépesedtek, szabad statusokká ne legyenek. 1494 táján kezdették el ezek a' Spanyolok rajtok elkövetett kegyetlenségeit tengeri rablással megbosszulni. Catholicus Ferdinand tehát egész hadi erejével ellenek ment, elfoglalta 1506 Orant más városokkal együtt; a' tunisi és tremezenei fejedelmeket adófizetőkké tette, 1509 megvette Tripolist, hatalma alá hajtotta Algirt 's ennek kikötője előtt egy szigeten egy várkastélyt épittetett, melly a' benne lévő számos őrsereggel a' kereskedés védelmezésére való volt. Hanem Ferdinand halála után az Algiriak ama' hires török tengeri rablót, a' fenebb emlitett Horuc Barberousset, hitták segitségül, a' ki öccsével, Khair Eddynnel, 's rabló csoportjával Algir előtt megjelenvén és a' lakosoktól nagy örömmel fogadtatván, Selim Eutemi emirt, a' ki védelmezte eddig Algirt, megölette 's 1518 magát kiáltatta ki Törökjei által királynak, a' megcsalatott nép bámulására. A' Törökök, kik minden ellenállás nélkül öldösték 's rablották ki a' lakosokat, olly kegyetlenséget követtek el, hogy ezek a' Spanyolokhoz kénytelenittettek segitségért folyamodni; de egy szélvész széllelszórta a' spanyol hajóssereget, 's Horuc nem csak Algirt tartotta meg kezei között, hanem Tunist és Tremezenét is elfoglalta. Hanem Oran előtt elhagyatott a' szerencsétől, mivel a' spanyol helytartótól, Gomareztől, ugy megveretett, hogy 1500 Törökkel maga is a' csatamezőn maradt. Öccse és örököse, Khair Eddyn, semmi lehetőséget sem látván, hogy magát a' Keresztények és békételen Algiriak ellen védelmezhesse, országát 1519 Soliman török császárnak adta által, a' ki őt basává tette 's 10,000 jancsárt küldött neki Algir védelmezésére. Ezekkel kikergette Khair Eddyn a' szigeten lévő erősségből a' Spanyolokat 's a' szigetet egy töltésnél fogva 1529 egyesitette a' szárazzal, melly tette által a' városnak igen jó kikötőt csinált. Azután fortéllyal megvette Tunist, de 1535 kénytelenittetett V. Károlynak engedni, ki a' kiüzött királyt ismét visszatette méltóságába, 20,000 keresztény rabot tett szabaddá 's a' Goletta nevü erősséget magának tartotta meg. A' Khair Eddyn után következett basa, Hassán (egy sardiniai renegát, vagy Keresztényből lett Török) ellen, V. Károly tanult tengeri vezérének, Dorianak, tanácsát megvetvén, összel 1541 fegyvert fogott 's 200 hajóval és 30,000 katonával ostrom alá vette Algirt. A' Spanyolok nem csak elfoglalni akarták Algirt, hanem olly czéllal voltak, hogy meg is telepedjenek ott, és kereskedők, mesteremberek 's asszonyok, sőt udvari dámák is voltak a' hajókon. Hanem Oct. 28. egy földindulással 's

záporesővel égyesült rettenetes szélvész a' hajósseregnek nagy részét és a' tábort semmivé tette, a' honnan Károlynak ágyujit 's tábori eszközeit ott kellett hagynia, csak a' szélvészben 15 hadi, 140 szállító hajót és 8000 emberét vesztvén el. Cid-Utika, a' mint a' Maurok mondják, egy kegyes Marabut, addig ütötte pálczájával a' tengert, mig ez békeséges türését elvesztvén, a' hitetlenek hajóit öszverontotta. Ennek a' szentnek halála után emlékoszlop emeltetett, 's még most is azt hiszi a' nép, hogy csak meg kell csontjával a' tengert ütni 's azonnal elüzik a' szélvészek a' Keresztények hajósseregét. Említett szerencséjek az Afrikaiakat még merészebbekké tette. Az egyiptomi basa elfoglalta 1544 Tremezenét, 1555 Bugiát és 1569 Tunist, de a' melly 1628 ismét szabaddá tette magát; hanem 1694 ujra adófizetővé tétetett 's 1754 ismét megvétetett. Ez idő olta több vagy kevesebb mértékben mindég Algirtól függött Tunis. Hijában ujitották meg a' Spanyolok 1703 Algirnak ostromlását, még Oránt is elvesztették 1708. Épen olly sikeretlenek voltak az Angolok és Francziák megtámadásai 's csak 1816 zabolázták meg az Angolok, a' Hollandiakkal kezet fogván, az Algiriak vakmerőségét. Hanem a' merész Algiriak megzabolázására forditott eszközök csekély volta 's az europai statusok egymás ellen való irigykedése sokat tettek arra, hogy Algirnak megaláztatása csak egynéhány szempillantásig tartson; sőt az idő olta még merészebbek voltak, mint valaha 1816 előtt. 1817 ugyan is az algiri rablók az éjszaki tengerre is eleveztek, 's mind azon hajókat, mellyek a' nekik ajándékokat nem küldő hatalmasságokéi, u. m. a' Svékusokéi, Danusokéi, Portugalokéi vagy azokéi voltak, mellyekkel (mint p. o. az Angliával, éjszaki Amerikával, Német-Alföldel, Sardiniával, Nápollyal és Franciaországgal) egyezségre nem léptek, elfogták 's kirabolták. Megigérték ugyan a' maraccoi, algiri, tunisi és tripolisi országló székek, hogy a' keresztény foglyokkal nem fognak többé ugy bánni, mint rabszolgákkal, hanem ugy, mint hadi foglyokkal (l. Rabszolgákkal való kereskedés); mindazáltal a' kezekbe kerülő szerencsétlenek áliapotja semmivel sem lett jobb, de még rosszabb lett, mint annakelőtte volt, sőt a' kevesebbé hatalmas statusok hajóit, minden velek kötött egyezések mellett, sem kiméltek meg, és 1826 egész rabló hajósseregek eveztek ki Algirból a' pápa hajójinak, a' spanyol és más hajóknak elfogására. Még a' német hajók sem voltak mentek dühösségektől, a' honnan Hamburgban egy tengeri rablók ellen való társaság állittatott fel és a' német szövetség gyülésén egy biztosság neveztetett ki, melly ellenek eszközöket terjesszen elő. Többnyire minden német statusok Anglia oltalmát láttattak keresni, csak Baden volt az, melly a' maga költségén állitott ki hajókat, mint hajdan a' Hansa cselekedett, a' német kereskedés védelmezésére. Nagy-Britannia és Franciaország annakokáért az europai hatalmasságok nevében 1819 felszólitották a' barbariai statusokat, hogy a' nemzetek törvényére figyelmezzenek; de valamint ez a' felszólitás sikeretlen volt, ugy azon keresztes táborozásból sem lett semmi, mellyet a' parisi, szétoszlott tengeri rablók ellen való egyesület előlülője, Sidney Smith, terjesztett a' keresztény hatalmasságok elejébe.

A' 3 rabló status (Algir, Tunis és Tripolis) közt Algir a' legvadabb katonákból álló köz népnek hazája. A' basák önkényes pénzcsikarásai olly gyülöletesek lettek, hogy a' lakosok 1628 követeket küldöttek Konstantinápolyba, kik I. Achmetet reá vették, hogy az algiri basa hatalmát keskenyebb határok közé szoritsa. E' szerént egy dey neveztetett ki a' köz jövedelem fejévé 's a' basának csak fizetése és rangja hagyatott meg. Miután ezután a' basák elébbeni hatalmokat ismét kezekre akarták keriteni, a' dey, Babu Ali, 1710 a' basát hajóra tétette 's azon izenettel és kinyilatkoztatással küldötte Konstantinápolyba, hogy az Algiriak többé egy basát sem fogadnak el a' portától, hanem önmagok által választatott deyektől fognak igazgattatni.

II. Achmet erre a' nyilatkoztatásra azt rendelte, hogy a' deyek ezután egyszersmind basák is legyenek, 's ez által egyszersmind lemondott minden ezen katonai köztársaság igazgatásába való befolyásról. Ez idő olta a' sultán időről időre csak egy chiauxt vagy képviselőt küld Algirba, a' ki nagy tisztelettel fogadtatik, vendégeltetik, őriztetik 's azután ismét haza küldetik. Hanem a' deyek személye sem volt nagyobb bátorságban, mint annakelőtte a' basáké. Ritka olly szerencsés, mint III. Mohammed, a' ki 1791, 23 esztendei uralkodása után, 93 eszt. korában holt meg. Omar basát, a' ki lord Exmouthnak bámulásra méltó magaelszánással állott ellen 's épen olly vitéz, mint okos és munkás, a' katonák ölték meg 1817. Az ezt követő Ali Hodja, született Török, tehát Nov. 2. 1817 éjjel háza népével, kincseivel és ministereivel együtt egy Kiaska vagy Charba nevü erős várkastélyba, melly volt 16 száz. közepe tájáig az előtte uralkodott deyek lakhelye, költözött, a' hol az őrsereg különösen ragaszkodván hozzá, bátorságban volt 's a' várost a' nyughatatlan Törökökkel együtt, 50 ágyuval fenyegetvén, ha le nem csendesednek, lecsilapitotta. Az europai consulokkal és kereskedőkkel türhetetlen önkénnyel és kegyetlenséggel bánt. Az utána következett Hussein Mart. 1. olta 1818 önbátorsága végett hasonlóképen az emlitett várkastélyt választotta lakhelyének. Szintollyan büszke és kevély ember lévén, mint az elébbeni dey, az europai hatalmasságok követeivel igen illetlenül bánt, sőt a' franczia consult azon adósságért, mellyet Franszia ország ellen a' tőle mintegy 30 eszt. ezelőtt vett gabonáért formált, a' divan előtt pofon is ütötte legyezőjével. Ezen cselekedetével egy a' becsületére olly sokat tartó nemzetet, mint a' millyen a' franczia nemzet, rendkivül megbántott a' dey, a' honnan még 1828 megszállottak a' Francziák Algirt 's 1830-ig zárva is tartották; de minthogy a' város a' tenger felől csaknem megvehetetlen, a' szárazon kezdették azt ostromolni 30,000-en gróf Bourmont vezérlése alatt, a' ki a' Törököket és Arabokat mindenütt, a' hol csak reájok talált, megvervén, Algir alá ment, mellyet Jul. 2-án megtámadván, 5-dikben már megvett 's még ezen a' napon be is ment győzedelmes seregével. A' franczia vezérnek első gondja is a' csendesség helyreállitása volt, a' honnan minden Töröknek és Arabnak tökéletes vallásbeli szabadságot engedett és oltalmat 's bátorságot igért, valamint a' deynek is, a' ki későbben arra kérte őt, hogy Livornóba vitesse. Igy került Algir a' Francziák kezére, kiknek hatalmok alatt van e' mai napig is.

Az algiri status 4218 nsz. mértf. 's 2 1/2 mill. lak. Tunis és Fez közt fekszik. Feje volt a' Francziák által lett elfoglaltatása előtt a' dey, a' ki határtalan hatalommal birt, ámbár a' status első tisztjei és a' katonatisztek egy divant (tanácsot) formáltak mellette. A' dey a' köz katonák által választatott, melly választásnak köz akarattal kellett megtörténni, a' honnan több izben megesett, hogy egyik párt a' másikat erővel is kinszeritette a' választásban való megegyezésre. Az elválasztatottnak el kellett uj méltóságát fogadnia akaratja ellen is. Az uj dey, hogy pártosait megjutalmazhassa, gyakran megölette az elébbeninek minden tisztjeit. A' deytől függött minden tárgynak eligazitása, kivévén a' vallásbeli dolgokat. Csötörtökön 's Pénteken kivül minden nap tartott törvényszéket, mellyen minden tisztek jelen voltak. Akarmelly ügynek is hamar el kellett végeztetni 's az itéletmondás azonnal végre hajtatott. A' deyek élete sohasem volt bátorságban, a' honnan az elébbeni dey egyszer tulajdon hazájafijai, a' török katonaság, ellen a' tartomány eredeti lakosainál, a' Mauroknál és Araboknál, kiket a' régi várkastélyban lévő szent kincsnek, mellyet elfoglalt, köztök való elosztása által nyert meg a' maga részére, keresett segitséget. Nagy-Britanniától jobban féltek az Algiriak, mint akarmelly más statustól, a' honnan az Angliával kötött egyezéseket szentül megtartották, valamint a' többi barbariai uralkodók is és Maroccóban az 1721-iki egyezés olta

a' britanniai consul mindég nagy tekintetben tartatott. Maraccóban, valamint Tripolisban is a' keresztény rabok állapotja türhető volt, 's kiváltásokra nézve nehézség soha sem tétetett; mindazáltal miolta a' Keresztények rabságra vitetése Maroccoban eltöröltetett; azt mondják, hogy a' hajótörést szenvedő 's más Keresztények, kik az arab és török rablók kezeibe kerültek, gyakran megölettek, ha ezeket azok Afrikának belső részébe el nem hurczolhatták. A' keresztény rabok többnyire Olaszok; egyébiránt az olasz statusok is úgy bánnak az elfogott Maurokkal, mint rabszolgákkal: A' nápolyi király az 1816-diki békeség olta Algirnak eszt. 24,000 piastert 's mindenik elfogott nápolyi rabért 1000 piastert fizetett váltságul. Az Amerikaiak megmentették magokat ezen gyalázatos adótól; mert minekutána Jun. 20. 1815 az algiri rabló hajóssereget Carthagenánál tökéletesen megverték, a' dey olly egyezésre kénytelenittetett velek lépni, mellyben minden adóról lemondott és az elfogott amerikai hajókért 60,000 piastert fizetett kártérítésül. Algirnak Angliával való összeköttetésére nézve l. Rabszolgákkal való kereskedés. Az algiri hadi erőt 10,000 (többnyire török) katonák formálják; hanem, ha a' szükség kivánja, 100,000 embert kiállithat a' status. A' főváros Algir (140 tengeri mf-re Gibraltartól) 80,000 lak. kik közt 10,000 Zsidó van, a' tenger felől igen meg van erősitve. A' provinciákat, mellyek közt Constantine (ennek hasonló nevü fővárosa Algir utan legnépesebb város és több régi emlékoszlopokkal ékeskedik) Tunissal határos, beyek igazgatják és pedig kények szerént; faluknak tulajdon seikjeik (birájik) vannak; ha valamellyik seik több faluknak parancsol, emirnek neveztetik. Tunis-, Tripolis-, a' fezi és marocconi birodalom-, Bilédulgerid- és Barkáról l. e. czikk. — Az éjszakafrikai statusok tengeri ereje, az europai hajósseregekhez képest, elejétől fogva csekély volt. — Barbariára nézve l. Blaquieret „*Letters from the Mediterranean containing a civil and political account of Sicily, Tripoli, Tunis and Malta.*“ (London 1813); Tully Richard brit consulnak: „*Narrative of a ten years residence at Tripoli; an account of the domestic manners of the Moors, Arabs and Turks*“ nevü leirását (London 1816); Keatingnek „*Travels in Europa and Africa, with a particular account of Marocco*“-ját (Lond. 1816) és Macgillnek „*Account of Tunis*“ át (Glasgow 1811); végre magyarul Lassu Algirját (1830) és a' barbariai statusok leirását az 1830-diki Tud. gyüjt. XI. 's XII. köt. *L—ó.*

Barbiano (Jakab János, Belgiojosoi gróf), olasz ember, kassai hadnagy Rudolf római-német császár és magyar király alatt. Bocskai István (l. e.) támadásának eredetét ő reá viszi Betlen Farkas (l. e.), azt adván értésül, hogy azon okból, mivel Bocskai 20,000 forint kölcsönözését, melly iránt Barbianótól megkerestetett, tőle megtagadta, bosszut forralt ez ellene, és rágalmazása által reábirta a' császárt, hogy megegyeznék Bocskainak fegyverrel való üldöztetésében, úgy hogy ez kénytelenittetnék személyének és birtokának védelmére fegyvert fogni Barbiano megtamadása ellen. Hogy maga Bocskai ugyan azon vélekedésben vala Barbiano felől, mutatják azok a' versek, a' mellyeket ősi lakó házában kőbe vésetett, 's a' mellyeket Kazi Ferentz ekképen hoz fel:

Doctus ad has artes in me confingere crimen
Infelix Italus non dubitavit homo.
Et genitorem et me semper fidum Austria sensit,
Et superi testes integritatis erunt.
Aulam ad Caesaream atque ad totum provoco mundum,
Immeritum injustas hinc retulisse vices.

(Vö.) Bogáti Menyhért). *Fábri Pál.*

Barbier (Antal Sándor), bibliograph (könyvtörténetiró) szül. 1765, Coulommiersb. Francziaországban. A' revolutio kitörésekor plebános volt. 1794 Parisba ment, holott tagja lőn azon biztosságnak, mellyre az eltörlött klastromokban találtató tudományosság- és mivészetbeli tárgyak

egybegyüjtése volt bizva. Ez utat nyita neki 1798 az alkotott „*Bibliothèque du conseil d' état*“ felvigyázója hivatalára; 's minekutána a' könyvtár 1807 Fontainebleauba vitetett, Napoleon őt saját könyvtárnokjának nevezé. A' király visszatérvén privát könyvtárát adá felügyelése alá. Megholt 1825. Az igen derék „*Catalogue de la bibliothèque du conseil d' état*“ (Paris. 1801—3 2 köt. fol.) tőle már igen ritka. Ugyan az ő „*Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*“-je (Paris 1806—9. 4. köt. 1824. 3-d. kiad.) mind elrendelése és pontossága, mind pedig józan rövidsége, e' mellett legalább a' franczia literaturát tekintve teljes voltára nézve egy a' legjobb munkák közül ezen ágában a' bibliographiának. Silányabb az „*Examen critique et complément des dictionnaires historiques.*“ (1-ső rész Parisb. 1820.)

Barbié du Bocage (I. D.), a' külső dolgokra ügyelő ministerium földirója, 's tagja a' feliratok academiájának (1806 olta), Parisban szül. 1760-ban, részesüle d' Anville oktatásában, 's 1785-ben segédképen lépék munkásságba a' franczia kir. könyvtár pénzemlék-gyüjteményénél. Midőn 1793-ban a' könyvtár minden tisztviselőjinek elfogatása elvégeztetett, kiesék csekély hivatalából. 1797-ben a' belső ministerium földirójává lőn, 1803 pedig a' külső ügyek osztályáé. 1809-ben professorrá, 's 1815-ben dékánnyá tétetek a' parisi academiában a' tudományok osztályánál. Choiseul-Gouffier „Görögországi festékeny utazásához“ ő készité a' planumokat és földképeket, 's 1789-ben a' földképkönyvet Barthelémy „*Anacharsis*“-ához, 1805-ben egy emlékirást és földképet készite a' 10,000 Görög hátrálásáról. Sainte-Croix H. val együtt öszvegyüjté a' fekete és Caspium tengerek közti hegyek történet- és földirási nevezetességeit, 's számos egyéb földirási irományokat és földképeket. Többek közt földképkönyvet ada ki 1816-ban 54 levelen, a' régibb történetirás tanulása könnyebbitése végett. Megholt Dec. 28. 1825.

Barcarolles, sajkás dalok. Barcarolo olaszul annyi mint sajkás, hajós, barcarolles tehát ezek dalai. Efféléket leginkább a' velenczei sajkások (*gondolieri*) dallanak eveztekben. Melodiájok igen kellemes. Vagy a' sajkások közül költ egyet egyet illyent valamellyik leleményesb, vagy köznépibb olasz költő versét kapják fel. Leginkább pedig Tasso megszabaditott Jerusalemének szebb szebb helye zeng igy az olasz sajkás ajakán, midőn tiszta nyári éjjelen a' csudálatos Velencze csatornautszájin egyike a' másika sajkájához evezdegél. Némellyik majd egészen is tudja betéve Tassót, mert ezt ugy mondogatja el az olasz nép, mint hajdan a' görög Homerusát. Nem éré más nemzet hősi költőjét sehol illy szerencse. Igy tetszeni főbbnek és köznek! igaz természeti ajandék, 's nem alacsony a' köznép közé is igy áltömledhetés. *Döbrentei Gábor.*

Barcelona, egy Spanyolországnak legnagyobb városai közül, a' cataloniai provinciában, szépen 's félhold formára épült a' földközi tenger mellett, a' kel. hosz. 2° 9′ 57″ és az éjsz. szél. 41° 21′ 44″ alatt 's már a' középidőben főhelye volt az emlitett tengeren való kereskedésnek. A' város jól meg van erősitve 's kel. oldalán egy erős vára van, melly 1715 épittetett 's a' tenger mellett fekvő San-Carlos sánczával titkos öszveköttetésben van. A' város nyug. oldalán, a' Montjouy hegyén egy erősség áll a' kikötő védelmezésére. Alsó 's felső városra osztatik 's hozzá számlálván a' vele határos Barcelonetta városát (10,000 lakosaival, kik többnyire hajóépitők, hajóslegények és katonák), 360 utszája, 10,260 ház. 's 14,0000 lak. van, 30 calicosajtók, 150 pamutmanufacturák és sok selyemszövők vannak benne; ezeken kivül sok vásznat, csipkét, különbféle rojtokat, pántlikát, kalapokat, harisnyákat, szappant, aczél 's rézmiveket, kivaltképen a' spanyol seregnek (ezelőtt Nápoly és az amerikai coloniák számára is) igen jó puskákat, pistolyokat és kardokat is készitenek a' lakosok. Kikötője tágas, hanem nehéz belé menni 's a' hadi hajókra nézve nem elég mély; egy nagy töltés által védelmeztetik, melly töltésnek végén egy világító torony 's bástyagát van.

A' belőle kivitetni szokott portékák, a' manufacturák mivein kivül, bor és pálinka; bevitetnek ellenben franczia- és olaszországi fabrikai mivek; gabona, riskása; a' keleti tengerről épitésre való fa; Barbariából sárga viasz, svéd vas, styriai aczél, rigai és petersburgi kender, vászon, veres réz és vas drót Németországból. Nevezetes ezen bevitetni szokott portékákon kivül a' tőkehal, mellyet az Angolok visznek Barcelonába Newfoundlandból. A' be- és kivivő kereskedésnek, mellyel 1500 hajó foglalatoskodik (ezek közt 120 magáé Barcelonáé), egész értéke többre tétetik 10 mil. tallérnál. A' város 82 templomot, 27 szerzetes- és 18 apáczaklastromot, egy universitast, több közönséges könyvtárakat, egy közönséges természeti mivek gyüjteményét, egy szabad rajzoló oskolát, hadi földmérő és pattantyusoskolát, egy szép tudományok academiáját, egy nagy betegek házát, mellyben 30,000 betegnek van helye, egy nagy fegyvertárt, ágyuöntő műhelyet, hajóépitő intézetet 'sat. foglal magában. Egy püspöknek, a' ki a' tarragoniai érsek megyéjéhez tartozik, egy főkapitánynak 's főtörvényszéknek helye. Az eretneknyomozó törvényszék eltöröltetett. — A' 12 századig Barcelona tulajdon grófjaitól függött, hanem V. Raimundnak II. Ramirus aragoniai király leányával lett házassága által Aragoniához kapcsoltatott. 1640-ben egész Cataloniával együtt kihuzta magát a' spanyol felsőség alól 's a' Francziához állott; hanem 1652 ismét visszatért a' spanyol korona alá. 1692 a' Franczia által elfoglaltatott; de a' ryswycki békeségben ismét visszaadatott a' Spanyoloknak. A' spanyol örökség felett támadt haborukor Barcelona Károly, austriai főherczeg, pártjára állván, V. Filep seregétől, a' berwicki herczeg vezérlése alatt, ostrom alá vétetett 1714 's kemény ellenállás után elfoglaltatott. Hogy a' lakosok zabolán tartathassanak, a' város kel. oldalán egy erős vár épittetett, mellyről már fenebb volt szó. Febr. 16. 1809 Barcelona a' Duhesme vezér alatt lévő Franczia'któl reárohanás által megvétetett, 's ezeknek birtokában is maradt 1814-ig, midőn a' franczia seregek Cataloniából Franczia-ország oltalmazására visszahuzattak. 1821 a' sárga hideg nagy pusztitást tett benne. 1827 gróf d' Espanna főkapitány, az Agraviadosok (l. SPANYOLORSZÁG) elnyomása után, öldöklő kegyetlenséggel uralkodott rajta.

BARCSAI (Ákos, Achatius), Erdély fejedelme 1658—1661. Midőn a' II RÁKOCZI GYÖRGY ellen (l. e.) küldött Tatárok kegyetlenül dulnák Erdélyt, követséget küldöttek a' rendek Jenőbe a' nagyvezérnek, Kiuperli Mechmetnek, megkérlelésére. Megtetszett a' nagyvezérnek a' követség feje Barcsai Ákos, a' ki olly válasszal bocsátiatott vissza, hogy a' fényes kapu hadjai kitakarodnak Erdélyből, ha a' rendek Barcsait esmerik fejedelmeknek, hadi költség fejében ez egyszer 500,000 tallért, adó fejében pedig esztendőnként 40,000 aranyat küldenek Istambulba. Kénytelenek valának a' rendek ezekre reáállani; és Barcsai Ákos 1668-ban Segesváratt a' fejedelemségbe beállittatott; a' temesvári basa pedig parancsolatot vett a' nagyvezértől, hogy őt egész erejével óltalmazza Rákóczi ellen. Ez mindazáltal a' török hadak eltávozása után 1659-ben betört Erdélybe, és Barcsait Szebenbe szoritotta. Amhat basa a' dologról tudósittatván, kiindult Temesvárról, és elébb Bihar vármegyét pusztitván, bement Erdélybe, 's Rákóczival, a' ki közelitésének hirére Szeben megszálását félbe szakasztotta volt, Gyalu váránál találkozván öszve, megverte azt Jun. 2. 1660. Barcsai, a' megszálás alól felszabadulván, a' basával együtt utána indult Magyarországra Rákoczinak, de a' ki már akkor sebe miatt Nagy-Váradon kimult vala. (L. RÁKÓCZI GYÖRGY, II). Azalatt a' nagyvezér, Amhat basának tettéről tudosittatva nem lévén és késedelmesnek tartván azt parancsolatja teljesitésében, letette őt, és helyébe Alit nevezte temesvári basává. Mihelyt ez Amhattól általvette a' vezéri hatalmat, hozzá ment Barcsai, hogy kegyelmébe ajánlja magát; de hidegen fogadtatott és kénytelenittetett őrizet alatt követni Ali basát, a' ki Nagy-Várad alá ve-

zette hadjait, azt Aug. 28. 1660 megvette, 's már most Barcsait szabadon bocsátván, vissza tért Temesvárra. Azalatt Kemény János (l. Rákóczi György, II.) a' tatár rabságból rokonjai által kiváltva, aranyosmegyesi jószágában tartózkodék Szatmár vármegyében, és feleségül vette volt Veselényi Ferencz nádorispány hugát. Ez a' Rákóczi párttól ösztönöztetvén, sógorától pedig császári segitséggel biztattatván, a' Törökök eltávozása után beütött Erdélybe; Barcsai Gáspárt, a' fejedelem öccsét megverte; magát a' fejedelmet arra birta, hogy lemondana. A' szász-régeni gyülésen tehát 1661 elején Kemény János esmertetett Erdély fejedelmének, a' ki Barcsai iránt gyanuséggal teljes lévén, azt annak tulajdon várában, Görgényben, zárva tartá. Midőn pedig Ali basa, a' kedve ellen történt változást megtudván, mind a' budai basát beküldötte volna Erdélybe Kemény ellen, mind maga kiindult volna Temesvárról; 's ezen okból tanácsosnak tartaná Kemény János Magyarországra való távozását: Barcsait megkötözve szekerre tétette, 's maga után vitette; Répa nevü helységnél pedig az utfélről némelly fegyveres emberek a' szekerre ütöttek, Barcsait onnan lerántották, és méltatlan módon megölték Julinsban 1661; holt testét pedig a' szomszéd árokba vettették, a' mellyet azután a' répai parasztok ástak el. Barcsai Ákos szelid ember vala; a' fejedelemséget csak kénytelenségből vállalta volt fel; a' váradi biblia kinyomtattatását ő hajtotta végre; Bonfiniusból a' nevezetesebb dolgokat magyarul kivonta, 's ezen munkáját közre szándékozék bocsátani. *Fábri Pál.*

Barcsai (Abrahám), Barcsai Ákos, erdélyi fejedelem, ivadéka, Piskiben, Hunyad vgyében, hol apja főbiróságot viselt, Febr. 2. 1742 szül., 16-dik esztendős koráig az enyedi ref. collegiumban tanult, és midőn egy hét alatt szülejit elvesztené, 1762 az akkor Bécsben felállott nemzeti testőrző sereg közé vétetett fel, hol Bessenyei és Báróczi (l. e.) gyönyörü példája által buzdittatván, közöttök könnyedleg fakadoztak hazafiui versei. 5 esztendő mulva kapitány lett Leopold herczeg dragonyosai között, és 1778 a' slésiai táborba szálta előtt gr. Betlen Susannával kelt egybe; 1779 a' rom. cath. hitre tért. József alatt a' szabácsi, dubiczai és belgradi ütközetekben jelen volt. 1787 a' kir. testőrzőknél ezredességre emeltetett. Mint költő Bessenyeinek társaságában lépett fel elsőben. Versei könnyü folyamatja 's bölcs tartalma tetszett. Többnyire epistolákból állanak. 1789 Révai öszvegyüjtögette azokat, és báró Orczy Lőrincz munkájival együtt Posonyban kiadta. (L. „Két nagys. elmének költeményes szülemények.“ A' 61. lap. kezdve a' 148-ig Barcsaiéi állanak.) Ezen két jó barát irásiban szembetünő a' hasonlatosság. Valamint egy szív 's lélek volt Barcsai Orczival, szinte a' gondolkodásban sem tudtak különbözni. Társalkodására nézve is kedves volt Barcsai mind Bécsben, mind másutt; a' legjelesebb férjfiak bizodalmát nyerte meg, Józsefnek 's Leopoldnak pedig különös kegyelmét tapasztalá. 1794 nyugodalomra lépvén, jószágaira vette magát, hol Maros-Solymoson, hol Csórán lakott, melly helységben a' lázadó Oláhok 1784 az ő épületeit sem kiméltek meg. 1806 Mart. 6. reggelén szélütésben halva találtatván, igen nagy becsben tartott almafája alá, mellynek képét pecsétgyürüjében ezen felirással: „Árnyékban zöldül“ viselte, temettetett el. Gróf Haller Gábor franczia magasztaló beszédet irt emlékezetére, mellyet Kazinczy magyarra fordított. Néhány még kéziratban maradt versét Döbrentei adta ki. L. bővebben Döbrentei az Erdélyi Museumb. I. füzet. *Szeder Fábián.*

Barcza, Barczaság, l. brassó vidéke

Barczafalvi Szabó (Dávid), l. Szabó (Dávid, Barczafalvi)

Bard, Bardok. A' Celták v. Gaëlek költőjinek neve, az ők nyelvén, ezen szavoktól *bar*, melly hangot, éneket teszen. Bard v. bardus tehát annyi mint énekes v. dalnok, hangoztató, mert költeményeiket hárfa mellett énekelgeték. A' mai mivelt nép játékszinben, tánczpalotában 's annyi sokféle mulatsággal tölti hosszas téli estéjét, el van fog-

lalva dolgaival, a' még csak földmivelő 's hadakozó Celta, mikor öszveüle társaságba, minden mulatozása bardja hallgatasa volt, ki neki mint költője a' természet egyszerü érzésein dallott. — Trombita, sip és dob 's annyi más muzsikaszer buzditja ma a' hadi sereget, a' celta hőst bardjának csatadala, mellyet az öszvecsoportozott bajnokcsapatok között elzenge; czim és kereszt 's egyéb hiuság csiklandója heviti a' mai katonát vitézi tettre, a' celta vivó azért küzde dicsően, hogy nemzetének bardja lássa vitézségét 's majd meglelkesitve adja elő azt szivrehato festéssel, mellyet a' tusában jelenvoltak leendő mulatságos köreikben hallgassanak, melly unokáknak unokájira általszállitsa öröklendő hirét. Ezen okból sérthetetlen volt a' Celtánál bardja személye, 's minél hiresebbé tudá magát tenni vitéz hazájafijai leirásával, annál nagyobb tiszteletben. A' bard vala követ egyik néptől a' másikhoz, senki nem bántá utjában, a' bard közébe álla a' vivóknak 's leereszték villogott fegyvereket. Ők mendegeltek a' sereg előtt 's buzditák az elhunyt vagy még élő hősök tetteinek eldallásával győzelemre, ott állhattak a' verekedők sorában, az ellenfél is tiszteletben tartá őket, mellynek hasonlólag voltak illyenei, mint a' skandinaviai népeknek az ő ugy nevezett skaldjaik (l. Skaldok), mert nézniek kelle, mellyik vi magának hárfára érdemes hirt. Legfellengőbb érzetü volt ezen bardok között Ossian (l. Ossian) Skóczia éjszaki csucsán, hova a' celta nép, a' Rhone és Garonne mellől, hol Julius Caesar idejében lakott 's Romában Gallus név alatt volt esmeretes, elébb Anglián, azután Irlandián is keresztül ellenségei elől hátra vonulni kénytelen lett 's azon földet ott és a' szigeteken, melly elébb Caledonia nevet viselt, lakóji kiüzésével elfoglalta, a' honnan Ossian caledoniai bardnak is mondatik. A celta népnek keresztény vallásra tértével megszüntek a' bardok, mivel akkor a' druidák is, kik papjai voltak, elváltozának, a' bard pedig a' druida felekezethez tartozott. Igy tünének el lassanként dalaik, mellyeket a' háznép elébb szájról szájra adogata, Ossinéit kivévén, ki ugy csillagzott elő a' vad hajdanban honja ködös szirtjei között, mint Homerus a' szép égalju Hellenben, 's Caledonia bardját megmenti az általa nyomonként kimelegitett természeti érzés a' haláltól, melly lelket rázó költőt nem bánt. Ó róla kezdi ujabb időkben minden nemzet a' maga régi költőjét bardnak nevezni. *Döőrentei Gábor.*

Bardesanes, syriai gnosticus, a' 2-dik száznak 2-dik felében, kedvencze Abgár Bar Maanu királynak Edessában, gnosisának sajátsága által nevezetes, melly nem dualisticus vala, hanem csak ugy tekinté a' gonoszt a' világban, mint a' materiának mulólag való reactióját. Minden életet hím és nöstény Aeonok lefelé menő nemzéseiből vagy emanatióji ból magyarázott ő; az Istenből, a' minden substantiák kinyomozhatatlan okfőjéből, és annak nőjéből jött ki a' Krisztus, az Élőnek fija, és egy nöstény Szent Lélek, ezekből ismét a' négy elem szellemei vagy képző erői, ugy hogy ebből a' szent Nyolcz szám vagy is az isteni telj állott elő, mellynek látható hasonképeit ő a' napban, holdban és a' csillagokban találá fel, azért is minden természeti változásokat 's az emberi sorsnak minden viszontagságait ezeknek tulajdonitá. Az Élőnek fijától megterhesittetett Szent Lélek vala neki a' világnak teremtője; az emberi lélek, eredetiképen Aeon természetü, csak pártossága büntetéséül rekesztetett az anyagtestbe, mindazáltal a' csillagzatok fatalis kormányának nincs alá vettetve. Jézust, a' lelkek megváltására kineveztetett Aeont, csak tündér embernek 's az ő halálát tündér halálnak tartá, tudományát pedig arra szolgáló bizonyos eszköznek, hogy a' lelkeket az ők mennyei hazájába való vágyakozással betöltse és Istenhez visszavezérlje, minek mindjárt a' földi test hálála 's feltámadása után meg kellene esnie. B. ezen tudományt syriai hymnusok által terjeszté el, és e' nyelvben ő a' legelső hymnusköltő. Fija, Harmonius, Athenében tanult és hasonlóul hymnusok által igyekezék

az ő tudományának javalást szerezni. Mindazáltal Bardesanes követői soha sem szakadtak el forma szerént az igazhitü keresztény anyaszentegyháztól. Fenmaradtak épen az 5-dik százig. Valentinus mint gnosticus legközelebb járt Bardesaneshez, a' nélkül hogy az ő követője lett volna. Bardesanesnek astronomiai és ethnographiai esmereteit meg lehet látni az ő Sorsról irt munkájának egy Eusebiusnál „*Praepar. evangel.*“ L. VI. c. 10) görög nyelven fenmaradott töredékéből. Mint ember feddhetetlenül élt. Syriai hymnusainak töredékeit, mellyek gazdag 's tüzes phantasiára mutatnak, találhatni Ephraim syriai ecclesiai atyának ezek ellen intézett hymnusaiban. *A. B. S.*

Bardiet (másképen Bardit). Ezen nevezet Tacitusnak (*Germ.* 7) egy kétes mondásán epül. Még Heyne sem bátorkodott elhatározni, valljon *barditus* vagy *barritus* vagy *baritus* szónak kelljen olvasni. Adelung (*Aeltest. Geschicht. der Deutschen etc. Leipzig* 1806. a' 387 lap) a' *baritus* szót véli leghelyesebbnek, általa a' Németek hadi kiáltását, csatalármáját érti, és tagadja, hogy nálok a' bardus nevezet szokásban lett volna. Mások, kik *barditus*-nak olvassák, ezt a' bardusok csatadalának tartják 's azért a' Németeknek is bardusokat tulajdonitanak, holott ez azon mondáshól még ezen olvasás mellett sem következik. A' Németek régi énekeiről, mellyekben hőseiknek eredetét és hős tetteit éneklék, Tacitus máshol is (cap. 2 és 3) emlékezik, a' nélkül hogy ezek dalosait bardusoknak nevezné. A' Klopstock először használta *bardiet* szó, mint költemény felekezete, a' bardusoknak vagy a' nemzeti előidő legrégibb dalosainak szellemében irt, kivált istenes és hadi éneket jelent, vagy csatadalt az előidő vad, erős hangjában főkép a' német eredetü népeknél, mellyektől a' hangjára és erkölcseire nézve miveltebb mai csatadalnak igen kell különböznie. A' költők, kik a' Klopstock idézte bardietot szinte az untatásig hangoztatták, többnyire a' Macpherson épen akkor feltámasztotta Ossiannak érzékenykedő gyengédségét utánzák, vagy dalaik mivésztelen orditássá fajultak, mellyekből Hölty és barátjai parodiák által tréfát üztek. Azonban az ujabb költés ezen fattyu hajtásával nem kell öszvezavarni Klopstocknak és barátjainak — jóllehet részinyire nem sikerült—igyekezetét. Klopstock a' bardietot dramai, Denis és Gerstenberg lantos, Kretschmann elbeszélő formában adták. Az utolsó törvényt is szabott a' bardietnek, mellyben a' bardusok dalát nagyon idealisálja 's az ujabb utánzó bardietre olly tárgyakat határoz, mellyek annak historiai charecterét szükségképen elrontják. *B. L.*

Barezzi (Stefano), milanoi képiró, azon találmányról lett esmeretessé, melly szerént régi frescoképeket vehetni le a' falakról, midőn egy darab, bizonyos enyüvel bekent vászon tétetik azokra, 's ez által leválasztván a' festéket, egy arra elkészitett fatáblára álthozatnak, mellyen, elvétetvén a' vászon, tökéletesen megmaradnak a' szinek. A' Brera palotában látni egy festést Aurelio Luinótól, mellyet Barezzi illy módon vitt által fatáblára. Sz. Vincze kinzatását ábrázolja. *I.*

Baring (Sándor), londoni bankos, parlamenti tag, a' keletindiai kereskedő társaságnak és angol banknak igazgatóji közül egy, a' meg holt Baring Ferencz, kereskedő és baronet, masodik fija, a' ki lelkére, esmereteire, munkásságára és szerencsés kereskedésére nézve minden testvérei között leginkább hasonlit atyjához. A' régi Baring ház szélesen kiterjedő kereskedésbeli és váltó foglalatosságait ő tartja válain, mert jóllehet egy testvére részt veszen is azokban, mindazáltal csak aluvó kereskedő társ ez, a' mint az Angolok az illyen társakat nevezni szokták. A' kereskedést tárgyazó dolgokra nézve az alsó parlamentben senki sem mulja most őt felül a' mély belátásban; a' honnan, mihelyt feláll, hogy beszéljen, mind a' két felőlről igen nagy figyelemmel hallgattatik beszédje. Ha beszél, a' kérdésben forgó dologba azonnal belé vág, a' főponttól el nem távozik, kerüli a' kikeresett szókkal való beszédet és győz. A' Wighpárton van, mint atyja 's egész familiája, de a' mindent

megnjitani kivánóknak (radical reformator)'s ezek zendülésre czélozó feltételeinek ellensége. Ennél fogva többször kötötte lelkére a' nép képviselőjinek, hogy az egyezésről vagy nem fizethetésről szót se tegyenek, mivel, mihelyt észre veszik a' status hitelezői, hogy az egész adósságnak csak bizonyos részét kapják vissza, azonnal az amerikai vagy franczia bankótárakba fognak a' tőkepénzek általtétetni az angolokból. Az egész pallérozott világ kereskedői előtt esmeretes háza még a' nem kereskedő közönségtől is tekintetet nyert, midőn a' Franczia-országnak kölcsön adandó nagy summa pénznek kiállitását magára vállalta 's e' dologban 1818 a' fejedelmek aacheni gyülésében megjelent. Ezen kölcsönözésnek, mint a' franczia ujságlevelekből tudva van, igen hasznos feltételei voltak, mellyek az ő házát a' legnevezetesebb europai házak közül eggyétették. Irói nagy tehetségére nézve megérdemli a' második Necker nevet és a' status gazdálkodásáról iró legjelesebb férfiak közül egy Baring, a' mint ezt az ő „*Inquiry into the causes and consequences of the orders in council*" (London 1818) czimü munkája megbizonyitja. Ő 's öccse, Henrik, két testvért vettek feleségül, u. m. az éjszakamerikai Bingham örököseit, kik közül mindenik 100,000 font sterl. kapott menyasszonyi ajándékul 's örökségül. Gyermekei vannak, és sorsához illő módon él. — Atyja, néhai Baring Ferencz, régi familiából vette származását Devonshireben 's a' nagykereskedő névre a' szó tökéletes értelmében érdemes. Atyja, a' ki Virginia felé kereskedett, egy egyenes, természetes, csupán foglalatosságaira ügyelő és mindent, a' mi őt attól elvonhatta volna, gondosan kerülő férfiu, Ferencz fiját, mivel ezt az övéhez hasonló lélek lelkesitette, számos gyermekei közt legjobban szerette. Ferencz Coleman nevü tanitójától, egy mathematicai munkájáról esmeretes irótól, az algebrában nagy előmenetelt vett, a' honnan kevesen találtattak, kik a' csupa fővel való számolásban 's egyszerre szükséges felvetésekben hozzá hasonlók voltak volna. Ámbár igen siket volt, eszközök által még is annyira segitett magán, hogy mind a' parlament, mind a' keletindiai kereskedést tárgyazó tanácskozásokban részt vehetett. Ha a' parlamentben beszélt, senki sem szakasztotta beszédjét félbe, és Pitt egy kereskedést illető egyezést sem kötött a' nélkül, hogy Baring Ferencztől tanácsot ne kért volna, ki az egész országban legelső tőkepénzesnek tartatott. A' királytól 1793 baroneti rangra emeltetett. Legtöbb befolyása volt a' közönséges dolgokba, mikor a' kel. indiai kereskedő társaság főigazgatói hivatalát viselte, mellynek jusait rettenthetetlenül védelmezvén, igen hasznos szolgálatokat tett. Midőn a' társaság szabadságlevelének ideje eltölt 's kérdés tétetett, ha meg kell e az emlitett társaság egyedülkereskedését (monopolium) ujitani? a' britanniai kereskedők mindnyájan annak eltöröltetését sürgették; hanem Baring Ferencz a' gyülés előtt olly fontos okokkal mutogatta meg ezen vakmerő lépés igazságtalan és háladatlan voltát, hogy a' tagok nagyobb számát megnyervén, a' szabadságlevél megujittatott. Midőn 1810-ben 74 eszt. korában megholt, közönségesen az állittatott, hogy esmereteire, talentumára, nagy hirére 's nevére és vagyonjára nézve ő volt Europában a' legelső kereskedő. Halálakor tudódott ki, hogy a' status által legközelebb kölcsön felvett pénzben neki a' maga személyére 2 millio omniumja volt. Három fija vitte akkor a' ház foglalatosságait. Ketten, u. m. Henrik és William, nagy gazdagsággal tértek vissza a' cantoni sáfárságból. Öt leánya igen szép vagyont vitt férjéhez. Ezen felül fekvő jószágban fél millio font sterl. érőt hagyott örököseire. Fijairól annyi esmeretes: a' legidősebb, Baring Tamás, a' kire szállott, mint legidősebbre, örökség szerént a' baronet név 's a' vagyon nagyobb része, olly gyönyörüséget talál a' mivekben, hogy herczegi birtokának nagy részét festések, rézmetszések, metszett kövek 'sat. szerzésére forditja, melly gyüjtemény a' legjobbak közé tartozik Angliában. A' harmadik, Henrik, a' parlament tagja. Jelen volt a' lord Macartney, Chinába küldetett angol követ, uti társai közt 's az-

után a' kel. indiai kereskedő társaság cantoni sáfárságában kapott hivatalt. A' negyedik, William, hasonlóképen a' cantoni sáfárságban viselt hivatalt, a' honnan nagy gazdagsággal tért vissza. 1820 a' dorsetshirei partokon fekvő mezei jószágánál egy ladikban mulatságul evezvén, a' ladik felfordult, 's feleségének szeme láttára vizbe fult. Az ötödik, György, is Chinába küldetett, hanem a' kereskedésről lemondott 's pappá lett az angol egyházban, mellyet elhagyván, egy keves esztendők olta fenálló vallásbeli felekezethez (mellyhez tartozott sógora Kamp, brigthoni predikátor is) ment által 's Exeterben tulajdon költségein templomot épittetett, mellyben maga predikál. Baring Ferencz második leányának férje Labouchére, a' Hope háznak kereskedő társa, Amsterdambau. A' harmadikat Kamp, az uj vallásbeli felekezet predikátora, vette feleségül. Az egész familia igen jó egyetértésben él.

Bariton (bardon, viola di bardone), huros muzsikaszerszám, hasonlit az ugy nevezett viola di gamba hegedühöz; felül van hét bél-, nyaka alatt pedig több dróthurja, amazokat vonóval játszák, ezeket pedig hüvelykkel pengetik. Feltaláltatott 1700 eszt. tájban, 's később ugyan Lidl Antal, ki az alsó hurokat 27-re szaporitotta, 's azután Francz Károly Bécsben nevezetes javitásokat tettek rajta, de mind a' mellett igen ritkán használtatik. — Az éneki muzsikában bariton-nak (*baritono, basse taille*) hiják azon férjfihangot, melly a' tenor és bassus közt jár és sem annak magasságára nem emelkedik, sem ennek tökéletes mélységéré nem ereszkedik. *J.*

Bárka, l. Noe bárkája.

Barka, puszta 's a' mivelésre keves helyen alkalmatos tartomány, Afrikának éjszaki partjain Tripolis és Egyiptom közt (4150 nsz. mf 300,000 lakos). Mészköves földjét repülő homok fedi. Nyug. 's délen fekvő Harutst nevü hegye hihetőképen vulkáneredetü. A' tenger partján fekvő része török tartomány, mellyet egy Barka városában lakó helytartó (sand sak) igazgat. Itt fekszik görög omladékaival Tolometa (Ptolemais) Cyrenének (l. e.) maradványa, most Grennének neveztetik. A' dernei hegymellék hasonló nemü fővárossal egy bey alatt van, a' kit a' tripolisi bey nevez ki ezen hivatalra. A' d.-bingazii (hajdan Berenice) bey is, a' sydrai öbölnél lévő kikötőkkel együtt, valamint az augilai kereskedő köztársaság is, melly a' tartomány belső részében esik, a' tripolisi bey igazgatása alatt van. A' pusztában, a' Nilustól nyugotra 4 napi járó földnyire, némelly lakosokkal teljes homok szigetek is találtatnak. Illyen a' siwaihy köztársaságnak, melly a' porta védelme alatt van 's az egyiptomi basának adózik, vizzelgazdag része. Siwah (l. e.) (a' hajdani Ammonium) fővárosának 6000 lak. van, kik egyiptomi szilvával kereskedést üznek. Mart. 1820 Frediani meglátogatta Jupiter Ammon hajdani jövendőmondó templomát, mellynek, a' mint állitá, omladékait feltalálta; hanem Gau épitőmester és Drovetti, egyiptomi franczia consul, állitásának ellene mondottak 's felfedezéseit megczáfolták. Helyesebbek Minutoli (l. e) vezér tudósitásai. A' lakosok nagyobb részént arab eredetüek, Mohammedanusok és utonálló rablók. *L—ú.*

Barker (Edmund Henrik), a' legjelesb még élő angol nyelvtudósok egyike, szül. Dec. 22. 1788 Hollymb. Yorskireb., hol atyja predikátor volt. Első oktatást Londonban és Louthban privát intézetekben veve; de legnagyobb behatással volt tudományos irányzatjára Jackson, a' beverleyi városi oskolában főtanitó. Ez által a' régiek tanulásába vezettetvén, olly tüzzel fogott ezekhez, hogy felettek ifjui kora mulatozásait feledé. A' cambridgei universitas, holott az ugy nevezett Háromság colleggiumába lépett, kevesbbé vonzá magához, minthogy a' mennyiségtudományok, mellyeket itt főképen hallania kelle, neki szárazoknak tetszének. B. tehát saját utján maradt, 's a' Görögökkel éle napot és éjet. 1809 az az öröme lőn, hogy Browne arany jutalompénzét egy görög és egy latán epigrammája megnyeré. Kiadá Cicero könyvét „*De senectute* és *De amicitia*“ 's Tacitus „Germanica“ és „Agricola“ját,

mellyek ismételt lenyomásokban jelentek meg. Ada egy kötet „*Classical Recreations*"-t, több munkát a' „*Classical journal*"-, és „*Retrospective reviewben*"-, 's vizsgálatokat a' „*british critic*" nevü folyó irásban. De legnagyobb hirt szerzett nevének a' „*Henrici Stephani thesaurus Gr. L.*" ujabb kiadásán való részvétele, mellyre őt a' szorgalmát és széles esmereteit becsülő Valpy birá. E' munka közelebb esmeretségbe hozá *Parr-rel*, a' nagynevü hattoni nyelvtudóssal, kinek tanácsát, tudományát 's előkészületeit használta is. Az irigység hevesen megtámadta B. ebbeli igyekezetét; jóllehet a' dologhoz értők méltán tettek kifogást a' munka rend szerében 's a' planum igen messze vitt kiterjesztésében. B. külön irományban védé magát, hogy Valpy is saját dolgozásának akádéktalan menetelt szerezzen. Érdemeit a' legjelesb német nyelvtudósok, mint Schäfer, Hermann, Wolf és Sturz nyiltan megesmerék. Becses munkaja még B-nek az 1820 Lipcséb. Fleischernél Schäfer felügyelése alatt kiadott Arcadiusa „*De accentibus*" egy „*Epistola criticával*" Boissonadehoz. 1814 olta B. Thetfordban lakik Norfolk megyéb. vagyonja 's tudományos keresete által kedvelt studiumának 's háza népének kényére élhetvén. Charactere a' régi Angolé: nemes, egyenes, rettenni nem tudó 's állhatatosan a' czélt üző, mellyet magának kiszegzett.

Barkóczy (Ferencz, gróf Szalai), érsek és Magyarország primása, az anyaszentegyház- és haza szolgálatjában szerzett érdemei halhatatlanná tették emlékezetét. Szül. Csicsván Zemplén vármegyében 1710. Atyja hasonlókép Ferencz, Ungh várm. főispánya volt. Már gyermekkorában kezdének Barkóczynk jeles képességei tündökleni. Az egyháziak iránt különös hajlandósággal viseltték 's dicséretesen elvégezvén Kassán, hova 7 eszt. korában ment vala, a' hat oskolát, beiratta magát az egri nevendék papok sorába és a' nagy szombati academiába költözött philosophiát tanulni, hol annyira kitüntette szorgalmát, hogy VI. Károly császár apátkeresztttel ajándékozta meg a' jeles ifjut. A' theologiát Rómában hallgatta négy évig, 's visszatérvén hazájába, 1734 egri plebanossá, nem sokára egri kanonokká 's az unghvári megye főesperestjévé neveztetett ki. VI. Károly érdemeinek megjutalmazásául 1740 Barkóczyt az esztergami káptalanba tette által és szepesi prépostságra emelte. Midőn pedig a' püspöki méltóság viselhetésére meghatározott éveket elérte, őt ajánlotta az apost. szent szék tenegrai püspöknek 's csak ugyan ki is neveztetett és felszenteltetett Egerben, kevessel M. Thersiának thronusra lépte előtt, kinek koronáztatása alkalmával a' szertartás alatt Barkóczy vala segédje a' primásnak. M. Theresia, ki nagy kegyességgel viselteték iránta, 1743 a' hétszemélyi tábla birájává 's bels. titk. tanácsnokká tette 's a' következett évben az egri püspökséget bizta reá. Ezen fényes méltóság 19 eszt-ig viselte alatt mindenkor buzgón dolgozott az anyaszentegyház és a' hon javának előmozditásán. Ő fundálta az egri liceumot, ő hozta be a' törvénytanitó székét. Heves vármegye boldogságát minden kitelhető módon segitette 's M. Theresia thronusának fentartására a' veszélyes porosz háboru korában foganatos rendeléseket tett. 1752 és 1756 kieszközlötte hazánk és Lengyelország közt ama' fontos egyezséget, mellynél fogva a' 13 szepesi város (l. Szepesi koronavárosok) ismét Magyarországhoz kapcsoltatott; 'ez alkalommal a' Lengyelek tiszteletét is nagy mértékben megnyerte. M. Theresia kegyének uj bizonyságát mutatá Barkóczy iránt, midőn Maj. 13. 1761 esztergami érseknek 's országunk primásának nevezte, melly hivatalában XIII. Kelemen pápa is megerősitette. A' következett évben a' tudományok főprotectora lett országunkban 's két esztendővel azután Sz. István rendjének első praelatusa. Mint az anyaszentegyház feje dicső fényben mutatkozott Barkóczy. Főgondja vala, hogy a' papság tökéletesen megfeleljen magas rendeltetésének 's buzgón serkengette és buzditotta azt, és szivére kötötte tisztjeit. Hogy jeles lelki tanitókat annál czélirányosabban nevelhessen, a' nagy-szombati, bécsi és budai seminariumokat visszavette a' Jesuitáktól 's maga vigyá-

zott fel azokra. Az ő gondolatja vala Nagy-Szombatból Esztergamba, hajdani helyére, visszahozni a' káptalant 's ott egy honunk diszére szolgálandó főtemplomot épiteni. Szándékát M. Theresiának elejébe terjesztvén, a' kegyes királyné segitséget ajánlott kivitelére; önmaga pedig 100,000-et szánt reá évenként érseki jövedelméből. 1762 csak ugyan el is kezdeté az épitést, de alig voltak megvetve a' talpkövek, a' halál Jun. 18. 1765 végét szakosztata munkás életének. Barkóczy nagy ember vala minden tekintetben. Az anyaszentegyház ügyét buzgalommal viselte szivén; hogy megója a' vallás tisztaságát, M. Theresia segitségével a' Keresztségismétlőket szerencsésen kiigazitotta hazánkból. Mint országos ember 20 évigleni birósága alatt a' hétszemélyi táblánál fényes sikerrel munkálkodott a' hon javára. A' tudományokat teljes erejéből ápolgatta, több oskolákat alkotott 's Egerben és Esztergamban könyvmühelyeket állitott fel. A' szükölködők áldást mondottak bőkezüségére. Munkáji közül megjegyzést érdemelnek: „*Catechismus concilii Tridentini cum elegantissimo prooemio*“ (*Tirnav.* 1762, 8) és „*Edictum episcopale de ritu celebrandorum festorum*“ (*Agr.* 1744 *fol.*)

Barlaam és Josafat. Barlaam, ugy mondják, remete volt Asia valamellyik szegében a' 3-dik vagy 4-ik században 's Josafat indus herczeg, kit a' legenda előadása szerént megtérite. Mindkettőjök felől sokfélét beszél ez a' legenda, mellyet 740-ik körül Damascusi János irt volna görögül. Montfort Rudolf a' legendából költeményt csinált, 's ezt Köpke nem régiben a' régi nyelven, szótárral együtt kiadá (Königsberg 1818).

Barlangok, Grottók, a' merő földhéjban a' természettől előhozott üregek, mellyeket különösen az áltmenetel- 's területkori mészkőben, a' gipszben, néha a' homokkőben 's a' vulcanicus sziklafajokban (basaltkőben, trachytben, lávában, tofában) találhatni; végre emliteni kell itt az erek barlangocskáji is a' banyákban, mellyekben kristályok vannak. A' barlangok alakja egy részről a' hegyfajok természetétől függ, mellyekben előjőnek, de az is sokszor megtörténik, hogy ezt az alakot külső befolyások megváltoztatják. Belső tulajdonságokra nézve három seregre lehet a' barlangokat osztani: az elsőre tartoznak a' széles nyilások; a' másodikra tartoznak azok, mellyeknek mind két oldala napra nyilt, 's természetes bányameneteket képzenek, mellyek néha a' vizeknek ágyul szolgálnak; a' harmadik osztályt, melly legtöbbször előfordul, azon grottáknak rendsora formálja, mellyeknek magassága 's irányzatja körül belől egyforma, 's mellyek egymással kisebb nagyobb mértékben szoros menetelek által öszvefüggenek. Némelly grottákból folyamok mennek ki, mások folyamot fognak fel, vagy elnyelik mintegy darab helyen, mig ismét elő nem jőnek. A' barlangok előállása sok igen különbféle okokon alapul. A' mészkőben és gipszben előállottak kétségkivül a' viz feloldozó erejének resultatumai; a' barlangok nagy részének csaknem tökéletesen fontirányos menetele, lassudan 's egyformán süllyedése, ugy látszik, a' vizek sok ideig tartózkodásának munkálatja, mellyek a' már meglévő szakadásokat áltrágás által kibővitették. A' trachytnál és lávánál, ugy látszik, szesznemü munkálatok hozták elő a' barlangokat. A' gipszbarlangokban sokszor rossz gőzök vannak; a' mészbarlangokban sokféle csepegő-kő (stalactica) figurák, mellyek a' mésztartó vizek merő ülepedményei. Nagy részében ezen mészbarlangoknak állatok, p. o. hyaenák, elefántok, medvék csontmaradványi vannak. Hiresek Baumann és Bielstein barlangja a' Harzon, a' Gailenreutherbarlang a' Baireuthiban. az elefántcsontbarlang Derbyshire-ban, a' Kirkdale melletti Yorkshire-ban (felfedezt. 1821), a' Spaa mellett, az ebbarlang Nápoly mellett, az antiparosi barlang, Fingal barlangja 's sat. L. Bucklandnak „*Reliquiae diluvianae*“ czimü munkáját (London 1823). Nálunk különös figyelmet érdemlenek a' sziliczei és agteleki barlang. (Vö. Ősvilág.) *A. B. P.*

Barlow (Joel), amerikai angol költő 's hazájának országos em-

bere és igy nem csak verses ábrándozó, hanem az életben forgott polgár is. Szül. Connecticut tartományában. Atyja kora halála után a' dartmouthi és newhaveni collegiumban nevekedett. Költői tüzének első kimelegedése egy hymnus a' békeségre. 'S a' hogy béke énekelteté, ugy ragadá háboru is a' szabadon válalkoztak sorába. Amerikája függetlenségéért kelle vini. Megesvén ez, tudományaihoz téré vissza. Egy ujságot ada ki ekkor, melly a' világ mind a' két szakaszának politicai környüllállásaival közelebbről esmertette meg. Egyszersmind a' törvényhozást és just tanulta. 1785 egy társaság, melly az Ohio mellett birtokokat kivánt eladni, megbizá, hogy nevével Europába utazzék 's itt vevőket szerezzen. Jött. Védője lévén a' franczia revolutiónak, a' constitutiós egyesület Londonból őt küldé szerencsekivánásait a' nemzeti conventnek benyujtani. Parisban a' politica megesmerése volt főtárgya. Az 1791-beli franczia constitutio hijányairól értekezést irt, 's azt barátja, Thomas Payne, által adá a' conventnek. Előáll majd mint követ a' korlátnál, tapskiáltások fogadják. Februariusb. 1793 franczia polgárnak vétetik fel. Londonba tértekor Pitt ezért hidegen tekinti, az angol Jacobinusok ügyviselőjének nézé. Siete most Amerikába, mert Washington 1795 azt bizta reá; hogy a' Tunis-, Tripolis- és Algirban fogva lévő Amerikaiakat kiváltsa. Hazájának kormánya nyilván köszönetet határoza, olly szerencsésen alkudozott azokért. Ismét Parisba jöttével leveleket ada ki földijeihez, mellyekben velős nyelv szól a' kormány és törvényhozás képzeteiről, de a' politicai 's polgári szabadságról még néhány éretlen ideája is csuszott belejek. Később Washington városa körül jószágot vett. Itt egy nagy universitas vagy polytechnicai oskoláról ira planumot, mellybe a' nemzeti nevelésről volt észképeit szövé. De nem lele köz akaratot ennek kivitelére 's falusi csendjét tehát munkás lelke inkább az amerikai revolutio történetei 's annak következései kidolgozására vágyott forditani. 1811 azonban hazája Parisba küldi követéül. Mint illyen kisérte 1812 Napoleont Muszkaországba. Ott hala meg ezen esztendő végével Litvaniában a' franczia seregek hátrálása alatt. Hősi költeményének czime: „*Columbiade*". Ő kezdé meg a' költés e' nemét Amerika iróji közt. Kijött 1807 Philadelphiában. Nagy lélek sugalása méltóságoskodik sok helyein, felséges érzések bájlanak meglepő jelenéseken keresztül. Elrendelése sajátságos, folyama épen nem mint más hősi költeményeké; egész tartalma álomlátás képében, melly Colombo körül valladolidi magányos tömlöcze falai közt vonódik el. A' böngéző critica előtt hibáji ugyan ennek is, azonban Amerika parnassusán gyönyörün fakadt virág marad. *D. G.*

Barnabiták, igy neveztetett Sz. Barnabás templomáról azon papi egyesület, melly Majlandban 1530 „Sz. Pál kanonokjai" neve alatt támadott. Csak hamar nagy kedvezéseket tapasztaltak. Majlandban 's Paviában a' theologia tanitása reájok bizatott. Később Franczia-, Spanyolországban, valamint az austriai birodalomban is elszaporodtak, most csak Spanyolországban és némelly olasz tartományokban találtatnak. *S. M.*

Barnave (Antal Péter Józef Maria), a' franczia főgyülés nagy ékesenszólással biró tagja, a' revolutiónak buzgó pártosa 's elsőbbek közül való áldozatja, 1761 született Grenobleban; egy protestans gazdag ügyvédnek fija lévén, maga is ezt az életmódot választotta, 's mint a' harmadik néposztálynak a' főgyüléshez küldött követe ugy nyilatkoztatta ki magát, mint a' királyi méltóságnak nyilvános ellensége. A' nemzeti gyülés titoknokjává, a' coloniákra ügyelő 's a' diplomaticai választottságnak tagjává, Jan. 1791. pedig elölülőjévé választotta őt. A' királynak Parisból lett elszaladása után csaknem ő volt egyedül, a' ki legkisebb zavarodásba sem jött. Lafayettet, a' ki a' király elillantásában való részvétellel vádoltatott, nyomosan 's szerencsésen védelmezte, és Petionnal 's Latour-Maubourggal ő küldetett az elfogott királyi familiának Parisba kisérése végett. Ugy látszik, hogy az uralkodónak szerencsétlen sorsa 's a' királyi méltóságnak meggyaláztatása megreszketteték Barna-

vet, a' honnan a' foglyokkal minden rangjokhoz és szerencsétlenségekhez illő tisztelettel bánt 's száraz tudósitást tett azokról, minden mellékes észrevételek nélkül. Ezen szempillantás olta egészen megváltozott Barnave gondolkozása módja; igen tüzesen védelmezte t. i. a' király személyének sérthetetlenségét 's lerajzolta azon szerencsétlen eseteket, mellyek a' köztársaságot fenyegették; ellene szegezte magát azon végzésnek, melly szerént a' nyakas papok ellen kemény rendelések tétettek; 's ámbár nehezen, még is annyira vitte a' dolgot, hogy a' coloniákat illető kemény végzés megsemmisittetett. Tekintete ez idő olta mindég alább ment 's a' zendülő párttól Barnave egészen megvettetett; sőt midőn Aug. 10. 1792 az udvar levelezése a' győzedelmes párt kezeibe került, azzal vádoltatott, hogy a' királlyal titkos öszveköttetésben volt 's Nov. 29. 1793 guillotinnal kivégeztetett.

Barneveldt (János van Olden), Holland nagypensionnaire. Benne a' legélesebb ész legegyszerübb erkölccsel szövetkezék. Szül. 1549 's forró buzgóságot mutata már korán az egyesült tartományok függetlensége iránt, mellyek a' spanyol igát nyakokról lerázták. Mint Holland főügyvédje mély belátását szintugy bebizonyitá, valamint ügyességét az alkudozásokban. Harmincz esztendei szolgálat és munkálódás erősité meg hirét. Ő, ki hazáját Leicester dicsőségvágya ellen megoltalmazá, látá által alattomos planumát Nassaui Móricznak, kit polgártársai helytartói méltóságra emeltek, 's olly bizodalmatlansággal viselteték ezen fejedelem észtehetségei 's nézetei iránt, hogy maga lőn feje a' köztársasági pártnak, melly a' helytartót a' törvényhozó hatalomnak alája akará rendelni. Spanyolország akkoron békealkudozást nyita meg a' főherczeg és német-alföldi kormányzó közbenjárása alatt. B. azon mint meghatalmazott jelenék meg, 's e' terhes ügyben egyiránt mutatá ki észtehetségét mint kormányra termett ember, 's hajthatatlanságát mint a' köztársaság buzgó pártfogója. Nassaui Móricz, ki a' háborunak ada elsőséget személyes haszna miatt, ellene dolgoza a' békealkunak; ezt észrevevé B., 's csak a' rendek legunszólóbb kérései birhaták munkálódása folytatására, 's végre 1609-ben 12 eszt. fegyverszünetre lépék Spanyolországgal, mellyben Holland függetlensége megesmerteték vala. Az ő tekintete most még inkább nevekedék 's nagyobb féltékenységre ingerlé a' Nassau házat. Már nagy mértékben valának a' pártok egymás ellen elkeseredve, midőn az elkeseredést istentudományi vitatások még jobban nevelék. Hogy a' polgárháborunak eleje vétessék, egyházi gyülést javala B., melly közönséges türelmet rendele a' kérdéses pontokra nézve. A' rendek e' bölcs végzést elejénte helybenhagyák, mig őket a' Nassau párt fondorkodásai más nézetre birák. Ez az Arminianusokat Spanyolország alattomos barátinak festegeté. Barneveldtet gunyirásokkal támadták meg, sőt a' rendek gyülésében még a' nép is megsértette, mellynek Móricz lett bálványa. Mivel nem reménylheté B. a' sebes árt feltartóztathatni, 's előre látá, millyen sors várakozzék reá, ujrá hivatala letevéséről gondolkozék; de kötelessége és barátinak kérései még ekkor is győzedelmet vőnnek rajta. Móricz főzsinatot kivána öszvehivatni, olly ürügy alatt, hogy az egyházi czivódásoknak vége vettessék. B. unszolására ellene szegezék magokat a' rendek ezen kivánatnak, mellynek következései nem valának kétesek. Még seregeket is gyüjtöttek Móricz helybenhagyása nélkül, hogy a' rendet azon városokban, hol azt a' Gomaristák szétdulták, ismét helyre állitsák. A' Nassau párt ellenben kettőzteté sértegetését 's rágalmazását Barneveldt ellen, ki azoknak megczáfolására ama' hires emlékirását adá ki, mellyben figyelmessé tevé az egyesült tartományokat azon veszélyre, melly az ellenkező félről szabadságokat fenyegeti. Móricz azonban zsinatot tartata Dortrechtben (1618), mellyre Európának majdnem minden calvinista egyházai küldének követeket. Itt az Arminianusok legigazságtalanabb keménységgel itélteténck el; Móriczra néz-

ve ezen elitélés felszólitás vala még erőszakosabb lépésekre. A' rendek előterjesztéseit fel sem véve, elfogatá Berneveldtet, az Arminianusok többi főembereivel együtt, 's állitólag mint hazaárulót halálra itélteté 26 megvesztegetett biró által az ártatlan embert, kinek a' haza politicai létét köszöné, 's ki a' kegyelemért esdeklést megveté. Haszontalanok valának az özvegy orániai herczegasszony 's a' franczia követ előterjesztései, hijában emelék fel szavokat baráti és rokonjai; Móricz rendithetetlen maradt. Majus 13-ikán 1619 lépék fel a' vérpolczra a' 72 éves ősz, Horatius III. 3-beli szavaival, 's szint azon keménységgel szenvedé a' halált, mellyet élte minden környülállásai közt bebizonyitott volt.

BÁRÓ. Ez Magyar-, Német- és Francziaországban különös megtiszteltetése vagy is czime a' nemesség egyik nemének, melly a' grófokénál kisebbnek tartatik, ámbár legalább Magyarországra nézve némelly tekintetben ellenkezőt is lehetne állitani. (L. COMES, GRÓF, ORSZÁGBÁRÓK.) A' nevezet eredete igen homályos, 's nehezen származhatott a' romai bárótól, melly együgyüt, észtelent, bohót teszen. Leghihetőbb hogy a' régi német *bar* szóból származott, melly szabadat jelentett, a' mit bizonyitani látszik a' mostani német *Freyherr*, Liber Baro, szabad báró. Az angol baronet ugyan ollyan forma, 's 1612 I. Jakab alatt vette eredetét, a' midőn kiki, a' ki Irlandnak 's főképen Ulster tartományának védelmezésére 30 embert 3 eszt. eltartott, baronet czimet kapott, mellyért is czimerek véres kéz, mint Ulsternek czimere. Tiszteltetések Sir, 's elejénte 200 voltak, de most a' király annyit nevez ki, a' hányat akar. Az öt kikötőhely bárójinak neveztetnek az angol parlamentben a' Dover, Sandwich, Hithe, Romney és Hastings városok küldöttjei, mellyek mindegyikének két-két szava vagyon. *Th.*

BAROCCIO v. BAROZZI (Federico), hires képiró a' romai oskolából, szül. Urbinóban 1528, megholt u. o. 1612. Mivészségét Franco Batistanál tanulá 's Titian mivei közül sokat lemásola. Később Romába méne, hol Rafael nagyon hatott az ifju mivészre. Azutan Correggio tulajdonit is sajátivá tenni törekvék. Coloritja elejénte jobb vala, később egyalaku lett; igen olajos ecsettel dolgozván, nagyon zöldbe hajlanak festései. Legnevezetesb mivei közé tartozik: Aeneas futása, a' hajdani Borghese galeriában, metszette Caracci Agostino; Krisztusnak keresztről levétetése, Perugiában; a' sirbatétel, Sinigagliában, metszette Sideler. *I.*

BÁRÓCZI (Sándor, Hari), csász. királyi oberster a' magyar testőrző seregnél, jeles magyar prosaicus 's a' honi nyelv és literatura lelkes ébresztője, szül. Apr. 11. 1735, Erdélyben közel Nagy-Enyedhez Ispalankán. Oskolájit Nagy-Enyeden végzé el 's Szebenben az erdélyi kormányszéki cancellariánál kezdé praxisát. Még gyakorolja vala magát, midőn M. Theresia a' magyar testőrző sereget alkotá, 's a' két rokon haza megyéjit felszólitá, hogy az oda kivánkozó ifjaik közül a' legjelesebbeket és legdelibbeket válogatnák ki. Bároczi ezen hirt nagy örömmel vevé, mert régen vágyék azon tulajdonokat sajátivá tenni, mellyek által a' külföldről hazatért ifjakat látá ragyogni, 's valósulni vélé szép ohajtásait, ha majd Bécsben lakik. Esedezése, mellyet a' vármegyének benyujtott vala, ellenkezést lele, mivel arcza visszalökő vala 's alakja nem eléggé deli; de gróf Mikes István, méltó szinekkel festvén a' jeles ifju lelki tulajdonit, kieszközlé választatását, 's Sept. 20. 1760 mint ama' diszes karnak tagja Bároczi is felesküvék. Ezen időben bátorodék fel a' német literatura utána indulni a' francziának, 's Lessing, Klopstock, Hagedorn, Gleim, Kleist, Wieland napként tündöklének, felkölték a' Bécsieket is mély álmokból, 's Sonnenfels és Denis neve nem sokára a' külföldön is elhiresedék. A' mi literaturánkon sürü homály boronga még; de Bároczi, BARCSAI és BESSENYEI (l. e.) felbuzdulának amazok példájára 's oszlatni kezdék a' setétet. Referendarius Török és

Cserei, primás Barkóczy, carcellarius Esterházy, Ráday, Orczy, Teleki József lelkesen serkengeték iparkodásikat, 's a' szép pályán számosan törekvének ezen dicső háromnak nyomdokiba lépni. Barcsai legelőször láttatá világgal munkáját, őt követte 1774 Báróczi „Cassandrajával" Calprenede után, 's a' következett évben „Erkölcsi meséjit" Marmontel 's „Erkölcsi leveleit" Dusch után adta ki. Báróczinak ezen dolgozási fényes reményekkel biztaták literaturánkat; de egy szerencsétlen tévedés örökre elpártoltatá dicső pályájától. Orvosa még ifjabb éveiben vágyat gerjeszte benne az alchymia megtanulására, 's Báróczi egész lélekkel ezen tanulmánynak feküvék. A' literatura iránt mindazáltal el nem hidegüle, 's jóllehet maga nem sokat munkála virágoztatásán, arra másokat untalanul serkengete. 1790 „A' védelmeztetett magyar nyelv" czimü munkáját bocsátá ki (Bécs), mellyben a' latán szóktól nem ótta magát annyira, mint elébbi dolgozásiban. Az övéi ezek is: „Az uj adeptus" és „Rózsikának titkai." Erdélyt Bécsbe mente után nem látá többé, 's itt hm. Dec. 24. 1809, és vele nemzetsége, mellynek ő vala fődisze. — A' szép literaturában eredeti munkát nem birunk tőle. „Mind azon, a' mi Báróczinak tollából folyt, annyi báj, annyi kellem, annyi csin és kecs ömlött el, melly az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedveltetté, kik a' nyelvnek ugy nevezett tisztasága mellett buzognak 's minden ujitást nyelvrontásnak kiáltoznak." 'S ha azzal az ő velős, tiszta, bájoló colorijával, mellyhez hasonlót keveset nevezhetünk, mindég olly remek miveket másolgatott volna, a' millyen az ő Marmontel után dolgozott meséji; ha erejét nem pazarlotta volna Calprenedenek izetlen románjára 's Duschnak erkölcsi leveleire; ha dicsően futott utjától nem engedte volna magát elfordittatni: ugy most egy mesteri kézzel dolgozott copiek igen nagy becsü galeriejét birnánk" 'sat. mondja Kazinczy Báróczinak 1814 kiadott, igen érdekletes biographiájában. 'S valóban, majd ha literaturánk délponton tündököl, 's arnyékba vonul Báróczi érdemeinek szerény világa, akkor sem feledjük, hogy ő azon csillagok egyike volt, mellyek a' hosszu éj után tiszta fényekben jelenték literaturánk fejlendő hajnalát. Báróczi nemes lelkü 's tiszta emberségü férjfi vala, 's tisztelé és szereté mindenki. A' romai classicusok irásait igen jól esmeré, Virgiliust, Horatiust, Juvenalist, Tacitust és Senecát különösen kedvelé, 's munkájikból adott alkalommal egész lapnyi helyeket el-elmondogata; franczául olly könnyen ira 's beszéle, mint magyarul; német stylusa nem vala correct. Teste középszerü, haja fekete vala öregségében is; arcza, fekete szemei, hangja nem vidámak és nyájasak, társalkodása tartózkodó, de beszédje olly kedves, mint tolla. Képét és irásit az enyedi collegiumnak, 's az ottani ispotálynak bizonyos summa pénzt hagyott. Munkájit ujra kiadta barátja, Kazinczy Ferencz „Báróczinak minden munkáji" Pest 1813—14, 4. 8 köt. (az „uj adeptust" és „Rózsika titkait" ide nem értvén); a' „Védelmeztetett magyar nyelv" elmaradt. Életét l. bővebben munkájinak 8-ik köt. Kazinczytól.

Barok. Igy nevezik az életben, de még inkább a' mivészetben az önkénnyel tett különösnek azon nemét, melly az egyes embernek tetteiből 's gondolatiból eredvén, a' közönséges és természetes véleménnyel vagy formával ellenkezik, 's ennél fogva a' fonákkal és bohóval határos. Barok lehet valami tett vagy character egyes oldala, valamelly poëtai kitétel vagy egész dramai 's elbeszélési mesézet, valamelly bolondos rendes compositio és kivitel, némelly rendes és csuda alakok a' képző mivészeknél, 's a' mi különködve és merő önkény szerént van öszverakva a' muzsikában. Nagy rokonságban van tehát a' bizzarral (l. e.), hanemha a' barok alatt a' rendesnek valami felsőbb nemét akarnók érteni, mellyhez az tartoznék, a' mi tarkasága, természetlensége, zavart egybefüzés és terheltsége által feltetszik, 's a' nevetséggessel gyakran egyképen hat. — Barok az izlése annak, ki a' barokon gyönyörködik; 's a' barok izlés akkor terjed el, ha az egyszerüt, a' természetest többé nem izleljük,

's e' helyett a' szembetünőhöz, szokatlanhoz, ütközőkhöz 's megterhelt festésekhez, mint a' figyelem és gyönyör mind annyi faggató szereihez, folyamodunk. Azonban ha némellyek a' muzsikában, különösen a' távol és nehéz hangoztatásu közökben folyó melodiát, összve-visszavont harmoniákat, 's rossz hangzatokkal és merész eltérésekkel tömött darabokat neveznek barok névvel, ugy ez itt inkább csak a' módot 's azon eszközöket fejezi ki, mellyekben a' barok mutatkozik, mintsem magát a' muzsikai barok természetét; különben, az első értelemben kivált, csaknem minden ujabb muzsikát baroknak lehetne mondani. A' mi magát a' szót illeti: sokan Rousseau után (*Dictionnaire de musique-jéb.*) azt hiszik, hogy az a' régi Scholasticusok barocco- v. barocojával egy, mellyel ezek egy különös, igen erőltetett 's az értelem szokott schemájitól eltávozó okoskodásformát neveztek logicájokban. De a' logica müszavai kevesebb behatással voltak mindenkor az életbe, hogysem ez a' származtatás igen hihető volna, különben is a' két idea között nem nagy a' rokonság. Természetesb ezen szót a' franczia „*baroque*"tól származtatni, melly valamennyire ferde, nem egészen tiszta gömbölyüt jelent, 's különösen az illyes gyöngyszemekről mondatik; a' miért Menage ezen szót a' deák verrucától vélte eredtnek. Ebben legalább szintannyi az ok, mint amabban, miért nevezhetik később a' szokott-tól és természetes, tiszta alaktól különködve eltérőt baroknak.

Barometrum, levegősulymérő v. csak sulymérő. Ha egy harmadféllábnyi üvegcsőbe (papiros töltséren) kénesőt töltünk, ezen töltött cső száját befogván, egy kénesőt tartó pohárba állitjuk, a' csőben lévő kéneső lejebb süllyed, de 28 iznyi magasság körül fenmarad. Ezen kénesőt tartó cső neveztetik barometrumnak, mellynek tehát természeti tulajdonságai: 1) A' külső levegő nyomása tartja fen a' csőben 28″-nyira a' kénesőt; mert a' levegő a' pohárban lévő kénesőt nyomván, a' közösködő csők (*tubi communicantes*) törvénye után, nyomása mennyisége szerént fentartja a' csőben lévő kénesőt. 2) A' kéneső felett a' csőben levegő nélkül való üresség van. 3) Ha kevesebbet nyom a' külső levegő, a' kéneső lejebb szál, feljebb megyen pedig, ha a' levegő valami módon többet nyom, 's ezen levegősuly mutatása miatt lett a' barometrum neve. Mivel pedig tudhatjuk, hogy mennél fenebb vagyunk a' föld színétől, annál kevesebb aëri oszlop nyom: következik, hogy feljebb feljebb menvén, alább alább szál a' barometrum kénesője, 's mennél lejebb jövünk, annál nagyobb aëri oszlop nyomván, annál feljebb hág a' kéneső. Ezen fundáltatik a' magasságoknak barometrum által való mérése. (L. Magasságmérés.) De egy helyben állván is, változik valamit a' barometrum, 's ez a' változás 12—16 lineáig mehet. Ezen változásnak okát bizonyosan a' levegőben véghez ment változásoknak kell tulajdonitani. Ha tehát 1) a' levegőoszlop valami okok által szaporodik v. fogy, a' barometrum feljebb v. lejebb szál. Leggyakoribb ez a' változás a' levegőben lévő nedvességnek nyomó levegővé, és ezen nyomó állapotjából ismét vissza nedvességgé (esővé, felhővé) való változásakor. Ezért mutatja a' barometrum feljebbmenése a' száraz, leszálása a' nedves időket meglehetős bizonyossággal. (L. Eső.) 2) A' nagy szelek is nagy mozdulatot (momentumot) adnak a' levegőnyomásnak. Ezért szál fel a' kéneső a' szélkor, kivált az éjszaki szélkor, melly mindég sürübbitvén a' levegőt, felnyomja a' kénesőt, a' mikor a' déli lágyabb 's ritkitó szél leereszti azt. A' melegség, sürübbödés 'sa't. okai is változtathatják a' sulymérő magasságát. Ezen esőzések, szárazságok és szelek mutatására nézve is már egy becses gazdasági időmutató egyszerü szerszám a' barometrum, 's ezen tulajdonságában árulják azokat körülöttünk. De látni való, hogy a' rendszerént hozzá ragasztott időmértékek (esős v. déliszeles, jó, száraz v. éjszakiszeles idők nálunk, körülünk v. nem messze mutató) vonatjai igen hibások lehetnek. Mert tudjuk, hogy a' barometrum magassága a' hely magasságával jár. Az a' barometrum, melly a' ház 3-ik emeletében esőre mutatott, földszint bizonyosan jó időt mutat. Az alacsony síkságra

alkalmaztatott mértékek a' magasan fekvő városokon, a' pestiek Budán, bizonyosan rosszul mutatnak. Az időmutatót tehát vagy egészen el kell hagyni 's helyette a' kéneső magasságát parisi mértékekben (l. MAGASSÁG) iz és vonatokban (*Zoll*, *Linie*) kijegyezni; vagy mozoghatónak kell azt csinálni 's a' helynek magasságához tulajdon tapasztalatunk által alkalmaztatni. Ezen cső alólról felgörbittetik többnyire, 's felhajlott végén áll egy tágasabb gömbölyeg helyen a' kéneső alsó szine. Egyébiránt a' barometrum jósága az érzékenység, azaz, a' külső változások után egyszeriben való mozdulás- és a' könnyen hordozhatóságban áll. Ezekből lehet különb-különb szerkeztetéseit megitélni: a' Torricelliét, Hugenét, Bernoulliét; Cartesét, Hockét mutatóval 'sat. és a' sok uti barometrumokat. (*L. Anleitung zur Verfertigung übereinstimmender Thermometer u. Barometer*, *von Körner*, *Jena* 1824.) A' barometrum feltalálója a' 17-dik száz. első felében volt Toricelli, Galilei tanitványa és Florenczben a' mathesis tanitásában követője. Már Galilei gyanitotta, hogy a' szivárványos kutakban 32 lábnyi magasságnál feljebb soha nem mehető vizoszlopot a' levegő nyomása tartja fen, és nem az az előtti physica okfője, az ürességtől való irtózás (horror vacui). Toricelli ezt a' levegőnyomást a' viznél 14-szer nehezebb kénesőre 's 32 lábnál 14-szer rövidebb csőre alkalmaztatta, azon mód szerént, a' mint ezen czikk. elsőbbjeiben láttuk. 1647 meghalván Toricelli, Pascal folytatta próbatételeit. Észre vette, hogy az 5000 lábnyi magas Puy de Dome hegyén 3 zollal lenebb áll a' kéneső, mint alól. Innen lett a' magasságoknak barometrumi mérése, melly a' gyakorló geometriának nem várt segedelmet nyujta. Mert a' helyek magasságát akarmelly pillantatban a' tenger szinétől (v. akarmelly más és szinte libelázhatatlan távolságban lévő helymagasságtól) mérve állitja elő, mellyet a' gyakorló geometria nem tehet mindenkor. *N. I.*

BAROMORVOSI OSKOLA, l. BAROMORVOSI TUDOMÁNY.

BAROMORVOSI TUDOMÁNY, Baromorvosi mivészség, Baromgyógytudomány. Ez alatt értetik azon tanulmányoknak és alaptételeknek foglalatja, mellyeknek közvetett, vagy közvetetlen czélja az állatoknak egészségbentartása 's nyavalyájiknak meggyógyitása közönségesen; különösen azoban csak a' gazdasági házi állatoknak egészségbentartását 's azok nyavalyájinak esmeretét és gyógyitását foglalja a' baromorvosi tudomány magában. A' baromorvosi tudomány fontos, mert az állatok mintjétén alapul a' falusi gazdának 's földmivelőnek boldogulása, 's ennyiben ennél fogva a' status gazdagsága is. Igen nagy fontosságu volna a' baromorvosi tudomány az emberorvosra nézve is, ha azzal közelebbi esmeretséget kötne, mert itt egész tisztaságában vizsgálhatná a' természetet, 's az illynemü figyeleteket önfachjára haszonnal alkalmaztathatná, valamint Jenner vizsgálodási által is a' tehénhimlőről 's annak sajátságiról, sok ember egészsége, szépsége és élete megtartatott.— Az orvosok azonban megforditva cselekszenek, azt vélik hogy a' szerént módosithatják a' baromgyógytudományt, mint azt az embergyógytudomány gyakorlására megtanult, szokszor hijányosan tanult rendszabásaik javalják. — Igaz, hogy az embereknek 's állatoknak sok nyavalyáji létalapjokra nézve egyformák, de még azért nem esmeri meg az emberorvos e' vagy ama' házi állatnál p. o. a' tüdőgyuladást, holott azt az embernél talán az első pillantatban megesmeri. Öngyakorlás és a' baromgyógytudománynak eredetétől fogva való szorgalmatos studiuma nélkül az emberorvosok (keves tiszteletreméltó kivételekkel) mindég himpellérek és kontárok lesznek a' baromgyógytudományban 's ezen tudománynak mindég ártani fognak. Nem kell elmellőzni itt, hogy mikor az emberek közt valamelly ragadó nyavalya uralkodott, azt igen gyakran marhadög előzte meg, 's hogy az illy epizootiák felette sokszor igen hasonlitanak az epidemiákhoz. Már Homerus beszéli, hogy a' görög táborban azzal kezdődött a' pestis, hogy az öszvérek 's kutyák elhulltak, végre pedig az embereket érték a' bosszu nyilai. (Ilias IX. 50). A' gyuladásos nyavalyák

mind az embereknél, mind az állatoknál egyforma szerepet játszanak, eredetekre, lefolyásokra, kimenetelekre 's általjában véve létalapjokra nézve, és a' velek való bánás, mi a' fődolgot illeti, itt és amott hasonló. — A' baromgyógytudomány a' szónak szoros értelmében, nem ága az embregyógytudománynak, hanem az embergyógytudomány az összveséges baromgyógytudománynak; azonban a' házi állatok gyógytudománya igen jól megállhat magában, nincs az embergyógytudományra semmi szüksége. — Az állatgyógytudomány nem csak azon tudományokat foglalja magában, mellyek minden kiforgás nélkül hozzá tartoznak, mint a' zootomiát, physiologiát, pathologiát, therapiát, chirurgiát 'sat. hanem a' segédtudományokat is, mint a' zoologiát, botanicát és chemiát és a' gyógyszerek esmeretét, csak hogy különösen ezen utóbbi tudományokat a' baromorvosi oskolákban többnyire olly emberek tánitják, kik magok nem baromorvosok, azaz, kiknek a' baromgyógytudományról nincsen helyes nézetek 's esmeretek, 's innen fachjok iránt való szerelmeskedésből, abban nagyon messze mennek, azt nem alkalmaztatják eléggé a' baromgyógytudományhoz 's nem dolgozzák ki baromorvosokhoz illőleg, innen ezen tudományok mind eddig keves gyümölcsöt hoztak a' baromorvosi oskolákban. Noha már igen régi időkben 's rendkivül tökéletesittetett az emberi test felbontása az állattestek felbontása által: a' baromgyógytudomány mindazáltal sokáig a' pásztorok és dögnyuzók, a' lóorvosi tudomány pedig a' kovácsok kezeiben maradt, kik a' baromgyógytudományt általjában, itt 's ott, és csaknem mindenütt, még eddig, sok szemtelenséggel gyakorolják. Az állatgyógytudománynak, kiváltképen a' lógyógytudománynak legelőször a' Görögök adtak formát, mit Homerus, Heródotus 's mások bizonyitanak. Xenophon hasonlokép görög baromorvosokat hoz fel, p. o. az athenei Simont, 'sat. Constantinus Porphyrogeneta császár az előidő irományainak összvegyüjtését parancsolá, mellyben Apsyrtus, Hierocles 's mások töredékei foglaltatnak, 's mellyeket I Ferenez király paracsára Buellius orvos, ezen czim alatt: *Veterinariae medicinae lib.* II. (Paris 1530) görögből deákra forditott. Hippocrates állatok felbontásával foglalatoskodott, 's a' romai Galenus az illy felbontásokból az emberi testre tett alkalmaztatást. Aristoteles sok világot ad historia animaliumjában a' baromgyógytudomány akkori állapotjáról, 's egyébként a' Romaiak közt különösen Columella, Varro, Palanus és Vegetius Renatus különböztették meg magokat, kik már mindnyájan adtak töredékeket a' „*De re rustica*" czimü munkában; ellenben legelőször Vogerius irt egy munkát, „*De arte veterinaria s. mulomedicina*", négy könyvben, mellyben nem csak az öszvérekről és lovakról, hanem a' marhákról is szól. Azonban legelőször akkor kapott a' baromgyógytudomány tudományos formát, midőn Carlo Ruyni a' 16-dik században egy munkát adott ki a' ló felbontásáról („*Amatonia del cavallo, infermità e suoi remedj*" Bologna 1598), 's későbben különösen ólmesterek, p. o' Solleysel foglalatoskodtak a' lóorvosi tudományról való oktatással, (*Hippiatrica*). — Midőn a' 18-dik században, csaknem egész Európán keresztül marhadögök tereszkedtek el 's iszonyatos pusztitásokat tettek, az igazgató székek az akkori idők leghiresb orvosait szólitották fel az emlitett dögnyavalyák kipuhatolására és eltávoztatására. Igy foglalatoskodtak azzal 1710—14-ben Ramazzini Bernhard és Lancisi Olaszországban, igy Sauvages is Franciaországban, később Camper Hollandban, 's mások, leirták azokat a' nélkül, hogy azoknak gátat vethettek volna. — A' tett károknál fogva általjában nagyobb figyelemmel kezdtek lenni a' baromgyógytudományra, 's Cothenius volt első Berlinben, ki a' baromorvosi oskolák felállitásának szükséges voltát javalotta 's tudomásra hozta. 1747-ben előállott egy Bourgelat nevü ólmester Francziországban, 's egy munkát irt következendő czim alatt *Le nouveau Newcastle*, melly a' hasonnevü nagyobb angol munkának nem forditása, de a' mellyben a' lovaglás fenektételei a' lótestre való helyesb tekintettel foglaltatnak, mint az eddig történt. Ugyan ez a' Bourgelat

állitott fel 1762, minekutána azelőtt (1750) *Elémens l' hippiatrique* munkáját irta, egy baromorvosi oskolát (*Ecole veterinaire*) Lyonban, 's három esztendővel később (1765), a' munkás financzminister Bertinnek különös kedvezése mellett, Altorfban is egyet, két lieu-nyire Paristól. Bourgelat nem csak igazgatójává lett ezen intézeteknek, hanem a' baromgyógytudománynak csaknem minden tárgyait is tudományosan 's nagy sikerrel leirta. Talentumai rendkivül valók voltak 's az állatgyógytudományt különös, magánálló tudománnyá emelte. — Az ő idejében élt Lafosse, az öreg, ki legelőször tanácslotta egy baromorvosi oskola felállitását Parisban vagy Paris mellett, 's Lafosse, az ifju; mind ketten, különösen pedig ezen utóbbik, sokkal jobb 's kijeleltebb baromorvosok voltak azonban, mint Bourgelat, 's irományaik igen hiresek. — Most Europa többi igazgató székei is figyelmetesekké lettek illyen intézetekre, 's igy állittattak fel illynemü oskolák Németországban, Dresdában, később Bécsben 's más tartományokban. Ifju orvosok, seborvosok 's patikáriusok küldettek Francziaországba, hogy ott magokat Bourgelat, Vitet, Bredin és Chabert alatt tanitókká 's vezérekké miveljék ki, a' mi fájdalom! csak igen ritkán sült el, mivel ezek ott részént elejébe tették az embergyógytudomány studiumát az állatgyógytudománynak, vagy pedig ezzel más okokból nem sokat gondoltak, 's ekként a' baromorvosi oskolák nagy része olly tanitókat nyert, kik a' publicum bizodalmát meg nem nyerhették, mivel nem csak rossz állatorvosok, a' mire nekiek többnyire csak keves alkalom adódott 's adatik most is, — hanem rossz lóorvosok is voltak. — Itt kell keresni okát annak, hogy a' baromorvosi oskolák általjában olly csekély hasznot adtak, mivel azokban legkevesbbé lehetett falusi baromorvosokat formálni, hanem csak lóorvosokat és gyógyitó kovácsokat a' ménesek és nagy városok, vagy a' lovasság számára, és még is csak ritkák a' kijelelt lóorvosok, mert theoretisáló és az állatgyógytudományt embergyógytudomány szerént módositó orvosok nem formálhattak practicus és egyszersmind esmerettele lóorvosokat és baromorvosokat. Csak akkor fogják ezt általlátni 's elérni, ha magokat talentumtele ifju emberek, kik a' baromgyógytudománynak különös sikerrel fekszenek, tanitókká formálják. — Mivel a' baromorvosi oskolákba csak igen ritkán visznek gyógyitás végett beteg szarvas marhát, vagy néhány beteg juhot vagy disznókat, innen ezen állatnemeknek nyavalyájiról itt igen hijányosan lehet tanitani; — a' practicus oktatás, melly a' nevendékek nagy részére nézve legfontosabb, nem terjed hát itt egyébre, mind a' lovak 's részszerént a' kutyák nyavalyájival való bánásra. — A' lóorvosi tudományról jó munkákat birunk, 's annak némelly ágai igen jól ki vannak dolgozva; ellenben a' szarvas marhák 's juhok nyavalyájiról való tudomány tulajdonkép az ezen állatnemek dögnyavalyájinak jó kidolgozására van szoritva, mit a' Németek legmesszebb vittek, 's nem lehet azt sem tagadni, hogy erre legtöbbet tettek némelly emberorvosok, kiknek álláspontja azt hozta magával. Igy találkoztak jó irások is a' disznótenyésztetésről, disznók és ebek nyavalyájiról. A' lótenyésztetésre nézve Fuggertől fogva sok történt, de még sincsenek annak alaptételei kimeritve, a' szarvas-marhatenyésztetésről való esmeretünk sem egész még, a' juhtenyésztetést az ujabb időkben a' Francziák, Németek és Angolok egyenlő buzgalommal vitték elő 's irták le; az utolsók különösen ragyognak házi állatjaink tenyésztetésében. A' német tenyésztető intézetek (p. o. ménesek), ugy látszik, csaknem mind hamis vagy hijányos alaptételek szerént vezettetnek, nem juthatván azok által a' tenyésztetők önállóságra, öntenyésztetésre, tiszta fajnevelésre. Hazánk ebben nagy elsőséggel bir a' Németek felett, 's még többet lehet reményleni az 1827-ben felállitott lófuttatásnál fogva, mellyet nagyaink bőkezüsége állandó intézetté emelt, 's mellynél fogva hazánkban az állattenyésztetés serkentő jutalomtételek 's buzditások által előmozdittatik. Nincs helyén kivül megnevezni itt azon érdemtele már megholt irókat (a' már megnevezetteken ki-

vül) kiknek irásai még mindég valódi becsüek maradnak. Adami, marhadögök; Abilgaard, marhadögök és állatgyógytudomány; Blaine, állatgyógytudomány; Brugnone, lótenyésztetés; Erxleben, Flandrin, Frenzel, Gibson, Havemann, Kersting, állatgyógytudomány; Gilbert, juhnyavalyák; Gohier, állatgyógytudomány, marhadögök, chirurgia; Pessina, zootomia és marhadögök; Rolwes, állatgyógytudomány — az ő baromorvosi könyve (magyarul Pethe által Kolosváratt 1827); Sander, törvényszéki állatgyógytudomány; Tolnay (hazánkfija), állatgyógytudomány; Veith, igen jó compilatio az állatgyógytudományról (zooiatrica) általjában; E. Viborg, állatgyógytudomány, dögnyavalyák, tenyésztetés, chirurgia; Waldinger, állatgyógytudomány, dögnyavalyák, tenyésztetés; Will, dögnyavalyák; Wolstein, chirurgia, dögnyavalyák, állatgyógytudomány, tenyésztetés. Az élő irók közt kijelelik magokat az állatgyógytudományban: C. W. Ammon, állatgyógytudomány; G. G. Ammon, ménestudomány; Amprach, törvényszéki báromorvosi tudomány; Bojanus, dögnyavalyák; Busch, állatgyógytudomány; Clark és Coleman, patkolástudomány; Dietrichs, dögnyavalyák, chirurgia; Dupuy, koszdög; Fechner, állatgyógytudomány; Gasparin, juhnyavalyák; Girard (az atya) zootomia; Gurlt, zootomia; Huzard (az atya), lótenyésztetés és állatgyógytudomány; Justinus, tenyésztetés alaptételei; Kausch, dögnyavalyák; Langenbacher, patkolástudomány; Naumann, lótudomány; Niemann, baromorvosi politia és juhnyavalyák; Petri, juhtenyésztetés; Balásházy (hazánkfija), juhtenyésztetés, Ratzeburg, zoopharmacologia; Ryff, állatgyógytudomány, juhtenyésztetés, Schwab, zootomia, lótenyésztetés; Balassa, patkolástudomány; Tessier, juhnyavalyák, tenyésztetés; Tennecker, Toggia, Tscheulin, állatgyógytudomány és dögnyavalyák; Walz, dögnyavalyák és különösen juhrüh; White, baromorvosi tudomány. *A. B. P.*

Baron (Michel, tulajdonképen Boiron), Parisban szül. 1653, nagy franczia szinjátszó a' tragicaiban, szinjátszó volt atyja is. Elejénte Michel nevendéke Molièrenek, azután barátja lett. Könnyen Baron szinjátszó volt nagyobb, Molière vig-játékiró, 's egymás érdemét megesmerék. A' tragicust már természete arra szülé, annak belső hatalmas inditgatásainál fogva érzé, mivészi önképzése órájiban, hogy a' genie keresztül ront gyakran a' mivészkedésnek szárazon felvetegetett szabásain. Igen is, mondá, regula, hogy a' szinjátszó fején felül ne emelje karját actiójában, de midőn a' szenvedelem meleg szempillantatja maga löki azt azon felül, azért az még sem hiba, mert a' szenvedelem több a' mivészségnél. Köz megegyezés hivá századja Roscinsának. 3000 livra pensióval hagyá el 1691 a' játékszint, de 1720 megint visszatért arra, 's ámbár 68 esztendős vala már akkor, megnyerte régi tapsait. Képzelése nagyot hitetett vele önmagáról, többször mondá: „Tragicus szinjátszókat királynéknak kellene szoptatni", nem kevesbbé nagy vala hiusága. Gondolatja szerént a' világ minden században látta Caesart, de mig az ismét Baront szül, abban századok telnek, 77 esztendejében holt meg 1729. Játékszini munkáji 1760 jelentek meg 3 kötetben, de ha mindenik tőle származott e, kétséges. Jelesb vig játékai, mellyek néha ma is előfordulnak a' Theatre français repertoriumán, ezek: *L' homme à bonnes fortunes*, *La coquette et la fausse prude* és *L' Andrienne*, Terentius után. Többet felőle lass, Döbrentei Gábor külföldi szinjátékai második kötetében, 245—248 lap., még többet Ersch és Grubernél, 's Callénál és mlle Clairon „Memoires". *D. G.*

Baronius (Caesar), született Sora nevü nápolyországi városban Octob. 30. 1538. Elébb Nápolyban, azután 1557 olta Romában folytatta 's végezte tanuló pályáját. Egy vala ő a' legjelesebb tanitványai közül Nerei Filepnek, 's tagja leve ama' hires *Presbyteri Oratorium* collegiumnak, — 1593 ugyan annak előljárójává; VIII. Kelemen pápának nem sokára ezután gyontatójává, és a' vaticanumi könyvtárnak igazgatójává 's végre cardinalissá választatott. Ezen megkülönböztető 's magas mél-

tóságok jutalomul adattak neki ama' fáradhatatlan 's vas szorgalmu munkásságáért, mellyet az egyházi történetek öszveirására élete fogytáig (1607) forditott; 's melly illy czim alatt „*Annales ecclesiastici a Christo ad an.* 1198 *a C. Baronio* (*Romae* 1588—1607. 12 fol. *Tom*) többszöri kiadásokat ért. Legjobbnak tartják a' mainzit 1601—1605, mellyet maga általnézett, megigazitott 's a' többi kiadasoknak mustrájáva kivánt tenni. Ezt követték a' coloniai 1609; antverpiai 1610; velenczei 1738; Bagius Antalé criticai észrevételekkel 1738—1746. Baronius egyházi történeteinek folytatását irták: Odorius Raynaldus 1198-tól 1566-ig; — Laderchius Jakab 1566-tól 1572-ig; — Bzovius Abraham, lengyel Dominicanus, 1198-tól 1572-ig; Spondanus Henrik 1198-tól 1646-ig.— Baronius ezen nagy egyházi történetes munkájával igen jelessé tette magát a' catholica anyaszentegyházban. A' vaticanumi nagy könyvtárban lévő temérdek nyomtatott 's kézirati kutfőket valamint maga is használta, ugy azokat világosságra hozván, megesmertette; 's annyi érdemet szerzett ez által magának, hogy őt a' historiai annalisok szülőjének méltán nevezhetni; és ámbátor illy tengernyi munkában lehetetlen emberiképen minden botlást kikerülni, illetlen lenne mindazáltal becses voltát e' nagy munkának tagadni, vagy néholi fogyatkozásiért becsmérelni. Azonban a' tudósok efféle hibákat 's fogyatkozásokat szoktak Baronius munkájiban megjegyezni: *a*) hogy előbeszéléseit esztendők szerént rendeli el 's azért az öszvetartozó történeteket megszakasztja, 's ez által az olvasónak figyelmét, 's a' történetek előadási rendszerét megzavarja; *b*) hogy elegendő critica nélkül szükölködik, 's sok helyt nem leghitelesebb kutfőkkel él, sok bizonytalanságot 's költeményeket is hoz fel; *c*) a' chronologiában nem jártas 's ügyes; *d*) a' görög nyelvet az eredeti kutfőknek vizsgálására nem használhatván, csak forditásokból 's azért néha helytelenül meritette a' régiség történeteit, és *e*) mivel vetekedő irásmódot követett, a' historiai előadás ékességeivel nem mindenkor kedvelteti az olvasót. *Sz.*

Baróti Szabó (Dávid), l. Szabó (Dávid, Baróti).

Barras (Pál Ferencz János Miklós, vicegróf), elébb a' nemzeti gyülés, azután a' végrehajtó kormányszék (directorium) tagja, Fohempouxban, melly Provenceban fekszik, született Jun. 30. 1755 a' Barras familiából, mellynek régisége köz mondássá lett azon a' tájékon, 's 1775-ig alhadnagyi hivatalt viselt a' languedoci ezeredben. 1775 Isle-de-Franceba, a' hol egy atyjafija volt kormányozó, utazván, a' pondicheryi ezeredbe tétette magát által; azután Suffren hajósseregében szolgált, kétszer volt Indiában, megszabaditotta a' Maldiváknál hajótörést szenvedteket és Pondicheryt vitézül védelmezte. Visszajövetele után Barras kapitány egészen neki adta magát játékosságra 's bujaságra való hajlandóságának, melly által mindenét eltékozolta. Zendülés ütvén ki Franciaországban, Barras ugy vett abban részt, mint a' királyi udvarnak ellensége 's a' harmadik rend gyülésének lett tagjává, midőn bátyja a' nemesség gyülésében ült. Jul. 14. 1789 részt vett a' Bastille, valamint Aug. 10. 1792 a' Tuileriek vagy a' királyi palota ostromoltatásában. Azután az orleansi törvényszéknél esküdtté és Sept. a' nemzeti gyülés követévé neveztetett ki, mellyben XVI. Lajos halálára adta szavát. Oct. Fréronnal a' déli franczia tartományokba küldetett, a' hol Marseilleben kevesebb hevességgel viselte magát, mint ez. Mind hadi biztos végre hajtotta a' seregnek a' váron való általmenetelét; 's jelen volt Dugommier alatt Toulon ostromában is, hol a' pattantyusok egyik igazgatója Bonaparte volt. Bár melly nagy hirt 's nevet szerzett is Barras magának mint hazafi, még sem tehette Robespierret barátjává, 's csak azon fenyegetőzésével, hogy erővel fog az erőnek ellenállani, tartotta ezt vissza ellenséges indulatjának nyilvános kimutatásától. Jól tudta ezt Barras; a' honnan értésére esvén, hogy Robespierre őt is beirta a' számkivetendők számába, egyesült a' választott férjfiak gyülésének tagjaival, kiket Robespierre hasonló sorsra akart juttatni, ezen vérszopó embernek meg-

buktatására 's ő játszotta Thermidor 9-kén (Jul. 27. 1794) a' főszemélyt. A' fegyveres erőnek fővezérévé tétetvén, Henriot seregét visszaverte 's Robespierret elfogta. Febr. 4. 1795 elölülő lett. Oct. 5. 1795, midőn a' királyi méltóság pártján lévők a' nemzeti gyülés ellen nyomultak, Barrasnak ismét fel kellett válalni a' gyülés seregének 's a' segitségül jött hazafiak csapatjának vezérlését. Ezen alkalmatossággal Bonapartét maga mellé vévén, ez őt olly nyomosan segitette, hogy egy hivatalos tudósitásában a' győzedelmet az ifju vezérnek tulajdonitotta, a' ki az ő ajánlására a' belső hadi erőnek fővezérévé tétetett. Fontos szolgálatjait a' directoriumba lett bevétetése jutalmazta meg. Azt mondják, Napoleon neki köszönhette, hogy az olaszországi seregnek fővezérévé lett. Jól tudta ugyan is azt Barras, hogy Bonaparte ő iránta, mint a' kinek annyit köszönhetett, háládatos fog lenni, 's Bonaparte segitségével a' főhatalmat kezére keritheti. Legelső lépése erre a' volt, hogy Carnottól a' hadi ministerséget elvette 's magát emelte ezen fontos hivatalra. E' miatt Barras és Carnot meghasonlottak egymás közt, 's Carnot egy ideig a' tanácsnak, mellyben némelly tagok a' directorok, főképen pedig Barras hatalmát keskenyebb határok közé akarták szoritani, pártjára állott. A' meghasonlás lelkét csak az egyik vagy másik pártnak megbukása fojthatta el, a' mi Fructidor 18. (Sept. 4. 1797) meg is történt, midőn a' tanács pártja az ezen napi nagy történetek, mellyeknek főszerzője Barras volt, alkalmatosságával elnyomatott. Ez idő olta Barras határtalanul uralkodott Junius 13-ig 1799, azaz, Sieyesnek a' directoriumba jutásáig; hanem e' mellett is meg tudta hivatalát tartani, midőn Douayi Merlin, Treilhard és Lareveillére-Lepaux kénytelenittettek lemondani arról. Nov. 9. 1799 végre hatalma, melly Sieyes alatt megcsonkult, egészen elenyészett. Az ezen napon történt zendüléskor ugyan is egy St. Cloudba küldött rendetlen levelében hivatalát letette 's az első consultól, Napoleontól, önnön kérésére kapott kisérők segitségével grosboisi jószágába szerencsésen megérkezett. Ezentul semmi közönséges hivatalt sem válalt fel. Később Grosboist cladta 's Brüsselbe költözött, a' hol több esztendőkig nagy házat tartott. 1814 szabadságot nyert a' déli Franciaországba való menetelre. Azután magát a' világtól félre vonva Chaillotban lakott Parisnál, a' hol legfőbb gyönyörüségét a' szegényekkel való jóltételben találta. Jan. 30. 1828 meghalván, 200 szegény kisérte holt testét. Holta után irásait az országló szék lepecsételtette, 's igy azon várakozása az olvasó közönségnek, hogy Franciaországnak Barras által hihetőképen leirt történetei vele közöltetni fognak, be nem teljesedett.

Barre, barrék (az angol *bar*-tól), azon korlátok, mellyek a' törvényszék tagjait azoktól választják külön, kik valamit előadni, vagy az ügy folytát hallgatni szándékoznak, p. o. Angliában. A' „*bar*“ szótól származik a' *barristeris*, első ügyvédi gradus, az angol köz törvényszékeknél. Hogy valaki *barrister* lehessen, most 5 próbaévet kell eltöltenie 's mint ügyvédnek 12 nagy 's szintannyi kis próbapert lefolytatnia. Felvétetvén a' *barristerek* sorába, még 3 évig mint hallgató látogatja a' törvényszékeket, ha csak különös kegyelemből fel nem szólittatik a' beszélésre. Ha mint *barrister* 16 évig szolgált, *serjeant at law* (*serviens ad legem*) lehet belőle, mi őt a' főtörvényszéki birákkal egy rangba helyezteti 's némelly hasznokban (p. o. bővebb accidentiákban) részesiti. A' hosszu készülés, mellyet Angliában az ügyvédi pálya kiván, egyik leghathatósb oka az ügyvédnek különös nagy tekintetének.

Barrére (Bertrand, de Vieuzac), Tarbesben előkelő familiából született Sept. 10. 1755. Legelsőben Toulouseban vont magára figyelmet mint parlamenti ügyvéd jó izléssel teljes beszédje és könnyü előadása által. 1789 a' nemzeti gyülésbe követnek küldetett, a' hol köztársasági gondolkozása módját nyilván kinyilatkoztatta. Azután a' convent tagja 's Nov. 29. 1792 annak elölülője lett. Dec. 11. vonatott XVI. Lajos legelőször kérdőre Barrére elölülése alatt, a' ki a' király halálát kivánta

's arra adta szavát. Később egy volt a' jóllét választottságának legmunkásabb tagjai közül. A' ki Barréret jól akarná esmerni, annak szükséges volna a' convent Sept. 21. 1792 fogva (midőn t. i. a' convent felnyittatott) Jul. 27-ig 1794 tartatott tanácskozásait 's végzéseit tudni. Igen keves ülés végződött be a' nélkül, hogy Barrére ne beszélt volna. Mivel a' legborzasztóbb rendelésekről is igen szép szólásmódokkal beszélt, guillotin Anacreonjának (*l' Anacréon de la guillotine*) neveztetett. Még egy nappal Robespierre megbukása előtt igen dicsérő beszédet tartott Barrére neki, de midőn látta, hogy a' convent Robespierrenek ellensége, ő is azzá lett, részt vett a' 9 thermidori történetekben 's ezáltal tekintetét neminemü részben fentartotta. Mart. 1795 deportatióra (vagy a' világ más részébe való vitetésre) itéltetett, de elszaladt. A' Nov. 9. 1799 történt zendülés után számkivettetését Bonaparte eltörölte 's Barrére visszajött, és később egy „*Mémorial antibritannique*" czimü folyó irást adott ki. Ez idő olta minden alkalmatossággal egy volt Napoleon országlásának legtüzesebb védelmezői közül, a' nélkül mindazonáltal hogy nevezetes személyt játszott volna. 1815 Barréret is utólérte a' büntetés, mivel mint azok, kik XVI. Lajos megöletésében részt vettek, 's Napoleon alatt, minekutánna Elbából kiszökött és ismét uralkodóvá lett, hivatalt válaltak magokra, ő is számkivettetett.

Barri, (Marie Jeanne Gomart de Vaubernier, du Barri grófné), XV. Lajos franczia király kikiáltott szeretője, Gomart de Vaubernier nevü megbizottnak az adóbérlés körül Vaucouleursban leánya, 1744 született. Atyja halála után egy módikkal kereskedőnéhez került, később ettől a' rossz hirü Gourdannéhoz, kinél általjában csak *Mlle L' Ange* név alatt ment kézről kézre, mig gróf du Barri ágyasává lett. Ez szépsége által messzeható planumokat forralt. Lescinél fogva esmeretségébe is hozta a' királynak, kinek érzelmei már ekkor, igy szól egy franczia iró, elposhadtak. Az öreg monarcha, mondja ugyan az, megszokván még ágyasai karjai közt is alázatos tiszteltetésére találni, régi gyönyöreit 's ohajtásait lelé fel megint ezen még előtte esmeretlen fogáshoz értett asszony mellett. Teljes gyengeségéből leve szerelmes belé 's egy alávaló meggyalázottnak a' legnagyobb felségü, legragyogóbb tekintetü fejedelmen való uralkodását ledérség alapitá meg! Hamar kiüté marquise de Pompadourt helyéből. A' király majd szükségesnek látá asszonya férjhez adását. Gróf du Barri, a' fenemlitettnek testvére vette el 's magát szerencsésnek tartá. Most mint grófné nyilvánosan vezettetett elő az udvarnál. Nem sokára Francziaországon ő uralkodott; ő buktatá meg Choiseul herczeget, kinek büszke lelke nem akara előtte meghajlani; ő emelé fel Aiguillon herczeget 's azt segitette a' parlament ellen bosszuállásában, mellyet 1771 az udvar Parisból kihajta 's később egészen szétüzött. Mind ezt egy — —! vagy legalább általa más csavarós udvariak, kik a' magok részére használ tudák venni, mert azt is mondják, inkább gyönyörben ferdő, mint fonadékos asszony lett volna. Tehát hiuság 's fajtalankodás általa. De meghal a' király, 's ő lerántva polczáról. Parancsolat ment elfogása iránt, vivék a' meauxi apátságba számkivetésbe. Később engedelmet tuda csak ugyan szerezni magának, hogy Marly mellett volt szép pavillonjában lakjék, hol a' revolutio alatt is egész Robespierre idejéig szerencsésen félre vonult. De most kincsei 's öszveköttetése a' Brissotistákkal elbuktaták. Törvény elejébe állittatott 's guillotin lett vége Dec. 9. 1792. Vitték már oda 's még is mind szüntelen kegyelemért könyörgött, szemeit könnyek fereszték, sikoltozott, a' népet szánására inditgatá. Hóhér ur, igy rimánkodott utolsó szempillantásában is, csak még egy perczig kegyelmezzen. Egy asszony, egy leány sem reszketett annyira a' haláltól, az egész revolutio alatt arra itéltek közül, mint ő. Csupán gyönyör 's hiuság tündére volt lelki erő nélkül. *Döbrentei Gábor.*

Barrikadáknak neveztetnek azon halmok vagy rakások, mellyek hamarjában valamelly szoros helynek védelmezésére, p. o. a' város

vagy falu utszájában, szoros utban vagy szurdokban, hidon mindenféle tárgyakból, p. o. szekerekből, ekékből, hordókból, ládákból, élő- és szálfákból, kövekből, egy szóval mindenből, a' mi azon szempillantatban az emberek keze ügyében vagyon, öszvehordatnak, mellyek eltakaritasa az ellenségnek idejébe 's fáradságába kerül 's mellyek megett a' puskások az ellenséget bátorságosabb helyből hathatósan lőhetik. Illyen barrikadákat raktak a' Francziák a' mult 1830-ik esztendei Julius napjaiban Parisban 's azok által főképen a' királyi lovasságot munkatlanná tették. Erre néha, hogy az ellenség, főképen a' lovasság a' sebes üzésben egy kis ideig hátráltassék, felforditott ágyuk, puskaporos és tárzekerek is használtatnak.

Barros (João de), portugali történetiró, régi nemes nemzetségből szül. 1496, mint Emanuel király apródja elméjét és ügyességét igen kitüntette, 's a' király a' 17 eszt. ifjut társalkodóul adá az infantnak (koronaörökösnek). Valamennyi szabad idejét Sallustius, Livius és Virgilius olvasására forditá, 's az udvar mulatozásainak közepette az előszobában irta legelső munkáját, egy történeti romant: „*Cronica de emperandor Clarimundo*“, mellyet szép nyelv jelesit. Midőn János királyá lett, B. t a' guineabeli portugali gyarmatok gouverneuréve, kesőbben ezen tartományok generalagensévé nevezte, melly hivatalban nagy belátással és igazsággal 38 évig járt el. 1539 Maranhon provinciát azon feltétel alatt ajándékozá neki a' király, hogy ott gyarmatot alapitson; de nem lévén igyekezetének sikere 's vagyonja nagy részét elvesztvén, Maranhont visszaadta 's káráért más uton nyere pótlást. Öreg korára magányba vonult, 1570 Pombalban, vagy mások szerént Alitem nevü mezei jószágán megholt. 30 évet haladó szorgalmának gyümölcse, ezen czimü történeti munkája: „*Asia, dos feitos, que os Portuguezes fiezeram no descobrimento e conquista dos mares e terras do oriente*“, legjelesb portugali historicussá emeli. Három tizedet (decada) maga készitett el, 1412—1526, a' negyediknek is nagy részét. (Folytatták ezen munkát: de Lavanha, de Couto és Boccaro. Soltau Lüneburgban németül közlötte kivonatját.) Ő irta az első portugali grammaticát; irt a' többek közt egy dialogust is: „Rhopicancuma“, mellyben megmutatja, mi veszedelmes eltérni principiumaitól 's a' környülállásokhoz szabni magát; de ezen munkát az inquisitio megtiltotta.

Barrow (Isaac), jeles érdemü Angol, az istenes, tisztes, de főképen a' mathematica tudományokban. Szül. Londonban 1630 Octoberben; megholt 47 esztendős korában (Maj. 4. 1677) mint az angol k. társaság tagja és a' cambridgei főoskola cancellariusa. Hamvai a' Westminster apátság tisztes boltozatja alatt nyugszanak, holt baráti képoszlopot emeltek fel örök emlékezetére következendő felirással: *Isaacus Barrow S. T. P. Regi Carolo II. a sacris, Vir prope divinus, et vere magnus, si quid magni habent pietas, probitas, fides, summa eruditio, par modestia, mores sanctissimi undequaque et suavissimi, Geometriae Professor Londini Greshamensis, graecae linguae et Matheseos apud Cantabrigenses, has cathedras omnes, Ecclesiam, gentem ornavit; Collegium SS. Trinitatis Praeses illustravit, iactis bibliothecae vere Regiae fundamentis auxit; opes, honores et universum vitae ambitum ad majora natus non contemsit, sed reliquit saeculo. Deum a teneris coluit, cumprimis imitatus est paucissimis egendo, benefaciendo quamplurimis, etiam posteris, quibus vel mortuus concionari non desinit. Caetera et pene majora ex scriptis peti possunt. Abi Lector et aemulare. Obiit die 4. Maii A. D. MDCLXXVII. aetatis suae XLVII. Monumentum hoc amici posuere.* De az, a' mi Barrow emlékezése dicsőitésére minden ez emlékirásban foglalt jelességeknél többet tesz, abban áll, hogy Newton alatta tanult; hogy a' Lucas Henrik által Cambridgeben bő fizetés mellett felállitott tanitószéket, mellyben legelőször ő ült, hat esztendei gyümölcsös birtok után Newtonnak, a' kit már akkor mint barátját tisztelt, önkényt általadta; és hogy,

a' mint Pemberton mondja, leleményes elméjére való nézve egyedül ezen felülmulhatatlan nagyságu férjfi vala nagyobb nála. A' mathesisben olly annyira gyönyörködött, hogy Roppelt tanusága szerént azt az örök életben is kivánta folytathatni 's mélyebben kitanulhatni, sőt csaknem ez okból a' halált is ohajtotta legyen. Már 1654 tájban 10 esztendővel elébb, semmint Lucas professor lehetett, törekedett volt B. Cambridgeben a' mathesisi tanitószéket elnyerni; de hijában, arminianismusról és royalismusról lévén elvádolva, ennekokáért odahagyta hazáját, bejárta Franczia-, Olaszországot, innen Smyrnába igyekezvén a' tengeren egy algiri corsárhajóval történt csatában vitézül viselte magát. Konstantinápolyban továbbá csak mulatott, 's onnan Velenczén, Németországon, Hollandián keresztül 1661 tájban érkezett vissza Angliába: ekkor Cambridgeben azonnal görög nyelv, esztendő mulva pedig egyszersmind philosophia tanitójának választatott; mind a' kettőről letett, minekutána 1664 az emlitett lucasi széket elnyerte; végre 1670 ebből Newton kedvéért kilépvén, az istenes tudományokra ment által. Következendő két versei arra mutatnak, hogy II. Károly királytól, ki miatt valaha szenvedett, kevesebb jutalmat nyert, mint reménylett:

Te magis optarat redituram, Carole, nemo,
Te reducem sensit, Carole, nemo minus.

Valamennyi angol nyelven költ munkájit kiadta Tillotson 3 fol. kötetben Londonban 1683 (legutólsó kiadás 1741). Latán nyelven pedig a' következendők jöttek ki tőle, mellyeknek mindegyike becsben tartatik: 1) *Mathematicae lectiones habitae in scholis publicis academiae Cantabrigensis, an* 1644, 5, 6, 7. *Lond.* 1683. 2) *Lectiones opticae et geometricae, in quibus phaenomenon opticorum genuinae rationes exponuntur et generalia curvarum linearum symptomata declarantur. Auctore Is. Barrow, etc. Lond.* 1674 *in* 4-to. 3) *Isaaci Barrow opuscula; videlicet determinationes, conciones ad clerum, orationes, poëmata, etc. Lond.* 1687. *Vol. IV.* (ugy látszik, hogy ez a' Tillotson 1683-diki kiadásának folytatása lesz). 4) *Euclidis elementorum libri XV. breviter demonstrati opera Is. Barrow etc. Lond.* 1678. *in* 12-mo. (igen nagy tekintetben van). 5) *Euclidis data succincte demonstrata; una cum emendationibus quibusdam et additionibus ad elementa Euclidis etc. Londini* 1678 *in* 12-mo (kisded könyv). 6) *Archimedis opera, Apollonii conicorum libri IV. Theodosii sphaericorum lib. III.; nova methodo illustrata et succincte demonstrata. Lond.* 1675. *in* 4-to. 7) *Lectio reverendi et doctissimi viri D. Isaaci Barrow beatae memoriae. In qua theoremata Archimedis de sphaera et cylindro, per methodum indivisibilium investigata ac breviter demonstrata exhibentur. Lond.* 1678 *in* 12-*mo* (kisded könyv). *Tittel.*

Barry (James), képiró, szül. Irlandnak Cork városában 1741. Atyja miváros vala 's fiját is kereskedőnek szánd, de a' mivészségért gyulongó ifju képiró lőn, és minden utmutatás nélkül. Első olajfestése, melly Szent Patrikot, Irland védszentjét, ábrázlá, Dublinb. a' mümutatás alkalmával nem csekély javalást nyere. Londonban a' hires Burkevel juta esmeretségbe B. 's annak költségén mene Olaszországba. Három évi ott mulatása után, melly idő alatt a' nagy mesterek miveit szorgalmasan tanulá, visszatére Londonba. 1772 az academia tagja lőn 's a' képirás professora. Az academia hijányait több izben feddé 's előhordá az okokat, mellyek a' mivészségek előmenténck akadályai Angliában; de sikeretlenül. Egy hasonló tárgyu irása miatt az academia tagjai és a' professorok sorából kitörölteték; de a' norfolki herczegben pártfogót nyervén, uj academiát alkota. Megholt 1806. Főmivei 6 ábrázolat, mellyek a' polgári társaság előlépéseit mutatják, 's a' mivészség serkentésére fenálló egyesület nagy szálájában állanak. Adam és Eva, Venus, Jupiter és Juno Ida hegyén is nevezetesek. Mivészségének theoriáját alaposan érté 's jeles mübiró vala; de rajzolásai hibások, szinezete középszerü. *I.*

BARS VÁRMEGYE (tótul *Tekowska Stolica*) Magyarországnak Dunán inneni kerületében, éj. sz. 47° 55′ és 48° 45′, k. h. pedig 35° 51′ és 36° 41′ közt fekvő vármegye, melly Turócz, Zólyom, Hont, Esztergam, Komárom és Nyitra megyéktől körülvére, a' keletéjszakra nyuló trachythegyeiben a' hires körmöczi és ujbányai gazdag aranyereket magában foglalja. Nagysága 49 $^{1}/_{5}$ nsz. mfd. terjed; népessége 116,983 személyre szamittatik, melly szerént 1 nsz. mfd. mintegy 2387 lakos jut. Ezek két királyi város, 11 mezőváros, 198 falu és 84 puszta és szálás környékein lakván, négy járásra osztatnak fel, mellyek ezek: 1.) A' felső járás vagy oszláni; 2.) tapolcsányi; 3.) verebélyi; 4.) lévai. — Nevezetes folyóji a' Garan (Granus, Gran) és a' Zsitva. Hires ferdőji a' szklénói- (Glashütten) és a' vichneiek (Eisenbach). Az oszláni és tapolcsányi járások éjszaki hegyes és kövecses vidékei a' földmivelésre nem annyira alkalmatosak, mint a' marhatartásra; de a' lévai és verebélyi járások igen is termékenyek mindenféle gabonára nézve; csak borai középszerüek. *S—s.*

BARTAL, (György Beleházi), m. k. udvari referendarius, születetett Aprilis 24. 1780 Posony vármegyében; mint az $182^{5}/_{6}7$ diki országgyülésen a' nevezett vármegye első követe diplomaticai igen széles esemeretei, mint az országosan egybegyült karok és rendek köz megbizására volt kerületi jegyző remek tolla által, és végre mint a' felállitandó magyar tudós társaság planumának kidolgozása végett, szeretve tisztelt nádorunk kegyes parancsolatjából az 1828 tavaszán Pestre gyülekezett tudós férjfiaink egyik jeles tagja nevének szép hireket szerze. — Képe a' Magyar Pantheonban ki fog adatni. — *P. Thewrewk J. gyüjt.*

BÁRTFA, *Bartpha*, *Bartfeld*, *Bardiov* (éj. sz. 49° 16′, k. h. 38° 59′) magyarországi Galitia szélén, Sáros vármegyében, a' Topola vize mellett fekvő szabad királyi — magában ugyan kisded — város, 708 házzal, 5,097 német és tót lakossal, de többféle tekintetben nevezetes. Már 1324 Robert Károly alatt épittetett és felszabadittatott; egy a' legrégiebb királyi városok közül, melly a' magyar királyok kegyelmével leginkább dicsekedett. Itt voltak ez előtt arany- 's ezüstbányák. Ide folyamodtak régenten háborus időkben a' hazájokból kiköltözött Lengyelek. A' reformatiónak első századjaiban hires oskola, nyomtató mühely és nagy tudományos munkásság találkozott e' városban. Most diszeskedik sok régi emlékezetes irásokat tartó leveltárával. Van itt 5 cathol., 1 evang. templom, Sz. Ferencz szerzet klastroma, gazdagon fundált kórház, zsidó synagoga; egy cathol. és egy evang. oskola, királyi só- és postahivatal és egy papirosmalom. Ezelőtt borral 's kenderrel nagy kereskedése volt Lengyelországba, most leginkább vászonnal kereskedik, mellyre szép szorgalommal készült, nagy kiterjedt fejéritő és egyéb szükséges intézetek vannak. Az idevaló gyógyforrás egy a' leghiresebbek közül hazánkban, mellyet külföldiek is, különösen pedig Oroszok és Lengyelek megkeresnek. Az erdős gyönyörü völgynek mentében tizenegy forrás ered, mellyek közül különösen négy szokott italul szolgálni; ferdőkre többnyire mindnyáját használják. A' szomszéd völgyben, hova az erdőkkel fedett hegyek közt könnyü az áltmenetel, Hosszurét városa fekszik, melly a' gróf Aspermont uradalmához tartozik, 's itt is két nevezetes gyógyforrás van. Mind a' két völgyben alkalmatos épületek vannak a' vendégek elfogadására, 's egyéb mulatkozásra szolgáló intézeteknek sincsen szüke, mit a' helynek kellemetes fekvése 's a' természetnek bujálkodva ajánlkozó szépségei nagyon könnyitenek. A' források mindenike felette bőven ömleszti vizeit, ugy hogy az örökös meritgetések sem képesek azokat megfogyasztani, sőt a' legnagyobb szárazságban is csaknem egyenlő volt azoknak mennyisége. — A' viz a' források nagyobb részében bugyborékolva fejlik ki, hanem az egyik forrást, mellyben a' viz nagy erővel tolakodik elő, bugyborékolónak nevezik. Ize kellemetes savanyuságu 's olly erős, hogy a' szemekből könnyeket fejt ki bővebb itala, utóize azonban

kellemetlen, tentás. Szaga a' kifejlődő szénsavanyéhoz hasonló. Nyárban hideg; télben a' legkeményebb hideg sem képes azt befagyasztani. A' források mindenike fa körfallal bir, de a' mi korántsem elegendő a' viznek eredeti tisztaságban tartására, honnan sok szor mindenféle gaz, férgek bogarak 's egyéb efféle tisztátalan dolgok fertéztetik azt. Nincsenek ezenkivül elegendőleg elháritva azoktól az idegen természetü vizgyülekezések, 's valóban sajnálatra méltó, hogy ezen nagybecsü forrásokra érdemlett gond nem fordittatik. A' ferdőkhöz két nagy üstben melegitik a' vizet. A' ferdőházon kivül lehet ferdeni privát házakban is, de ezen tekintetben sem lehet a' vendégeknek megelégedni a' könnyenlétellel és tisztasággal. Mind e' mellett is Julius és Augustus hónapjaiban tömve van Bártfa vendégekkel, noha ezen tekintetben alig lehet öszvehasonlitani az ujabb időket az előttiekkel, midőn a' gazdag Lengyelek 's magyar uraságok itt töltötték nyári hónapjaikat, 's Bártfát fényes mulató hellyé emelték. Bártfa érczes vizei sok izben (1795, 1796, 1797, 1801, 1813) megvizsgáltattak. Prof. Kitaibel utolsó vizsgálatja szerént annak állató részei: szénsavany, sósavany, földek, nevezetesen szénsavanyu magnesia, szénsavanyu mészföld, szénsavanyu vas, timsó és kovaföld, ezeken kivül savak, nevezetesen sósavanyu és szénsavanyu székső. Ezen érczes vizet különösen idegnyavalyákban, nedvvesztésekből származott elgyengülésekben, kiszáradásokban, folyásokban, arany érben, szivdobogásban 's a' véredényrendszernek hasonló nyavalyáiban szokták használni. — Alkalmatos az az elküldésre is, honnan nagy mennyiségben szokták azt esztendőnként széllelküldeni. 1816 45,660 üvegedénnyel vittek onnan ki, noha Bártfán kivüli nagy ára sokakat eltartóztat a' vele való éléstől. Bővebb 's elmeserkentő észrevételeket Bártfáról és ferdőjéről olvashatni Gróf Desewy Jósef „Bártfai leveleiben" (S. Patakon 1818, 8). *S—s és A. B. P.*

Barthélemy (Jean Jacques), mélyeszü tudós, könnyü franczia prosaicus, szerény nemes lelkü ember, a' millyen az igaz érdem. Szül 1716 Cassis nevü révparton, Marseille és Toulon közt. Atyja hiv nevelése után a' marseillei College de l' Oratoireba küldé, hol pater Renaud alatt alapos nyelvtudós lett. Jesuitává is kell vala lennie, de attól vonakodott, 's az abbé czimet csak hova tartozottsága tekintetéből tartotta meg. Azoknál inkább napkeleti nyelveket tanult. 1744 Parisba ment, 's hamar érdemlett hire a' királyi emléknek cabineti felvigyázója segédjévé 's majd a' felülirások academiája tagjává hirtelen tétetett 1747. Sok nevezetes értekezéseit olvasá fel itt régiségek tárgyairól, főkép pénzekről 's felülirásokról, mellyek közt legkitetszőbbek: *Reflexions sur l' alphabet et sur la langue dont on se servoit autrefois à Palmyre.* Ezekben a' Wood emlitette palmyrai felülirásokat syriai nyelvüeknek mutatta meg. E' tájatt juta gróf Stainville esmeretségébe, ki később Choiseul herczegi névvel XV. Lajosnak ministere lett. Ez épen Romába volt menőbe mint követ, 's Barthélemyt hitta magával. Ment 1755, a' kormányszék költségén. Ott buzgósága a' régiség kincseinek még mélyebb megbirálásához vezeté, 's esze más eszest tiszteletére vitt, jámbor magaviselete szivet nyert. Kebelt emelő is i g y látni tudóst, és — nem piszkos garral 's betyár bundában. Barthélemynek, az akkori olasz tudósok: Gori, Corsini, Boscovich, Assemanni, Mozocchi mind barátjai lettek, 's a' legelső uri házak mint egyszersmind kellemes társalkodó előtt örömmel nyiták meg palotájikat. Észképe azon munkájához, melly később Anacharsis utatazása czimet váltott, legelőször az olasz földön fejledezett. X. Leo idejében volt korát akará elejénte irni az olasz tudomány és mivészség világának, de mivel az uj tanulásait kivánta volna, a' görög hajdan szép szelleméhez tére inkább, mellynek már lelkében valának teremtései. Mind állitgatta ehhez egy szép egészbe a' szétkapott romokat, az alatt azonban már ismét franczia földön 1760 *Lettres de Carite et Polydore* adá ki, mellyeket görög román alak-

ban, a' nemes, de szerencsétlen Malesherbes unokájának az ifju Auriacnak oktató mulattatására irt. 1796 ezeket uj nyomtatás hozá forgasba az iró életéről és munkájiról szólással, Lausanne. 8. 1765 a' már minister 's hg. Choiseul pensiót 's Toursban a' Sz. Márton templománál kincstartói hivatalt szerzett védettjének, 1768 pedig a' schweizi sereg titoknokjává nevezte, esztendőnkénti 20,000 livra fizetéssel. Mind öszve 36,000 livrára ment most jövedelme. Öccsei nevelésére, szegény karban lévő tudósak, háznépek oltalmára 's egy válogatott könyvtárra forditotta e' jövedelmét. Visszatérte után az emlitett cabinet gondjai által rendben, bővülésben sokat nyert. Erről még öreg korában is tökéletes catalogust törekedett késziteni 1788, de már akkor kezdődvén a' politicai zavargás, inkább csak tulajdon öntésü mivénél maradt. Ez: *Voyage du jeune Anacharsis en Grece vers le milieu du IV-me siecle avant l' ere vulgaire.* 1787 végezte be ezt 's igy harmincz esztendő munkája, 20,000 citatumnál több, a' mi abban van, hosszu időt is kivána, és az az egy tárgyhoz tartozók együvé rakása, az a' világosságba állitás; az a' minden nemnek tulajdon szinü stylusa! Socrates mint fél ember fél isten, erővel, szelid nagysággal szól, cselekszik, hal; Plato a' suniumi fokon mint költőileg gondolkodó bölcs áll a' nagy mindenség felsége érzetében, Homerusnál istenek és hősök bámitanak 's érzékenyitenek, Pindarus, havasi patakként ömled kőszikla magasságáról. Aspasia lelkességgel elegy édes apró kelemekkel horgász. És előtte Barthélemynek már e' munka készen, és nyugodva kényes lelki esmerete, hogy idézései igazak, a' szeleskedő hazudást annyira is kerülvén, hogy olly sok öszvefüggesztés körül tévedése nagyon kisszámu — és a' szerény ember még is fél közre bocsátani, 's munkáját csak szomoru compilatiónak mondja. Hijányait felettébb érzi. A' tartozó elijedve látszik a' mások termesztette öngyümölcsein. Hihatta volna pedig már dicsértetése, mellyet a' delosi innepek leirásáért nyert, a' mit Choiseul Gouffeir gróf ezen munkájában: *Voyaye pitoresque de la Gréce*, adott előre próbául Anacharsisából. Az emlitett hg. Choiseul, mint pártfogója, halálán 1785 fakadt hosszas bánatját üzegeté magában csendes folytatásával, kit ahhoz csatlódott szive, derék feleségével együtt, Arsamo és Phédime név alatt emlit háládatosan munkájában, végre az egyedül maradott nyomtatási gondokkal erede szomoru idejét eltölteni, mellyet elébb a' vele szivesen bánt herczeg örvendetessé tett, 's igy el valahára — az első kötet már nyomtatva, de megint uj kétségek töprenkedtetik azon, na valljon kedvesen fogadják e' munkáját, elbuvik nyomtatója elől, hogy kéziratot adni ne legyen kénytelen, mig utoljára neki szánja magát. Melly különbség! Az öszvegyüjtésből eredetiséget alkotott szerénykedik, 's az igazi compilatorok dagályoskodnak. Barthélemyt példánynak a' szép magast kereső elejébe. Anacharsisa csakugyan egész végéig 1788 megjelent 4 kötetb. 4 rétb. 's 7 kötetb. 8 rétben. Barbier du Boccage készite hozzá atlást. 72-ik esztendejiben ekkor Barthélemy, 's Aristippus könnyü vérü világát, Pindarusnak képekben tódolgó phantasiáját 70-be lépte előtt tudá még olly valólag festeni. 'S most terjedez a' munka, ragad ezen czikkely, ingerel ama' lap, kezdődik a' javalás, áll dicsősége. Háromszori kiadást kap el az olvasóság hamar egymás után 1788, 89 és 90-ben. Dusaulx a' század könyvének nevezé. A' tisztelt öreg Beauzé grammaticus helyébe a' franczia academia tagjai sorában. XVI. Lajos a' kir. könyvtár főigazgatóságával is megkinálá, azt nem fogadta el.— Hirében tehát a' becsült iró és ember, de nem sokáig nyugalomban. A' revolutio nagy jövedelmei helyett szükségbe ejté, a' mit csendesen türt, sőt Septemb. 2. 1793 egy a' nemzeti könyvtár mellett volt tiszt vádjára, hogy ő is aristocrata, tömlöczbe is zárák. Az ő hg. Choisenlje házától vivék oda. Unokáját még elébb. Ettől megtudá a' fogolycsoport, hogy Barthélemy is köztök lesz. Ajtajokhoz tolakodnak. Tisztelettel várták szerencsétlen nagy társokat. A' tömlöcztartó szives kiméléssel fo-

gadta. Choiseul futott minden hatalmaskodóhoz. Szabadságra az ártatlannal, a' nemzet díszével. Choiseul éjfélkor ment tudtára adni, hogy szabad lesz, 's 16 óra mulva maga Danton és Courtois ragadták ki, 's a' nemzet 's a' nemzeti könyvtár őrei közé visszatevék. Nem elegyedett volt ő semmi zajongásokba, de azon eset különben is gyengült egészségét nagyon megrázá. Leesék a' kihiresztelt Carra feje guillotine alatt, ki a' nemzeti könyvtárnak főőre volt. ajánlák Barthélemynek helyét, nem kelle neki. Csak jámboran várta halálát. Az előtt még 2 órával Horatius 4-dik levelét: *Albi*, *nostrorum sermonum candide judex*, olvasta, a' könyv merevedni kezdő kezéből esett ki. Ez Aprilis 30-kán történt. Most jöve ki egy kéziratban maradt munkája. *Voyage en Italie publié par A. Serieyes*, *Paris an* IX (1801). Életéről pedig: *Essai sur la vie de J. J. Barthélemy par Nivernois.* Leirta azt maga is (l. *Memoires*) 1792 és 1793. Anacharsisa minden fenforgóbb nyelveken. Németre Biester forditotta. Magyarra Deáky F. Sámuel, és valóban olly gonddal, hogy e' forditás kiadóját, prof. Méhes Sámuelt, sokkal több vevőnek kellett volna már eddig költségeiből kimenteni, 's nem hazafiui buzgóságból, hanem a' munka becse szeretetéből. Dicséretünk e ez, hogy a' magyar elébb kelő rend nagy számából illy mivhirtelen elkelésére elégendő vevő ma sem találtatik. Anacharsis szorgalmas általolvasása nélkül egy ifjunak sem kellene megkezdeni hivatalos életét. *Döbrentei Gábor.*

Barthélemy (Ferencz), az elébbinek unokaöccse 's franczia pair; szül. 1750 körül. A' királyság alatt több követség mellett titoknok volt, később és sokáig a' svéd udvarnál franczia követ, ugyan ez Londonban a' revolutio kezdetén. Decemberben 1761 Helvetiába küldetett, holott az ország ügyét buzgón vivé; a' Burkussal Baselben békét kötött, ugyan azt nem sokára Spanyolországgal és Hessen-Kassellel is; de Wickhammel, az angol követtel, Helvetiában nem volt illy szerencsés. 1790 nagyobb hivatalra várá hazája. A' vének tanácsa Letourneur helyébe a' végrehajtó directorium tagjává nevezé; minden párt meg volt elégedve a' választással, 's pompás készületek estek az uj director elfogadására, de B. szerényen, fény és zörej nélkül ment be a' városba. Fructidor 18. őt is éré; Septemb. 4-én (1797) elfogák, Pichegruvel 's másokkal együtt Cayennebe vitték. De B. más hattal 's az őt számkivetésbe is hiven követő komornokjával, Le Tellier-vel, megszökött 's Angliába ment, a' honnan azonban csak hamar Brumaire 18 (November 9-ik 1799) után visszahivatott. Nem sokára senator és gróf lőn, de Napoleon kormánya alatt nem volt tetemes befolyása; mikor az lemondott, előlülője volt a' tanácsnak. Később pairnek 's a' becsület legiója nagytisztjének neveztetett ki. Több mint középszerü tehetségei mellett B-ben igen nagy az igazságszeretet és emberség. Dicsvadászás nélkül szüntelen az ország javát kereste, 's megadá neki minden párt a' tiszteletet és becsülést. Mint pair az ultrákhoz hajlott, 's 1819 az 1817-ki választó törvény megmásolását sürgette.

Barthez (Pál Józef), egy Franciaország leghiresb orvosai közül a' 18-dik században, született 1734-ben Montpellierben. Már ifjuságában annyira kijelelé magát, hogy a' korán ért gyermekek közé számláltatnék, kiket mint valami csudatünemény nemeit szoktak tekinteni. Elvégezvén tanulmányait, Parisba ment, hol gróf Rengord szerencsés meggyógyitása által fényes pálya nyilt előtte, 's hol különösen Barthélemyvel, Caylussal, Hanauttal, Mairannal és d' Alemberttel közelebbi kötésre lépett. Két emlékirása, mellyeket ezen időtájban az „*Académie des inscriptions et des belles lettres*-"nek benyujtott, pályadijt nyertek. Részt vett hasonlókép a' „*Journal des savans*-"ban, 's mindenek előtt az encyclopaediában is. Most visszahitták Montpellierbe, hol szerencsésen elsült nekie egy orvosi oskola felállitása, melly egész Europában tisztelettel neveztetett. Itt adta ki hires munkáját is: „*Nouveaux élémens de la science de l' homme*", melly csaknem minden europai nyelvekre lefordit-

tatott. Azonban becsületvágyának nem volt sem játéka, sem táplálatja elég Montpellierben, visszatért hát 1780 körül Parisba, hol uj disz várta őt. A' király *médecin consultant*-nak nevezé ki, 's az orleansi herezeg első udvari orvosának. Tagja volt egyszersmind csaknem minden europai tudós társaságoknak. E' mellett a' civilisált világ csaknem minden részeiből fontos esetekben kérték ki tanácsát. A' revolutio, mellyben ő magát feltalálni nem tudta, tőle is elragadta vagyonjának nagy részét 's hivatalait. Tulélte azonban azt, 's Napoleon, ki olly jól értett az érdemek kiemeléséhez, őt is ismét előhitta 's agg korában megtetézte tiszteletes hivatalokkal. Megholt 1806-ban. Neve Francziaországban 's azon kivül abban a' tiszteletben fog megtartatni, melly egy Boerhave, Sandifort, Hoffmann, Sydenham, Cullen és Brown nevével van öszvekötve. Irományi számosak; közülök csak ezt nevezzük még meg: „*Nouvelle mécanique des mouvemens de l' homme et des animaux*"; de a' fen emlitett leghiresebb. Barthez törvények doctora is volt 's tanácsnok a' Cour des aides-nél. *A. B. P.*

Bartholomaeides (László), Gömör vármegyében az ochtinai evang. gyülekezet egyházi tanitója, utóbb egyszersmind a' gömöri evang. gyülekezetek seniora, szül. 1754, megholt 1825. Számos tudományos mukáji között első helyet foglal: „*Inclyti superioris Ungariae comitatus Gomöriensis notitia historico-geographico-statistica*" (Lőcsén 1808. 4). *F. P.*

Bartholomaeusok, olly világi papokból öszveállott társaság, melly eredetét Holtzhauser Bertalantól, ingolstadi paptól, vette 1640. E' társaság istenes indulattól buzdittatva, elejénte, a' kispapok seminariumit Németország némelly részeiben rossz karban lelvén, ezt tette czélul, hogy a' tanuló ifjuságnak mind tudományi, mind erkölcsi nevelésére ingyen ügyelne; azonban egyéb világi hivatalokra felserdülendő 's szegényebb sorsu nevendékek oktatására is kiterjeszkedék; illy jótéteményért egyéb dijt nem kivánván, mint, ha a' nevendékek idővel jobb sorsra jutandnának, jóltévőjik iránt viseltető háládatosságot. Öltözetek fekete hosszu köntös általövedzve. *Sz.*

Bartolozzi (Francsco), a' leghiresb rézmetszők egyike, szül. 1730 Florenczben, 's rajzolni Ferratinál, rézre metszeni Velenczében Wagner Józsefnél tanula. Florenczben és Milanóban több ahitatos ábrázolatokat ada ki. 1764 Londonba méne, hol a' rézmetsző mivészséget még inkább emelé; később királyi rézmetsző lőn 's a' mivészségek királyi academiájában is helyt nyere. 40 évet töltött vala már Londonban, midőn, meg nem elégedvén az academia szerkezetével, Lissabonba költözék, hol a' regens-herczeg egy képiró- és rézmetszőacademia igazgatójává és a' Krisztusrend lovagjává nevezé. Megh. 1815. Mivei, mellyeket angol és olasz mivészek után másola, vagy vésővel és tővel együtt dolgozattak, vagy csupán pontozva vannak, 's mesteri kézzel mindenkor. Helyes rajzait legnagyobb gyengédséggel tudá kivinni, 's akarmellyik módban dolgoza, az originál szellemét mindég hiven adák másolatjai. Legjelesb lapjai közé tartozik lord Chatam halála, Coypel után, mellynek jó lenyomatját már több évek előtt 150 tallérral fizeték, 's mennyi kellem és báj leng Kaufman Angelica után dolgozott ábrázolatin! Munkajainak száma öszvesen 2000-re menyen. Fija Londonban él 's jeles képiró. *I.*

Barton (Ersébet), tudatlan falusi leány Aldingtonban, a' kenti grófságban (a' honnét kenti leánynak vagy apáczának is nevezteték). Ez midőn Angolországban a' reformatio kezdődék, eszközül használtatott a' Catholicusoktól 's Katalin királyné követőjitől arra, hogy az angol népet lázitsa fel VIII. Henrik első feleségétől szándékba vett elválása 's az angol egyháznak a' romai széktől leendő elszakitása ellen, mellyel a' király a' pápát fenyegette. Forró idegnyavalyabeli félrebeszélését használván az aldingtoni pap, Master Richard, és Bocking, egy canterburyi kanonok, elhiteték vele, hogy ő a' király szándéka gátlására Istentől küldött propheta. Most tehát még jóbban kikelt beteges felhevü-

lésében a' király elválása, az uralkodó bünök 's általjában az eretnekség ellen, 's a' helybeli pap javára nagy hirt szerze az aldingtoni Máriaképnek, mellynél, a' mint megjövendölte volt, gyógyulását lelte. Bocking, ki már vele tartott tilalmas társalkodás gyanujába esett, reábeszélé, lenne apáczává, 's Warham, a' canterburyi érsek, 's a' rochesteri püspök, Fisher, jóváhagyása még inkább buzditá őt jövendölésének folytatására, a' mire mennyből jött levél által vélte magát felhatalmazottnak. Azon jövendölése, hogy Henrik, ha elválása mellett megmarad 's ujra megházasodik, alig marad egy hónapig a' királyi széken 's csufos halállal fog kimulni, sok szerzetest és apáczát lázita fel a' király ellen, 's a' Deering nevü szerzetestől készitett 's elterjesztett jelenései olly zugást okozának a' nép közt, hogy Henrik szükségesnek tartaná e' dolgot a' parlament elejébe terjeszteni. Minekutána Ersébet és tanácsadói elkövetett csalásokat megvallották volna, néhány vétkes társaikkal együtt elébb egyházi töredelemre és fogságra itéltettek; de mivel őket a' királyné pártja vallományaik visszavételére igyekezett birni, bebizonyittatott ellenek, öszveesküvéseknél fogva, a' felségárulás, 's kivégeztettek Apr. 30 1534. Warham már elébb megholt, Fisher fogságba tétetett, 's a' volt cancellarius, Morus Tamás, részvétel gyanuja miatt vizsgálat alá került, melly azonban csak hamar elnyomatott. (L. Henrik, VIII.)

Baryton, l. Bariton.

Basa, olly főtisztviselő Törökországban, a' ki egy egész tartománynak kormányozója 's az ebben lévő hadi népnek vezére. A' legelsőbbek előtt 3, az alsóbb ranguak előtt két lófark vitetik. A' basa hatalma igen nagy. A' sultantól ugyan önkényesen tétethetik le vagy neveztethetik ki, a' háborukban a' nagyur parancsolatjára részt köteles venni, 's a' tartomány jövedelmeit, bizonyos mennyiségen kivül, a' közönséges pénztárba kell fizetnie; de a' belső igazgatás egyedül a' basától függ 's a' nép sanyargatásának minden nemeire annyival nagyobb szabadsággal bir, mivel a' birodalomnak mostani hanyatló állapotjában a' nagyur inkább elnézi a' basák erőszakoskodásait, hogysem azokat kemény rendelései által maga ellen felláziţsa. — Egyébiránt basa vagy basi főt jelent 's egyszersmind mindenik török katonának becsületheti nevét is teszi, mellyet csaknem mindenik Török megad a' másiknak, minthogy mindnyájan ugy nézik a' Törökök magokat, mint katonákat. *L—ú.*

Basalt (basanit), egy sziklafaj, melly az augit, mezei spath és magnesvaskő belső vegyelékéből áll 's igen tömött és kemény; törésében lapos kagylóteknős és egyenetlen, finom vagy aprószemü, ollykor földnemü is. Vannak benne néha ürességek is, mellyek különbféle érczekkel vannak tele, találni benne hozzávegyüléseket is, 's végre áltmegy más vele rokon sziklafajokba. Az idő befolyása által könnyen elmállik, 's az elporlott kőből kövér, feketés, igen termékeny föld lesz, mellybe a' plánták, nevezetesen a' gabona, buján diszlenek, 's ez annál nagyobb mértékben, mivel a' basalt körül többnyire mindég sok nedvességek gyülekeznek; innen a' basalthegyek lejtőjit gyakran a' legnagyobb magasságig látni mivelve, pásittal vagy erdővel fedve. — A' basalt, melly egy oldalt öszvefüggésben van a' trachytekkel, más oldalt a' vulkánok lávájával igen belső viszonyban, ugy látszik, más sziklafajok áltváltozása által, tüzokádóhegyi agentiáknál fogva, állott elő; massáji már meglévő kőterületeken keresztül törtek magoknak utat. A' meglágyult állapotban hihetőleg nagy mélységből emelkedtek azok fel az álttört hegyfedeléken, az előállott hasadások- és repedéseken, vagy a' hegytetők gömbölyded nyilásain, 's a' meghüléskor, a' merő állapotba való áltmenetelkor bizonyos rendegyező alakot vettek azok némelly részént magokra, 4-, 5-, 6-, 8-, 9 oldalu prismákban 's symmetricus csoportokban. — Azt, hogy a' basalt nedves keveredékből állott legyen elő, nem igen hiszik többé alapos esmeretü 's előitélettől szabad geognosták. — A' basalthegyeket alakjok 's viszonyaik kölönösen kijelelik; részént kisebb nagyobb mértékben meg-

csonkitott tekék alakjában emelkednek fel, részént ritka meredekséggel éles hegybe futnak ki. A' hegyek felülete apró kidomborodásokat vagy besüllyedéseket mutat, vagy pedig majd rendetlen szegletü, függőleges, majd oszlopokból álló sziklamassákkal van rakva. Illyen szörnyü nagyságu basaltoszlopokkal van rakva a' Fingal barlangja 's az oriási gát Irlandiában. A' basalt az épitésre igen jeles materiale 's lehet utszakövezetre és töltésekre is használni; öszvetörve 's mészvakolás közé keverve neveli annak öszvekötő erejét. Az oszlop nemü darabokat gyámoszlopokra, szegletkövekre, ajtó- és ablakfelekre 'sat. használják. A' tömöttebb játékfajokat malom- és dörgölő kövekre, mozsarakra, teknőkre, aranymivesek, aranyverők, könyvkötők 'sat. effféléknek való ülő kövekre dolgozzák fel; vannak abból a' régibb képfaragómivészségnek némelly darabjai is. A' romai képfaragók az egyiptomi ugy nevezett fekete granitból készült képszobrok restauratiójára élnek azzal. Továbbá az üregfrittához is teszik ezt a' követ; magában homályos, igen folyékony butelliaüveget ad az. Végre élnek a' basalttal ráadás gyanánt a' nehéz olvadásu és mésztartó vasérczek olvasztásánál. *A. B. P.*

Basedow (János Bernard, vagy a' mint magát gyakran nevezé, Nordalbingeni Bernard), századjának kitünőbb férfijai közé tartozik. Született Sept. 11. 1723 Hamburgban, hol atyja parókás volt, 's ugyan ott kezdé oskolájit is. Később philosophiát és theologiát Lipcsében tanult; innen mint házi tanitó Holsteinba ment; 's 1753 a' soroei nemesacademiában morált és szép tudományokat, 1761 pedig az altonai gymnasiumban tanitott. Ugyan itt több munkát is bocsáta közre, mellyek mint az uralkodó vallástanitással ellenkezők, eltiltattak. Az alatt Rousseaunak 1762 megjelent „*Emile*"je arra gyujtá fel az igen is gyulékony Basedowot, hogy ő most az egész nevelésmódnak uj és helyesb alkatásához fogjon, 's mind Rousseau, mind az általa igen becsült Comenius állitásait alkalmaztassa és megszerettesse. Tüzzel 's nem erő nélkül fogott a' dologhoz, kora sem volt részvétlen a' szándék iránt. Tizenöt ezer tallérig kapott segedelmet elementaris munkájának kiadására, melly végre egy orbis pictus, 100 rézmetszéssel (Chodowieckytól), deák, német és franczia nyelven, a' pompás hirdetések után, 1774 meg is jelent. Czélja a' munkának az, hogy a' gyermek általa számos esmereteket kapjon a' valóság és világ köréből, 's mig szeme a' tárgyak sokféleségén gyönyörködik, lelke egyszersmind a' világpolgárság érzetéhez, mellyre Basedow uj methodusa mellett olly igen törekedett, tanuljon felemelkedni. — Ezen tanitásmódnak első és példaoskolája az 1774 Dessauban megnyitott Philanthropin lőn. De B. minden tekintetben többet igére, mint tett. Nyughatatlan és szüntelen messzejáró planumokkal, idealékkal foglalatoskodó lelke 's ama' társait igen nyomó uralkodásvágy benne nem engedék sehol vesztegelni; 's 1778 már, többszöri veszekedése után kivált Wolkéval, ügyes, de nyakas dolgozó társával, elhagyá a' Philanthropint; jóllehet ezért meg nem szünt tovább is több elmélkedő 's nevelést illető irásaiban, mellyek köz értelemre valók inkább, mint mély alaposságuak, szeretett ideáji mellett buzgani, mig végre Jul. 25. 1790 Magdeburghan megholt. Basedownak nagy behatása volt a' vele egykorbeliek gondolkodásába; 's érdeme nem kisebb azon felvilágosodásnak, melly akkor Németországra derülni kezde sikeres terjesztésében. Ha e' mellett méltán szemére vetik a' humanisták a' régiek becsmérletét, mellyre őt egyedül saját beavatlansága birhatá; 's habár ezen kivül számtalan tulságokat, tévedéseket 's gyermekes játékoskodást méltán szemére vethetnek is: azt mindazonáltal tagadni nem lehet, hogy az ő győző szavának hatalma a' gondolatlanul megvetett nevelés ügyére szent figyelmet és lelkesedést vont; hogy ő sok derék gondolatot 's hasznos igazságot hamar elterjeszteni 's az uralkodók részvételét is megnyerni tudta; jóllehet maga inkább szeretett dönteni 's ujra teremteni, mint valamit kiképzeni, rendbe venni, tökéletesiteni. — Életét megirta Meyer (Ham-

burg 1791—92. 2. k.). Characteréről egykét festő vonást ad Göthe is „*Aus meinem Leben* I. Th." Munkájit Meusel „*Deutschland*"jában feltalálhatni. Methodusa és oskolája felől lásd ezen czikkelyt PHILANTHROPIN és PHILANTHROPINISMUS. — *t* —

BASEL, Basilea, Schweiznak legnagyobb városa 16,000 lakossal. A' Rajna vize által két egyenetlen részre valasztatik el, mellyeket egy 715 lábnyi hosszaságu hid kapcsol öszve 's mellyeknek lakosai régi időktől fogva idegenséggel viseltetnek egymás iránt. Oecolampadius, Grynaeus, Buxtorf, Wetstein, Hermann, Bernoullik és Euler hires tudósok is ezen városban születtek; Erasmus is több esztendeig itt lakott 's itt van eltemetve a' főtemplomban. Különösségei közé tartozik az, hogy benne az órák más helyekbeli óráknál egy órával korábban járnak. A' kereskedés benne eleven és messze terjedő. Több rendbeli hasznos intézetei között említést érdemelnek a' mivészségi és természeti gyüjtemény, a' pénzcabinet, füvészkert, a' gymnasium, a' missionariusok seminariuma, a' jó és közhasznu dolgok előmozditására czélozó tudós társaság, a' német bibliai társaság és az igen gazdag könyvtárral biró universitas, melly 1459 állittatott fel 's a' legujabb időkben az által különös figyelmet vont magára, hogy némelly hires tanitóknak, p. o. Okennak, de Wetternek, Snellnek és egyebeknek menedéket, partfogást és hivatalt adott, kik Németországból politicai gondolkozásokért számkivettettek.

BASELI BÉKEKÖTÉSEK April. 5. és Jul. 22. 1795. Az elsőt a' prussiai követ (később a' status cancellariusa), báró Hardenberg, a' másodikat a' spanyol követ, Domingo d' Yriarte marquis, a' Franczia részéről pedig mind a' kettőt a' franczia köztársaság schweizi követe, egy Barthélemy nevü polgár, irta alá. Ezen békekötések által Prussia és Spanyolország a' Francziaország ellen egyesült fejedelmektől elállottak 's a' franczia köztársaságot megesmerték. A' köztársaság megtartotta a' Rhenus bal partján fekvő prussiai tartományokat a' német birodalommal kötendő közönséges békeségig, 's Prussia közbenjárását, ha a' német fejedelmek közül akarmellyik különös békeséget akarna a' köztársasággal kötni, elfogadta. Ezen békekötés titkos pontjai még most sem esmeretesek, 's csak a' Baselben Maj. 17. 1795 kötött egyezést lehet tudni, mellyben éjszaki Németországnak fegyveres rész nem vétele (neutralitas) állapittatott meg. Ezt követte a' hessen-kasseli landgrófnak a' franczia köztársasággal Baselben Aug. 28. 1795. kötött egyezése, melly szerént a' Rhenus bal partján lévő hessen-kasseli kerületek a' német birodalommal leendő közönséges békekötésig a' köztársaság birtokában maradtak. Spanyolország a' baseli békekötés által mind azt visszakapta, a' mit a' köztársaság seregei a' pyrenei hegyeken tul elfoglaltak; ellenben a' Francziáknak engedte azt, a' mit St. Domingo szigetén birt. Ezen békekötésért kapta jutalomul a' spanyol első minister, Emanuel Godoi, alcudiai herczeg, a' békeherczeg (de la Pac) nevet.

BASELI KÖZ CONCILIUM. Ez December 14. 1431 kezdődött Sz. Angeloi Caesarini Julián cardinalisnak, mint IV. Eugenius pápa követének, elölülése alatt, ollyan szándékkal, hogy az eretnekségek (különösen a' Hussitáké) kiirtassanak, minden keresztény nemzetek a' catholicus egyházzal egyesittessenek, az egymással hadakozó keresztény fejedelmek öszvebékéltessenek, 's az anyaszentegyház mind fejére, mind tagjaira nézve reformáltassék. De a' pápa mindjárt az első intézetet is, melly ebben a' Hussitákkal megbékélés iránt tétetett, kárhoztatta 's követét a' gyülés eloszlatására meghatalmazta. A' gyülés a' pápa ezen szándékának ellene mondott, őt ravaszságáért 's az egyház javával nem gondolásért keményen megfeddette 's több rendbeli megujitott tilalmainak ellenére is Sigmond császárnak, a' német fejedelmeknek és Francziaországnak védelme alatt tanácskozásait folytatta. A' tanácskozásokat nagyon megkönnyebbitette az a' környülmény, hogy a' tárgyak négy rendbeli választmányok között felosztattak, melly választmányok minden nem-

zet és rangbeliek közül egyenlő számmal vétettek, 's a' teljes ülések számára előre dolgoztak. A' voxolás tehát ekkor nem a' nemzetek vagy rangok osztályai szerént történt, mint egyéb egyházi gyülésekben. A' gyülés IV. Eugenius ellen magát bátorságba akarván tenni, mindeneknek előtte a' pápa ellenkezését törvénytelennek nyilatkoztatta ki, 's a' kostnitzi vagy constantiai egyházi gyülésnek azon végzését megujitotta, hogy a' köz egyházi gyülésnek a' hit dolgában 's a' vallásbéli szakadásokra 's egyházi jobbitásokra nézve jusa van, valamint az egész kereszténységnek ugy a' pápának is parancsolni 's minden rendbelieket még a' pápát is, ha neki mint az egész egyház képviselőjének nem engedelmeskednének, megbüntetni. Minthogy a' pápa ollyan bullákat adott ki, mellyekkel ezen gyülést el akarta oszlatni, a' gyülés törvényes pert inditott ellene, őt maga elejébe citálta 's neki a' törvényes megjelenésre több rendbeli határnapokat rendelt, 's törvényhatóságát, a' mennyire lehetett, Franczia-és Németországban gyakorlotta. Egyik igen nevezetes munkája az volt, hogy a' Hussitákkal November 20. 1432, vagy inkább azoknak leghatalmasabb felekezetével, a' Calixtinusokkal, hosszas alkudozások után békeséget kötött, mellyben nekik az Ur vacsorájával mind a' két szin alatt élést megengedte. Igaz, hogy az által a' kostnitzi végzésektől eltávozott, de nem tehetett mást, ha leghivebb védelmezőjét, Sigmond császárt, ki a' Hussitákat fegyverrel meg nem győzhette, Csehország thronusára akarta segiteni; mert ez csak az emlitett engedés által történhetett meg. Ezen kedveskedésért Sigmond császár IV. Eugenius pápát arra birta, hogy ez a' gyüléssel megbékélt 's annak minden végzéseit egy bullája által elfogadta és megerősitette 1434. Minekutána ekképen a' gyülés a' pápán győzedelmeskedett, a' fejedelmek között is köz biró akart lenni 's a' lauenburgi herczeg Erichnek panaszában itéletet hozni; de Sigmond császár az ország dolgaiba avatkozást protestálásával tilalmazta, 's az egyház reformálását sürgette. Még eddig e' részben a' gyülés csak annyit tett, hogy Junius 14. 1434 a' papától azon hatalmat, melly szerént az addig a' cathedralis templomokkal 's collegiatusokkal egybekapcsolt praebendákat tetszése szerént osztogatta ki, elvette, a' kaptalanoknak a' kanonokok választását visszaadta 's a' pápát ezen választásoknak ingyen leendő megerősitésére kötelezte. Most már a' papi rend reformálásához látott 's azt végezte, hogy az ollyan papok, kik ágyasokat tartanak, 's azon praelatusok, kik ezt pénzért megengedik, megbüntettessenek, az excommunicáltattak addig, mig sententiájok ki nem hirdettetik, a' társalkodásból ki ne zárassanak, interdictumok egyes személyek miatt soha ne hozassanak, azon egy ügyben az ismételt appellatiók el ne fogadtassanak, az annaták, a' palliumokért járó fizetések és a' deportok (vagy a' papoktól a' püspököknek fizettetni szokott annaták) eltöröltessenek 's simonia gyanánt tartassanak, az isteni tiszteletek, misék és canonicus órák minden rendbeli papok által rendesen véghez vitessenek, a' közös áhitatosság háborgatásai a' tisztviselők által meggátoltassanak, a' bolondok innepei és Karácsonykor a' templomokban gyakoroltatni szokott minden illetlenségek eltiltassanak. Azután Martius 25. 1436 a' 23-dik ülésben a' pápa választásának módja 's választatásakor teendő esküvések 's mondandó vallástétele és az egyházi gyülés végzéseire leendő 's minden esztendőn megujitandó köteleztetése meghatároztatott, a' pápa rokonjainak tisztségekre emelése megtiltatott, 's a' cardinalisok száma 24 szoritatott olly móddal, hogy azok minden nemzetekbeli érdemes praelatusokból és doctorokból a' cardinalisok collegiumának szabad voxolása szerént választassanak, az egyházi tartomány fele jövedelmeiben osztozzanak, a' pápa hivatalbeli hüségére vigyázzanak 's bullájinak neveket mindenkor aláirják. A' pápának csupán az a' jus engedtetett, hogy a' romai dioecesishez tartozó praebendákat osztogathassa ki, 's attól is eltiltatott, hogy az egyházi hivatalokra vágyókat kéréseknek az első hivatalbeli üresülések alkalmával leendő megnyerése felől bizonyosakká tehesse. Azon-

ban a' pápa mind ezen végzésekre semmit nem ügyelt, hanem a' gyülés ellen annyival inkább igyekezett a' fejedelmeket ingerleni. Különösen hasznára forditotta ezen tekintetben azt a' környülményt, melly szerént a' Görögök nagy szorultságban lévén, a' romai egyházzal egyesülni kivántak. Ezek ezen kivánságok teljesitése végett mind a' pápához, mind az egyházi gyüléshez folyamodtak, 's ezek mind ketten vágyván az egyesités dicsőségét magokéva tenni, mind ketten küldöttek galyákat a' végre, hogy a' Görögök követeit azon városba hoznák, mellyben a' tanácskozásnak tartatni kelle, 's mind a' ketten más városokat rendeltek a' tanácskozásra. De az egyházi gyülés gályáji, a' pápa emberei által gátoltatván, nem érték el czéljokat, a' pápa hajóji a' görög követeket Ferrarába vitték, 's Baselben a' pápának egyik követe, a' tarentumi érsek, egy ollyan a' gyülés nevében készült 's alattomban annak pecsétével megerősitett rendelést tett közönségessé, mellyben a' pápa kivánsága szerént Udine vagy Florencz javaltatott a' Görögökkel leendő tanácskozásra. Ezen csalárdságon ujra megbosszonkodván a' gyülés, nem csak több rendbeli végzéseket tett a' pápa ellen, hanem azt 1438 hivatalától fel is függesztette; 's ámbár sok jeles tagjai tőle elpártoltak 's a' pápa részére állottak is, még is a' 38-dik ülésben Majus 16. 1439 a' pápát mint eretneket kárhoztatta, a' 39-dik gyülésben pedig Junius 25. 1439 hivatalából egészen kitette 's November 19. a' sabaudiai herczeget, Amadeust, választotta pápává, ki V. Felix nevet vett magára, de csak keves fejedelmek, városok és universitasok által esmertetett meg pápának. Franczia- 's Németországok a' baseli gyülés vallásbeli reformatióját ugyan elfogadták, de a' IV. Eugenius ellen inditott perben neutralisok maradtak. Ez a' pápa némelly kedvező környülmények által uj tekintetet nyert, a' baseli gyülés pedig, melly magát 1443 Lausanne városába tette által, naponként gyengébb és erőtlenebb lett 's végre 1449 Eugenius halála és V. Felix lemondása után az V. Miklós pápa által ajánlott amnestiát örömest elfogadta 's az egyházi gyülést berekesztette. A' baseli egyházi gyülés végzései az egyházi gyülések romai gyüjteményébe nem vétettek fel 's a' romai curialisták által foganatlanoknak hirdettettek ki. Mindazáltal Franczia- és Németországban a' canonicus törvény kutfejei gyanánt nézettek, 's a' mennyiben az egyházi fenyitéket illetik, gyakorlásba is vétettek. Azolta alkalmaztatások ugyan sokféleképen változtatott, de egészen el nem töröltettek. Egy egyházi gyülés sem tett annyit az egyházi igazgatás és egyházi fenyiték megjobbitására 's a' püspökök törvényes hatalmának helyreállitására nézve, mint a' baseli. (L. Galliai egyház, Német egyház.)

Basilica, királyi lak. Roma első századjaiban a' basilicák pompás nyilvános épületek voltak, hosszukás négyszegü formájuak, 's rendszerént corinthusi oszlopokkal és képszobrokkal ékesitve, hol a' polgárok köz jót illető tanácskozásokra öszvegyültek, a' kereskedők portékájikat kitették, fiatal szónokok előadásban gyakorlották magokat 'sat. Nagy Konstantin a' Keresztényeknek engede által egynéhány basilicát isteni tiszteletre. Innét származott, hogy az első keresztény templomok basilica nevet kaptak, 's hogy később, midőn uj templomok épittettek, ezeknél is megtartatott a' régi basilicák formája.

Basilides, l. Gnosis.

Basiliscus, egy kigyófaj, mellynek hazája Afrika 's Guiana Amerikában. Szine kékes, tarkóján, hátán 's farkkezdetén egy egy taréj; ezek fogasok, amaz fogatlan. Hossza 3—4 lábnyi. A' basiliscusról sokféle költemények forognak a' köz nép szájában. Kakasformában képzeli ez azt magának, tarka sárkányszárnyakkal és sárkányfarkkal. Azt hiszi, hogy a' 7—9 esztendős vén kakasok néha néha belé tojnak a' ganéjba, mellyből, ha varasbéka költi azt ki, basiliscus kel ki, egy olly mérges állat, mellynek csupa lehelete 's tekintete is megöli nem csak az embert, hanem más állatokat is, 's mellyet csak ugy lehet megölni, ha mérges tekinte-

te egy elejébe tartott tükör által önmagára fordittatik. Azt tartják, hogy ezen mérges állatnak a' menyét legnagyobb ellensége, 's megölésére elég, ha ez annak barlangjába fut 's azt szagával és leheletével eltölti. Basiliscusnak nevezték a' nagy ágyuknak egy faját, vagy a' kettős sugár ágyukat is. *A. Balogh Pál.*

Basilius (Szent), a' többi illynevü sz. atyáktól megkülönböztetőleg Nagynak (Magnus) is nevezik, született 329. Cappadociának caesariai püspökévé lett 370, megholt 379. Az egyházi fenyitéknek, isteni szolgálatnak, a' szerzetes 's papi rendnek czélirányos elintézése, számtalan velős 's épületes egyházi beszédjei 's egyéb irományai által, mellyekben erős lélekkel 's békeségszeretettel az Árianusok tanitásait megczáfolta; helyesen pedig ama' szerzetes életet 's abbeli fogadásokat érdeklő rendszabások által, mellyeket maga szerzett 's követett és még a' későbbi, sőt a' mostani keresztény századokra is követhetőkké tett, megnyerte azon határtalan 's köz tekintetet, mellyel mind a' görög, mind a' deák szertartásu keresztény anyaszentegyházban mint nagy szentségü férfiju tiszteltetik, 's az ugy nevezett sz. atyáknak jelesebb nevü 's emlékezetü egyikének tartatik. Nevéről a' görög szertartasu egyesült és nem egyesült napkeleti Keresztényeknél mind a' két nembeli szerzetes barátok 's apáczák, kik az általa behozott klastromi rendszabásokat követik, Basilitáknak neveztetnek. Efféle szerzetesek klastromi találtatnak a' mi időnkben is Európának több országaiban, jelesen a' mi hazánkban is. És valamint Sz. Benedeket a' napnyugoti, ugy Basiliust a' napkeleti szerzetesek első szerzőjének igazsággal mondhatni. *Sz.*

Basis (alap, talp vagy fenek). A' geometriában két egymással általellenben lévő határrészeknek egyike (linea vagy lap) basis, a' masika pedig (akarmi; linea) lap, hegy vagy csucs) tető (*vertex*) nevet visel. P. o. egy három szegletes képben akarmelly oldalt basis gyanánt lehet venni, és az ezzel általellenben álló hegy annak teteje (*vertex*) lesz. A' földmérés munkájában nevezetesen az ugy nevezett triangulatiók alkalmával, midőn egy linea voltaképen megméretik, egyebek pedig ebből és bizonyos szegletekből számvetás által határoztatnak meg, egy voltaképen megmért linea viseli a' basis nevet. *Tittel.*

Baskerville (John), angol könyvnyomtató 's betüöntő, 1706 szül. Wolverleyben, elejénte irástanitó 's lakirozó volt. Birminghamban 1750 pedig uj betük metszéséhez fogott, mellyek sok költsége, fáradsága után végre nagy megelégedésére ütöttek ki. Azokkal nyomtatta azután 1755 Virgiliusát közép- negyedrétben, Birminghamban, később pedig Horatius, Terentius, Catullus, Tibullus, Propertius, Lucretius, Juvenalis, Persius, Sallustius és Florus munkáit, részént negyed-, részént nyolczadrétben, két fogásban. Ezekhez tartozik Virgilius még kétszer 1766 4. 's 1767. E' romaiakon kivül nyomtatott több angol classicusokat is, mint Milton irásait, 's másokéit, mellyek közül az Ariostoéi legkitetszőbb csinosságuak. Annál inkább érdemel pedig Baskerville dicséretesb hálát a' szebb nyomtatás körül, mivel mindent tulajdon erején, más segedelme nélkül tett. Typusainak szépsége most is mustrául lehet, ámbár az ő sajtójit Bodoni és Didot pompás kiadásai hátrahagyák. De az uttörő Baskerville. Virgiliusa 's uj testamentoma (Oxfordban, 1763 4) könyvnyomtatói tekintetben kölünös becsüek maradnak, 1775 holt meg 69 eszt. korában, Beaumarchais vette meg minden utána maradt betüjit 3700 font sterlingen 's Voltaire munkájinak fényes kiadását Kehlben azokkal tevé. Baskerville igen becsületes, örömest szolgáló, szép külsejü, de komor ember volt. Semmiféle külső isteni tiszteletet nem türhetett, akarmelly formájában is azt merő babonának mondotta. Ennél fogva nyilvános kötelességül hagyá örököseinek, hogy holt testét sem egyházi szokások szerént, sem temetőbe ne takarittassék, hanem minden cerimonia nélkül egy a' maga tulajdon telkire épitett pyramisba helyeztessék. *D. G.*

BASKIROK vagy BASKUROK, eredetekre nézve hihetőképen Nagaik, kik Bolgárokat vettek be magok közé; legalább tartományok egy része a' hajdani Bulgarianak. Régenten tulajdon fejedelmeik alatt déli Siberiában vándoroltak egy helyről másra; a' siberiai khánoktól haborgattatván, telepedtek meg mostani lakó helyekben, a' Volga és Ural vizeknél szélesen kiterjedtek 's a' kazani khanságot elfoglalták. Midőn Kazan II István által meghódittatott, a' Baskirok önként aláadták magokat az orosz császári pálczának, mindazáltal idővel több izben felzendültek az Oroszok ellen, de a' nélkül hogy függetlenségeket visszakaphatták volna, sőt csak elébbeni jó állapotjokat rongálták, és a' nép számát fogyasztották szabadságra vágyások által. 1779 27,000 háznépet tettek, mellyeknek lakó helyeik az ufai és permi helytartóságok. Mohammedánok; fegyvereik: nyilak, kéziy és lándsák; életek módja: vadászat, baromtartás és méhtenyésztés. Savanyu ló- és tevetéjből bizonyos kumisz nevü részegitő italt készitenek, mellyet igen szeretnek. *L—ú.*

BASKOK, Vaskok (Vasc, a' vassoctól, melly név férjfit teszen), Biscayaiak, a' Cantabriaiaknak (Gasconiaiak), egy népnek, melly Spanyolországban lakott a' Pyreneusoknál, neve. Ithetőképen a' hajdani Iberusoknak, kik Spanyolországot a' Celták előtt birták, maradékai. (L. Humboldt Wilhelmnek ezen munkáját „*Etymol- histor. geogr. Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens*“). A' 6 száz. végén telepedtek meg az emlitett hegynek éjszaki oldalán, a' hegy és a' Garonne vize közt. Hosszas csatázás után franczia felsőség alá jöttek. Nagy Károly maradékai alatt tulajdon herczeget választottak; de midőn Károly familiája kiholt, a' II száz. Aquitaniának, 1453 pedig ezzel együtt Francziaországnak birtokába estek. Ósi nyelveket, hajdani szokásaikat és nemzeti tánczaikat megtartották. Igen jó hajósok 's legelsők voltak az Europaiak közt, kik czethalfogás végett, de a' mellyet már darab idő olta nem üznek, elevezték. Spanyolországnak Biscaya, Guipuzcoa és Alava nevü tartományait (147 nsz. mf.) lakják 188,000-en. Francziaországban a felső- és alsó-pyrenei, arriégei és felső- garronnei departementekben számok mintegy 70,000. *L—ú.*

BASRELIEF, l. RELIEF.

BASSANO, kereskedő város Velenczének Vicenca nevü delegatiójában vagy megyéjében, a' Brenta vizénél (kel. hosz. 14° 43′ 's az éjsz. szél. 45° 46′ közt) tágas külső városokkal és 9600 lak; 30 templomában igen szép festéseket lehet látni. Egy 182 láb. hosszu kőhid köti öszve a' várost egy Vicantino nevü nagy faluval. Éghajlatja bor- és olajtermesztésre igen kedvező. Lakosai igen szorgalmatosan kereskednek selyemmél, posztóval és bőrrel 's Remontini könyvnyomtató intézete igen szépen nyomtatott miveket 's rézmetszéseket ad. Napoleon Bassanót 15.000 tallér eszt. jöve delemmel herczegséggé tette 1809 's Maret minister- statustitoknoknak ajándékozta. Bassanónál verte meg Napoleon Sept. 8. 1795 Quosdanovich austriai vezért. A' Bassano tava mellett fekvő Bassanelle városát (az egyházi statusban), a' Colonna ház egy herczegségének főhelyét, Bassanóval nem kell felcserélni. *L—ú.*

BASSETAILLE, a' muzsikában annyit jelent, mint mély tenor, vagy BARITON (l. e); értetik továbbá alatta a' tenorhegedü 's tenorflauta is. *J.*

BASSETKÜRT, minden fuvó szerszámok közt leghangosabb, 's mivel meg van hajtva, görbe kürtnek is neveztetik; ugy tartják, hogy 1770 tájban Passauban talált atott fel, később Lotz Tódor Posonyban nagyobb tökélętességre vitte. Szorosan véve nem egyéb, mint egy nagyobb klarinett, mellyhez nem csak alkotó részeire 's hangjára, hanem fuvására, az ajkfogásra 's ujak rakására nézve is ugy annyira hasonlit, hogy a' ki klarinettet tud, ezen is nehézség nélkül játszhatik. Az orrán kvül, hol t. i. beléfunak, áll öt darabból, mellyeken 15 lyuk, ezek k zül négynek nyitott, négynek pedig zárt csapója (Klappen) van; kiter-

jedése negyedfél octava, t. i. a' nagy F-től a' háromszor vont c-ig. Orchestrumban ritkán jő elő, kivévén Mozart Requiemét, Titusban Viteilia ariáját 's még egy kettőt, pedig a' bassus szerszámok közt is lehet használ venni. *J.*

BASSOMPIERRE (François de), franczia marsall, IV. Henrik 's XIII. Lajos idejében, egyike a' legjelesebb és szeretetre méltóbb embereknek, Lotharingiában szül. 1579. A' clevei ház egyik ágából származott. Beutazván Olaszországot, IV. Henrik udvarában leve jártas és ott fény, játék 's galenteria által tündöklött a' főváros ünnepei 's mulatságai körül. Legelőször 1602 szála a' savoyi hg. ellen táborba, 's a' rákövetkezett esztendőben nem kisebb dicsőséggel vivott a' császári seregben is Magyarországon a' Török ellen. Franczia hazája szeretete abba vonó megint, hol most Montmorency connetable leányát kérengeli hitvesül, kibe szépségéért épen IV. Henrik vala indulatosan szerelmes. A' jeles kérő legény királya esdekléseire lemondott elmátkásitandójáról. 1622 XIII. Lajos a' vitéz Bassompierret Franczia ország márszalljának nevezé 's annyira megszerette, hogy Luynes, az akkori nyilvános kedvencz, megijedt rajta 's egyenesen kimondá az udvartól eltávoztatására törését, szabadjára hagyván, mit akarna inkább, egy sereg vezérlését e, követséget e, vagy valahova kormányozónak menni. B. követségre hajlott 's ment elébb Spanyolországba, azután Schweizba, majd Angliába. Visszatértekor megint katonai pályájára lépett 's Rochelle és Montauban ostromán jelen volt. Most meg majd Richelieu cardinalis félt nagy behathatasától 's midőn ennek Francziaország csak hamar despotasága alatt kezde, a' Lotharingia házat kivéve, görbedni, Bassompierret az ezen ellenséges házhoz csatlódásának ürügye alatt a' Bastilleba ültette, 1631, 's méne oda a' feláldozott jeles! Szerelmes levelet 6000-et égete el elébb, mert minden szép asszonnyal volt kisebb nagyobb szerelme. 'S ott üle a' magasra verekedő lelkü a' cardinalis haláláig 1643-ig. B. ifju korában alaposan tanulván philosophiát, törvényt 's orvosi és hadi tudományt, fogságát követségei leirására forditotta, a' mi által sokféle esetet igen tisztán felvilágositott. L. *Mémoires du marechal de B.* (Cologne 1665 és 1692 2 *Vol*). *D. G.*

BASSON, L. FAGOTT.

BASSORA (Basrah), hasonló nevü pasalik fővárosa. Mesopotamiának (Al-Dsesira) déli részében, melly most a' bagdadi pasalikhoz van kapcsolva, a' kel. hosz. 44° 46' 's az éjsz. szél. 30° 32' közt, a' Satal-Arab nyug. partján, mintegy 7 ½ nsz. mf. ezen folyónak, mellyen az 500 tonnányi terhhel megrakott hajók egészen a' városig elevezhetnek, torkolatjától. Kőfalain belül sok kertek és plántálások vannak, mellyek apró csatornák által hasittatnak keresztül. Mind e' mellett is a' város tisztátalan. Alacsony, agyagból épült házainak lapos fedeleik vannak. Legszebb épület Bassoraban az angol safárság épülete, melly egyszersmind a' sáfár lakó helye is. Bazarjaiban napkeletnek minden drága termesztményei találtathatnak. 50—60,000 lakosai többnyire Arabok, Törökök és Örmények (de vannak benne Persák és az Europaiak sáfárságában Europaiak is), 's olly szegények, hogy igen csekély bérért dolgoznak. A' Törökök csaknem mind tisztek vagy katonák, az Örmények pedig, kiknek kezében van az egész kereskedés, általjában kereskedők. Bassora egy Törökországnak és Persiának fő portéka lerakó helyei közül az indiai termésekre nézve. Bevitetnek selyemmivek, mousselin, posztó arany 's ezüst materiák, az ásványoknak némelly nemei, berzsen és szantalfa, indigo, gyöngyök, mokkakávé, shawlok (80000, darabját általjában véve 1000 rubeljvel számlálva), füszerszám 'sat. Az europai mivek ritkák és drágák; legtöbbre becsültetnek az angol fabrikákban készültek. A' kivitelt nagyobb részént a' bevitt mivek teszik; hanem szép és erős lovaival is messzére terjedő kereskedést üz Bassora. A' karavánok utja Persiába, 's Aleppón és Bagdadon keresztül Konstantinápolyba megyen.

A' folyó gyakori kiöntései által okoztatni szokott veszedelmes kigőzölgések a' Bassorában való lakást az idegenekre nézve igen egészségtelenné teszik. Környéke rózsákkal van beplántálva, mellyek lecsepegtettetnek. Az Arabok rablásainak megakadályoztatására a' helytartó a' szomszéd pusztaság mentében csaknem 20 ném. mf. hosszu kőfalat épittetett, mellynek minden kapuján őrök állanak. — Bassora Omar khalifa parancsolatjára 636 alkottatott, 's keves idő mulva egy lett napkeletnek leghiresebb városai közül, mellynek birása felett a' Törökök és Persák több századok alatt viaskodtak egymással. Amazok 1668, ezek 1777 foglalták el; a' következett eszt. ismét török, 1787 pedig arab felsőség alá jött; hanem a' bagdadi basa visszavette, melly idő olta Törökök birjak Bassorát. *L—ú*

Bassus. Ezen név alatt értetik a' muzsikában 1) minden öszvehangzatnak legalsó- vagy alapkottája; 2) a' több énekhangokra készült darabokban szinte a' legalsó és legmélyebb hang; 3) a' felvett négy énekhang közül a' legmélyebb. — A' bassus azon alap, mellyre az egész harmonia épül, mire nézve annak jónak és erősnek kell lenni. A' bassus mint énekhang, közönségesen a' nagy F-től az egyszer vont d- vagy e-ig terjed. Valamint az emberi hangok közt a' bassusénekek a' legmélyeb férjfihang adja elő, ugy erre a' szeres muzsikában szinte a' legmélyebb szerszámok kivántatnak, mellyek mind hangra, mind kiterjedésre nézve az énekbeli bassussal megegyezzenek, p. o. a' fagott 's jelesen a' gordonok, t. i. a' contraviolon és violoncello; az elsőnek már ma közönségesen négy hurja van, 's a' legmélyebb *e*-től *d*- vagy *e*-ig terjed; feligazitása alólról felfelé: e, a, d, g; — a' violoncellónak vagy kis gordonnak szinte négy hurja van 's a' nagy C-től f vagy g-ig megyen, feligazitása: c, g, d, a. — Minden bassushangnak és bassusszerszámnak tulajdon kulcsa van, mellyet bassus vagy F- kulcsnak neveznek azért, mivel a' linearendben oda esik, hol a' kis f áll. — (L. még Contraviolon.) *J.*

Basta szekere. Basta György, olasz ember, hadvezér Rudolf romai-német császár és magyar király szolgálatjában (l. Bátori Sigmond és Bocskai István), minekutána 1600 és 1603 Erdélyt a' császár számára elfoglalta vala, szerfelett sanyargatta ott a' föld népét és vonó barmaitól annyira megfosztotta azt, hogy kénytelenek volnának az erdélyi parasztok ollyan szekerkéket készitteni, a' mellyeknek vonását embererő megbirhatná. Az efféle szekerkét pedig Basta szekerének nevezték el. *Fábri Pál.*

Bastia, hajdani fővárosa Corsica szigetének (a' k. h. 9° 26′ 30″ 's az é. sz. 42° 41′ 36″ közt), a' sziget éjsz. keleti részében egy dombon, amphitheatrum formára, de rosszul van épitve; utszáji keskenyek; a' tenger felől erős vára, tágas, de nem igen alkalmatos kikötője van. 11,400 lakosai bőrrel, borral, olajjal, figével és hüvelyes veteményekkel nagy kereskedést üznek. Az itt készült tőrök az Olaszok előtt igen becsesek. 1745 Bastia angol kézre került; hanem a' következő esztendőben visszaadatott a' Gennaiaknak. 1748 az Austriaiaktól és Piemontiaktól hijában ostromoltatott, 1768 Francziaországhoz kapcsoltatott. Rövid időre angol felsőség alá jött. Francziaországnak uj felosztásakor (1791) Bastia fővárosává lett a' Corsica departementnek, mindazáltal később ettől az elsőségtől megfosztatott Ajaccio által, melly most fővárosa Corsicának. *L—ú.*

Bastille, régenten egy parisi kastély, mellyben a' status foglyai 's más, lettres de cachet által elfogott személyek tartattak. Ezen elfogató levelek a' király nevében adattak ki, hanem a' fogságba teendők neveit a' ministerek, kik ezeknek a' leveleknek felelet terhe alatt lévő őrzői voltak, irták be. Ezen kérdésre, honnan származott ez a' szokás, hogy az alattvalók, kiknek kiszabadulásáról vagy megbüntetéséről azután sem a' törvényszékek, sem a' politia nem tudósittatott, illyen levelek által fogassanak el? legjobban megfelel Montesquieu az ő „Esprit

des loix"-jában, a' hol ezt irja: „A' becsület a' virtus és gyakran ennek képviselője a' monarchiákban" A' nemes emberek örömest nem akarták meggyalázlatni familiájok valamellyik tagja által. A' gyermekek engedetlensége 's gyalázatos magok viselete a' pallérozott franczia nemességben gyakori történet volt. Az illyen esetekben az atyák 's atyafiak magok sürgették a' familia érdemetlen tagjának bezárását, midőn e' mind addig fogva volt, mig a' familia feje annak további fogságban tartását szükségtelennek vélte. Az elfogató levelek 's Bastilleban való raboskodás legelső oka tehát a' közönség botránkoztatásának eltávoztatása volt, melly elsőségi jussal az ország legelső familiáji birtak. De idővel a' ministerek hasonló jussal kezdettek élni az osztályaikban lévő tisztekre nézve, kiket a' legkisebb hüségtelenségért 's függetlenségért, vagy kötelességeik általhágásáért, vagy becsületekről való elfelejtkezésekért szabad tetszészek szerént elfogattak. Ha azután a' további vizsgálat, vagy a' fogolynak szabadon bocsáttatása feledékenységbe ment, 's az elfogás oka nem volt feljegyezve, megtörtént néha, hogy az elfogott szerencsétlen 30—40 esztendeig is ült tömlöczben 's itt is holt meg, mivel mindenik minister vakon hitte az előtte való tetteinek törvényességét 's igazságosságát. Az autocratiákban (a' hol t. i. az uralkodó kezében van a' status egész hatalma) a' büntetés, fajdalom! nem mindég a' törvényből származik, hanem néha csak a' monarcha, a' ministerek vagy kedveltek kényétől 's belátásától függ. Ezen oknál fogva lettek az elfogatások naponként mindég önkényesebbek, azon szép szin alatt, hogy különös királyi kegyelem az, ha az elfogatott személy ezen önkényes cselekedet által a' törvények keménységétől megmenekszik. Idővel nem csak a' ministerek, hanem a' monarcha 's ministerek kedveltjei is szereztek magoknak elfogató leveleket, hogy ezeknek erejénél fogva azokat, a' kik akar hivatalos, akar más környülállásaikban nekik terhekre voltak, eltétethessék láb alól. (L. Cachet, lettres de.) Midőn a' revolutio kezdetében a' nép a' Bastillet lerontotta, csak keves foglyok találtattak benne, kik csekély számok mellett is kétségbe hozhatatlanul bizonyossá tették a' nép előtt az autocratiának a' pallérozott Franczia országban való létét 's egyszersmind arra is tanubizonyságul szolgáltak, hogy a' franczia királyok ministereiktől a' lettres de cachet mi czélra lett használásáról sohasem vettek számot. *L—ú*

Bastion, l. Várfal.

Bastonada, egy a' Törököknél szokásban lévő testi büntetés, melly a' gonosztévő hátára vagy talpára, könnyü fapálczával, vagy görcsös kötellel tétetni szokott ütésekből áll.

Bataillon, l. Zászlóalj.

Batalha, Lissabontól 12 német mf.-re fekvő falu, Sz. Domokos szerzetének csak nemes tagokból álló klastromával, mellyet I. János király alkotott, a' castiliai királyon Aljubarotánál nyert győzedelmének emlékezetére, 1385. Ez a' klastrom egy Europának legpompásabb épületei közül 's goth izléssel épittetett egy Hacket nevü orlandi épitőmester által. Vesztegetéssel határosok az épületen és a' temetőhelyül szolgáló kápolnán lévő goth ékességek, mellyek titkos értelmüek és bizonyos dolgokat ábrázolnak, de nincsenek még kimagyarázva. Legnehezebbek az alkotó mausoleumánál vagy sirboltjánál lévők. Az idegen monarchák is iparkodtak a' klastromot gazdagitani és ékesiteni; a' többek közt több drága ereklyéjit lehet benne látni Palaeologus Emanuel császárnak, a' ki 1401 Parisban tartózkodott, hogy a' keresztény fejedelmektől segitséget kérjen a' görög birodalmat elboritó Törökök ellen. Azt mondják, hogy egy ezen szerencsétlen császárnak tulajdon kezei által iratott bizonyságlevel is mutogattatik ott, melly az ereklyék ajándékoztatásáról szól. Link „*Reisen nach Portugal*" nevü munkájának 25 czikkelyében ezen klastrom 's a' benne lévő kincsek környülállásosan le vannak irva. A' Braganza familia királyi temetője most Belem. *L—ú.*

BATAVIA, város és kikötő, Java szigetének éjszaki partjain (a' k. h. 124° 33' 46'' 's a' d. sz. 6° 12') 's német-alföldi Indiának fővárosa. A' Hollandiak által alkottatott 1618 's idővel a' hollandi hatalomnak 's kel. indiai kereskedésnek középpontja és a' főhelytartónak 's nagytanácsának helye lett. Fényéből, mellyről napkelet királynéjának neveztetett, keves van még meg. Egész utszáji el vannak pusztulva, csatornáji félig beomlottak, 's palotájinak alig látszanak nyomai. Batavia egy kis folyónak, melly az általa öntöztetett tájéktól Jakkatagnak neveztetik, torkolatjánál fekszik. Ezen 's egy ennél kisebb folyó mentében, mellyek közül mindeniken csak kicsiny ladikokkal lehet evezni, lakik a' nép nagy része; a' legnevezetesebb europai familiák most a' Molenvliet és Ryswik nevü külső városok két szép főutszáját lakják, mellyek a' régi város középpontjától fél német mf. esnek. Az ó város kerülete 2 ném. mf. kőkeritése van 's elpusztulása előtt 20 egyenes utszája és 1993 épülete volt, mellyek közt most is kitetszők a' tanácsház, a' főhelytartó palotája, a' Reformatusok, Lutheranusok 's Portugaliak temploma, a' Mohammedanok több mecsete, az ispotály, fonóház, árvaház, a' chinai ispotály 's az idegenek nagy vendégfogadója. A' külső házak száma 3277, mellyekben többnyire Chinaiak laknak. A' várostól egy német mf-re egy Weltegreden nevü colonia fekszik, mellyben a' katonáknak szép kaszárnyájok 's a' kormányszéknek nagy háza van. A' város europai részeiben lévő házak ugyan ujabb, de nem legjobb izléssel vannak épitve, valamint az emlitett közönséges épületek is. A' város igazgatása 's a' politia az országló szék kezében van, melly azt egy előlülőből 's 4 tagból álló tanácsra bizta. Ezeken kivül itt egy árvák kamarája, melly igazgatja mind azoknak vagyonját, kik örökös nélkül halnak meg, vagy a' kik testamentomainak végre hajtóji nincsenek jelen. A' közönséges intézetek közt kitetsző az 1777 felállittatott 's az angol országlás alatt, mig t. i. Batavia angol felsőség alatt volt, megnyittatott tudós társaság, melly az utolsó angol kormányozónak, Rafflesnek, előlülése alatt Java állapotjáról igen helyes tudósitásokat közlött Europával. A' mocsáros csatornák 's az utolsó század alatt a' tengernek visszavonulása által okoztatott döglöletes kigőzölgések, Bataviát többnyire halálos hideglelések hazájává teszik, mellyeket kiváltképen a' városban való éjjeli tartózkodás által lehet megkapni, a' honnan azon kereskedők, kik foglalatosságaiknál fogva csak nappal vannak a' városban, az éjszakát pedig egészséges helyen töltik el, épen olly egészségesek, mint más Europaiak a' tropicum clima alatt. Batavia népessége most naponként nevekedik, mivel több nemzetek, főképen az Éjszakamerikaiak, minden asiai, sőt némelly Europából hozott portékákat is itt vásárolnak be. Ez a' hirtelen nevekedés azon kereskedésbeli szabadságnak következése, mellyet a' német-alföldi országló szék más nemzeteknek Bataviában enged 's melly ennekelőtte a' kereskedő társaságok által igen meg volt szorittatva. A' lakosok, kik közt 11,800 Chinaiak és 14,200 rabszolgák számláltattak, száma, melly hajdan 16,0000 volt, most eléhbi csekélységből, mellyre később leszállott, ismét 60,000 nevekedett. Az országló szék mindent elkövet a' város egészségének javitására 's megengedi a' Javaiaknak, hogy földjöket, csekély adó fizetésért, a' mint tetszik, ugy mivelhessék. A' be- és kivitt portékákra vetett nagy vám (1824 2,400,000 for.) eléggé kipótolja az országló széknek azon áldozatokat, mellyeket az emlitett rend bevivése által tett. Miolta a' Hollandiak 1617 az Angolok javai coloniájikat elfoglalták, minden megháborittatás nélkül megmaradtak azoknak birásában, a' mit védő eszközeiken kivül kiváltképen az egészségtelen levegőnek köszönhetnek, mivel e' volt nevezetesen 1799 főoka az angol ostrom szerencsétlen kimenetelének. 1811 mindazáltal csakugyan visszafoglalták az Angolok Bataviát; mivel a' helytartó, Jansens vezér, megtudván az Angolok készületeit, az éléstárak felégetése után elhagyta Bataviát 's egész hadi erejével a' cornelisi erősségbe költözött, a' honnan

az Angolok a' várost Aug. 19. minden' ellenállás nélkül hatalmok alá hajtották. Jansens vezér a' cornelisi várat 29 oltalmazta, midőn ez is angol kézre került, valamint az egész colonia is Sept. 18., mineknta'na a' Hollandiak több izbeli ellenállásai sikeretlenek voltak volna. Helyre állván a' közönséges békeség, Aug. 19. 1816 ismét visszaadták az Angolok Bataviát a' német-alföldi királynak. *L—ú.*

BATAVUSOK, régi német nép, melly a' mai Hollandnak egy részét lakta, nevezetesen pedig azt a' szigetet, mellyet a' Rhenusnak Lejdánál a' tengerbe ömlő ága formál a' Waallal és Maassal 's melly rólok Bataviának neveztetett. Tartományok mindazáltal a' Waalon tul is terjedt. Tacitus dicséri vitézségeket. Ezen romai iró szerént a' Batavusok Chattusok voltak eredetiképen, kik a' belső nyughatatlanságok miatt költöztek ki honjokból, a' minek még Caesar előtt meg kellett történnie. Midőn Germanicus a' tenger felől akart Germaniába beütni, a' Batavusok szigetét tette hajósseregének öszvegyülő helyévé. A' Romaiaktól meghódittatván, hasznos szolgálatokat tettek azoknak, mellyekért „romai nép barátjai 's rokonjai" névvel tiszteltettek meg, az adózástól megkiméltettek, 's megengedtetett nekik, hogy magok közül válasszanak vezéreket. Kiváltképen derék volt lovasságok. Tábori muzsikájok kürtökből állott. Vespasianus uralkodása alatt felzendültek Roma ellen, Civilis vezérlése alatt, 's egyezésre kinszeritették a' Romaiakat. Trajanus és Hadrianus ismét romai felsőség alá hajtották őket. A' 3 század vége felé a' sali Frankok foglalták el a' Batavusok szigetét. 1798 olta, midőn a' Franczia befolyásánál fogva az egyesült belgiumi polgári alkotmány eltöröltetett, Napoleon Lajosnak 1806 hollandi királlyá lett kinevezetéséig, ez a' status bataviai köztársaság nevet viselt. *L—ú.*

BATH, szépen épült város és sok vendégektől meglátogattatni szokott ferdő (4463 ház, 31,500 lak), püspöki lakhely, Angliának Somerset grófságában (az éjsz. sz. 51° 22′ 32″ 's a' ny. h. 2° 21′ 30″ közt Greenwichtől számlálva), a' hajókázható Avon vize mellett. Meleg forrásai, mellyeknek köszönheti Bath hihetőképen lételét, ugy látszik, már romai seregek oda érkezése előtt (44 eszt. K. sz. u.) használtattak. A' szerzetesek regéji azoknak felfedeztetését K. sz. e. a' 870 esztendőre teszik. Legelőször a' Romaiak tettek a' források használhatására rendeléseket, 's pompás és czélirányos ferdőházaik a' többi intézetekkel együtt, mellyeknek még most is igen sok tanusággal teljes maradványai találtatnak, az általok Britanniában épittetett közönséges épületek közül a' legrégibbek közé tartoznak. Még most is lehet látni Minerva pompás templomának gondosan megőrzött oszloptöredékeit, mellynek helyén most egy 85 lábnyi hosszu 's 46 l. széles szivattyuszoba áll. 5 közönséges ferdő a' városé; a' hatodik a' Manvers grófok tulajdonja. A' viz hévsége Fahrenheit hévmérője szerént 93—117°. A' ferdők igen hasznosak a' köszvény, tagszaggatás, emésztetlenség, zsibbadtság és epés szorulás ellen. A' Romaiak Bathot Aquae salis-nak, fontes calidi-nek, a' Britanniaiak Caer Badunnak, a' Szászok Hat Bathumnak és Accamannumnak, vagy betegek városának nevezték. 1750 a' ferdővendégek számára uj szobák épittettek; 1771 olta egy igen szép, 106 l. hosszu, 42 l. széles és épen olly magas táncz szálával, továbbá egy másik 70 l. magas és egy harmadik nyolcz szegletü, 48 l. áltmérőjü szálával díszlik a' bathi ferdő. Az 1805 felnyittatott, igen tágas játékszin első egész Nagy-Britanniában a' londoniak után. Csaknem egész esztendőben lehet itt keves költséggel részt venni a' közönséges mulatságokban, minden rangbeli versengés, melly más europai ferdőhelyeket megszokott fosztani kellemetességeiktől, törvények által meg lévén tiltatva. Főtemploma legujabb 's legtisztább goth izlésü épület egész Angliában; 1495 kezdődött elépittetése. Közönséges helyei közt bámulásra méltók a' királyné piacza (*Queen's Square*), a' circus, félhold és parádépiacz. Nevezetes még Bathban a' földmivelő társaság, a' philosophiai és harmoniai társaságok, egy nagy

ispotály, mellyben 150 betegnek van helye 's a' betegek több más házai, végre a' nemzeti szorgalmatosság és vallás előmozditására egyesült társaságok. Környéke bájoló; levegője egészséges. *L—ú.*

BÁTHORI, l. BÁTORI.

BÁTHORI (Gábor), hittudomány doctora, a' helvétországi vallást követők Duna melléki superintendense 's a' pesti ref. egyház magyar predikátora, szül. Januar. 25. 1757 Solton, azonnevü vármegyében. Világot látott egyházi munkáji ezek: „Emlékezetkövekkel megrakott temető kert" két kötetben (Pesten, 1820). Az „Evangeliomi keresztény tolerantia" (Pesten, 1822). „Lehet e? van e? egyedül idvezitő ecclesia" (Pesten, 1822). Ezeknél sokkal elébb kiadta a' nagy-váradi Bibliát némelly javitásokkal, Pesten. *P. Thewrewk J. gyüjt.*

BATHOS, görög szó, 's a' mélyet jelenti. Mi most ez alatt az irásmód- és költői előadásbeli, alacsonyt, közönségest, csuszót értjük, és pedig Swift szerént, ki az ő „Mesterség, a' költésben süllyedni" czimü munkájában a' mélységet a' magasságnak, valamint a' Parnassus felföldijeit az alföldieknek veti ellenébe. Ezen bathos vig és példákkal megrakott theoriáját Swift emlitett értekezésében kell keresni.

BATHYLLUS, alexandriai születés egy a' régiek leghiresebb pantomimusai közül 's Pyladesnek vetélkedő társa. Elébb Maecenas rabszolgája volt, ki őt szabadsággal megajándékozta. Anacreon énekeiben Bathyllus név alatt egy szép gyermek dicsértetik. *K. J.*

BATISZTGYOLCS, neve egy igen finom, sürü és fejér vászonnemnek. Készitésére a' legszebb fejér len, az ugy nevezett *ramé*, forditatik, melly különösen Hennegau franczia tartományban termesztetik. Flandriában ezen vászonszövést Cambrai Keresztély (Baptist) hozta divatba a' 13-dik században, 's ugy tartják, hogy később utána Baptist vagy toile de Chambrai — Kammertuch — volt a' neve. Mások az első nevet jazon felette finom gyolcstól vélik eredni, mellyet Indiából kapunk, a' hol bastas név alatt esmeretes. A' különbféle batisztgyolcs linons, claires, chambrais 's t. eff. nevekkel különbözik egymástól, 's nem csak Francziaországban 's Német- Alföldön, hanem Schweizban, Csehországban és Slésiában is készittetik. A' legjobb Indiából kerül hozzánk. (L. CAMBRAI). *A***s.*

BATONI (Pompeo Girolamo), a' 18-ik század jelesb képiróji közé tartozik, szül. Luccában 1708, megholt Romában 1787. Mivészségét Lonca Sebastiano- és Masucci Agostino-, akkor hires mivészeknél, Romában tanulá; de mindjárt elejénte annyira hatának reá Rafaël mivei és az antikok, hogy mestereinek sem egyikét, sem másikát nem, de Rafaëlt 's a' természetet kezdé követni, 's ezek után gyakorlá magát nagy szorgalommal. Mivei nagy részént oltártáblák és arczképek; közöttök a' XIV. Benedek, XIII. Kelemen és VI. Pius pápákéi, 's II. Jósefé, melly a' császári galeriában látható. Nevezetes a' elveszett fiu visszatérte is, Bécsben. Szinezete eleven; egyes részek kivitele némelly miveiben csudálatra méltó; a' kedves és naiv ábrázolására különös tehetséggel bira, 's ifju asszonyi alakokat gyakran nagy szerencsével ada ecsete. Első helyet érdemel ezeket Magdolnája, Dresdában. A' mivészség theoriájával nem sokat gondola, 's ezen kivül több különös sajátságai valának. Egyik leányát több évek előtt Olaszország legjelesb énekesnéjének tartották. *I.*

BÁTOR OPOS, jeles magyar bajnok SALAMON kir. alatt (l. e).

BÁTORI. Ezen jeles nemzetség a' Guthkeledektől veszi eredetét, kiknek vitéz ősei Svábföldről származott Magyarországra Péter király alatt. Már a' 14. század közepén két ágra szakadott, mellyek közül egyik Ecsedről, a' másik Somlyóról nevezte magát. Figyelmünket különösen megérdemlik: — 1) István (Ecsedi), főudvarmester, kire bizatott a' warnai ütközetben a' királyi zászló és a' ki ott annak őrzésében vitézül elesett. — 2) István (Ecsedi), ennek fija, országbiró és erdélyi vajda, I. Mátyás királynak hires vezére és kedves embere, ki annak győzedelmeiben nagy részt vett. Különösben nevezetessé lett a' ke-

nyérmezei ütközet által, mellyet Kinisi Pál segitségével a' Törökök ellen 1479 megnyert, hat sebet kapván. Mátyás halála után Ulászló mellé állott és 1490 a' királyság után törekedő Corvinus Jánost csak ugyan Kinisi társaságában megverte, de nem sokára 1493 megholt. — 3) Lászlo, Remete Sz. Pál szerzetese, a' szent irás első magyar fordítója a' 15. század közepe táján. — 4) István (Ecsedi), 1516 temesi grófból nádornak választatik, melly által a' nagyravágyó Zápolyát magára haragitja. Ez volt főoka, hogy 1424 a' katonai gyülésben Verbőczi István munkálódási következésében hivatalától megfosztatott. Azonban Lajos király a' következő esztendőben abba megint visszahelyeztette. A' mohácsi veszély után I. Ferdinand részére áll, ezért Zápolya őt minden jószágaitól megfosztván, 1535 az ezek helyett nyert Dévénben holt meg. — 5) Bonaventura, másképen András (Ecsedi), az austriai ház pártján I. Ferdinand és Maximilian királyok alatt. — 6) Kristóf (Somlyai), Istvánnak testvérbátyja, 's ennek fejedelemsége alatt nagy-váradi várnagy, Erdély fejedelme 1576 — 1581. Választatott a' megyesi gyülésen öccse ajánlására olly kikötéssel, hogy ennek tanácsán járjon. Ő alatta jelent meg Erdélyben az első Jesuita, Leleszi János, a' kire bizta Kristóf Sigmond fiacskájának nevelését, 's a' kit több szerzetes társai is követtek, 's a' fejedelemtől befogadtatván, nevezetesen Kolosmonostorban lakhelyet nyertek 1579. Beteges lévén Kristóf, 1580 a' kolosvári gyülés által fiját, Sigmondot, választatta maga helyébe a' sultán helybenhagyásával, Rudolf ellenmondása nélkül; 1581 pedig megholt. — 7) István (Somlyai), Istvánnak, I. János király alatt erdélyi vajdának, fija, Erdély fejedelme 1571—1576. Elébbi viselt dolgait l. János II. alatt. Ennek halála után követeket küldöttek az erdélyi rendek mind II. Zelim sultánhoz, mind Maximilian császárhoz, Ama' kifogás nélkül megengedte nekik a' fejedelemválasztást; ez csak a' spirai egyezésre (l. János II.) emlékeztette őket. Választatott Somlyai Bátori István, addig nagy-váradi várnagy és Bihar vármegye főispánya; de a' ki a' spirai egyezésre való tekintetből csak erdélyi vajdának és Magyarország részeiben való királyi helytartónak nevezé magát. Békesi Gáspár, a' ki magának reménylette volt a' Bátorinak jutott méltóságot, minden módon töre 's áskálódék ellene a' két császári udvarnál; és minekutána e' miatt Fagaras vára kisded fijával és kincsével együtt Bánfi György által Bátori hatalmába került volna, beütött Erdélybe Magyarországból hadi sereggel, de Bátoritól Sz. Pál mellett 1575 megveretvén, futva tért oda vissza, a' kolosvári gyülés pedig őt és követőjit halálra 's jószágok vesztésére itélte, 's a' kezére kerülteken végre is hajtatott az itélet. Az alatt a' lengyelországi király Valois Henrik bátyjának, *IX.* Károly franczia királynak, magtalan haláláról tudósittatván, titkon elhagyta volt Lengyelországot és visszatért honjába. A' lengyel rendek határnapot szabtak, a' mellyig visszajövetele váratnék; ennek eltelése után pedig királyválasztáshoz fogtak, és Maximilian császár elmellőzésével Bátori Istvánt választották 's hitták meg 1576, a' ki, elfogadván a' hivatalt, Krakóban megkoronáztatott, elvette az utólsó Jagiel véréből származott lengyel királynak, II. Sigmondnak, 42 esztendős hajadon leányát, Annát, és tiz esztendő mulva történt haláláig dicsőséggel viselte a' lengyel koronát. — 8) Sigmond (Somlyai), Kristóf fejedelem fija, Erdély fejedelme 1581—1602. Minthogy apja halálakor csak 9 esztendős vala, Kendi Sándor, Sombori László és Kovácsóczi Farkas adattak melléje, 's ezekre bizatott az igazgatás. De mivel ezek egymással, az ország nagy kárára, meg nem tudának egyezni, István lengyel királynak tanácsa szerént elmellőztettek, és Géczi János, nagy-váradi várnagy, tétetett egyedül igazgatóvá; a' ki 1588 történt haláláig dicséretesen 's az ország nagy megelégedésével viselte tisztségét. Kevessel halála előtt a' rendek végzése által kitiltattak Erdélyből a' Jesuiták; utána pedig Bátori Boldizsár, Sigmond apja testvérének Andrásnak fija, kivánná a' fiatal fejedelmet kormányozni. Ez a' dolog izetlen-

séget és gyakorta való czivódást szült a' két atyafi között, a' mellyet nevelt Boldizsár hatalmaskodása, a' ki a' vele ellenkező Gyulai Pált megölette, Gálfi Jánost pedig tömlöczre vetette. Kiütvén 1593 Rudolf császár és III. Murad sultan között a' háboru, a' nagyvezér, Sinan basa, Sigmondnak parancsolatot küldött, hogy hadjaival az ő táborában megjelenjék. Sigmond tett ugyan készületeket, de hadjainak elinditásával késett; az alatt Carili Alfonso Jesuita által Rudolffal alkudozásba ereszkedett; Győr várának török kézre való kerülése után pedig 1594 világosan kijelentette a' tordai gyülésen, hogy a' fényes kaputól elállani 's az austriai házzal öszveszövetkezni szándékozik. A' rendek nagyobb része ellene szegezte magát ezen szándékának; biztaták annak végrehajtására Geszti Ferencz és Sigmond anyja testvére, Kismarjai Bocskai István, nagy-váradi várnagy. Felbosszontva a' rendek ellenállása által, Kővárra távozott el Sigmond 's ugy nyilatkoztatta ki magát, mintha a' fejedelemségről le akarna mondani; de azonban fegyvereseket gyüjtete Bocskai 's Geszti alatt. Minekutána pedig a' rendektől, a' kik Kolosvárra tették volt által gyüléseket, erre meghivatott volna: megjelent ott embereivel; és főképen Jósika István ösztönözésére Kendi Sándort és Gábort Ifju Jánossal együtt Kolosváratt, Bátori Boldizsárt és Kovácsóczi Farkast Szamos-Ujváratt, Kendi Ferenczet és Bornemissza Jánost Gyalu várában kivégeztette. Ezután Bocskait Pragába küldötte Rudolf császárhoz, a' kivel 1595 olly egyezés köttetett: hogy Sigmond örökös fejedelme legyen Erdélynek és Magyarország részeinek, név szerént Marmaros, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyéknek, a' nagy-váradi 's huszti várakkal együtt a' magyar korona felsősége alatt; feleséget az austriai házból nyerjen: férjfimaradék nélkül való halála után pedig Rudolfra vagy annak maradékára száljon fejedelmi birtoka. Feleségül adatott neki Christierna Maria, Styriai Károly herczegnek, Rudolf apja testvérének, leánya, a' kivel 1595 Gyulafejérváratt egybekelt; a' hol kevessel azelőtt a' rendek végzése által visszaállittattak volt a' Jesuiták. Ezolta együtt fogá Sigmond Rudolffal a' dolgot a' Törökök ellen; de egyszersmind a' Jesuiták, nevezetesen Genga Simon sugalásai arra birák, hogy feleségét szüzességben hagyná; sőt rövid idő alatt megérlelék benne azt az eltökélést, hogy, lemondván a' fejedelemségről, az egyházi karba lépjék. Ez iránt két izben személyesen beszélgetett és végezett is Pragában a' császárral; és 1598 Szuhai István váczi püspöknek 's Istvánfi Miklós alnádorispányának, mint királyi biztosoknak, általadta Erdélyt, minekutána az ellenkező rendek feje, Jósika István, fogva Szatmárra vitetett volna, a' hol ki is végeztetett. Maga Sigmond az egyezés szerént elhagyta feleségét 's Erdélyt, 's általvette Slésiában az Opol 's Ratibor herczegségeket 50,000 tallér esztendei fizetéssel együtt, várván a' császár további igéretének teljesitését, hogy t. i. őt jövedelmes püspökségbe tegye 's cardinalisságra való jutását eszközölje. A' királyi biztosok az Erdélyhez tartozó várak nagyainak megváltoztatása 's egyéb az Erdélyiek kedve ellen való rendeléseik által nagy békétlenséget gerjesztettek; a' mellyről tudósittatván Sigmond, midőn maga sem volna megelégedve a' vele való banással, még ugyan abban az esztendőben 1598 Kolosváratt termett; a' rendek hozzá állottak 's a' királyi biztosokat őrizet alá tették. Ezeket ugyan Sigmond szabadon bocsátotta és Bocskai Istvánt Naprági Demeterrel azonnal Pragába küldötte a' császár megengesztelésére, de a' mig ezek a' reájok bizott dologban eljárnának, hirtelen megmásolta szándékát, Bátori Boldizsár testvér öccsét, András cardinalist és warmiai püspököt, Lengyelországból magához hitta 's a' megyesi gyülésen 1599 neki a' fejedelemséget általadta, maga pedig ságorához Zamoyszkihoz Lengyelországra vette magát. Rudolf e' dologért felette neheztelt és kassai hadnagyának, Basta Györgynek, 's a' havas-alföldi vajdának, Mihálynak, a' kivel erdélyi biztosai szövetséget kötöttek volt, meghagyta, hogy Bátori Andrástól elvegyék Erdélyt; Naprágit, mint a' tartomány püspö-

két, visszabotsátotta; Bocskait pedig magánál tartóztatta. Mihály vajda tüstént beütött Erdélybe 's Bátori Andrást Szeben alatt megverte, a' ki futtában a' csiki székben megöletett a' Székelyektől még 1599. Más oldalról Basta is benyomult Erdélybe császári hadakkal; és midőn Mihály vajda neki a' tartományt általadni nem akarná, megverte azt 1600 Miriszlónál; a' ki azután Tergovistbe, onnan pedig Pragába ment a' maga mentésére 's Basta vádolására. Az erdélyi rendek azalatt alkudozásba bocsátkoztak vala Rudoffal; a' mellynek kivánt foganatját nem látván, Bastát hadjaival együtt kiszoritották Erdélyből, és Bátori Sigmondot ujra fejedelemnek hirdették, és Moldvaból, a' hová az, tettét bánva, már előre eljött volt, behozták 1601. Rudolf, erről tudósittatván, Mihály vajdát Bastával megbékéltete és meghagyta nekik, hogy együtt fogják a' dolgot Sigmond ellen; a' ki tőlök ugyan abban az esztendőben Goroszlónál megveretvén, Moldvába szaladt; Basta pedig Erdélyt a' császár számára elfoglalta és Mihály vajdát Tordán megölette. Látván már most Sigmond, hogy Erdély megtartásához többé reménysége nem lehet, bejött még egyszer, hogy végképen lemondjon. A' császártól esztendei jövedelmül 50,000 tallér, lakásul a' lobkovitzi vár rendeltetett neki, a' hova 1602 elment; Mart. 27. 1613 pedig megholt Pragában, Erdélyt Basta oltalma alatt királyi biztosok igazgaták eltávozása után. — 9) **András** (Somlyai), András fija, warmiai püspök Lengyelországban, cardinalis, és 1599 nyolcz hónapig Erdély fejedelme (l. BÁTORI Sigmond). — 10) **Gábor**, István fija, Erdély fejedelme 1608—1613. Lemondván az élemedett RÁKÓCZI Sigmond (l. e.) a' fejedelemségről, főképen Betlen Gábor 's Imrefi János munkálódása által Bátori Gábor választatott helyébe, utolsó sarja a' Bátori nemzetségnek, a' még Lobkovitzban élősködő Sigmondon kivül. (L. BÁTORI Sigmond.) Ez a' fejedelem, a' posonyi országgyülés meghagyása szerént Illyésházi Istvántól felszólittatván, mindjárt 1608 Kassán hozzá állott a' bécsi békekötéshez, és az erdélyi rendeket is megeskette annak fentartására. De alattvalóinak tiszteletét és szeretetét csak hamar elvesztette Bátori Gábor dobzodása, feslettsége 's felfuvalkodása által, a' mellyet főképen Imrefi János csapodársága gerjeszte benne, a' ki őt Nagy Sándorhoz szokta vala hasonlitani. Némelly a' közönséges romai vallást követő erdélyi nemesek öszveesküvését elnyomta ugyan 1610 Kornis György és Boldizsár kivégeztetésével; de a' többi öszveesküdtek elszöktek és II. Mátyás királyhoz vették magokat. Midőn pedig a' szász nemzetet felette sanyargatná, feltámadtak ellene a' Brassaiak, Weiss Albert birájok alatt; és a' havas-alföldi vajdát, Radult, segitségül hiván, megverték a' fejedelem hadját Brassó alatt; melly győzedelmek után Géczi András is a' támadókhoz állott. Illy állapotban lévén Bátori Gábor dolga, alkalmatosnak látszék Mátyás királynak az időpont Erdélynek meghódoltatására. Annakokáért Forgács Sigmond a' király parancsolatjára számos hadakkal beütött Erdélybe, Gyulafejérvárat megvette, a' fejedelmet Szebenbe szoritotta. De midőn Betlen Gábor török segitséggel közelgetne; Forgács háta megett pedig a' vele jött Hajduk tőle Nagy András alatt elpártolván, tartalékseregét széllelverték, 's ezeknek hallattára zugolódás ütött volna ki táborában: felszedette sátorfáit és Moldván 's Lengyelországon által visszavonta magát Magyarországra. Illy szerencsétlen kimenetele után az Erdély ellen tett próbának megjelent Mátyás részéről Tokajban Turzó György, nádorispány, és fegyverszünést kötött Bátorival; a' békeségnek végképen való megkötését 's országos végzésbe való foglaltatását pedig a' legközelebb tartandó országgyülésre halasztotta, egyszersmind a' vele lévő magyarországi urakkal együtt a' király nevében fogadván, hogy többé semmi ellenségeskedés annak részéről nem fog elkövettetni Erdély ellen. Mind ezek 1611 történtek. Az 1613-diki posonyi országgyülésen pedig Turzó kötése Bátorival helyben hagyatott, és az erdélyi rendeknek fejedelem választásbeli jusa ujonnan megesmertetett. De Bátori Gábor az alatt főpártfogóját és

hü barátját, Betlen Gábort, elvesztette 's ellenségévé tette vala. Mert, midőn nála ebédelt volna a' fejedelem Szebenben 's a' ház hágóján lefelé jőne, ennek egyik nyoma megbillent és megtántoritotta őt. Felette felháborodott ezen Bátori Gábor; és befogadván a' rágalmazók sugalásait, mintha az készitett dolog lett volna, meg akará Betlent öletni. Ez tehát, a' fejedelem szándékáról bizonyossá tétetvén, Törökországba vette magát. Minekutána pedig ott a' sultan kedvét megnyerte 's attól Erdély fejedelmévé neveztetett volna: benyomult 1613 török badakkal a' Vaskapun, és futásra kinszeritette a' készületlen 's alattavalójától elhagyatott ,Bátori Gábort, a' ki először ugyan Kolosvárra, onnan pedig Nagy-Váradra vette magát; a' hol Szilasi János és Ladányi Gergely irigyeitől, midőn a' ferdőből haza kocsiznék, megöletett Oct. 11. 1613. — 11) Sófia II. Rákóczi György házas társa és özvegye. (L. Rákóczi György, II. és Leopold I.) *Gróf Teleki Józef és Fábri Pál.*

Bátori (Ersébet, Nyir-Bátori), György leánya, gróf Nádasdi Ferencz házas társa, szép és szerfelett tetszeni kivánó asszony vala, 's e' miatt teste ékesitésére 's piperére nagy gondot és sok időt fordita. Egykor midőn haját szerkeztetnék szolgaleányai, az egyik vigyázatlanabbul bánván a' fésüvel, fájdalmasan megrántotta feje bőrét, a' min annyira fellobbant Ersébet, hogy keményen pofon csapná a' leányzót, kinek a' csapástól kibuggyant vére az asszony képére feccsent. Ennek letörlése után ugy látszék a' tükrébe tekintő grófnénak, mintha a' vér alatt gyengült és szépült volna arczának bőre. Ez az észrevétel meggyőzhetetlen vágyat gerjesztett benne a' tapasztalt szépitő szernek további használására. Annakokáért két meghitt asszony cselédjét, Ilonát és Dorottyát, nagy igéretek által reáveszi, hogy neki affélét keritsenek; mellőjek rendeli segédül János nevü hü szolgáját, a' kit gyermek korától fogva maga neveltetett, 's a' ki az udvarban közönségesen csak Ficzkónak neveztetett vala, melly nevezet végképen reáragadott. Ezek ugyan azt a' leányzót, a' melly asszonya vágyát nem akarva gerjesztette vala, a' pinczébe csalták és vérét vették; mellyben minekutána megmosdott volna a' grófné 's tapasztalni vélte volna annak szépitő erejét, több szerencsétlen áldozatok is követték az elsőt. A' grófnak 1604 következett halálával özvegységre maradván Ersébet, jóllehet akkor már férjhez ment leányai valának, 's e' szerént a' hiuság korát meghaladhatta, még sem hagyott fel szörnyü cselekvésével. Sőt a' mint hanyatló kora sebesebben törlé kecseit, annál szilajabb vággyal törekedék lekötni az idő ragadományát, ugy hogy napról napra nevekednék a' leányok száma, a' mellyeket nem csak Csejte várában Nyitra vármegyében, hanem tul a' Dunán is, a' Nádasdiak számos jószágain, főképen Sárváratt, még pedig válogatott kinzással megöletett. Igy nem maradhata többé titokban a' dolog; az eltünt leányzók rokonjai gyanakodának, tudakozódának, kutatának; a' király 's a' nádorispány tudósittatának a' nehéz gyanu felől. — Ekképen adja elő a' mondottakat Turóczi László, Jézus szerzetebeli pap, „*Hungaria, cum suis regibus, compendio data*“ czimü munkájában, és szerénte Bél Mátyás Nyitra vármegye leirásában. Teljesiti e' történet esmeretét ama' Závodszky György, Turzó György nádorispány titoknokja, tollából a' nádori napló könyvbe folyt jegyzése, a' mellyet Bél Mátyásnál és Katonánál olvashatni. E' szerént 1610 vége felé Turzó György nádorispány, midőn Posonyból a' nyolczados törvényszékről haza térne, meglepte Csejte várában Nádasdinét, és tetten kapta a' kinzókat, a' kiknek keze alatt ostorozás és sütögetés között épen akkor adá ki lelkét egy leányzó. Annakokáért nádori tisztjénél 's hatalmánál fogva Ersébetet Csejte várában való örökös rabságra itélte; Ficzkó Jánosnak feje vétetett; Ilona és Dorottya elevenen megégettettek, minekutána Bicse nevü trencséni helységben, a' nádor birtokában, Jan. 7. 1611. ügyök a' törvény rendje szerént elitéltetett vala. — A' perbeli irományok és oklevelek az esztergami káptalan leveltárában tartatnak, a' hova Nov. 1705

adta be azokat Turóczi Sz. Péteri Dávid Károly, hihetőképen a' birák egyikének, Sz. Péteri Dávid Jánosnak Árva alispányának, maradéka. Deezeknek foglalatja Turóczi előadását, a' mellyet Katona is sejtésen épültnek mond, nem támasztja, a' mennyiben ki nem tetszik belőlök, hogy hiuság és tetszvágy volt volna Ersébet bünének rugója; hanem inkább, ugy látszik azok szerént, mintha valamelly rendkivül való és szörnyü testi 's lelki kórból eredett volna kegyetlenkedése, annyival inkább, minthogy semmi nyoma nincs annak, hogy vérrel élt volna valaha a' maga szépitésére; minthogy mindenütt, a' hol tartózkodék, még utjában a' szekeren is, tulajdon kezével kinzá leánycselédjeit, és minthogy férje is jol tudá a' dolgot 's elnézé azt. Egyébiránt magát a' tettet meghitelesitik az emlitett oklevelek; az agyon kinzott leányok számát 650-re teszik; az elvesztett büntársak neveit Ujvári Jánosnak, Jó Ilonának, Szentes Dorottyának irják; a' szerencsétlen eltévedt asszony első segédjének 's oktatójának Darvolya Anna nevü sárvári banyát mondják, a' ki talán elcsábitója 's megvesztője is vala. Maga Bátori Ersébet csejtei fogságában 1614 holt meg. *Fábri Pál.*

BATOSKÁKNAK azon két vékony pálcza neveztetik, mellyekkel Oroszországban ezelőtt a' gonosztévők meztelen háta veretett. A' bünös a' földön feküdt 's egy a' fenyitők közül az egyik fejére, a' másik lábára ült. II. Katalin törvénykönyve által ez a' büntetés eltöröltetett.

BATRACHOMYOMACHIA, a' békák és egerek harcza, egy tréfás vitézi költemény, melly Homerusnak tulajdonittatik 's mellyben a' békák és egerek harcza igen elmésen leiratik. (L. HOMERUS.)

BATTERIA (a' phys.), l. LEYDENI PALACZK.)

BATTERIÁNAK neveztetik a' hadi tudományban: 1. Minden sánczolás, mellyben egynéhány ágyu áll; 2. Minden hely a' mezőn, a' hol egynéhány ágyu ki vagyon állitva; 3. A' vár vagy erősség minden lineája, mellynek melyvédje megett ágyuk vannak; 4. Minden 6—8 ágyuból 's egy vagy két hubiczából álló pattantyusosztályok. A' helyeztetésre tekintve vannak mező-, vár- vagy erősség-, partvivő batteriák, uszó batteriák, a' mint vagy szabad mezőn, vagy erősségben, vagy tengerparton valamelly megvivandó hely előtt, vagy vizen állittatnak 's épittetnek. A' pattantyuk (*Geschütze*) nemei szerént megkülönböztetnek: az ágyu-, hubicza-, bomba- 's kőmozsár- batteriákra; tüzök irányzására pedig egyenes batteriákra, mellyek függőleg az ellenség frontjába ütnek, rézsü batteriákra, mellyek szeglet alatt lövik az ellenséget, hátbatteriákra, mellyek a' sereget hátul, oldalbatteriákra, mellyek a' lineát végig lövik, keresztbatteriákra, midőn kettő egy helyre akképen lő, hogy a' lövések egyenes szegletben öszveüssenek. A' meglövendő tárgyra nézve vannak demontáló batteriák, mellyek czélja az ellenség miveinek melyvédjeit 's a' megették lévő pattantyukat elrontani (l. DEMONTÁLNI); scarpáló batteriák, mellyek a' rézs- (*Bresche*) batteriák mellett 20—30 gradusnyi szeglet alatt felállittatnak, hogy a' rézsnek szánt helyt rézsujt lőjék; rézsbatteriák, mellyektől az ellenség mivének lábja arra függőlegesen munkáló kemény tüzzel megtámadtatik, hogy az által a' hadgát 's melyvéd külső oldala annyira ledöntessék, hogy azon elmenni 's a' mivet megrohanni lehessen; ricochetbatteriák vagy ugró batteriák, mellyekben az ágyuk földszint igazittatnak, ugy hogy a' golyóbis közel az ágyu torkához a' földet érje, 's azon lineán elejétől fogva végig kisebb 's nagyobb ugrásokat csináljon 's minden maga előtt állót lesujtson, a' mi által a' lineának egész hossza bátortalanná leszen; végre üst-vagy hajitó batteriák, mellyek hajitó pattantyukból állanak. A' fekvésre nézve vannak vizirányos, emelkedett és süllyesztett batteriák. Az uszó batteriák felkészitése különbféle lehet. Ez közönségesen egy tutajból vagy száltalpból áll, mellynek középlineáján ágyuk állanak 's azok előtt gyapjus zsákokból melyvéd. A' tutaj erős kötel által valamelly szálfához vagy vasmacskához köttetik, melly körül, mintegy középpont körül, mozoghat 's evezők vagy rudak

által oda vitethetik, a' hol hasznát venni akarják. Az Arçon által feltalált uszó batteriákról, mellyek 1782 Gibraltar ellen használtattak, l. Elliot.

Batteux (Károly), nevezetes azon sokszor megtámadott és védett okfőről (principium), mellyet a' mivészség széptudománybeli theoriájában állita. Szül. 1713 Allond'huib. Rheims mellett; ugyan ott idővel kanonok 's 1730 az ékesszólásnak professora; későbben a' parisi kir. collegiumban tanitott, 's 1761 a' franczia academiának lett tagja; megholt 1780. Illy czimü munkájában „*Les beaux arts reduits à un même principe*“ (Paris 1746), a' költés theoriájából Aristoteles nyomán eredve, minden mivészetben azt tevé főszabásul, „hogy a' mivész a' szép természetet kövesse.“ De azon kivül, hogy ezen okfő némelly mivészetekre, mellyekben a' természet nem adott példányt, mint p. o. a' muzsikára, épen nem szól, az a' nagy hijánya, hogy épen azt, a' mi itt főképen fenforog, t. i. mi tehát a' természetben vagy akarhol is a' szép? meg nem határozza; 's igy követőjit vagy a' mások p. o. a' régiek szükkeblü majmozására, vagy csupán a' természet külső tárgyai szebbitett, czifrázott másolására csábitá. Lehetnek, nem tagadjuk ezt B-nek, a' reánk ható külső természetben is szép tárgyak; de ez mi reánk nézve csak akkor áll, ha mi azokban a' szépet észre is vesszük; mert csak annyiban lehet valami nekünk szép és jó és igaz, a' menyiben az saját subjectivitasunkkal ez vagy amaz tekintetben megegyez. Ha tehát a' mivész szép mivet akar alkotni, 's bizonyost és szabad eszmélettel alkotni, nem szolgakép, nem vaktában, ugy neki a' szép ideáját, legalább sejditését, saját kebelében kell hordania 's innen meritenie; különben a' szük empyrismus, a' merő mesterség ingadozó határain tul nem hat. Csalódás az a' mivészben, ha ő a' lelkesedés eláradó pillantatjában a' külső tárgyból vélné azt magába általömöltnek, a' mit azonban saját keble 's phantasiájának képző ereje olly tisztán, olly elevenen, olly valót hihető szinben alkotott. Már csak ezekből is kitetszik, hogy a' szépnek szintugy vagyon saját criticája 's elvont általányos törvényei, mint akarmellyik közönséges ideánknak van; 's épen abban tévedett el B., hogy ennek (a' szépnek) okfejét nem a' szépre ügyelő észben, hanem magán az emberen is kivül kereste. Azonban nem keves érdeme B-nek az, hogy ezen okfő felállitása által az addig felhordott mivészeti szabásokba valami egységet 's elrendelést hozott, 's ez által a' mélyebbre menő criticának 's tudományos esmereteink nemében a' messzebb haladásnak utat simitott. Jeles munkája még „*Cours de belles lettres*“ Paris 1746, 5 köt. 12 r. 's azolta többször; 's az ebből, de nem ő tőle készült kivonat „*Élémens de litterature.*“ (2 köt.); emlitést érdemel „*Histoire des causes premières* (1769). —*t*—

Batthyáni (Ignácz, gróf), 1741 szül. Junius 30. Német-Ujváratt Vas várm. Fenmaradó emlékezetü mint Erdélyben a' legelső csillagtorony állitója Károly-Fejérváratt, a' mihez könyvtárt is csatolt. — Oskolájit Pesten kezdette a' Piaristáknál, folytatta Nagy-Szombatban, 's végezte Romában az Apollinare Collegiumban, hol pappá is szenteltetett. Visszajöttekor nem akadott mindjárt méltó üres hely számára az esztergami megyében, mellybe állott volt, azért Egerben gróf Esterházy Károly püspök körül élt, ki által ott aztán kanonok és prépost is lett. Nevekedő jövedelme már kezdé köz diszre vonszódó lelkét is tettekre nevelni, oszta szeliden a' szegénynek, ápola nemesen tudományt. Molnár János az egyházi történetekről irt munkája előkelését neki köszöni. 'S a' romai magyar anyaszentegyház dolgai 's emberei történetvizsgálásában maga is fáradozott. Még ezelőtt jóval már Kollarhoz és Cornideshez füzé magát levelezéssel. Egerben irta 1779 Schwarz ellen „*Agmantis Palladii, Academiae Philathethorum Socii* (ez adta neki a' nevet) *responsa ad dubia Anonymi* (Benczur) *adversus privilegium S. Stephani, Abbatiae S. Martini de monte Pannoniae, anno* 1001 *concessum, proposita.*“ 1780 erdélyi püspökké lévén, 1781 az erdélyi kis papság

számára készitette: „*Norma vitae clericalis.*“ 1785 adta ki Károly-Fejérváratt: *Leges ecclesiasticae Hungariae et provinc. eidem adnexar.*“ (Pars I.) A' második és harmadik rész (1827) Kolosváratt jött ki. 1790 megint Károly-Fejérváratt: „*Acta et scripta S. Gerardi Episcopi Csanadiensis hactenus indita cum serie episcoporum Csanadiensium*“ (1790). Ezen munkájának. „*Dissertationes de rebus gestis inter Ferdinandum et Joannem Sigismundum Zápolya, Regem, Isabellam reginam, ac Cardinalem G. Martinusium episc. Magnovaradiensem ejusque caede in Alvinez,*“ készíratban kelle maradni. Már Erdélybe vivé magában azon gondolatot, hogy tudós társaságot állit. A' szebeni normalis oskolák akkori főigazgatója, Mártonfi Jósef, később püspök, azon feltételét csillagtoronyra térité 's a' nyughatlanul cselekedni vágyó Batthyáni kapott rajta. Ő ragadá meg a' jót, akarhol és akarkitől hallá arra az intést, nem csak akkor ragadt az önszeretetéhez, midőn először ő neki juta eszébe, 's igy a' szép hév letorlá benne a' hiuságból cselekvést, melly gyakran a' legdicsőbb akaratuaknak is gyengéje. A' csillagtorony a' károlyfejérvári erősség nyugotéjszaki szegletén áll 's a' vár és torony magassága az alatt folyó Maroshoz képest 216 lábnyi. Homlokán aranyozott betükkel ez: URANIAE POSUIT Com. IGNATIUS BATTHYÁNI EPISCOPUS TRANSILVANIAE 1794. Mellette egy hosszu szálában a' könyvtár, mellynek főkincsei: magyar dolgokat tárgyazó kéziratok 's görög romai irók princeps vagy legelső nyomtatásbeli kiadásai. A' magyar nyelv régiségei közt nevezetes a' többek közül egy magyar zsoltárkönyv, a' 150 zsoltárral 1508 Bertalan paptól. Természetiek 's régiségek museuma is van az intézethez kapcsolva. Batthyáni mind ezek fentartására 38,200 forintot hagyott fekvő jószágban tőkéül, alapitó levele Jul. 31. 1798 költ. Akara az épület alrészében hozzá nyomtató műhelyt is, akara többfélét 's olly buzgósággal, hogy erre költése miatt gyakran a' legszükségesebb mindennapiak megvételében fenakadt. Az utána következett püspök, Mártonfi Jósef, nevelte mind a' csillagtorony, mind a' könyvtár 's a' museum tárgyait, de a' Livius princeps kiadását, az alkotó tilalma ellen, 1809 egy fővendégnek is ajándékozta. Nov. 17. 1798 hala meg gróf Batthyáni Ignácz. Nevezetes felőle, hogy egyszer nevendék pap korában csak nem eltemették. El volt rejtezve, 's holtnak hitték, atyja a' koporsó fedele reátétele előtt még tükörnek szájához tartása által tett rajta próbát, 's azon, örömére, harmadnapi kinyujtóztatása után lehelet harmatját lelé. (L. Erdélyi Museum II. füzet.) *Döbrentei Gábor.*

Battuecas (Las), magas hegyek közt lévő két völgye Spanyolországnak Leon nevü tartományában, 14 óranyira Salamancától; mintegy 1 spanyol mf. hosszuk, 's olly nehéz a' hozzájok menetel, hogy a' mint közönségesen állittatik, a' többi Spanyolok századokig semmit sem tudtak ezen völgyek lakosairól. Mindazáltal már 1559 épittetett bennek egy Carmelitaklastrom. A' völgyek olly mélyen fekűsznek, hogy, midőn a' napok leghosszabbak, akkor is csak 4 óráig süt a' nap beléjek. Azt a' mesét, hogy ezt a' völgyet a' 16 száz. két szerelmesek, kik szüléjiktől üldöztettek, fedezték volna fel, már Feyjoo szerzetes megczáfolta 's nevetségesnek itélte. Genlis, franczia iróné, „*Les Battuécas*“ czimü románjának ezeket a' völgyeket tette alapul; hanem felette hibáz, midőn azt állitja, hogy Bourgoing Spanyolországon keresztül utazásában azt, a' mit ő (Genlis) a' Battuécasokról beszél, valósággal látta volna. *L—ú.*

Batu khán, Kapcsak ura, a' Magyarországot duló Mongolok és Tatárok fővezére. (L. Béla, IV.)

Baumann barlangja, egy természettől alkotott barlang a' Harzon a' blankenburgi herczegségben, a' Bode bal partján, Blankenburgtól 2, 's Elbingerodétől 1/2 órányi távolságra. Egy meszes hegyben van 's 6 osztályból (ide nem számlálván a' sok kisebeket) áll, mellyeket mindenütt csepegő kő fed. Ezen kőnek földes alkotó részeit a' mindenünnen berohanó viz hozza magával 's mint meszes követ leülepiti. Mind a' 6

barlang öszveséggel 758 braunschweigi lábnyi hosszu. A' bemenetel 136 l. magasan esik a' Bode völgye felett. A' 31 l. magas első barlang legnagyobb 's legborzasztóbb. Általjában teljesek csepegő kő által csinált formákkal és oszlopokkal, mellyek legnevezetesebbek a' harmadik barlangban, 's mellyek közt az ugy nevezett pengő oszlop, ha megüttetik, igen nagy hangot ad. Nevét egy Baumann nevü bányásztól kapta, a' ki azon reménységben, hogy pénzt fog találni benne, 1672 bement, a' mi ekkor történt legelőször, de visszajövén, hijában kereste a' bemenetelt, mellyet csak 2 nap mulva talált meg 's annyira megijedt, hogy az ijedséghez járulván az éhség is, csak hamar megholt. *L—ú.*

Baumgarten (Sándor Theophil.), éles 's világos elméjü tudós Wolf oskolájából, született 1714 Berlinben, Hallében tanult, hol azután egy ideig rendkivül való professor volt, 1740 olta philosophiát tanitott Frankfurtban az Oder folyója mellett, és ott megholt 1762. Ő alkotta az aestheticát, mint rendszeres tudományt. Belátván t. i., hogy a' mivekből 's ezek okozatjából elvont müszabások zavart szülnek, eltért az idejebeli müértőktől és a' mivészség theoriáját tudományosan igyekezett megalapitani. Ezen theoria tanitásainak, ugy mondja, általjában szükségeseknek kell lenniek, illyenek pedig nem lehetnek, ha egyedül következtetéseken vagy tekinteten épülnek. Vissza kell tehát az első közönséges, az emberi lélek természetéből meritett okfőkre mennünk, ha az izlésnek valódi philosophiáját meg akarjuk állapitani. A' szép teszi minden mivészség mivoltát. A' szépet pedig, Wolf oskolájának értelme szerént, érzékikép, megesmert tökéletességnek tartotta. Ennél fogva egy részről a' szépet csupán a' külső érzés tárgyává tevé, más részről a' szépnek tudományát, mint az érzéki esmeret tudományát, az érzékiségnek vagy az ugy nevezett alsó esmerő tehetségnek a' logicától elválasztott, voltakép azonban egészen logicai theoriájává alkotta. Mert a' szépnek tőle felvett észfogásából azt következteté: hogy az aestheticának szabásai a' tökéletesség köz törvényeiből folynak, a' tökéletesség pedig neki és tanitójának nem egyéb, mint a' tárgy megegyezése észfogásával. A' logicai tökéletességet az aestheticaitól az által választja meg, hogy amazt világosan belátott, ezt pedig homályos esmeretnek mondja, mi által a' szép tudományának értelme nagyon ingadozó leszen. Uj tudománya ideáját először ezen academiai irásában „*De nonnullis ad poëma pertinentibus*“ (*Halle* 1735) adta elő, és hét év mulva ezen tudomány nyilván való tanitására szólittatott fel. Előadásaiból származott Meier G. F. munkája: *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften* (3. rész. Halle. 1748—50). Nyolcz évvel később maga Baumgarten adta ki nagyobb munkáját (Aesthetica, Frankf. 1750—58. 2 rész), de bevégeztét halála meggátlá. Csak bevezetése, mellyben az egésznek talpkövet tett, és hevristicája tökéletes. Egyébiránt majd minden szabásainak megállapitásában csak a' beszélő mivészségeket tekintette. Egyéb philosophiai irásai kevesebbé nevezetesek. Életét fenebb emlitett tanitványa, Meier, irta le (Halle 1765). *B. L.*

Bautzen vagy Budissin, fővárosa a' szász királysághoz tartozó felső Lausitznak, egy nyug. felől meredek kősziklák által védelmeztetett dombon, mellynek aljját a' Spree mossa. Ez a' domb egy messzére kiterjedő 's nagyobbára tér tájékon emelkedik fel, mellyet csak délen vesznek magas hegyek körül és többnyire Wendek laknak. A' város kőkeritésén belől lévő Ortenburg nevü kir. kastély 1819 olta Lausitz főkormányszékének 's az ezzel öszveköttetett udvari törvényszéknek helye. A' lausitzi rendek minden eszt. 3 tartanak gyülést Bautzenben, de most a' Szászok országgyüléseiben is részt vesznek. Bautzennek 11,500 lak. közt, kik többnyire Lutheranusok, sok Wendek vannak, kik az Istent egy luther. és egy cath. templomban tulajdon nyelveken imádják 's tisztelik. Nevezetesek benne: Sz. Péter káptalanja, mellynek főpapja „*Episcopus in partibus infidelium*“ nevet visel 's minden felső Lausitzban lévő Catholicusoknak egyházi feje; továbbá a' káp-

talan temploma, mellyben a' Protestansok és Catholicusok egymást felváltva tartják az isteni tiszteletet, a' honnan a' templom egy rostély által két részre osztatott, mellyek közül a' kisebb a' Catholicusoké, a' nagyobb a' Protestansoké, kiknek tulajdonjaik a' harangok is, mindazáltal a' Posenben 1806 kötött békeség szerént a' Catholicusoktól is használtathatnak; végre az igen dicséretes luther. gymnasium, mellyben Catholicusok is tanulnak. Bautzenben sok posztó-, parket-, kárton- és harisnyamivek készittetnek, mellyekkel, valamint vászonnal és gyapjuval is, nevezetes kereskedést üznek lakosai. A' 20 és 21 majusi (1813) ütközetben Napoleon hasznára tett egyezés szerént a' város kivül maradt a' csatamező lineáján, 's csak közönséges épületei lettek egy ideig haszonvehetetlenekké, minthogy sebesek tartattak bennek. *L—é.*

BAUTZEN és WURSCHEN melletti ütközet, Maj. 20 és 21. 1813. A' Gross-Görschen (l. LÜTZEN) mellett Maj. 2. történt csata után Napoleon Leipzigban állapodott meg, megette Wittenberg 's oldalra Torgau felé üdt. E' szerént a' szövetséges fejedelmek serege gróf Witgenstein, a' ki nem érezte magát elég erősnek, hogy a' csatázást 3-madikán szerencsés következéssel megujithassa, vezérlése alatt két osztályban, mellyeket Blücher és York vezettek, a' Miloradovits alatt lévő számos lovasságtól és végső csapattól védelmeztetve, Dresdán, Meissenen és Mühlbergen keresztül, 8 és 9 az Elbe jobb partjára huzta magát vissza. Napoleon, a' kinek nem volt lovassága, csak lassan nyomult utána. Dresdát 8-dikán estve 's Neustadtot 11-dikén elfoglalta. Azonban a' szövetséges sereg 14-dikén a' Spree jobb partján Bautzennél egy mind mesterség által, mind a' természettől megerősittetett álláspontba helyeztette magát. Ezzel a' sereggel lassanként 25,000 ből álló fris csapatok egyesültek, részszerént a' Prussiaiak részéről Kleist alatt, részszerént az Oroszokéról Barclay de Tolly alatt, ugy hogy a' hadi nép 96,000 (68,000 Oroszból 's 28 Prussiaiból) főből állott. Napoleon is, a' ki most az Elbe felső mellékének Wittenbergtől és Torgautól a' csehországi határokig ura volt, megerősitette seregét a' Szászokkal, Würtembergiekkel, Bavariaiakkal 's a' Franczia- és Olaszországból jött uj katonákkal, annyira hogy 148,000 ember volt zászlója alatt. A' 3, 5, és 7 csapatok (a' Neyé, Lauristoné és Reynieré), mellyek Ney alatt a' markok felé küldettek, tüstént visszahivattak, megtudván Napoleon, hogy a' szövetségesek Bautzennél ütközetre készülnek. Illy erőben lévén a' franczia sereg, kétségbe sem hozhatta ugyan Napoleon a' győzedelmet, mindazonáltal a' szövetségesek állhatatosan feltették, hogy az ellenség ellen táborhelyeiket minden lehetős módon oltalmazzák, és Európának, kiváltképen Austriának megmutassák, hogy seregek a' lützeni ütközet által az ellenséggel való megmérkőzésre elég bátor lélekkel 's erővel bir. Ezenkivül a' megütközést sürgető katonák nyughatatlanul várták azon szempillantást, hogy az ellenséggel ismét szem közt állhassanak; következésképen az ütközet nélkül való visszavonulás a' seregnek minden kedvét elvette 's vezéreihez való bizodalmát semmivé tette volna. Ennélfogva Sándor császár és Wilhelm, prussiai király, elvégezték a' wurscheni (falu Bautzentől kel.) oroszprussiai fő hadi száláson, a' hol az angol, austriai és svéd követek is jelen voltak, hogy az ellenséget a' 7 esztendős háboruban nevezetessé lett Hochkirch és Bautzen közt várják be. A' sereg két sor sáncz megett, csaknem két órányi szélesen, kedvező helyen állott. Bal szárnyát Hochkirchnek erdős hegyláncza védelmezte, melly a' Spree meredek partjától a' szomszéd Csehország határai felé huzódik; közepét mocsárok, besánczolt faluk, a' Burgnál lévő dombok, a' palánkos sánczokkal megerősitett Bautzen 's a' Spree mély árka oltalmazták; jobb szárnyának megerősitett halmok szolgáltak bástyául, mellyekről a' Spreen való általmenetelt meg lehetett akadályoztatni. Hanem ezt a' szárnyat körül lehetett keriteni, 's annak a' fősereg többi részeivel való egyesülése az ezen tájékon lévő sok tavak által igen megnehezittetett. Igy tehát Napo-

leon kezében lévén a' nagyobb erő, neki láttatott a' szerencse kedvezni, annyira pedig hogy, ha a' szövetségesek megnyerték volna is a' győzedelmet, keves lévén hadi erejek, nem használhatták volna azt. — Már a' franczia seregnek Dresdától Bautzenbe való utazásakor tüzes csatázásba keveredtek Miloradovits hátulsó 's Macdonald, franczia vezér, első csapatjai 11-én Bischofswerdánál, 's még tüzesebbe 12-kén a' Kapellenbergnél (kápolnahegynél), melly alkalmatossággal Bischofswerda az Olaszok által kiprédáltatott, 's hamuvá tétetett. (Napoleon a' kár megtérítését megigérte, 's mintegy 25,000 tall. ajándékozott a' lakosoknak.) Napoleon Dresdát, a' hol 16-kán az Austriától hozzá küldetett gróf Bubna vezérnek, békekötés végett, a' fejedelmek gyülésének helyéül Pragát nevezte ki, csak 18-kán hagyta el. 19-kén meggyőződött azon hadi mély belátásról, mellyel a' szövetségesek táborhelyeket választották és megerősitették; de már meg volt az ütközet planuma téve, melly szerént a' szövetséges sereg jobb oldalának kellett megtámadtatni. Ezen feltétel szerént 18-kán Pery osztálya Königswarthába küldetett, hogy Napoleonnak Hoyerswerda felől jövő Ney vezérrel leendő egyesülésére utat nyisson. A'szövetségesek részéről azonban 18-kán éjjel Barclay alatt 18,000 Orosz 's York alatt 5,600 Prussiai indittattak utra. Barclay másnap dél tájban találkozott Königswarthánál Lauristonnal, kit megvert; két órával később Königswarthától egy órányira York is tüzes csatába keveredett Weissignál Ney vezérrel, a' kit estig feltartott; mindazáltal a' 3- és 5-ik osztálynak elébb egymással, azután pedig Napoleon seregével való egyesülése, melly által a' szövetségesek állásának jobb oldala neminemü részben már is be volt keritve, nem akadályoztathattatott meg. Barclay és York tehát éjjel visszavonultak a' fősereghez, a' hol Barclay 14,000 emberrel a' jobb szárnyra állittatott 's a' Gleina nevü falu előtt lévő Windmühlenberget (szélmalmok hegyét) elfoglalta. 20-kán reggel fejtődött ki Napoleonnak megtámadó planuma. A' franczia sereg több helyeken általment a' Spreen; Oudinot a' szövetségesek bal szárnya ellen nyomult előre; Ney és Lauriston a' jobbat fenyegették Weissig felől és Klixig előmentek, mig a' 7-ik osztály Reynier alatt Kalauból Hoyerswerdához érkezett; a' középponton, a' hol Soult volt fővezér, délutáni 1 órakor támadta meg Macdonald és Marmont a' Witgensteintól és Blüchertől előre küldetett osztályokat, mellyek Miloradovits és Kleist alatt Bautzenben 's Bautzen körül állottak. Csak 6 órakor estve vette meg a' Marmont alatt lévő 6-dik seregosztály az ellenségtől elhagyatott Bautzent, melly után késő estve az alsó-kaynai dombokat is elfoglalta; legtovább állott ellen Kleist a' Burgnál lévő halmokon Bertrand 4-dik sereg-osztályának; de minden megtámadásai visszaveretvén, estve 9 órakor Littenbe kellett visszavonulnia, mivel az alsó-kaynai domboknak a' 6-ik seregosztály által lett elfoglaltatása után, az övénél számosabb ellenség háta megett állott. Napoleon akkor birtokába jött a' Spree völgyének 's hadi szállásává Bautzent tette. A' következő nap megtámadtatott a' szövetségesek bal szárnya is, mellyet Miloradovits vezérlett; hanem a' legtüzesebb csatázás után, dél tájban, félbe szakasztották a' Francziák a' sereg ezen oldalának háborgatását. Azonközben Ney a' szövetségesek hadi népének jobb szárnyát tegnapi állásából kinyomta, a' baruthi dombokat elfoglalta és egy Preititz nevü falunak megvevése által, hátulról megkerülvén Blücher jobb szárnyát, Barclay osztályának Blücher (a' ki a' kis bautzeni és kreckwitzi hegyeknél a' középpontot igazgatta) seregével való egyesülését megakadályoztatta. Visszavette ugyan Blücher a' falut; de egész erővel támadtatván meg hadi népének eleje, 's az ellenség a' szövetséges seregnek álláspontját, a' kreckwitzi dombokat, megvévén, végre Ney, Barclay és Blücher osztályaiba oldalról és hátulról benyomulván, ezen utolsó kénytelenittetett vagy a' sereg középpontját a' jobb szárny megerősitése által meggyengiteni, midőn Napoleon annak a' bal szárnnyal leendő egyesülését egészen ketté vágta, 's a' szövetsége-

seket a' csehországi határoktól elnyomta volna, vagy pedig magát Purschwitz felé visszahuzni. Mivel ugyan ez idő tájban a' 7-ik seregosztály Gleinánál megérkezett 's azonnal Weissenberg felé Blücher háta megé meg is indult, ezen oknál fogva a' szövetségesek vezérei a' tartaléksereg ütközetbe küldése által nem akarták egész hadi erejeket, az egy pontba öszve huzódott ellenség ellen ki állitván, koczkáztatni, hanem délutáni 4 órakor, midőn a' balszárnynál lévő hegyek megtartásának hasznai még kezekben voltak, közönséges visszavonulást parancsoltak, mellyet a' szövetséges sereg három osztályban Weissenbergen és Löbauun keresztül Görlitzbe és Slésiába olly renddel tett, hogy Napoleon sok vérrel szerzett győzedelméből további közbevetetlen hasznot nem vehetett. A' csatamező el volt holtakkal boritva 's 30 lángoló falutól világosittatott. A' franczia tudósitások tulajdon veszteségeket csak 12,000-re tették; hanem a' lajstromok szerént mintegy 8000 holtakból 's 18,000 sebesekből állott az; a' szövetségesek 8000-nél valamivel többet (némellyek szerént 12,000-et) vesztettek el 's többet fogtak el, mint a' győztesek. Mindazonáltal, hogy katonájinak bátorságát tüzelje, Napoleon Maj. 22. a' bautzeni és wurscheni győzedelem emlékezetére a' Cenis hegyén emlékoszlopot emeltetett, melly az ő Franczia- 's Olaszország iránt való háládatosságát ábrázolta, és 25 mil. frankjába került. Azonban a' szövetséges seregek vitézsége 's a' vezérek okossága a' Németekbe igen nagy bátorságot 's bizodalmat öntött. Utána nyomult ugyan Napoleon az orosz-prussiai seregnek, de 22-kén ellenállott neki Miloradovits végcsapatja, midőn Duroe halálos sebet kapott 's Haynaunál Neynak Maison alatt lévő előcsapatja 27-kén megveretett Blücher végcsapatjától. Erre az orosz-prussiai sereg, mellynek vezérlését Barclay de Tolly vette által Witgenstein helyett, Napoleon várakozása ellenére nem Breslaubа, hanem Schweidnitz felé vonult, hol Maj. 29. a' pülzeni sánczokkal megerősitett táborban megállapodott; Lauriston pedig, a' mark-neukircheni csata után, Jun. 1. minden ellenállás nélkül elfoglalta Breslaut. A' szövetségesek a' franczia sereg jobb oldalát fenyegető 's egyszersmind bátorságos állása, az a' veszteség, mellyet a' Francziák jobb szárnya szenvedett, 's azon kóborló csapatok, mellyek Napoleonnak Franczіaországgal való öszveköttetését Saxoniában megháboritották 's ketté vágták, reábirták végre a' franczia császárt, hogy a' szövetségesektől a' haynaui ütközet után ajánlott fegyvernyugvásban, mellyre ő maga tette meg Maj. 18. az orosz császárnál az első lépést, megegyezzék. Ez a' fegyvernyugvás Jun. 4. egy Pläswitz nevü faluban köttetett meg Jauernél. (Vö. OROSZ-FRANCZIA HÁBORU 1813.) *L—ú.*

BAVIUS (Marcus) 's szellemi rokonja, Maevius, mint nyomoru versfaragók és merész mübirák még most is emlékezetesek. Az ujabb poësis Baviusban az iztelenséget, sila criticát és rossz versmivészséget gunyolja.

BAYARD (Pierre du Terrail, de), a' lovag félelem és gáncs nélkül (*le chevalier sans peur et sans reproche*), szül. 1476, közel Grenoblehez Bayard várában, a' lovagság legnemesb tüneményinek 's legragyogóbb diszeinek egyike kezdődő hanyatlásának időszakából. A' Terrail házat, egyikét a' legrégibbek közül a' Dauphinében, nemessége 's vitéztettei jelesiték. Az ifju Bayard nagybátyja du Terrail György, grenoblei püspök, szemei előtt neveltetvén, korán gyökeret verének szivében amaz erények, mellyek őt megkülönböztetendők valának. 13 eszt. korában a' Franczіaországgal öszveszövetkezett savoyi herczeg apródja lőn. VIII. Károly, ki az ifjut Lyonban a' herczeg kisérőji közt látá, bámulván ügyességét, mellyel sziláj paripáját kormányzá, kikéré őt 's Luxemburgi Pál, a' lignyi gróf, gondjára bizá. A' hősi játékok nyitának mezőt hirének. 18-ik évében Olaszországba kiséré VIII. Károlyt, a' Verona melletti ütközetben csudálatra méltó hőstetteket követe el 's egy zászlót elfoglala. XII. Lajos országlásának kezdetében egy Milano

melletti csatában nagy hévvel kergetvén a' szaladókat, egyszerre nyomula be velek a' városba 's elfogaték. Sforza Lajos visszaadatá fegyverét és lovát 's váltság nélkül bocsátá el. Mig a' Francziák Apuliában állának, Bayard egy spanyol testet vere meg 's vezérét, don Allonzo de Sotomayort, elfogá. Noha nemesen bánék vele, Alonzo megszegé adott szavát 's elszökék, és még ezenfelül rágalmazá is Bayard-t, ki, azon kor ugy hozván magával, kettős viadalra szólitá ellenjét 's megölé. Azután, mint Horatius Cocles, maga védelmeze egy hidat a' Gargigliánón a' Spanyolok ellen 's megszabaditá a' franczia sereget, hátráltatván a' győztes sereg előnyomulását. Ezen hőstettéért egy süldisznót nyere symbolumul ezen körülirással: „*Vires agminis unus habet.*“ Szintolly jelesen viselé magát a' Genua- és Velenczebeliek ellen. — Midőn II. Julius Francziaország ellen nyilatkoztatta ki magát, Bayard a' ferrarai herczegnek méne segédül. A' pápát el akará fogni, de el nem süle planuma. — Nehéz sebbe esvén Brescia ostromakor, egy nemesnek házába viteték, a' ki elszökött vala 's nejét és 2 leányát a' katonák nyers dévajságának engedé. Bayard oltalmazá a' védetleneket, az ajánlott jutalmat (2500 aranyat) el nem fogadá, 's mihelyt fellábadt, visszatére Gaston táborába, a' ki Ravenna előtt áll vala. Ő csatát akara, két zászlót elfoglala a' Spanyoloktól 's üzőbe vevé a' futókat. Gaston, Francziaország reménye, oda lőn, mivel Bayard tanácsát el nem fogadá. Visszamenet Paviából Bayard ujra megsebesitteték. Grenobleba vivék; életét veszély fenyegeté. „A' halál nem fáj,“ mondá, „de mivel, mint egy asszony, ágyon halok meg.“ — A' Cathol. Ferdinand kezdte háboruban a' Pyreneken tul szintugy kitüntette Bayard hőslelkét, mint az Alpeseken innen. A' bal esetek, mellyek XII. Lajos utolsó éveit zavarák, még nagyobb fényben mutaták Bayard személyes dicsőségét. VIII. Henrik, angol király, Ferdinanddal és Maximiliannal öszveszövetkezve, Picardiát fenyegeté, 1513, 's megszálá Terouanet. A' franczia sereg gyalázatosan futásnak erede, Bayard rettenetlenül álla ellen; de hijában, a' többség győze, 's katonáji már le akarák tenni fegyvereket. 'S ime' Bayard kis távolnyira megpillant egy angol tisztet, azonnal hozzá száguld, melyére teszi kardját 's mondja: „Add meg magad' vagy keresztülszurlak.“ Az Angol általadá kardját, 's Bayard is ezen szókkal nyujtá oda a' magáét: „Én Bayard vagyok, a' Kegyed foglya, és Kegyed az enyim.“ Ezen elmés és bátor viselet tudtára esék a' császárnak és az angol királynak, 's azt határozák el, hogy Bayardnak váltságra nincs szüksége, 's mind a' két fogoly feloldoztatott viszonyos szava alól. Midőn Ferencz lépett a' thronusra, Bayard-t küldé a' Dauphinéba, seregének utat nyitni az Alpeseken és Piemonton keresztül. Colonna Prosper utban várta, 's reárohanni reményle, de Bayard elfogá. Ezen fényes tett előjátéka vala a' marignanoi csatának, mellyben Bayard csuda vitéztetteket követe el a' király oldala mellett 's a' győzedelmet elválasztá. Ezen dicső nap után Ferencz lovaggá avattatá magát Bayard által, ugyan ennek kardjával. Midőn V. Károly Champagneba beütött 's Francziaország belsejébe nyomulni szándékozik vala, Bayard védelmezé a' gyengén megerősitett Meziéres-t minden megtámadás ellen, mig az ellenség vezérei közt támadt egyenetlenség visszavonulni nem kinszeritette őket. Bayard-t mint honszabaditót köszönté Paris, a' király Szent Mihály rendje lovagjává nevezé 's egy 100 főből álló companiát ada neki, hogy azt a' maga nevében vezérelje: olly megtiszteltetés, mellyben eddig csak királyi vérből származott herczegek részesültenek. Nem sokára a' Francziák ellen támada Genua; Bayard meghóditá. Lodi megvétele után a' dolog balra fordula, 's a' franczia seregek kiüzettek meghóditott tartományaikból. Bonnivet kénytelen vala az Aosta völgyén keresztül visszavonulni, hátvédőrét megverék, ő maga nehéz sebbe esék. Bayard vala megszabaditandó a' sereget. A' hatalmasb ellenség láttá-

ra keresztül kelle mennie a' Sesián; B., visszamenet mindég utolsó, nyomosan megtámadá a' Spanyolokat, midőn egy realövött kő éré jobb oldalát 's hátagirinczét szertezuzá. Ezen szókkal: „Jézus, Istenem, halál fija vagyok," roskada le a' hős. Segédül jövének, „Tegyetek ama' fa alá," mondá „arczommal az ellenség felé." Nem lévén feszület, kardja keresztjét csókolá, lovászmesterének gyóna meg, szolgájit 's b átit vigasztalá, egy Isten-hozzád-at a' király- és hazának biza reájok 's barát- és ellenségtől körülvétetve, kik szemeiből a' csudálkozás és megilletődés könnyei hullának, Apr. 30. 1524 hala meg. Holt testét az ellenség, mellynek kezeiben maradt, balzsamozta 's általadá a' Franczi-áknak, kik közel Grenobelhoz egy Minoritaklastromba takarták. Sirjele egyszerü melykép latán felülirással. L. „*Hist. de P. Terrail, dit le chevalier Bayard, sans peur et sans reproche*," de Berville-től (uj kiad. Paris 1824). *bb.*

Bayer (János), német ügyvéd és, a' mi ritka tünemény, egyszer-smind csillagvizsgáló. 1603 végzette „*Uranometria*" név alatt híres munkáját, mellyben az egész csillagos eget táblákra metszve adja elő, főképen, a' mint maga mondja, a' tanulók számára, kiknek könnyebb égi atlast magokkal hordozni egy helyről máshova utazván oskolába, olcsóbb is megszerzeni, semmint égi golyóbist. Két ujitás által jelelte ki magát B. ezen munkájában. Először, minden csillagot görög vagy latán betüvel jegyezvén meg, melly gondolatját az astronomusok többnyire a-zonnal elfogadták, és noha később Hevelius (*Uranographiae* pag. 6.) igen ellenzette, mai napig követik. *) Másodszor, olly helyeztetésbe rajzolván le az égi képeket, a' mint azok az ég belső szinén egy arc-czal éjszak felé fordult nézőnek látszanak, azaz, ellenkezőleg valamen-nyi régi csillagvizsgálók szokásával, kik az égi képekről mindenütt ugy beszélnek, a' mint azokat az ember a' golyóbis hátán kivülről (szinte az éjszaki sark felé fordulva) nézi: ennekokáért, a' melly csillagot a' régiek jobb oldalra tesznek, b. balra teszi és viszont; ezen ujitás ellen is haszontalan kelt ki Hevelius. Flamsteed, Bode és egyebek Bayert követik az égi képek rajzolásában. A' mi a' csillagok elnevezését illeti, nem a' betükkel való gondolatban áll az ujitás, hanem azon rend-ben, a' mint azokkal B. élni kezdett, 's most általjában az astronomusok élnek, t. i. a' melly álló csillag valamelly képben legtündöklőbb az első görög betüvel, alphával, bélyegeztetik (p. o. *α Canis majoris* Siriust jelenti, a' homályosbak pedig sorban végig *β*, *γ*, *δ* ... betükkel, 's ezeknek fogytával latán *a*, *b*, *c*-vel. Hol és melly esztendőben szü-letett legyen B., nem tudni, valamint holta idejét 's helyét sem. Ura-nometriája harmadik kiadásában (Ulmae 1697) Rhainanusnak neveztetik. A' bizonyos, hogy fiatal kora olta Augsburgban lakott, mert ugyan ott M. DC. III. kal. Septemb. költ levelében, melly által mun-káját az emlitett város kormány fejeinek ajánlja, igy szól: *Meae par-tes exigunt, nisi mihi parum vel nihil mentis foret, acceptum ferre iis, quorum sub administratione laudabili, teneriorem aetatem, milio-ribus studiis excultam, alteram quasi vitam retineo.*" *Tittel.*

Bayle (Péter), 1647 szület. Franciaországnak Languedoc nevü tartományában Carlatban, elébb atyja által tanitatott, ki reformatus pre-dikátor volt. Csudálkozásra méltó emlékező tehetségének 's igen eleven elméjének idején korán adta bizonyságait. Az oskolákban olly mohón tanult, hogy nagy szorgalma miatt egészsége egész életére igen elgyen-gült. Minden könyveket, mellyeket kaphatott, válogatás nélkül olvasott, 's minthogy a' dialecticában különös kedvét találta, leginkább a' theologiai

*) Bode (Einleit. z. K. d. gest. Him. S. 101) azt állitja, hogy Flamsteed velte volna be legelől B. betüjit. Hevelius szerént (a' fennemlitett helyen) máskép van a' dolog, azaz, B. sokkal régibb követőkre talált.

visszálkodásokra hajlott; Amyot Plutarchusa és Montaigne voltak legkedvesebb könyvei. Toulouse városában, hol a' bölcselkedést tanulta, a' Jesuiták leczkéjit hallgatván, Catholicussá lett, de 17 hónap mulva ismét visszatért a' reformata vallásra, 's hogy a' Catholicusok üldözésétől megmenekedhetnék, elébb Genevába, azután Copetba ment, hol gróf Dohna fijai nevelését bizta reá. De ezen foglalatosságot nem sokára megunta, visszatért Francziaországba, 's Rouenban vette lakását, hol ismét kénytelen volt gyermekeket tanitani, valamint Parisban is, hova innét ment. 1675-ben a' bölcselkedés professorává lett Sedanban 's ott nagy hirrel tanitott, mind addig, mig ezen academia 1681 el nem töröltetett. Ekkor Rotterdamba hivatott hasonlóképen a' bölcselkedés tanitására. 1680-ban egy üstökös csillag megjelenése mindenütt nagy félelmet okozott 's ez alkalmat szolgáltatott Baylenak 1682-ben illyen czimü munkáját „*Pensées diverses sur la comète*" kiadni, melly tele van tudománnyal 's igen sokféle tudos tárgyakról szól. Nem sokára ezután következett ezen könyve: „*Critique générale de l' historie du Calvinisme de Maimbourg*", mellyel Jurieu nevü reformatus theologust maga ellen igen felingerlette. Ekkor kezdődtek ezzel azon heves perlekedések, mellyeknek következése utóbb a' lett, hogy Jurieu rágalmazása győzött, 's Bayle 1693 nem csak hivatalából letétetett, hanem a' magányos tanitástól is eltiltatott. Hivatal nélkül lévén, minden szorgalmát azon munkának készitésére forditotta, melly illyen czim alatt „*Dictionnaire historique et critique*" legelsőben 1696-ban jelent meg két foliantban 's mellynek legjobb kiadása 1740-ben látott napfényt négy foliantban. Ezen munkát is hevesen megtámadta Jurieu, sőt két ujabb ellenség is kelt ki ellene, — Jacquelo és Leclerc — kik mind ketten vallását igyekeztek gyanussá tenni. Mások ismét ugy üldözték őt, mint uj hazájának és vallásbeli felekezetének ellenségét. Ezen perlekedések hevesek voltak; soká tartottak 's egészségének is nem keveset ártottak. Megholt 1706-ban, 59 esztendős korában. „Bayle" ugymond Voltaire, „legelső a' dialecticusok, scepticusok között. Legnagyobb ellenségei is kénytelenek megvallani, hogy munkájiban egy sor sincs, melly a' keresztény vallást nyilvánosan olcsárolná; legnagyobb védelmezői is kénytelenek megvallani, hogy visszálkodó czikkelyeiben egy sor sincs, melly az olvasóban kétséget 's gyakran hihetetlenséget is ne gerjesztene." Bayle elejénte csak azt akarta a' magokhoz igen bizó theologusoknak megmutatni, hogy némelly dolgok nem olly világosak és bizonyosak, mint ők gondolják, de kicsinyenként tul ugrott a' czélon 's a' megtörtént dolgokat is kétségbe hozta. Dictionariumában legnevezetesebbek az A czikkelyek alatt előforduló jegyzetek, mellyekben tudományát 's esze élességét leginkább megmutatja. Bayle egyébiránt szelid természetü, nyájas, igen serény, békeségszerető 's hasznát megtagadó volt. Számos apró munkáji illyen czim alatt szedettek öszve „*Oeuvres diverses de P. Bayle*" (négy folióban). *K. J.*

Baylen (generalis Dupont capitulatioja, mellett), olly történet, melly felébresztette Jul. 1808 a' Spanyolok bátorságát és siettette a' már lecsendesitett tartományokban is a' közönséges lázadást. Már be is ment mint spanyol király Bonaparte Jósef Madridba; Spanyolországnak Leon, Valencia, Valladolid, Zamora és Salamanca nevü tartományi meg voltak hóditva 's le voltak fegyverkeztetve. Csak délen, a' Guadalquivirnél, a' természettől magától megerősittetett Andalusiában, Cordovában, Granadában, Jaenben uralkodott még a' lázadás lelke, mellyet a' sevillai junta minden lehetős módon élesztett és segitett. Megérkezvén ide 3 seregosztályaival Majus végén Dupont, Cordova és Jaen a' legborzasztóbb jelenésekközt ostrommal megvétettek. Ekkor a' szerzetesek minden mennyei örömöket igértek annak, és pedig purgatorium nélkül, a' ki 3 Franciát ejt el. Csak hamar 30,000-re nőtt Castanos serege, kinek ügyes és okos mozgásai, az éhség 's a' franczia seregben dühösködő betegségek, mellyek, ispotályok egyáltaljában nem lévén, veszedelmesek lettek, előre

elkészittették Dupontnak emlitett sorsát. 3000 Spanyol állapodott meg Dupont háta megett Siera Morenán, a' honnan, hogy a' fővárossal való összeköttetését helyre állitsa, Dupont Baylen városát és Carolinát katonákkal megrakta, maga pedig Andujarnál állott meg a' Guadalquivir mellet, egy hidsáncz oltalma alatt. Hanem Jul. 14. 18,000 Spanyol jelent meg az Andujarnál fekvő franczia sereg előtt; más 3000 pedig a' sierra morenai hegyszorosokon keresztüljövén, az ellenségnek háta megé került és 6000 Dupont bal oldalával szemben állott hadi rendbe. Dupont szokott vitézségével és mély belátásával 3 napig állotta ki a' megtámadtatást; de Jul. 18. végképen eldöntötte a' csatázás sorsát. Reding és Compingny Baylent támadták meg, mig Pennas és Jones a' Dupont alatt lévő fősereget foglalatoskodtatták. Dupontnak ki kellett Andujarból takarodnia, minekutána Baylen a' Spanyolok által elfoglaltatott. 9 óráig tartó csatázás után Dupont fegyvernyugvást ajánlott, melly csak azon feltétel alatt fogadtatott el, ha magát feltételetlenül megadja. Azonközben Wedel osztálya, semmit sem tudván Dupont lépéséről, a' Spanyolokat még egyszer megtámadta 's a' cordova regementet 2 ágyuval elfogta; hanem végre csakugyan engednie kellett a' nagyobb erőnek. Erre capitulált Jul. 23. az egész 17,000 főből álló bezárt franczia sereg, minekutána 3000 a' csatamezőn maradt volna. Dupont és Wedel osztályai hadi foglyokká lettek, mindazáltal ugy, hogy az utolsó Cadixból Rochefortba vitessék hajón. Később Dupont osztályának is megigértetett ez, de nem teljesittetett. Gróf Dupont visszatérvén Franczia országba, Toulonban elfogatott 's törvényszék elejébe állittatott, hanem még perének eldöntése előtt megszabadult Parisnak, Mart. 3. 1814 lett elfoglaltatása által, 's XVIII. Lajosnak hadi ministere lett, már Dec. 1814 Soult tétetett helyébe. *L—ú.*

BAYONNE, jól épült, gazdag kereskedő 's legnagyobb város az alsó-pyrenei departementben, ezelőtt főhelye a' labouri kerületnek Gascogneban (a' ny. h. 1°24′ 's az é. sz. 43° 29′), a' Nivenek 's Adournak öszvefolyásánál fekszik, mintegy $^1/_2$ n. mf-re a' biscayai öböltől. 1520 háza 's 13,600 lak. van, kik közül 6000-en a' külső városokban laknak. A' Nive 's Adour, mellyek közül az első mintegy 6 's az utólsó 15 német mfre hajókázható, kikötőt formálnak, mellyben 40—50 ágyus hadi hajóknak elég helyek van, hanem a' beevezés nehéz. Mind a' két viz épitésre való fa-, kátrán- és vasszálitásra szolgál, mellyek a' pyrenei hegyek mellékéről vitetnek Bayonneba. A' várost 3 részre osztják, u. m. nagy városra, melly a' Nive bal partján; kis városra, melly a' Nive és Adour közt, 's külső városra, melly az Adour jobb partján fekszik 's St. Espritnek (Sz. Léleknek) neveztetik. Ezt a' részét Bayonnenak nagyobbára portugali Zsidók lakják. Egy Vaubantól a' külső város dombjára épittetett fellegvár védi a' kikötőt és várost. A' bayonnei püspök a' touloni érsek alatt van, 's papi kormánya 3 megyére terjed ki. Főtemploma régi szép épület. A' várost a' külső várossal egy felvonó fahid köti öszve. Bayonne Spanyol- és Franczia országokkal kereskedik 's a' külföldi portékákat vasért gyümölcsért, aranyért és ezüstért cseréli be. Tengeri kereskedésének főtárgya a' tőke- és czethalfogás, melly czélra a' revolutio előtt 30—40 hajók evezik ki belőle. A' pyrenei árboczfák 's hajóépitésre szükséges fák Brestbe és Franczia országnak több kikötőjébe vitetnek ki. Esmeretesek 's hiresek a' bayonnei sódarok. Sok bor és csokoládé vitetik innen hajókon éjszaki Európába. A' nép alsóbb osztálya hajdani biscayai vagy baski nyelven beszél. Nevezetes Bayonne azon fontos következésü személyes öszvejövetelről és beszélgetésről, melly Jun. 1565 Medeci Katalin és Alba herczeg közt történt. Itt jött öszve Napoleon Maj. 1808 a' spanyol király IV. Károllyal, 's az asturiai herczeggel, midőn Maj. 5 's 10-kén ezek a' spanyol koronáról lemondottak 's a' lemondásról szóló levelet aláirták, melly szerént a' király és a' herczegek az Európában 's Indiában lévő spanyol birtokokhoz való jusokat a' franczia császárnak adták által. Végre itt tartot-

ta üléseit a' Napoleontól Jun. 15. meghivott spanyol főjunta 's itt készült a' spanyol uj polgári alkotmány, melly Jul. 6. tétetett közönségessé, midőn Jul. 9. Bonaparte Jósef Bayonneból Madridba utazott. Ugyan ezen Maj. 10. 1808 irattott alá a' bayonnei egyezés Varsó és Francziaország közt. (L. Schöllnek „*Traités de paix*“ 9 köt. 28 l). *L—ú.*

Bazar, a' keletieknél piacz, v. tágas utsza, hol a' kereskedők boltjai vannak.

Bazin, Bazinium, *Pösing*, tótul Pezinek, hajdan Bozin (éj. sz. 48° 17', k. h. 34°54'), magyarországi Posony vármegyéhez tartozó szabad királyi város. Az egy órányira fekvő szomszéd Szent-György városával együtt igen változó fátumokat ért, kivált a' régi Sz. Györgyi és Bazini grófok alatt, még 1647 az akkori országgyülésen a' többi szab. kir. városok szabadságait megnyerte. Most 464 háza, 2 cathol., egy evang. temploma, egy Capucinus-szerzetklastroma és zsidó synagogája, 4651 német és tót lakosa van. A' város felső kapuján kivül még fenáll az elébbi földes urak kastélya, melly most a' gróf Pálffy familiáé. A' közellévő hegyeken nem csak igen jónemü bor, kivált asszuszőlős, terem, de arany és piskolcz (antimonium) is találtatik bennek, azért különös, a' selmecz bányászi kamarától függő bányatiszt-subtitutio van itt helyben. Hideg ferdője néhany évek olta az oda folyamodó vendégeknek több alkalmatosságot nyujtván, napról napra jobban elhiresedik. *S—s.*

Bazuk, falu Gömör vgye szélén, nagy hegyek aljában. Egy fertály órányira tőle granit és csillámpalakő-sziklákból fakad egy savanyu viz, mellyet kivájt faderék fog fel, 's fa fedel fedez. A' viz olly bőséggel buzog fel, hogy a' három láb mélységü 's 2 láb szélességü kut fél óra alatt tele van. A' viz tiszta, színetlen, szagatlan, igen kellemetes savanyu izü 's olly erős, hogy bőv itala mámort okoz. A' lakosok széltében élnek azzal mindennemü czélra, 's egyéb mint vizelletüző erejét nem tapasztalják. — Állató részei prof. Höring szerént szénsav. székső, szénsav. mész, széns. magnesia, széns. vas, konyhasó és kovakő. Az elvitelre nem alkalmatos, hanem annak csak a' közellévők vehetik hasznát. *A. Balogh Pál.*

Beatificatio, jelenti a' romai pápa által végbe vitetni szokott ama' pompás szertartási foglalatosságot, melly által egy valaki idvezültnek (mennyben boldogultnak) lenni nyilván kinyilatkoztatik. Ez egy előleges 's készületi tétel az ugy nevezett canonisatióra, szentténevezésre (l. Canonisatio). — Legalább is 50 esztendő kivántatik az e' szerént boldogitandónak halála után teendő beatificatiójára. Ezen nyilvános tétel előtt az egyházi szertartásokra ügyelő gyülekezet azon tanuknak kihallgatásában, szoros 's törvényes megvizsgálásában gyakorta több esztendőkig foglalatoskodik, mellyek a' megholt erkölcsös és szent életének 's megtörténhetett csudatételeinek bebizonyitására szükségképen megkivántatnak. A' szentté nevezendőnek teste vagy tetemei a' beatificatio után a' népnek tiszteltetvés végett kitétetnek, képei sugárokkal környékeztetnek, 's róla tulajdon officium tartatni engedtetik, ezen kivül a' beatificatio napján bucsuk is szoktak osztogattatni. — De az egyházi szertartásokban a' beatificatio és canonisatio, valamint a' beatificált 's canonisált szentek közt, az a' különbség, hogy ez több, az kevesebb szertartással járó szenttényezést jelent. *Sz.*

Beatrix, 1) II. András király harmadik felesége. (L. András, II.) 2) Ferdinand nápolyi királynak Chiaramonte Isabellától született törvényes leánya. Hedvignek, a' lengyel király leányának, megtagadása után ezt választotta I. Mátyás király feleségül. A' nála megfordult nápolyi követtel a' dolog iránt értekezvén, már 1475 elején Boroszlóban kedvező feleletet nyert. Mindjárt fényes követség megy a' királyi menyasszony után Rudolf boroszlói, és János váradi püspökök vezérlése alatt. A' Törökök pusztitó beütései közt jő ő Magyarországra; nagy pompával megy véghez 1476 a' koronázás Fejérváratt, a' menyekző Budán. Bár hibáznak azok, kik Mátyás tudományok szeretetét egyedül az ifju hölgy be-

folyásának tulajdonitják, tagadni azonban még sem lehet, hogy férjére nagy behatással volt, az idegen szokásokat, az olasz fényüzést vele megkedveltette. Ő eszközlötte 1477 a' rövid békét Mátyás és Fridrik császár közt; ő birta Mátyást azon fényre, mellyet 1479 Olmützben, midőn a' cseh királlyal, Ulászlóval, öszvejött, az egész világ bámultára tündöklötetett; ő vette Mátyást arra, hogy magát olasz tudósokkal, mivészekkel fogja körül. Férje utólsó esztendejit nem kevessé keseritette, természetes fijának, Corvinus Jánosnak, örökösödését mindenkép és alattomos utakon is gátolni igyekezvén. Nagyravágyása uj lobot vetett Mátyás halála után. A' koronát atyja követei által mindjárt egyenesen kéri, Ulászló elválasztása után pedig általa kiván ujra a' thronusra emelkedni; a' gyenge királyt hazassági igéretre is birja, sőt hogy vissza ne léphessék, az asszonyi szemérmet is félre teszi. De az ország rendjei 1492 ezen házasságnak ellene szegzik magokat a' magtalanság örve alatt, és a' buja olasz asszony hervadt kellemeivel betölt ifju királynak is elvesz kedve. Hijába sürgeti azt az öreg Ferdinand, hijában az általa felinditott pápa: Beatrix kénytelen a' magyar thronusról lemondani és haza menni. A' reménység mind e' mellett egészen nem hagyja el, mig Ulászló 1502 meg nem házasodik. Ekkor mindenről letesz és 1508 elfelejtve hal meg. *Gr. Teleki József.*

Beattie (James), bölcselkedő és költő, szül. Skócziában 1735. Morálphilosophiát tanita Edinburgban; ugyan azt Aberdeenben később, 's itt is hála meg 1803. Humét, földijét, kinek scepsise ellen Reid Tamással és Oswalddal együtt kikele, sem mélységben, sem alaposságban nem érte el; de valami hév és értelmesség ömlött el munkájin, melly ezeket a' tőle pártul hivott köz józan ésszel megkedvelteté. Ugyan azért B. a' nép philosophusai között kitünő helyet tart. Munkáji: „*Theory of the language*“ (1788); „*Elements of moral science*“ (1790), „Próbatétel a' természetről 's az igaznak változhatatlanságáról“ (Edinb. 1770, 5-ik kiad. Lond. 1774); „Erkölcsi és criticai értekezések“ (London 1783). Mind ezekben sok hasznos észrevételt közöl a' szépről, nyelvről, mivészségről és természetről. Poëtai munkáji közül esmeretesbek a' „*Minstrel*“ (1766 's ujabbán 1799 2. köt.) és „Paris itélete“ (1765), amaz festő, ez allegoriában oktató költemény. Mint költő nem eredeti, nem megragadó lélek, de ékes, de kedves, 's szándéka mindég szent. Öszvesen kijöttek költeményei illy czimmel „*Original Poems*“ (1760) 's ebben is „*Poems on several subjects*“ (Lond. 1766).

Beaucaire, kicsiny jól épült keresk. városa Francziaországnak 8000 lak. (a' k. h. 4° 43′ 's az éj. sz. 43° 48′ közt) Alsó-Languedocban, most a' Gard dep., a' Rhone jobb partján, Tarasconnal, a' hova egy hid viszi az utast, szemben. Igen alkalmatos kikötője van az innen 7 órányi távolságra lévő földközi tengerről felevező hajók számára, 's hires 1217 II. Raimund toulousei gróftól bevitetett nagy vásáráról, melly minden esztendőben Jul. 22. kezdődik 's 10 napig tart. Régenten ezt a' vásárt többnyire minden europai kereskedők 's fabrikások, sőt még Persák 's Örmények is meglátogatták, annyira hogy mindennemü portékát lehetett benne találni 's az idegenek számára ezer meg ezer sátorokat kellett egy hozzá közel lévő völgyben felállitani. 1632 előtt a' beaucairei vásár minden adótól ment volt 's az általa forgásba jött pénz több mill. talléroknak tett; hanem ezen idő olta adók vitettek be, mellyek miatt, hozzájok járulván a' külső háboruk 's a' Marseilleben, Lyonban és más nagy városokban épitett nagy portéka-lerakó-helyek is, igen alászállott nevezetes volta. Még csekélyebb lett a' revolutio alatt, 's mostani kereskedésének főbb tárgyai: selyem, bor, olaj, mandola, füszerek, bőr, gyapju és pamut, mellyeknek becse, 1816, 23 mill. frankra becsültetett. *L—ú.*

Beauharnais (Ferencz, marquis), la Rochelleben szül. Aug. 12. 1756, a' nemzeti gyülésben a' jobb oldalon ült, a' hol ellene szegezte magát öccsének, Sándornak, a' ki azt sürgette, hogy a' királytól a'

hadi erő főigazgatását el kell venni. 1792 gróf d'Hervillyvel, báró Viomeuillel 's másokkal kezet fogván, el akarta a' királyi familiát szöktetni; hanem kisérőjének, báró Chambonnak, elfogatása semmivé tette a' feltételt. Herczeg Condé seregében vezéi-strázsamesterré neveztetvén ki, egy a' nemzeti gyülés elölülőjéhez 1792 intézett levelében igen kikelt a' királlyal való törvénytelen bánás ellen és magát ennek védelmezésére ajánlotta. Midőn Bonaparte főconsul lett, a' consulné, Josephine, által egy levelet küldött hozzá, mellyben azon dicsőségre, mellyet még szerezhetne, kérte Bonapartét, hogy adja vissza a' Bourbon familiának a' királyi pálczát. A' Bourbunokhoz való ragaszkodásáért számkivettetvén, később a' császárné, a' ki elébb Beauharnais Sándornak (az emlitett Beauharnais Ferencz testvérének) felesége volt, a' marquis leányát a' császár segédjével, Lavalette-el (l. e.), öszveparositotta 's kieszközölte a' számkivettetett marquisnak visszahivatását. Ezután senatorrá 's a' madridi udvarnál követté neveztetvén ki, egyesült 1807 az austriai herczeggel (a' ki most VII. Ferdinand névvel spanyol király) a' békeherczeg ellen, melly tette miatt Napoleon kegyelmét elvesztette 's ismét számkivettetett. Napoleon megbukása után visszatért Parisba, a' hol Jan. 10. 1819 holt meg.

Beauharnais (Sándor, vicomte) 1760 született Martinique szigetén, szembetünő vitézséggel harczolt Rochambeau alatt az éjszakamerikai háborunban, mindenek közt kitetszett az udvarnál lelki tehetségeire és szeretetre méltó tulajdonságaira nézve, a' nagy mezei jószágokkal gazdag Tascher de la Pagerie Josephinát (a' ki utóbb franczia császárné lett) vette feleségül 's a' revolutio kiütésekor főstrázsamester vagy major volt, midőn a' nemzeti gyülés tagjává választatott. Itt a' katonai választottság nevében több ajánlásokat tett, nevezetesen, hogy a' polgárok egyformán büntettessenek meg 's a' statusban minden hivatalokra választathassanak. A' királynak Jun. 21. 1791 történt elutazásakor a' nemzeti gyülés elölülője volt. Azután mint vezérsegéd az éjszaki sereghez ment. 1792 a' rhenusi hadi népnek fővezére lett és hadi ministernek haza hivatott, de ezen méltóságot el nem fogadta. Azon végzés után, melly szerént a' nemesek a' seregből kirekesztettek, la Ferté-Beauharnaisba huzta meg magát. Itt adta ki Barletnek vádjára a' nemesek számkivetéséről tett észrevételeit; végre a' Carmeliták fogházába vitetett. Jóllehet semmi vétket sem lehetett szemére hányni, még is halálra itéltetett 's Jul. 23. 1794 kivégeztetett. (Vö. Eugen, Bonaparte Lajos, Beauharnais Ferencz).

Beaumarchais (Pierre Augustin Caron de), Parisban szül. 1732, egy órás fija volt, a' ki őt a' maga mesterségére akarta tanitani. Tanulásának első esztendejében igen széles esmereteket szerzett a' mechanicában. De majd a' szép mesterségekhez mutatta legnagyobb hajlandóságát. Elejénte a' muzsikában gyakorlotta magát, 's ez által tette le állandó szerencséjének talpkövét. XV. Lajos leányait ugyan is hárfára és guitarrera tanitotta, kik őt elébb privát concertjeikben való részvételre, azután pedig társaságokra is méltóztatták. Ama' gazdag köz jövedelmi arendással (financier), Paris Duverneyvel, is öszveköttetésbe jött. Ez által megerősitette hitelét 's gazdag házasságai által csak hamar nagy jószágot szerzett. Ekkor azt tette czéljává, hogy az irói pályán való fellépése által szerezzen magának nagy hirt 's nevet. Igy jelentek meg „*Eugenie*“ (1767) 's a' „*Les deux amis*“ (1770). Az első ezen dramai munkák közül azon hasonló nemü számos észszüleményeknek közt, mellyeket a' sanyarubb franczia criticusok, mint siránkozó nemüeket (*genre larmoyant*), egészen elvetnek, még most is becsültetést érdemel 's a' játékszineken meg is maradt; ellenben a' „*Les deux amis*“ már régen eltünt arról. B. még nem találta fel eddig a' költésnek azon nemét, mellyben lelki tehetségei igazán fényleltek, 's csak la Blanche és Goëzmann ellen folytatott perében akadt reá. A' ministeriumnak 's a' törvény-

székeknek perlekedései felett igen különböző vélekedésben voltak akkor a' Francziák, vagy is inkább mindnyájan egyesültek az ugy nevezett Maupeou parlament ellen. Goëzmann tagja volt annak. B. a' dolgok ezen helyeztetésének minden hasznait első tekintetre általlátta. Paris Duverney örököseitől bizonyos, nem épen csekély summának lefizetését kivánta. Ha a' dolgot a' szükséges világossággal adta volna elő 's az őt characterisáló hathatós logicával folytatta volna ügyét, ugy minden lárma nélkül megnyerte volna a' pert. De mivel épen olly ügyességgel engedett abban szabad mezőt az indulatoknak, mint bátorsággal, elvesztette azt, de egyszersmind egész Francziaországot foglalatoskodtatta magával. Ekkor irta t. i. az ő hires „*Memoires*-eit," mellyek teljesek játékszini jelenésekkel, románs anecdotákkal, a' legcsipősebb gunyolásokkal és leggyőzőbb logicával, 's olly lármás hirt nevet szerzettek neki, hogy a' dicsőségét féltő Voltairenek nem keves nyughatatlanságot okoztak, mivel ez idő olta Beaumarchais munkáji felette kapósak 's becsesek lettek. A' „Sevillai borbély," melly a' *Memoires*-kat követte, nagy, „Figaro lakadalma" még nagyobb javalatban részesült. Mind a' kettő comicus szövevénydarab. A' lelemény igen szerencsés; a' characterfestés hü; a' legélénkebb actio ragadoz benne 's szabadon hullámlik a' költő elmessége. — Kevessel a' revolutio előtt egy Kornmann nevü bankosnak pe rébe keveredett 's Bergasseban olly hatalmas ellenségre talált, a' kinek férjfias és kemény ékesszólása jóval felülmulta azon félig komoly, félig tréfás talentumot, mellyel Beaumarchais Goëzmannon, Marinon, Arnaudon 's másokon győzedelmeskedett. Ekkor nagyon megcsökkent Beaumarchaisról a' közönséges jó vélemény, 's 1787 készitett „*Tarare*" czimü operája nem hozhatta azt helyre. 1792 „*La mère coupable*" melly minden munkáji közt legkevesebb becsü, jelent meg a' játékszinen. Czélja a' volt, hogy a' Kornmann perében lévő hatalmas ellenségét, Bergasset, közönségesen megutáltassa, a' honnan a' leggyalázatosabb rágalmazásokat szórta ellene. B. még egyszer mutatta ki ezentul talentumát „*Mes six époques*" czimü munká'ában, mellyben életét irja le 's azon veszélyeket beszéli el, mellyeknek ki volt tétetve 's ki kellett tétetve lenni a' revolutio idejében, midőn a' nagy hir név, talentum 's gazdagság elég okok voltak arra, hogy számkivettessék. Még ekkor, 60 eszt. kora mellett is, egészen megvolt ifjui ereje, 's vidámságán kivül semmit sem vesztett el. Az éjszakamerikai háborukor, midőn hajókon az Éjszakamerikaiaknak tábori eszközöket szálitott, igen nagy gazdagságot szerzett, mellyet igen nemes czélokra használt; hanem a' revolutiohábora igen megbuktatta. Már Voltaire munkájinak hires kiadása által, melly a' reáforditott temérdek költségeknek épen nem felel meg, csaknem egy milliót vesztett. Még több kárt vallott 1792 végén azon feltételével, hogy a' sereg számára Francziaországba 60,000 puskát vigyen be. Hazájába visszajövén, még az előbbenieknél semmire valóbb 's szint ollyan kegyetlen tyrannusokat látott azok után következni, kik már kiüzettek. A jelen korral megelégedetlenül, a' jövendőre nézve minden reménység nélkül, megunván a' revolutióval 's hitelezőjivel vagyonjának omladékai felett vesződni, 69 eszt. korában holt meg, minden betegeskedés nélkül, Maj. 1799. 1802 életének leirása 's 1809 munkáji (7 köt.) kiadattak. B. tüzes képzelő tehetséggel, melly mindég egész tüzzel fogta fel tárgyát, e' mellett olly mélyen beható ésszel, olly helyes itélő erővel 's olly mindent előre általlátó eszességgel birt, hogy képzelő erején mindég tudott uralkodni. Ezen tulajdonságin kivül olly munkás lélek lakott benne, hogy a' legszövevényesebb dolog is csak játékmódra foglalatoskodtatta, 's feltett czéljának elérésére mindent elkövetett. A' millyen szerencsés volt esze a' czéljára vezérlő eszközök feltalálásában, épen olly bátorsággal 's erővel tudta ő ezeket használni, a' honnan iparkodását csaknem mindég szerencsés következés koszorúzta. Indulatosság nélkül eleven, gyengeség nélkül érzékeny, meggondat-

lanság nélkül vig, indulatinak mindég ura, a' veszélyben hidegvérü, a' szerencsétlenségben erőslelkü lévén, legzavarosabb helyeztetésében sem vesztette el lelkének jelenlétét 's egyenlő indulatját, a' honnan környülállásait mindég meg tudta vizsgálni 's okosan használta; ezekhez járult még szélesen kiterjedő világ- és emberesmerete, elmésségе, fortélyossága's ügyessége is. Vagyonra való törekedés és becsületre-vágyás voltak azon főrugók, mellyek lelkesitették. Fortélyra hajlandó lelke e' szerént a' legvakmerőbb próbatételekkel is meg merészlett vini 's a' legszövevényesebb tárgyakban legtöbb örömét találta. Innen néha kétséges characterü személyt játszott, mivel az elmésség és rossz szív, fortély és álnokság közt lévő közfal igen vékony, 's az egyikről a' másikra vivő csalut gyakran észrevehetetlen. Hogy mint költő a' szövevénydarabokban tündöklött, a' mondottakból könnyü megfejteni.

Beaumont (Francis), l. Fletcher (John.).

Beaumont (Marie, le Prince de) szül. Rouenb. 1711, mh. Annecyb. 1780, életét Franczia- és Angolországban töltötte, majd itt majd amott neveléssel és tanitással foglalatoskodván. Románt és gyermeknevelő könyvet sokat irt. Könnyü és egyszerü tolla, eleven képzelete 's a' nyájas morál és a' jól választott történeti rajzolatok munkáit kedveltetik, jóllehet sok bennek igen is messze ki ván nyujtva, 's némelly theologiát illető vélekedései már minden becsekből kivetkeztek. Ekkorig főkép az ő „*Magazin des enfans*"-ja volt azon kutfő, mellyből valamennyi gouvernante és franczia vagy francziás nevelő intézetek meritgettek. —*t*—

Beaune, város a' hajdani Burgundban, várral, most 9 cantonból álló kerület fővárosa a' Côte-d' or depart., kies tájékon közel a' Saonehoz, a' Bourgeoise jobb partján. Lak. száma 11,000, kik nagyrészént burgundi és champagnei borokkal kereskednek.

Bebalzsamozni, l. Balzsamozni.

Bebizonyitások (probae v. probationes), azon törvényes eszközök, mellyek által az itélő biró hitelesen meggyőződik a' peres tárgy valóságáról. Ezek vagy teljesek, vagy nem teljesek, 's ha csak félig győzik meg a' birót, félteljesek, ha tovább, több mint félteljesek; ha pedig félig sem, kevesebb mint félteljesek. Az egynemüek egyiránt tosaknak, a' nem azok vegyeseknek neveztetnek. A' tárgy belső minemüségéből vagy az ügy belsejéből meritett bebizonyitások belsőknek, a' többiek külsőknek mondatnak. A' belsőkhöz tartozik a' puszta hir (*fama*), a' szárnyaló hir (*rumor*), a' gyanu (*suspicio*) és a' nyomos gyanu (*praesumtio*). A' külsők: a' tanuk, birói megszemlélés, okleveles és az egyik vagy másik fél hitletétele. A' bebizonyitás közönségesen a' felperest illeti. A' tettnek tagadását nem szükséges bebizonyitani. — A' bebizonyitások vagy egyenesen czáfoltatnak meg, vagy ellenkező bebizonyitások hozatnak fel; az első egyenes, a' másik mellékes megczáfolásnak neveztetik. — A' teljes bebizonyitás szerént tartozik a' biró itélni, a' félbizonyitást a' feleknek ki kell pótolni, a' mi közönségesen esküvés által történik. Ha a' bebizonyitás egyenlő, az alperes vagy a' birtokos mellett tartozik a' biró itélni, kivévén a' határbeli ügyekben, hol a' biró, a' bebizonyitások erejéhez képest, az egyik vagy másik félnek többet vagy kevesebbet itél. *Th.*

Beccaria (Giambattista), nevezetes természetvizsgáló és mathematicus, szül. 1716 Mandoviban, 1732 Romába méne 's tanulásának végeztével grammaticát és rhetoricát tanita; egyszersmind a' mathesist nagy szorgalommal mivelé. Később philosophiát nagy javalattal tanita Palermóban, ismét Romában, 's 1748 a' turini universitasban professora lőn a' tapasztalgatási physicának. Hirét az electricitas felett tett vizsgálatok alapiták meg, és a' turini délvonal (meridianus) egy fokának (gradus) kimérése. „*Dell elettricismo naturale ed artifiziale*" czimü irásában igen különfélék az atmosphaerai electricitasról tett kisérletei, 's

Pristley azt állitja az „electricitas történetében," hogy Beccaria munkája sokkal felülmulja mind az előtte, mind az utána e' tárgyban megjelenteket. Egyéb becsest is ada az electricitasról; legfontosabb: „*Dell' elettricismo artifiziale*" (1772); magában foglal mindent, a' mit eddig tudtanak az electricitasról. — Az emlitett mérésnek, mellyet apát Canonicával közösen 1760 kezde el, 1774 adá ki resultatumát: „*Gradus tauriniensis.*" Cassini ellen, ki a' mérés pontossága felől kétkedék, ezt intézé: „*Lettere d' un Italiano ad un Parigino,*" mellyben megmutatá, milly befolyása van az Alpesek közelségének a' függeleg (pendulum) eltérésébe. Beccariát szive jósága 's mély esmeretei egyiránt jelesiték. Mh. Maj. 27. 1751.

Beccaria (Cesare, marchese Bonesano de), a' tortura eltörlésének egyik inditója, régi hires házból Milanóban szül. 1735 v. 1738. Atyja tele volt minden idejebeli előitélettel, ő azonban azokon keresztültört. Már jókor philosophiai vizsgálódásokra kelt elméje, 's több együtt gondolkozó társaival Condillac, Helvetius és a' franczia encyclopaedisták munkájinak esett, leginkább azonban Montesquieutől „*Lettres persannes*" hatottak reá. Majd ifju felesége gerjesztő benne önmiveltsége folytatását, a' mint maga vallja abbé Morellethez irt levelében. De igazitgatott fejlődésén az a' lelkes kör is, melly Milanóban gróf Verri házához szokott e' korban minden jónak előmozditásától indittatva egybegyülni, 's 1764 e' czim alatt: „*Il Caffé o sia brevi e varj discorsi,*" időszaki irást kezde meg a' „*Spectator*" szellemében, noha 2 kötet megjelente után, az együtt dolgozók hivatalbeli viszonyai miatt, az már 1765 megszünt. 1764 jelent meg hires munkája: „*Dei delitti e delle pene,*" Monacóban, név nélkül. Emberiség- 's igazságszeretetének heve áradozik ebben; indulatosság ékesszólásával támadja meg a' kinzó vallatást; felborzasztani kiván mindent annak elégtelensége ellen, felrázza a' birót arról való gondolkodásra, hogy nem ártatlanra mondja e ki a' halált, sőt az élet elvételét egészen meg kivánja szüntetni az itélő székkel. B. irása kapós lett, el valának már a' szivek iszonyodva a' vallatások embertelen vadságaitól, 's igy a' világosuló ész és nemesedő emberisedés a' fenyitő törvény javitását ohajtotta. Egyik nemzet a' másika után olvasá csak hamarjában tulajdon nyelvén a' kinzások megtámadóját; Voltaire forditotta francziára 's megrakta jegyzéseivel (l. *Commentaire sur le livre des delits et des peines* 1766); Diderot is hozzá szólott André Morellet franczia forditásában 1766. Fejedelmek elejébe ment a' dolog; a' fenyitő törvény vigyázóbb, szelidebb lett. Rinaldo Benvenuti 1781 Velenczében második kiadását bocsátá közre a' munkának, ebben az iró változtatott némelly czikkjein, a' kiadó pedig mindent hozzá teve, a' mit francziául, németül arról irtak. Illyen 1) D'Alembert levele Frisihez. 2) A' szóban lévő munka megitélése egy hires irótól. 3) Voltaire Commentaire-e, 4) Zachiroli levele Albergati Capacellihez. 5) A' Calasra és Sirveure fogott gyilkolásokról. 6) Mi ösztönzé Beccariát e' munkája irására? 7) Felelet erre. Észrevételek a' könyvről: „*Dei delitti e delle pene.*" 8) Azon esetekről, mellyekben büntetni halállal kell, és a' megjutalmazások szükséges létéről. 9) Sonnenfels kérelme II. Józsefhez. E' kiadás a' legtökéletesebb. — Ugyan mind azt németül Flathe bocsátotta közre Boroszlóban 1788 és 1789 Hommel jeles megjegyzéseivel. 1798 Lipcsében Bergk forditotta, Parisban 1798 adta ki Röderer megint Morellet forditását. Spanyolra Campomanes tette által, de azt az inquisitio eltiltá. Ellenkezői Beccariának ezek; egy Vouglan nevü barát: 1. „*Refutation des principes hazardés dans les traité des delits et des peines.*" És Pescatore „*Saggi intorno diversi opinioni.*" Kant azt vitatta, hogy alapjai a' halálos büntetés ellen gyengék 's csak affectált humanitasból eredt részvevő érzelgősséget vet szemére. De igazságtalan Kant, ezt mondja e' czikkely német irója a' Conv. Lexiconban, Beccaria iránt, kit bizonyosan a' tudomány, t. i. a' fenyitő törvény felvilágositása, az

ember szabad létének szeretete és az emberen, mint annyi előitélet 's tévedés rabján, annak nyomorgásain megindult könyörületesség vezetett irásában. Mert Beccaria a' legnemesb érzésü férjfi volt, jó fiu, hiv barát, gyenged férj, gondos atya 's hasznot nem leső embertárs, akarmit fecsegett bár róla a' rágalom, az őt félreértő vagy épen a' legjobb akaratu emberben akadékoskodni szerető kancsalszemüség. Ha ő dicséretes hevében megfelejtkezett is arról, hogy halálos büntetés helyett a' nyilvános gonosztévő egyéb által lakoljon például 's tétessék többé nem árthatóvá, találjon a' tapasztaltabb 's hidegebb törvénybiró és arról bölcselkedő jobb módot. Mert, midőn a' baromember bevérzi magát vétekkel, illő, hogy a' miveltlelkü, 's ennél fogva a' mennyeibbhez közeledett, gondoskodjék az egész emberiség feljebbemeléséről. Beccaria egyébiránt később maga is vallá munkájának még hijányokban maradását. Különösen stylusát a' 14- és 16-ik század szépenirójihoz szokott Olasz elejénte sem szerette, mert darabosan folyt, 's az arról támadt mélyebb vizsgálódása vele még a' stylusról adatott ki egy munkácskát l. „*Ricerche intorno alla natura dello stilo*" (Milano 1770), mellyben előbbi irására észrevételeit közli. — Mig nevét Europa 's Amerika tisztelettel emlegeté, hazájában szélvész kerekedett feje felé, mellyet gróf Firmian, császári helytartó, eloszlatott ugyan, de a' miatt Beccaria az irói pályáról lemondott 's nagy munkáját a' törvényszabásról abban hagyta. 1768 Milanóban uj tanitószéke állittatván az országos gazdaságnak, azzal Beccariát tisztelték meg. Halála ugyan ott Nov. 1793 történt. Minden irása együtt 1770 jött ki Nápolyban, „*Opere diverse del marchese Cesare Beccaria Bonesano patrizio Milanese.*" — 1804 pedig tanitószékében tartott leczkéji adattak ki. *Döbrentei Gábor.*

Becher (János Joákim), hires mint első a' chemia theoriájának irásában, szül. Speyerben 1628. Atyjának jókori elvesztése kinszerité őt, oktatás által tartani magát 's familiáját. Szorgalma 's nagy tehetségei meggyőztek azonban minden akadályokat. Széles esmereteket szerzett ő magának az orvosi tudományban, physicában, chemiában 's még a' politicában és statuskormányozásban is, 's lassanként professor volt Mainzban, udvari tanácsos Bécsben 's a' bavariai v.fejedelemnek első udvari orvosa. Bécsben, hol némelly manufacturák felállitását javalotta 's egy indiai compania felől projectumot tett, kiesett a' kegyelemből, onnan Mainzba, Münchenbe, Würzburgba, Harlembe és más városokba ment 's nyughatatlan életét 1685 Londonban végezé. Sok ellenségei voltak 's nem ok nélkül vádolák őt charlatansággal; érdemei azonban a' chemiára nézve maradandók. Ő volt első, ki azt a' physicához közelebb hozta 's mind a' két tudományban minden müszeretlen jeleneteknek okát a' világban kereste. Ez fontos „*Physica subterranea*" czimü munkájának czélja. A' chemia theoriáján is kezdett dolgozni; egy alapsavanyt keresett, mellynek a' többiek mind csak módositásai volnának. Vizsgálat alá vette az égés fontos processusát is. Azt tanitá, hogy minden ércz egy közös földnemü anyagból, egy hasonlókép ugyanazonságos éghető principiumból és egy sajátnemü kénesős substantiából áll, hogy ha valamelly ércznek annyira felhevitünk, hogy alakját elveszitse, az által a' kénesős substantia elszabadul, 's nem marad egyéb, mint az érczmész. Itt fekszik a' Stahl által messzebb kiterjesztett theoria első csirája, melly egész Lavoisier-ig divatban volt. Becher számos irományi még most sincsenek interesse nélkül. *A. B. P.*

Beck (Keresztely Daniel), theologia doctora, hires literator, antiquarius, philologus és historicus, jelenleg a' lipcsei universitasban professor, a' philosoph. tudományokat nagy buzgalommal gyakorlá 's 1779-től fogva mint oktató honjának tudományos mezején nagy sikerrel munkálkodott. Az alatt több acad. hivatalokat fáradhatatlan szorgalommal 's mindég az universitas nagy javára viselt. 1803 kir. szász tanácsnokká 's később a' szász polgárérdemrend lovagjává emeltetett. Minden

idejét, melly acad. foglalatosságitól üres maradt, főképen a' régi literaturának szánta, és számos literaturai, történeti, archaeologiai és philologiai irományit nagyon becsülik. Említésre főképen méltók: régi classicusok kiadásai, p. o. Pindarus, Apollonius, Euripides, Aristophanes, Calpurnius; jeles programmáji historiai és archaeologiai tárgyakról; történeti munkája: „*Anleitung zur Kenntniss der allgemeinen Welt- und Völkergeschichte*“ (1787 — 1806, 4 köt., Amerika felfedezéséig); „*Grundriss zur Kenntniss der Gesch. der alten Kunst*“ (Lipcse 1810); Goldsmith: „a' Görögök hist.“ és Ferguson: „a' romai respublica hist.“ fordítása; 's theologiai munkája: „*Commentarii historici decretorum religionis christianae et form. Luther.*“ (Lipcse 1800), mellyek valamint nagy olvasottsága-, ugyszinte éles és finom critic. itéletének fényes tanubizonyságai. 1819 olta az „*Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Literatur*-“t nagy gonddal szerkezteti. Legujabb programmáji pótlékokat foglalnak magokban Fabricius görög könyvtárához. 1829 inneplé mint acad. tanitó jubileumát.

Becker (Boldizsár), egy megvilágosodott theologus a' 17. században. Szül. 1634 Friesland tartományában, hol atyja predikátor volt. Tanulását elvégezvén, predikátorrá lett elébb Osterlittensben, azután Loenben és Weespben, utóbb tábori pap. 1679 Amsterdamban vette lakását 's nem sokára ujabb irásával ott is gyülölségessé tette magát predikátortársai előtt; mert az üstökös csillagokról egy értekezést irt, mellyben megbizonyitotta, hogy azok sem semmit nem jövendölnek, sem valami szerencsétlenséget nem jelentenek, 's azon kivül egy másik munkát is adott ki, mellyben a' rossz lelkek hatalmáról 's emberekre való befolyásáról és a' boszorkányokról uralkodott babonás vélekedéseket megtámadta. Ezen könyv ellen sokan kikeltek. Azért maga kivánta, hogy vizsgáltassék meg a' synodus által, 's e' végre egy védelmező irást is adott ki. De a' synodus kárhoztatta vélekedéseit, magát a' predikátori hivatalból kitette. Megholt 1698. *K. J.*

Becket (Tamás), Canterburyi Tamás név alatt hires, szül. Londonban 1119, tanula Oxfordban, Parisban és Bolognában, 's II. Henrik király által, Theobald canterburyi érsek ajánlására, nagycancellariussá és a' király fija nevelőjévé nevezteték. Ezen polczon annyira igyekezék mind bőkezüségével a' népnél, mind határtalan hódolása által a' királynál kedvességet nyerni, hogy az utóbbi, midőn 1162 a' canterburyi érseki szék megürült, minden befolyását elővenné, ezen főméltóságra, mellyel Angolország primásának czime és jusai valának összekötve, Becketet választatni, ki azonban, alig nyeré meg az érseki polczot, azonnal felette váratlan oldalról mutatkozék a' királynak. A' vig élet legfelsőbb fokáról a' legáhitatosb pap szoros keménységére ment egyszerre által 's mint az egyházi elsőségek legbuzgóbb védelmezője lépett fel a' király ellen. Ez, azoknak korlátok közé szoritása végett, köz gyülésre hivá meg a' nemességet és papságot Clarendonba, hol a' király akaratja szerént több végzések hozattak, mellyeknek Becket, nem lévén ellenállásra képes, elejénte alája veté magát. De midőn azoktól a' pápa helybenhagyását megtagadta, hatalmasan kikelt ellenek Becket, letett hite daczára. Henrik, hogy a' hiteszegőn bosszut álljon, elitélteté őt, jószágait elfoglaltatá, az érsekség jövedelmét zár alá vetteté 's kinszerité az érseket, Franciaországban keresni bátorságot. Becket mind e' mellett redithetetlen maradt; Henrik pedig, kinek saját java paroncsolta a' megengesztelődést, nem csak személyes öszvejövetelre ereszkedék le Normandia határszélén, hanem annyira megalázá magát, hogy a' kevély főpap lovát, midőn róla leszálna és reá felülne, kantárszárnál fogva tartaná. Visszatért ugyan Becket Angolországba, de szintolly függetlennek mutatá magát a' királyi hatalomtól, mint elébb. Egy bosszus szó, mellyet egyszer a' király erre nézve ejtett udvara előtt, arra birt négy nemest, hogy hittel kötelezném magokat bosszuállásra. Elmentek

Canterburyba 's meggyilkolák az érseket az oltár tövében, midőn délesti misére ment a' templomba. Ez 1170 történt. Csak nagy áldozattal téritheté el a' király a' rettentő egyházi átkot, melly Angolországot e' gonosz tettért fenyegette; Becket pedig két év mulva, mint a' hit martirja, az első rangu szentek közé számláltatott. Tetemeit III. Henrik 1221 tulajdon kápolnájába viteté, hova azután a' hivek számosan jártak bucsura 's kegyes áldozatokat nyujtottak. Evenként nagy innep, örömünnep pedig minden ötvenedik évben tartaték tiszteletére. Eltartott ez VIII. Henrikig, ki, minekutána a' romai egyháztól elvált volna, nem türheté tovább, hogy illy tisztelet adassék egy püspöknek, ki a' királyi hatalom ellen dolgozott volt. Elfoglalá tehát a' Becket kápolnájában összehalmozott nagy kincset, magát pedig a' szentet törvényszéke elejébe idézteté, 's minthogy nem jelent meg, elitélteté mint árulót. Neve kitörölteték a' kalendáriomból, megtiltaték innepének ülése, 's tetemei, elégettetvén, szélnek eresztetének. *Zs. G.*

Bécs (a' nemzeti gazdaságban), valamelly tárgy, mint emberi czélok eszköze, használhatóságának fokát jelenti. Általján véve mindennek van becse, miben az emberi ész valami emberi czél elérésére akarmelly használhatóságot vesz észre; szoros értelemben pedig abban áll valami jószág becse, a' mint azt bizonyos személy, ki azt birja vagy annak birtokára vágyik, egy vagy több meghatározott czélra eszköznek használhatja. A' becs tehát mind az ÉRTÉK-, mind az ÁRTól különbözik (vö. e.).

Bécs, a' legrégibb német városok egyike, mint több ezek között, azon állandó táborból vette lételét, mellyet a' Romaiak a' Duna mellékének őrzésére alkottak 's a' mellyben Augustus alatt Vespasianusig mindég tartattak katonák (néha két legio is). Az 5-dik száz. véget vetett ugyan a' romai uraságnak, minda által ezen állandó katonai coloniának sorsát nem a' fegyverek hatalma, hanem egyezés döntötte el. Kiváltképen sokat tett annak virágzására a' kereszténység, melly az 5-ik század végén a' Duna mentében lakó népekkel vadságokat levetkeztette. 791 Austria, következésképen Bécs is, az Avarok meggyőzetése után, Nagy Károly hatalma alá jött, a' ki, mint a' keresztény vallásnak buzgó terjesztője, itt templomot épittetett. Miképen helyeztette bátorságba Károly Bécsnek környékét a' veszedelmes pontokon mark- vagy határgrófságok felállitása által, tudva van. Károly ezen rendelésének jóltévő következéseit Bécs még sok idővel is érezte azután. 984 táján Leopold, babenbergi gróf, lett austriai markgróffá, a' ki egy dicsőséges uralkodó familiának adott lételt. II. vagy Jasomirgott Henrik, 1141 olta austriai markgróf, tette le legelső talpkövét a' hires Sz. István templomának, 1160 fejedelmi lakhelyet épittetett azon a' helyen, a' hol most a' hadi cancellaria áll (elejénte t. i. az austriai markgrófok Medlingben, azután a' Kahlenbergen laktak), megnagyobbitotta a' maria-stiegeni templomot 's 1155 a' skócziai szüzek számára klastromot alkotott. Ugyan ez a' Henrik emeltetett, igen kedvező feltételek alatt, I. Fridrik császártól felső- és alsó-austriai herczegi méltóságra is. VII. Leopold herczeg alatt Bécs áruinditásra való just nyert, 's a' város legfőbb kormányszéke czélirányosabb alkotmányt kapott, mellyek által a' kereskedés, keresetmódok 's a' jó rend virágzásba jöttek. Bécsnek ezen időbeli szerencsés állapotjára mutatnak több hajdani regés historiák. Legtöbbet nyert Bécs, melly a' hosz. 34° 2′ 30″ 's a' szél. 48° 12′ 36″ közt fekszik, kiváltképen az idő olta, mellytől fogva a' német császárok állandó lakvárosokká lett. A' város maga nem nagy, mindazáltal 34 külső városával nagy helyen fekszik. Ezek 1703 olta az ugy nevezett lineával, azaz, egy kőfallal és sánczczal vétettek körül; most a' várossal magával, minthogy nevezetes várfalai, mellyek a' várost a' külső városoktól külön választották, 1809 egészen eltöröltettek 's kellemetes sétáló helyekké tétettek, egy egészet formálnak. Magát a' várost ugy lehet tekinteni, mint középpontot, melly körül a' külső városok 3 német

mf.re terjednek el, a' honnan Bécs egy Európának legnagyobb városai közül 's Németországban legszélesebben kiterjedő város. Épületeinek száma 7462 (a' templomokon kivül), mellyek közül magára a' városra 1217 jő. Éghajlatja szembetünőleg változó, a' mire sokat tesznek a' közellévő hegyektől csaknem szüntelen fuvó szelek, mellyek egyszersmind a' földet is most hirtelen megnedvesitik, majd ismét kiszárasztják. Innen a' poros forgó szelek, kiváltképen a' szabadabb és távolabb lévő tájékokon, igen sokat alkalmatlankodnak a' városnak. Déli fekvésének igen nagy befolyása van az időjárás szelidségére. Le egészségesebb a' levegő a' Belvedere szomszédságában. A' lakosok gyakori 's uralkodó melybeli betegségei és tüdőnyavalyáji részszerént a' száraz és éles gőzkörnyéktől, részszerént a' rendetlen életmódtól származnak. Bécsnek, azaz, magának a' városnak 12 kapuja, (mellyek közt csak 7 szolgál a' közönséges kereskedésre, 's különös megjegyzést érdemel a' szép uj, Oct. 18. 1824 felnyittatott királyi várkapu — *Burgthor* —), továbbá 8 nagyobb és 10 kisebb közönséges piacza 's 110 nagy és kicsiny utszája van, mellyek közt, mint többnyire minden régi városban, ritka a' széles és egyenes. Általjában mindenütt lehet lassanként történt nagyobbodásának jeleit látni. Az emlitett 8 nagyobb szabad piaczok is, az ugynevezett udvart (*Hof*) kivévén, inkább kiszélesitett főutszák 's a' berliniekkel, velenczeiekkel, parisiakkal és petersburgiakkal épen nem hasonlittathatnak öszve. Legszebb Jósef piacza; e' nevét II. Jósef császár Zauper által készittetett álló képétől kapta, mellynek, mint mivnek, semmi különös becse sincs; sokkal kitetszőbbek alapjának ékesitései. A' Graben (árok, tulajdonképen egy széles és tágas utsza) és Kohlmarkt (kaposztapiacz) kiváltképen nevezetesek a' bennek lévő eleven kereskedés és a' fényre tartozó, módi és más illyen portékák jó izléssel teljes kiállitása által. Általjában a' millyen kevessé érdemli meg Bécs a' szép város nevét, épen olly kevessé kitetszők, egynéhányat kivévén, a' szép és jó izlésre nézve számos palotaji; 's még a' legujabb időben sem lehet a' jó izlés előhaladását látni, a' mint a' polytechnicum institutum épülete nyilván bizonyitja. Hasonlithatatlannl több figyelem fordittatik a' hidak épitésére. A' királyi palota szomszédságában lévő uj kapu is több dicséretet érdemel, mint a' nemzeti banknak ezelőtt csak kevessel készült épülete. Mind e' mellett is a' mostani országlás alatt részszerént már véghez vitt, részszerént pedig feltételben lévő szépitések, a' nagyobbodásra, öszveköttetésre 's könnyebbségre nézve, a' város historiájában nevezetes időszakaszt tesznek, főképen, ha a' külső városok kővel kirakása, melly már imitt amott munkába van véve, tovább is hathatósan folytattatik. A' császári palota szembetünőbb kiterjedésére 's régiségére, mint szépségére és részeinek öszveegyezésére nézve. A' város 14 főtemploma közt legrégibb, legnagyobb és legpompásabb Sz. István temploma, mellynek belső részét sok fejedelmek, vitézek és püspökök sirkövei és emlékei, jeles festések és 38 oltár ékesitik. Tornya egy a' legmagasabbak közül Európában, 's róla az egész környéket lehet látni. Fedezetéig 700 grádics, innen pedig tetejéig egynéhány lajtorja viszi fel az embert. (L. Ziska „*Beschreibung der Stephanskirche und ihrer gesammten Merkwürdigkeiten.*“) Udvari templom II. Ferdinand olta (1630) Sz. Agoston szerzeteseinek temploma; ennek egy mellékkápolnájában tartatnak az uralkodó familia megholt tagjainak szivei; nevezetes sirkövek is vannak benne, mellyek közt legkitetszőbb a' megholt szász-tescheni herczeg, Albert, feleségéé, mellyet a' hires Canova készitett 1805. A' maria-stiegeni templom, a' Redemptoristák szerzetének temploma, egy a' legrégibbek közül (épit. 882) 's a' tornyába felmenő nézőt szép kilátás lepi meg. A' Szüz Maria temploma, melly a' Capucinusok szerzetéé, a' benne lévő csász. kir. sirbolt által historiai tekintetben igen megjegyzésre méltó. Mátyás császár olta itt nyugosznak a' császári familia tagjainak tetemei, a' honnan II. Jósef né-

melly nemességekkel büszkélkedőknek magok visszatartását 's a' nemnemesek megvetését szemekre akarván hányni, azt mondta: „Ha én csak magamhoz hasonlókkal akarnék társalkodni, mindég a' csász. familia sirboltjában kellene élnem.“ A' más vallásokon lévőknek, Görögöknek és Protestansoknak, 6 kápolnáji és imádságházai vannak. A' sok külső városokban 11 kapu van. A' város mindég nevekedő kiterjedése eléggé megtetszik azon környülállásból, hogy 1766 a' házak száma (ide számlálván a' külső városokban lévőket is) 3190 tett, most pedig 6200-on felül van. Leopold városa, mellyet a' Duna választ el a' tulajdonképi várostól, az országut-utsza, Mariahilf, az ó és uj Wieden, Józef városa, a' kereskedésre és élet használására, valamint a' szépségre nézve is legelső helyet érdemelnek, 's a' többek közt igen szép épületekkel ékeskednek. Az udvar 400 lónak elég tágas ólja, a' csász. palota kapujától nem messze, egyszerű nagyságu 's czélirányos alkotásu remek épület; a' Belvedere, hajdani kedves mulató helye Sabaudiai Eugennek, 1776 olta a' csász. képgyüjteménynek helye, imitt amott lévő kacskaringós czifraságai mellett is, általjában bámulást gerjesztő pompával diszlik (ezt a' gyüjteményt II. Józef csász. parancsolatjára Mecheln Krisztián, egy baseli hires rézmetsző (1778—1781) rendelte el; az ifju mivészek az itt lévő eredeti képek lemásolására, ha magokat az intézet igazgatójánál jelentik, szabadságot nyernek); az elerőtlenedett katonák háza, a' közönséges kórház, az ugy nevezett szabad ház, a' kaszárnyák, nagyságokra nézve a' többiek közt kitetsző épületek; Liechtenstein János, uralkodó herczeg, képgyüjteménye olly szép palotában tartatik, melly a' nézőt az ujabb olasz épitésmódnak legszebb idejére emlékezteti. A' külső városok 31 temploma és kápolnája közt, mivel az ellenség ostromai ezt a' tájékot igen megrongálták, keves méltó megjegyzésre. Bécsnek 299,600 lak. van az őrkatonaságon 's idegeneken kivül; mivel 1815 csak 239,373 tett a' lak. száma, innen lehet látni, hogy az itt tartózkodó idegenek azon nagy halandóságot, melly szerént esztendőnként minden 26-ik ember meghal, bőven kipótolják. Eredetekre nézve a' Bécsiek nagyobb részént Németek; kiken kivül találtatnak Bécsben Görögök, Olaszok, Lengyelek, Serviaiak, Törökök 'sat. is. Az elemésztés rendkivül nagy; esztendőnként mintegy 82,500 ökör, 67,000 borju, 120,000 bárány és 71,500 sertés vágatik le. Az a' hir, melly ezelőtt szárnyalt Bécsről, hogy t. i. igen jól és olcsón lehet benne élni, minden esztendőben kevesebbé valósul. — Legtöbb vallói vannak a' cathol. hitnek, mivel, valamint az egész monarchiában, ugy Bécsben is, a' cath. anyaszentegyház az uralkodó. A' mintegy 10,000-en lévő Protestansok, kiváltképen az elfelejthetetlen II. Józef csaszár uralkodása olta, közönséges türedelemmel élnek. A' Zsidók minden akadály nélkül gyakorolhatják isteni tiszteletmódjokat egy sinagógában. — Bécs az idegen tartományokból hozott készitetlen termesztményekkel igen eleven kereskedést üz, mint a' monarchia középpontja. A' kereskedésnek mindenik nemét hathatósan előmozditja a' Duna, melly itt 1500 mázsás hajót bir el, 's eszt. Bécs több hajóktól látogattatik meg 7000-nél. A' kereskedői rend kétféle kereskedőkből áll, u. m. nagy- és kiskereskedőkből. Amazoknak legalább 50,000 for. értékeknek kell lenni, ha nagykereskedői privilegiumot akarnak nyerni; mindazáltal ez a' rendelés nem vétetik mindég teljes szorossággal. Mivel az idegen fabrikai miveket nem szabad bevinni; az eszt. eső két nagy vásár a' kereskedés virágzását nem nagyon mozditja elő. Bécsnek magának több nevezetes fabrikáji vannak. Az 1718 olta fenálló csász. 's kir. porczellánfabrika, ha gyakran önnön kárával dolgoz is, még is 500 munkásokat foglalatoskodtat 's az orosz birodalomnak, Lengyelországnak és napkeleti tartományoknak sok eldényt ad el. Készitményei formájikra nézve szebbek lehetnének. A' bécsi kocsik, a' muzsikai eszközökkel, főképen a' fortepianokkal együtt, egész Európában becsesek. A' lakosok tudományos mivelődésére sokat tett a'

még II. Fridrik császár által 1237 alkottatott, 1361 megujittatott 's 1756, midőn a' Jesuitáktól elvétetett, báro van Swieten (M. Theresia főorvosa) által egészen uj formába öntetett universitas, kiváltképen az orvosi tudományra nézve. Az universitas ezen alkalmatossággal állittatott nagy épületéhez tartoznak: egy igen derék anatom. szin, Ruysch, Lieberkühn 's mások eszközeinek becses gyüjteményével, mellyet a' köz jóért élő Swieten ajándékozott; egy csillagvizsgáló torony, melly a' császár kegyességéből több becses eszközökkel bir; 's egy jeles könyvtár egy olvasó szobával és füvészkerttel. A' baromorvosló oskolán kivül kiváltképen megjegyzést érdemel Jósef császár orvosi- seborvosi academiája. A' napkeleti nyelvek academiája a' diplomaticának sok jeles férjfiakat adott. Ennek a' halhatatlan M. Theresia adott lételt 1754 Kaunitz minister javalására. Czélja az, hogy a' török udvarral való foglalatosságok elintézésére alkalmatos tisztviselőket neveljen; egyébiránt a' napkeleti nyelveken kivül a' philosophiában, törvénytudományban 's testgyakorlásban is oktattatnak az ifjak. 3 gymnasiumán kivül egy polytechnicum institutuma is van Bécsnek, mellynek czélja az, hogy a' különféle mesterségeknek alapul szolgáló tudományos esmeretéket terjessze. Némelly tanitóji a' tudós világban jó hirt 's nevet szereztek magoknak, ha szinte nem olly nagy nevet is, mint ama' jeles férjfiak, kik hajdan a' parisi polytechnica oskola kormányán Francziországnak fényei voltak. 1821 olta van Bécsnek egy theologiai főoskolája is a' Protestansok számára, kiknek az 1827-ki országgyülésig a' külső országi főoskolákba tanulás végett való menetel meg volt tiltva; hanem az emlitett országgyülés olta ismét megengedtetett a' protestans ifjaknak a' külső tartományokba való kiutazás. Egy városnak sincsenek olly sok közönséges és privát könyvtárai, museumai, kabinetjei, galeriaji, gyüjteményei 'sat., mint Bécsnek. A' császári udvari könyvtár, egy 240 láb. hosszu 's 546 láb. széles szálában, mellyet pompás festések ékesitenek, és az austriai statusokban a' tudományok atyja, I. Maximilián, alkotott 1500, több ezer kéziratokat, egy felette gazdag, becses és jó rendben lévő képgyüjteményt 's a' közönséges előadás szerént 300,000 (némellyek szerént 86,000) darab könyveket foglal magában (L. Leon „*Beschreibung der kaiserlichen Hofbibliothek*"). Az olvasó szoba az olvasást kedvelők számának naponként való nevekedése miatt már régolta kicsiny. A' könyvtárnál lévő tisztek szolgálni készsége közönséges dicséretet érdemel. A' könyvtár fentartására eszt. 15,000 ezüst for. fordittatik; kivévén a' gyakori szünnapokat, mindennap 3 óráig (9-től 12-ig), némelly hónapokban pedig 6 óráig (t. i. ebéd után is 3-tól 6-ig) van nyitva. A' privát könyvtárak közt megemlitést érdemelnek: a' császáré 40,000 (némellyek szerént 60,000) 's Károly főherczegé 18,000 (némellyek szer. 60,000) kötettel. Ama' füvész- és természethistoriai irásokkal gazdag, e' pedig megbecsülhetetlen kinccsel bir a' hadi tudományt illető és historiai munkákra nézve. Az utóbbi közönséges használás végett hetenként kétszer van nyitva. Castellinek gazdag theatrumi könyvtára is figyelmet érdemel, a' benne lévő 10,000 játékszini darabra, 400 szinjátszó és 300 theatrumi költő képeire, a' historiai tekintetben nevezetes 1600—1700-ki 's az 1801 olta megjelent játékszini jelentésekre nézve. Mint minden könyvtárak közt a' császári a' legelső, épen ugy áll első helyen a' császári ásvány- 's az állat- és füvészcabinet is minden hasonló nevü gyüjtemények közt. Az utóbbinak 25 szálajában a' föld kerekségének minden állatjait fel lehet találni, 's ha némellyek talán még nem volnának meg benne, az egynéhány esztendők előtt alkottatott császári brasiliai museum ki fogja pótolni. Felette hires a' munkás Jaquin igazgatása alatt az universitas füvészkertje is, mellyel vetélkedik a' füvésztudományt igen kedvelő I. Ferencz személyes felvigyázása alatt, a' hires Host által alkottatott füvészkert (*Flora indigena viva*). Ez a' Host több izben beutazta a' magyar tengermelléket, Tyrolist, Kraint, Steyer-

markot, Austriát 's a' határszéli tartományokkal szomszédságban lévő helyeket, valamint Magyar- 's Horvátországot is, és fáradhatatlan munkássága által annyira meggazdagitotta az emlitett füvészkertet, hogy a' plánták világából csaknem mind azt fel lehet találni, a' mivel a' természet a' fenebb előszámlált tartományok legmagasabb hegyeit, legmélyebb völgyeit, a' tenger partjait, a' térségeket, a' vizek színét, kebelét és fenekét, a' kősziklák üregeit 's az élő fákat megajándékozta. Más, hasonló lélekkel alkotott, de kisebb gyüjtemények és kertek is találtatnak Bécsben. A' régiségek csász. gyüjteményében csak keves különös becsü mivei találtatnak a' hajdani remek mivészeknek. A' pénzgyüjtemény egy a' leghiresebbek közül Európában 's 28,000 arany és ezüst pénzdarabot foglal magában, mellyek Nagy Károly ideje olta verettek, ide nem számlálván a' benne lévő még régibb időbeli kincseket. Illyen nemü privát gyüjtemény is több találtatik Bécsben. A' képző mivészségekben való oktattatás 1704 olta a' csász. academiának alkottatása által rendesebb menetelt kapott. Az egész 4 mivészi oskolára osztatik: *a*) képirás, szobrász, rézmetszés és mosaikmunkák; *b*) az épités; *c*) metszés oskolájára 's *d*) azon oskolára, mellyben a' mivészségnek a' manufacturákra való alkalmaztatása tanittatik. A' jelesebb munkák időről időre nézetés végett ki szoktak tétetni; az illyen kitett mivek száma 1822 többet tett 500-nál. A' festések csász. gyüjteménye, melly 1777 II. József parancsolatjára a' Belvederébe tétetett által, a' hol van most is, kiváltképen több régi német és olasz képek által tetszik ki, mellyeken kivül Titian, Van Dyk, Rubens és mások remek miveiben megbecsülhetetlen gazdagsággal bir. A' benne lévő legjelesebb mivek, a' Perger, udvari festő, rajzolatjai után, Haasnál kötetek szerént kijött gyüjteményben („*Kaiserl. Gemäldegalerie im Belvedere*") kimetszettek. A' csász. udvari könyvtárban lévő mivészi gyüjt. 800 kötethen mintegy 300,000 fára és rézre metszett képet foglal magában. Ezekhez járulnak még sok nagyoknak miv- és képgyüjteményei is. A' Tirolisban lévő ambrasi kastélyról neveztetett ambrasi mügyüjtemény, mellyet Primisser leirt, vitézi öltözetei 's más ritkaságai, mellyek 1806 olta hasonlóképen a' Belvederében vannak, különös figyelmetességre méltók. Schönfeld technologiai museuma is esmeretes Scheiger leirásából (Prag. 1824). A' muzsika és játékszinek Bécsben mindég kedveltettek 's gyámolittattak. Itt laktak Mozart és Haydn, a' hangmivészségnek halhatatlan hősei, itt a' hires Beethoven, a' ki tüzeszével a' muzsikát nagy tökéletességre vitte. A' muzsika nagy conservatoriuma, vagy az az intézet, mellyben 15 tanitótól mintegy 100 ifju oktattatik muzsikára, a' parisinak épen nincs utána. Bécsnek 5 játékszine közt az egyik udvari játékszinben, melly a' királyi kastélyban van, elmondandó darabok, a' másikban, azaz, a' kärtheni kapunál lévőben pedig operák és tánczjátékok adatnak. A' királyi kastélybeli játékszin igen jeles tagokkal dicsekedhetik. A' tagok vagy egész életekre, midőn a' játékra alkalmatlanokká lévén pensiót kapnak, vagy csak bizonyos időre vétetnek fel. Bécsnek többi játékszinei e' következendők: a' Wien melletti, melly épittetése módjára nézve az emlittetteket felülmulja, 's 1797 kezdett épittetni egy Schikaneder nevü játékszin-igazgatótól; a' Leopold városában lévő, ez a' közép játékszine, mellyben vig, vitézi, kisértetes és bübájos darabok adatnak 's mellyet a' Bécset közelebbről esmerni kivánó idegeneknek nem lehet eléggé ajánlani; végre a' József városi, melly kicsiny 's nem igen nevezetes. A' mivészség és tudományok természetesen szükségesekké teszik a' könyv- és mükereskedéseket is; ezek közt kiváltképen nevezetesek az utolsók, annyival inkább pedig, mivel a' muzsikának felettébb való szeretetével rendszerént a' tánczot kedvelése is öszve van köttetve, mellynek kielégitésére nem csak József piaczának egy szárnyában lévő nagy és kicsiny tánczszála áll nyitva farsang idején, hanem több más igen sokaktól meglátogattatni szokott tánczszálák is találtatnak a' város

minden részeiben. A' Bécsiek általjában véve igen szeretik az élet örömeit használni; főtulajdonságok a' mindent látni kívánás, de a' mellett nem felejtkeznek el a' szenvedőkről is, és egy szegényház eszt. mintegy 5000 szükölködőt gyámolit, kik naponként 4—12 kr. kapnak; a' megtakarító pénztár (Sparcasse) 1819 olta a' nép alsóbb osztályai házi állapotjának igen erős oszlopul szolgál; a' szegény szülő asszonyok a' szülő házban gondviselést 's gyógyitást találnak 's gyermekeiket aztán a' talált gyermekek házába adhatják be, melly a' gondviselésére bizott gyermekeket többnyire falun nevelteti. A' szegény árvákról, vakokról, siket-némákról, szegény beteg gyermekekről nem kevesbbé jól gondoskodnak az arra rendelt intézetek. 'S illyen jóltévő intézet több találtatik, mellyek ételeket részszerént egyes személyeknek, részszerént 's főképen pedig a' munkás és emberszerető II. József császárnak köszönhetik. Ez a' nagy fejedelem alkotta nevezetesen a' közönséges kórházat, mellynek 111 szobájában 2000 ágy van, 's melly a' tisztaságra, rendre és jó gondviselésre nézve minden hasonló intézeteknek követendő például szolgálhat. Ezt. 15—17,000 beteg ápolgattatik benne. Melly fáradhatatlan a' nála fekvő betegek minden személy válogatás nélkül való 's haszonkereséstől üres gyógyitásában az irgalmas szerzetesek rendje, közönségesen tudva van. A' ferdés hasznaival a' Bécsiek több helyeken élhetnek; ásványos vizekre nézve sem szenvednek szükséget. A' nem régen alkotott uszó oskola, melly eredetiképen a' katonaság számára állittatott fel, egyszersmind és pedig igen czélirányosan használtathatik minden rangu és koru férjfiaktól is. Közel hozzá van egy közönséges ferdőhely, bizonyos távolságra bekeritve és a' politia felvigyázása alatt. — Hogy Bécs az a' középpont, mellytől kapja az egész austriai sereg az első rugó erőt, hogy sok esztendők olta, ámbár az őrsereg csak 12,000 főből áll, itt vannak a' katonaságnak legjelesebb nevelő intézetei, már a' császári lakvárosnak az egész birodalomhoz való irányából önkényt következik. Itt van az udvari hadi tanács, békeség idején az egész hadi erőnek lelke; a' hadi földmérők academiája, mellynek mintegy 300 készülő tanul részszerént ingyen, részszerént pénzfizetésért; a' II. József által felállittatott bombártest, melly 1000 főből áll; az ágyuöntő műhely; fegyverfabrika; a' tábori eszközökkel rendkivül gazdag nagy császári fegyvertár és a' polgári fegyverház, mellyet még a' Francziák is megkiméltek. A' kórkatonák háza, melly 800 ember számára épittetett, több öreg 's megcsonkittatott bajnokok tartására tett hagyományokkal együtt a' haza védelmezésében megnyomorodtaknak gondoktól szabad vénséget szerez. Legkellemetesebb, legnagyobb 's legelevenebb mulató helye a' bécsi népnek a' maga nemében egyetlen egy Prater, melly Leopold városa végén kezdődik, a' közel lévő hegyekre a' legbájolóbb kilátást nyitja fel és egy fő sétáló utnál fogva a' Dunának egy ágához nyulik le. Ez a' nagy mulató erdő, mellynek földje hasonló egy szép réthez 's tüskés fája nincs, vad-gesztenye-, hárs-, tölgy-, bikés égerfákból áll, sok jó rendben lévő kávéházaktól, különbféle vendéglőktől, lármás vitézi lovas játékoktól 's több efféléktől vétetve körül. Régenten csak a' kocsiknak volt a' Prater nyitva 's ezeknek is csak a' 3 nyári hónapokban. II. József császár, a' ki minden alkalmatossággal előmozditotta népének mulatságát, már 1766 kieszközölte anyánál, M. Theresiánál, hogy a' Prater az egész közönségnek mulató helyévé tétessék. Ez idő olta a' császár sokat tett a' Prater épitésére és a' hely alkalmatos voltára, nevezetesen a' Dunának a' külső város és a' Prater közt elnyuló ágát elzáratta 's földdel behányatta, a' sétáló utak számát megszaporitotta 's különös gondja volt azokra, végre 1786 a' nagy sétáló ut mellé kutakat ásatott, mellyekből a' por megakadályoztatására viz huzatik 's az ut megöntöztetik. A' különbféle rangu mulatók, a' nélkül hogy önkényt keresnék, egymástól külön válva jelennek meg itt. A' fő sétáló utakon a' legfénylőbb kocsikat lehet

látni a' legszebb lovakkal; kiváltképen kitetsző ebben a' tekintetben az udvar, mellytől mindazáltal a' főnemesség kevessé különbözik; ezeket követik a' gazdag bankosok 's azok, kik a' szerencse javaival nagyobb mértékben birnak, végre a' bérkocsik (*fiacre*). Szép tavaszi Vasárnapokon olly nagy a' kocsik száma, hogy az utolsóknak Sz. István templománál vagy a' Grabenen kell megállaniok, míg a' legelsőbbek egy órányi szakadatlan sorban a' visszafordulás pontjánál várják uraikat a' Prater alatt. A' kemény 's mindenütt egyforma jó rendtartás bámulásra méltó. Az ételek 's frisitő szerek a' Praterben igen drágák 's rendszerént drágábbak, mint másutt, a' honnan a' látogatók száma mindég kevesebbedik, kiváltképen azolta, miolta a' város körül lévő szép sétálo helyek valamint a' szemnek, ugy az inynek is a' legválogatottabb tárgyakkal kedveskednek. Nem messze fekszik a' Pratertől oldalaslag az Augarten, melly hasonlóképen II. József császártól nyittatott fel a' közönség előtt, hanem már régolta nem látogattatik meg olly gyakran, mint szépsége és bájoló környéke megérdemlené. A' Schönbrunn nevü mulató kastély az egyszerünek, tetszőnek és felségesnek szerencsés egyesitésével lepi meg a' nézőt. A' kert mind a' mellett is, hogy régi izléssel van alkotva, hasonló a' kastélyhoz. Az épités M. Theresia alatt végeztetett el, Pacassi rajzolatja szerént, egy Valmagini nevü épitőmester által 1750; azolta vették ételeket a' Gloriette, Ruine, Obelisk 'sat. A' szobrok, Zaunertől, Fischertől 's másoktól készittettek. Hires az állatkert (menagerie), kiváltképen az I. Ferenctől alkottatott füvészkert. Laxenburg sokat köszönhet a' mostani császárnak, a' kinek ez a' hely legkedvesebb mulató helye. Bécsnek környékén több kellemetes faluk feküsznek. A' ki Bécset bővebben kivánja esmerni, lássa Pezzlnek már több izben kijött jeles munkáját, ezen czim alatt „*Beschreibung von Wien.*“ Báró Hormayrnak 1823 ezen név alatt „*Wien, seine Geschichte und Denkwürdigkeiten*“ kijött munkája még bővebben kielégiti a' Bécs tökéletes esmerésére vágyódók kivánságát; mivel az ezen tárgyról adott régibb rajzolatok arra épen nem elégségesek. Ezeken kivül a' Forstmann Eduard neve alatt kijött „*Wien, wie es ist*“ czimü munkában is lehet Bécsnek leirását olvasni. *L—ú*

BÉCSI BÉKEKÖTÉS, schönbrunni békekötésnek is neveztetik, köttetett Oct. 14. 1809. A' háboru, mellyet Austria 1809. Napoleon ellen inditott, a' wagrami csata (l. WAGRAM) és a' znaimi fegyvernyugvás (l. ZNAIM) által végződött. Napoleon hadjai Bécsben voltak, Ferencz császár Komáromban, később Tatán lakott. A' negótiatiók Óvárott kezdődtek Champagny és Metternich között. Augustus 17. folytattattak Bécsben ugyan Champagny és herczeg Lichtenstein által. Austria kénytelen lett következendő részeit más uradalom alá bocsátani: 1. Salzburg, az Innviertel és a' Hausruckviertelnek majd nem fele Bajorországnak jutott. 2. Görcz, az austriai Friaul, Krain, Carinthiának villachi kerülete, Horvátország a' Száva jobb partjáig, és Dalmatia Napoleon uradalma alatt Illyriát formálta. 3. A' räzuni birtok Graubündenben Schweiznak jutott. 4. Egynéhány inclavaturák felső Lausitzban a' szász királyé lett. 5. Keleti Galitia, Krakó, Zamosk és a' vieliczkai sóaknák közös használása a' városi herczegséghez kapcsoltatott. 6. Oroszországnak tulajdonittatott kel. Galitiának egyik része 400,000 lélekkel. Továbbá ezen békeség által ráállott Austria a' német vitézrend eltöröltetésére a' Rajna szövetségbeli tartományokban, melly Napoleon által költ Regensburgban Apr. 24., és igy Mergentheim, mellyet eddig Antal főherczeg birt, mint a' német vitézrend főmestere, Würtembergnek esett. Austria ezen békekötés által 2151 nsz. mértföldet és 3,500,000 embernél több lakost, a' déli és napkeleti hadi határát, minden kikötő helyeit vesztette el, de Fiumén keresztül kereskedés engedtetett. Továbbá kénytelen volt Austria helyben hagyni minden ujitásit Napoleonnak Spanyolországban, Portugalban, Olaszországban és az Angolok ellen felállittatott

prohibitivum systemát elfogadni. A' békekötés után Austria csak 9353 nsz. mf. és 20,000,000 lakosból állott. A' békekötés tartott Aug. 17-ig 1813. *Gr. Majláth János.*

BÉCSI CONGRESSUS, Nov. 1. 1814—Jun. 1. 1815. Ez a' gyülés méltóságára, fényére és fontosságára nézve minden más hozzá hasonlókat felülmult. Személyesen jelen voltak benne: az austriai és orosz császárok, a' porosz, dán, bajor és würtembergi királyok, a' hesseni vál. fejedelem, a' badeni és szász-weimari nagy herczegek 's mások, valamint Európának első férjfijai és ministerei is, a' többek közt: a' pápától Consalvi cardinalis; Austria részéről herczeg Metternich és báró Wessenberg; az orosz udvartól herczeg Rasumowski, gróf Stackelberg és Nesselrode; Nagy-Britanniától lord Castlereagh, herczeg Wellington, Cathcart, Clancarty és Stewart; Poroszországtól herczeg Hardenberg és báró Humboldt; Francziaországtól herczeg Talleyrand, Dalberg 's mások; Bajorországtól herczeg Wrede, gróf Rechberg; Hannoveratól gróf Münster; továbbá a' spanyol, portugali, német-alföldi, dán, sardiniai 's más követek. A' jegyző könyvet Gentz vitte. Az europai dolgokra nézve szorosabb egyesületet azon 5 főhatalmasság formálta, mellyek a' parisi békeséget kötötték: u. m. Austria, Poroszország, Nagy-Britannia, az orosz birodalom és Francziaország, herczeg Metternich előlülése alatt, mellyhez egyes esetekben a' más 3, u. m. a' spanyol, portugali és svéd udvarok is meghivattak. A' német dolgokra nézve Austria, Poroszország, Bajorország, Hannovera és Würtemberg különös gyülést formáltak, mellynek tanácskozásaiban később a' többi német fejedelmek és szabad városok meghatalmazottjai is részt vettek. Bár melly rendkivül nagy nehézségekkel volt is összeköttetve a' gyülés czéljának elérése, u. m. az europai statusok elrendelése 's Francziaország hóditó feltételeinek meggátolása, mindazonáltal a' monarchák személyes jelenléte, nemes gondolkozásmódja és kölcsönös barátsága minden nehézségeken győzedelmeskedett és a' végzések megállapittatását igen megkönnyebbitette. Legnehezebb volt Lengyelország és a' szász királyság sorsának eldöntetése, valamint a' német szövetség belső állapotjának rendbeszedése; hanem Napoleonnak Elbából kiszökése és Francziaországban véletlenül megjelenése végre a' meghasonlás lelkét egyszerre elfojtotta 's Jun. 9. 1815 aláirratta Austriával, Prussiával, az orosz birodalommal, Francziaországgal, Portugallal, Spanyol- és Svédországgal a' congressus végzéseinek 121 czikkelyét. Az europai statusok rendjének helyreállitása ebben a' gyülésben a' törvényesség szempontján épült. Austria visszakapta: az uj lombardi- velenczei királyságot, ide számlálván Vellint is, ezen kivül 3 másodszülöttre száló tartományt, u. m. Toscanát, Modenát és Parmát; az uj illyriai királyságot, a' velenczei Dalmatiát Ragusával és a' cattaroi öbölllel; továbbá a' Bavariával kötött egyezésnél fogva Tirolist és Vorarlberget (a' weileri tisztségen kivül), Salzburgot a' Salza vizéig, az inni és hausrucki fertály 180 elveszett részeit; végre az orosz birodalomtól kel. Galitiának azon részét, mellyről 1809 mondott le az orosz udvar részére. A' mi a' többi statusok uj alkotmányát illeti, az ezekről szóló czikkelyekre utasittatik az olvasó, 's általjában csak azt kell megjegyezni, hogy az orosz birodalom hatalma, Varsónak lengyel királyság név alatt orosz felsőség alá lett adatása által igen megnagyobbodott; hogy Krakó szabad város lett; hogy Poroszországnak az uj osztályok és lemondások miatt okoztatott károk, u. m. Ostfriesland, Hildesheim 's at., mellyek Hannoveráéi, Ansbach és Barireuth, mellyek Bajorországéi lettek, másutt térittettek meg, a' mennyiben azok helyett Lengyelországnak egy részét (azaz, a' poseni nagyherczegséget), a' szász királyságnak csak nem felét, svéd Pomeraniát, Klevét, Berget 's a' Rhenus bal partján a' Saarig fekvő tartományoknak nagyobb részét kapta, hogy itt Németországra nézve köz falul szolgáljon Francziaország ellen. Dania, melly Norvegiát Svédországnak engedte, Szász-Lauenburgot kap-

ta 's ezen tartománynál és Holsteinnál fogva a' német szövetségnek tagjává lett. Bajorország Austriának engedett birtokai helyébe Würzburgot, Aschaffenburgot, a' Rhenus bal partján fekvő mostani rhenusi kerületet 'sat. kapta, a' maini és taubi 's a' neckari kerületekhez formált jusának vitatása ellenben sikeretlen maradt. Hannovera királysággá tétetett 's több uj tartományokkal nagyobbittatott, mellyek által kerekebb statussá lett. Hollandból és Belgiumból, a' Francziaország ellen védfalul szolgáló erős határszéllel, a' német-alföldi királyság alkottatott; Luxemburg, német-alföldi tartomány, ellenben nagyherczegség névvel a' német szövetséghez kapcsoltatott. Malta, Helgoland, némelly elfoglalt coloniák Nagy-Britanniáéi lettek, 's a' ioniai szigetek viszon felállittatott köztársasága a' nagy-britanniai felsőség alá adatott. A' schweizi köztársaság 3 cantonnal vagy megyével nagyobbittatott és örökös neutralitasának megesmertetése által Francziaország gyenge oldalára nézve védhatárszéllé tétetett. Az ismét helyreállittatott sardiniai királyság Genuát kapta herczegség névvel, de ugy hogy kikötője szabad legyen; egyszersmind az is megállapittatott, hogy az akkor uralkodó ág kihalása után a' Carignan ág üljön a' királyi székbe. Továbbá ismét a' statusok sorába léptek: a' toscanai nagyherczegség, a' modenai herczegség, az egyházi status és a' két siciliai királyság, mellyet Murat Napoleonhoz való állhatatos ragaszkodása miatt elvesztett. Lucca Maria Louise spanyol herczegnénnek adatott, később mindazáltal más rendelés tétetett felőle. (L. Parma és Lucca.) Spanyolország arra kötelezteteti, hogy Olivenzát adja vissza Portugalnak; e' mindazáltal Monte-Videónak a' portugali seregektől lett elfoglaltatása miatt nem történt meg. Minekutána a' bécsi congress végzései által a' statusok kiterjedései, a' régi egyirányuság szerént, ismét rendbe szedettek volna, a' környülállások kinszeritése a' német szövetséget illető végzéseket is, mellyek a' congressus közönséges irományaiban foglaltatnak, megerősitette Jun. 8. 1815. (L. Németország.) A' 13. czikkely, melly arról szólott, hogy mindenik szövetséges status népképviselői alkotmányt kapjon, igen sok ellenmondást okozott a' polgári alkotmány mellett buzgók és az igazgatás régi formájihoz ragaszkodók közt, kiváltképen Bajorország és Würtemberg részéről. Több czikkelyei később ismét tanácskozás alá vétettek, és egy toldalékvégzés is adatott az előbbiekhez Jun. 8. 1820; némelly pontjai, mint p. o. az álnyomtatásról szóló, még most sem állapittattak meg egészen. A' fejedelmek bécsi gyülése tanácskozásának azon czikkelyei, mellyek Napoleonnak Mart. 13. (1815) lett számkivettetését 's Mart. 25 Austriának, Oroszországnak, Nagy-Britanniának és Poroszországnak Napoleon ismét franczia királyságra jutása ellen való összeveszövetkezését illetik, Bonapartéról 's a' Francziaországgal 1815 folyt orosz-német háboruról szóló czikkelyekben adatnak elő. Az emlitett szövetségnek tagjaivá lettek a' gyülésen Sardinia, Portugal, Hannovera, Bajorország, Szászország, Würtemberg, Német-Alföld, Dania, Hessen, Baden 's mások is; nem ellenben Spanyol- és Svédország. Ez a' háboru döntötte el az ugy nevezett szász kérdést is. Elejénte t. i. Anglia, sőt Austria is megegyezett az egész szász királyságnak Prussiával leendő egyesitésében; hanem a' szász-koburgi herczeg Oct. 14 költ levele, a' szász király ellenmondása (Friedrichsfeld Nov. 4. 1814) 's Francziaországnak ellenzése végre oda vitték a' dolgot, hogy az emlitett egyesitéssel Poroszország felhagyott. Erre herczeg Metternich Jan. 12. 1815 Saxoniának felosztatását javalotta, melly tárgy Metternich, Talleyrand, Wellington 's a' Posonyba hivatott szász király közt különös tanácskozás alá vétetett, midőn ez a' javalott felosztás alapjai szerént Laxenburgban, Maj., Austria maga közbevetésére, Poroszországgal és az orosz birodalommal békeségre lépett, mellyet Bécsben Maj. 18. 1815 alá is irt 's Maj. 28 a' lengyel herczegségről lemondott, ugy hogy a' lengyel tartományok a' szerént leendő felosztatása, a' mint ezt az austriai, orosz és porosz udvarok egyezéseik által Maj. 3. 1815 elintéz-

ték, végre hajtathatott. —Az europai statusok nagyságának elintézése után a' fejedelmek gyülése a' rabszolgákkal való kereskedés eltörlését és a' Rhenuson, Weseren 's Elbèn leendő szabad hajókázást vette fel tárgyul. Jóllehet ezen 's több más tárgyak végső elintézése és megállapitása elhalasztatott, annyi mindazáltal bizonyos, hogy a' fejedelmek bécsi gyülésének végzései, mellyek a' cs. kir. statustanács leveltárában tartatnak Bécsben, méltán tartathatnak Europa, mellynek a' helyreállitók magok kinyilatkoztatása szerént szabadnak kell lenni, politicai alkotmánya talpkövének. A' politicai egyirányuság ugy látszik ugyan, mintha Lengyelországnak az orosz birodalommal való egyesittetése a' szárazon lévő tartományok hatalmának mérő serpenyőjét lenyomta 's az Oroszok hatalmát a' többi statusokra nézve félelmessé tette volna, és Nagy-Britanniát, mint tengeri hatalmasságot, semmi más hatalom sem szorithatja korlátok közé; de az europai statusok ezen uj elrendelésével egyszersmind egy a' historiában még sehol elő nem jövő aristocratiát is alkottak a' főhatalmasságok, melly eredetét a' chaumonti egyezésből veszi, 's az ugy nevezett SZENT SZÖVETSÉG (l. e.) rendszabásai és a' későbbi fejedelmi gyülések által egy Europa ügyeit elintéző tanács formálódott, melly mint magát közbevető kormányszék, a' közönséges békeséget 's a' statusoknak a' bécsi gyülésen megállapitott rendjét fentartani igyekszik. — Europának ezen uj alkotmányára nézve tett rendelések végre is hajtattak, jóllehet Consalvi cardinalis a' pápa nevében Jun. 14. 1815 a' gyülés végzései azon czikkelyeinek, mellyek szerént Avignont 's Venaissint és a' német szentegyház elvesztett birtokait vissza nem kapta, ellene mondott is. Hasonlóképen sikeretlen volt Sz. János vitézeinek is azon kivánsága, hogy ismét helyre állittassanak. *L—ú.*

BECSTELENITÉS, privát vétek, mellyel jó hirü nevü ember becsülete sértetik meg. Honi törvényünk ezen vétek büntetésének meghatározásában különbséget tesz az egyszerü és mesterséges közt. Mesterséges becstelenitést követ el, a' ki valakit az országgyülés helyén vagy épen ülésében rágalmazással, szidalommal illet; továbbá a' ki nemes embert becstelennek vagy ludasnak nevez, 's a' ki végre valakinek nemességét akar egyenesen, akar szövevényesen tagadja. Az utóbbi törvény elejébe állittatás kérésével történik. A' mesterséges becstelenités büntetése 200 f., melly egyedül a' megsértetett félnek esik; az egyszerüé pedig 100 f. 's ennek $^2/_3$ a' biróé, $^1/_3$ pedig a' felperesé. A' hány külön személy 's külön becstelenitő tett fordul elő, ugyan annyi büntetésnek van helye. *Zs. G.*

BECSTELENSÉG, a' jó hir és név elvesztése, melly honi törvényünk szerént vágy cselekedetbeli, vagy törvényes. Amaz köz véleményen alapul 's minden rossz tettet követ. Ez pedig büntetés, melly a' törvény rendelése szerént bizonyos vétkes esetekben birói itélet által fosztja meg a' vétkest becsületétől. A' törvény következőket rendel törvényes becstelenséggel bélyegeztetni: 1) vértagadókat; 2) az árva személyére vagy fekvő jószágának sajátságára nézve hütelen gyám- és védatyákat; 3) állevelkoholókat; 4) ludasokat (hitszegőket); 5) törvényes birói parancsolatok megszegőjit; továbbá 6) azokat, kik barátjaiknak nálok letett jószágát csalárdul pazárolják el; 7) kik az álarczoskodást tudva folytatják 's birtokos nemesek; 8) kik az országgyülésben valamelly ügy tekintetéből ajándékot adnak vagy fogadnak el; 9) kik a' belső béke megrendítésével privát adót igérnek; 10) kik országgyülési rendszabások ellen apró gyüléseket tartanak 's azokban a' köz törvényekkel ellenkezőket végeznek; 11) kik magokat valamire kötelezik 's illyen fogadásokat meg nem tartják; 's végre 12) kik a' birót törvényes foglalatosságában gyalázattal illetik. A' törvényes becstelenség megfosztja az embert általjában minden kedvezésektől, mellyek a' polgári társaságban jó hir- 's névtől függnek, különösen pedig 1) kizárja a' vétkest minden becsületes társaságból 's örökös megvetést és gyalázatot von reá; alkalmatlanná teszi köz hivatalt vagy más becsületes életnemet nyerni vagy folytatni; 3) megfosztja a' vádlás

és bizonyságtevés jusától; 4) nem engedi becsülete megsértését törvény előtt megbosszulni. Eltart pedig a' becstelenséggel bélyegező itélet ereje mind addig, mig maga az itélet megujitott per utján az alapul szolgált cselekedet megczáfoltatása tekintetéből meg nem változtattatik, vagy pedig a' marasztaltatott fél a' fejedelem kegyelme által elébbeni becsületébe vissza nem helyeztetik. Ugy látszik azonban, hogy a' fejedelmi kegyelem azon esetben, midőn valaki privát vád miatt itéltetett becstelenségre, csak ugy használ, ha a' megsértetett fél a' sértőnek megbocsát. A' cselekedetbeli becstelenség alkalmatlanná teszi az embert bizonyságtételre 's becsületének az elkövetett vétek nemében való megbosszulására, különben pedig ellenkező dicséretes tettek által magában elenyészik. *Zs. G.*

Becsű, valamelly dolog vagy jus értékének vagy becsének meghatározása. Felosztatik törvényesre, mellyet a' peres dologra nézve biró vagy ennek rendeletére dologhoz értő és meghitelt emberek, és nem törvényesre, mellyet mások visznek végbe. Honi törvényünk szerént a' törvényes 1) közönséges, melly felette csekély 's a' hármas könyv I. r. 133 czikkelyében vagyon előadva; 2) értéki, melly a' dolog mostani értékét határozza meg, és 3) örökös, melly hajdan a' tizszerezett közönséges becsü volt, ma pedig az értéki becsüből áll, bizonyos summa pénz adatván még ahhoz örökösség okáért. A' közönséges és örökös becsünek ma csak akkor van helye, ha a' felek egyenesen azokban egyeznek meg, vagy ha a' törvény különös esetekben egyenesen azokat rendeli; különben mindég az értéki becsü használtatik, mellynek megállapitására nézve következő regulák vannak: 1) Az ingó jószágok adásvevési árok szerént határoztatnak meg. 2) A' hasznos ingatlan jószágoknál a' középjövedelem 100 hatos kamat gyanánt vétetik, 's ebből kerestetik ki a' tőkepénz. A' szőlők értéke a' helyezet, a' föld minemüsége, a' kapások száma és a' szomszéd helyek szokása szerént határoztatik meg. 3) A' rendes épületeket ügyes mesteremberek, a' rendetleneket pedig, mellyeket molnárok vagy parasztok épitettek, ezek becsülik meg. Istennek és vallásnak szentelt épületek nem esnek becsü alá. 4) A' testben okozott kárt és fájdalmakat biró határozza meg lelkesmeretesen. Szinte ezt kell a' per és végrehajtás költségeiről 's a' birtokos költségén tett javitásokról is érteni. Az ügyvéd munkájának megbecsülésében tekintetbe kell venni annak tapasztaltságát, ügyességét és munkálódását. *Zs. G.*

Becsületlegio (*légion d' honneur*), katonai és polgári érdemrend, mellyet Bonaparte, mint consul, a' törvényhozó tanács helybenhagyásával 1802 alkotott 's XVIII. Lajos 1816 megujitott. Most a' csillagban IV. Henrik képe látszik, a' másik oldalán: *Honneur et patrie.* A' nagykeresztesek, nagytisztek, commandeurök, tisztek és legionnairok fizetést huznak 10,000—125 frcig. A' külföldiek és számfelettiek nem kapnak fizetést.

Beczkó, Beczkó vára. Amaz az éj. sz. 48° 47′, k. h. 35° 32′ alatt, a' Vág vize mellett, Trencsén várm. alsó járásában, emlékezetes mezőváros. Most 215 háza, 1570 lakosa, sok földes ura, tágas termékeny földje, nagyra kiterjedt erdeje, de rossz bora van. A' hozzá tartozó meredek sziklacsucson épült vár roppant kőfalak és sánczok által vele összefügg, mellyek régi nagy tekintetére szintugy mutatnak, valamint azt nemzetünk historiája és élő regékben fenálló emlékezete bizonyitja. E' csudás alaku várnak, mellynek hajdani neve Bolondócz, Bolondvár vala, és kies körének rajzát látni, sorsa [változásainak gyönyörü elbeszélését olvasni lehet e' czimü könyvben: „*Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern. Von A. Freyherrn v. Mednyánszky*“ (Pest. 1826. 4.). *S—s.*

Beda (Venerabilis), angol-szász szerzetes pap, Sz. Benedek rendjéből. Szül. 672 Northumberlandban, a' durhami püspök megyéjében a' jarrowi Sz. Pál és weremouthi Sz. Péter egyesült apátságok birtokában.

7 esztendős gyermekségétől fogva haláláig, melly Maj. 26. 735, 103 esztendős korában történt, élete valamennyi napjait az emlitett apátságok falai között töltötte tanulásban, tanitásban, predikálásban, könyvirásban, és több egyéb, szerzetes férjfihez illendő testi 's lelki gyakorlásokban. Tiszteletes (*venerabilis*) mellékneve áhitatos érdemeinek dija, mellyet soha senki sem tagadott meg tőle. A' mi tudományos becsét, hirét illeti, a' régiek általjában ugy festik le B. t., mint egy eleven könyvtárt és az egész világot felfogó csudalelket; ellenben egy század olta több tudósok szinte vetekednek egymással tekintete kisebbitésében. Azonban itt is, mint egyebütt, a' két szélsőségen belől fekszik az igazság. B. t. i. a' századokkal utána született nagy Newtonnak termető lelkével nem birt ugyan, de szerfelett sokat olvasott és tudott: egy szóval azon korban, a' midőn virágzott, kétségkivül B. volt tudtunkra a' legjózanabb, bővebb 's mélyebb tudományu iró. Munkáji, mellyek részszerént bizonyosan, részszerént gyanitólag tőle származtak 's latán nyelven vannak irva, összeségesen kiadattak Parisban 1521 és 1544 3 foliókötetben; Baselban 1563 8 foliókötetben; Kölnben 1612 és 1688 szinte 8 foliókötetben. Tárgyaik: a' nyelv, ékesenszólás, szám, mérték, természet 's időtudomány, dialectica, egyházi és világi történetirás, istenes beszédek és a' sz. könyvek fejtegetése. Legnagyobb becsben van ezen két munkája: 1) „*Hist. eccl. gentis Anglorum*," melly kutfő az Angolok historiájára való nézve; Julius Caesar idejétől fogva 731 esztendeig megy 's Eoulf királynak van ajánlva. 2) „*De ratione temporum*," foglalatja az egyházi kalendáriom esmerete és készitésmódja. Ezen kivül különös emlékezetre méltó még három más munkája: a) „*Chronicon de sex mundi aetatibus*," mert ezen (magában nem igen derék) könyv által hozatott be napnyugoton a' Kr. születésétől való évszámolás (aera christiana). b) „*Epistola ad Egbertum*," mellyben Egbertnek (yorki érseknek) a' nép tanitására általjában a' honi nyelvet ajánlja. c) „*De tonitrubus*" görögből forditott értekezés, melly miatt a' szent életü férjfi némelly tudatlan papok előtt a' bübájosságról jött gyanuságba. A' mit a' természetről, az égről 'sat. irt, csak akkor időben és ott, a' mikor és hol B. tanitott, lehetett hasznos, azaz, más jobb hiján. B. élete történetéiről, némelly áhitatos költeményeket kivévén, alig tudunk valamit; p. o. hogy 691 a' jarrowi (girvy) klastromban diaconus lett; 702 weremouthi Sz. Péterében pedig áldozó pappá kenetett fel és esztendővel azelőtt I. Sergius pápa által, a' ki már ekkor B. nagy tudománya hirét hallván, ennek hasznát közelről akarván vala venni, Romába hivatott, de ezen meghivás Sergius az esztendőben történt halála miatt sikeretlen maradt legyen. *Tittel.*

Beddoes (Tamás), hires angol orvos és iró, ki 1760 Shropshireban szül. és 1808 megholt. — Nagyatyjától neveltetve, már az oskolában a' legfényesb előmenetellel végezé classicus tanulmányait; az oxfordi universitasban is nem csak a' régi literaturának alapos esmerete, hanem az ujabb nyelvekkel való ritka esmeretség által is kijelelte magát. A' természettudományban, chemiában és physiologiában tett nagy felfedezések elleneálhatatlanul vonszották őt magokhoz. Tanulmányit dicséretesen folytatá Londonban és Edinburgban. 26-dik évében promoveáltatott Oxfordban, mi után meglátogatá Parist, hogy Lavoisier tanitásával élhessen, 's visszatértével Oxfordban chemia professorává neveztetett. Itt egészen hivatalának élt 's a' sülyről (scorbutusról), hólyagkőről 'sat. jeles chemiai értekezéseket és figyeleteket adott ki. Csak hamar azonban annyira lelánczolá őt a' franczia revolutio fénylő küloldala, hogy hivataláról letenne, csakhogy szabadságérzete semmi korlátok közé se legyen szoritva, 's falura ment egyik barátjához, Reynolds-hoz. Itt dolgozta ki a' mathematica mivoltáról való észrevételeit, mellyekben azt igyekszik megmutatni, hogy ez a' tudomány az érzékek evidentiáján, a' geometria pedig tapasztalatokon épül. Azután Jenkins Isák történetét adta ki, mellyben az vala czélja, hogy a' dolgozó néppel életregulákat 's erkölcsi ta-

nulmányokat kellemetes öltözetben közöljön. Ebből a' jeles népiromány-ból rövid idő alatt 40,000 példány adatott el. Minekutána 1791 meg-házasodott, egy olly intézet planumát csinálta, mellyben mesterséges le-vegőnemekkel többféle nyavalyákat, különösen pedig tüdőkórságot lehes-sen gyógyitani. Az esmeretes Wedgwood segitségével el is sült nekie e-zen intézet felnyitása 1798. Az egésznek ügyelőjévé egy ifju embert vett fel, Humphrey Davyt, kinek azutáni hire itt fundálódott. Kijött a-zonban, hogy az intézetnek főczélja nem érethetett el, 's Beddoes buz-galma végre annyira meghidegedett, hogy egy esztendővel halála előtt magát egészen visszavonta, minekutána a' mesterséges levegőnemekkel való élésről sok alapos irományokat adott volna ki. Életének későbbi esztendejiben egy volt ő Nagy-Britannia legtiszteltebb orvosi népiróji közül. Többek közt „*Hygeája*", három darabban, mind az előadásra, mind a' hasznosságra nézve igen dicsért munka. Politicus futó irásai, mellyek 1795-97 jöttek ki, felejtve vannak. *A. B. P.*

Bedlam, l. London.

Beduinek, Bedewik, szó szerént puszták lakosai, egy Mohammed vallásán lévő számos nemzetség, melly Arabiának, Egyiptomnak és e-gész éjszaki Afrikának pusztájit lakja. Valósággal külön vált, eredeti természeti tulajdonságokkal biró 's egy egészen különböző törzsökből származott népet formáljanak e a' Beduinek, vagy pedig a' többi Arabok-tól való különbözések életek módjából hozathatik e le, kétséges. Mind-azonáltal hihetőképen ezen utolsó igaz, mivel erkölcseik és szokásaik belső valóságokra nézve csak keveset különböznek az Arabok közönséges characterétől. A' Beduinek tulajdon sachjaik alatt familiánként, vagy emirek alatt számos nemzetségekből álló társaságokban laknak, a' városoktól 's más megerősitett lakhelyektől távol. Lakhelyeik sátorok, kunyhók, üregek, bar-langok és omladékok. Nyájaikkal, csordájikkal 's terehhordó barmaikkal, mel-lyekre rakják keves vagyonjokat, egy helyről másra költöznek, ahhoz képest, a' mint fris vizet és zöld legelőt találnak. Minden Beduinek jó lovasok; sokan szeretik a' vadászatot. Lovaikért, mellyeket nagy gonddal nevelnek. 's vágó marhájikért a' békeséget szerető nemzetségek fegyvereket 's ruhát cserélnek a' szomszéd tartományok határszéli lákosaitól. Más nemzet-ségeik ellenben nyilvános haramiák, annyira, hogy felette veszedelmes, elegendő erő vagy bátorságlevél nélkül, mellyet a' nemzetségek fejeitől lehet venni, azon tájékokon utazni, a' hol tartózkodnak, annyival inkább pedig, mivel nem csak kiraboljak, hanem meg is ölik az utazókat, ha szinte ezek ellen nem állanak is nekiek. Ezen kegyetlenségre való haj-landóságok mellett is szentnek tartják a' Beduinek a' vendégi just, és fegy-vertelen ellenségek is bizonyos lehet oltalmazások felől, ha menedék-helyet engednek annak. Ellenségének nézi pedig a' Beduin mind azt, a' ki nem testvére, vér szerént való atyjafija vagy védettje. Bátorságát mindég szemei előtt tartván, sem az utazó kereskedő társaságokat, sem a' táborokat meg nem támadja a' Beduin, ha csak ezekénél nagyobb erejé-ről nem bizonyos. A' nagyobb számmal lévő és vitézül ellenálló ellen-ség elől nyil sebességgel fut el. A' szomszéd népekkel szakadatlan há-boruban lévén, a' Beduinek szüntelen való vigyázásban, e' mellett sze-gényül, tudatlanságban, vadságban és durvaságban, hanem szabadon él-nek 's szabadságokkal büszkélkednek. *L—ú*

Beelzebub, zsidó nyelven annyit tesz, mint legyek Istene. A' Moabiták vagy Syrusok bálványa volt, 's a' Bibliában az ördögök fejedelme értetik alatta.

Beer (Mihály), mások szerént Berr Mihály, zsidó tudós Paris-ban, szül. 1784 Nancyban, 's mint ügyvéd legelső lépett fel hite sorosi közül. E' palyán fényes sikerrel munkálódék; de csak hamar a' litera-turára adá magát kizárólag, 's szerencséje lőn — a' mi Franczia-országban Israëlitával eddig még nem történt — Franczia-ország tudós academiajiba felvétetni. Tagja leve a' régiségek királyi társaságának, a' polytechni-

cai társaságnak 's a' nancyi, strasburgi, nantesi és göttingeni academiáknak. Napoleon meghivá őt 1807-ben az előkelő Zsidók nagy gyülésébe, mellynek ezen nép megjavitandó sorsáról kelle tanácsot adnia; 's ezen sanhedrin által titoknoknak választaték. A' westfaleni királyság felállittatásakor, mind a' két nyelvbeli jártassága miatt, bureaucheffé tételték a' belső dolgokra ügyelő ministeriumnál. Később a' franczia belső ministeriumban lépett hivatalba 's leczkéket is tarta a' parisi Athenéeben a' német literaturáról. Számos munkáji közül csak ez egyet említjük meg „*Eloge de mr. Charles de Villers*".

BEETHOVEN (Lajos), kétségkivül minden ujabb muzsikaszerzők közt legelső. Szül. 1772 Bonnban. Atyja egy oda való tenorista vala, Fayolle „*Lexicon der Tonkünstler*" czimü munkájában pedig az mondatik róla, hogy Fridrik Wilhelm burkus királynak természetes fija volna. Muzsikára adták őt, de arra is született; mert már 8 esztendős korában némelly darabokat szerzett 's hegedülésével, mellyet egy padláson szorgalmatosan gyakorlott, mindeneket bámulásra ragadott. 11 esztendős korában már Bach „*Wohltemperirtes Clavier*"-ját játszotta 's 13 esztendős korában feltett egynéhány sonatát. Nagy elmejének illy sokat igérő jelenségei arra birták a' kölni választó fejedelmet, hogy őt mint udvari orgonistáját 1792 önön költségén Bécsbe küldené, hogy ott Haydn vezetése alatt magát a' szerkeztetésben tökéletesitse. Ez alatt 's ennek távollétében Albrechtsberger allatt nagy előmenetelt teve B. 's a' fortepianót is olly mesterül tanulta játszani, hogy szabad képzelődő tehetségével mindeneket álmélkodásra gerjesztett. Noha B. 1801 pártfogóját elveszté, ő még is Bécsben maradt, hol akkor a' muzsika a' legfőbb fényponton álla, és midőn 1809 a' westfaleni király uj udvarába meghivatott, némelly austriai nagyok, 's a' többek közt tulajdon tanitványa Rudolf főherczeg, mostani olmützi érsek, bizonyos esztendei jövedelem mellett reábirták, hogy továbbá is Bécsben maradna. 1801-től fogva irta legnagyobb munkáji. Néhány esztendeje, hogy teremtő hevétől elragadtatva, a' szabad hidegben magát meghüté, 's ez által hallása élességében csonkulást szenvedett, ugy annyira hogy élte vége felé csaknem egészen siket volt. Magányosán 's elvonva élt Bécs mellett Mödling helységben, honnan csak néha-néha hallatta merészen emelkedő képzelődése szárnyainak csattogását. — Egészen uj mezőt nyitott ő a' szeres muzsikára nézve. Gazdag hangfestései, mellyeket roppant symphoniáiban előállitott, elragadó hatalommal ábrázolják egy olly szabad léleknek életét, melly majd mély komolysággal tekint a' természet zivataraiba 's harmoniás nyugalommal tér vissza, majd jó kedvvel 's enyelegve lesi annak játékait, majd végre egy szerelmesnek édes gerjedelmével felejti el magát annak tekintetében. — Ő benne Haydnnek elevensége 's Mozartnak komolysága egyesüle — characteristicájában pedig leginkább Cherubinivel rokonlelkü vala. Ő azonban eleji utján haladván, uj ösvényeket tört, 's ugy tetszik, hogy általa a' muzsika a' legmerészebb próbákat tette. Esmeretes Reichardtnak bécsi leveleiben ezen három főhangmesterről tett itélete 's egybehasonlitása, ki is azt mondja: „Haydn a' quartettet kellemes eredeti természetének tiszta forrásából teremtette, 's ezért ő az öszinteségben 's vidám előadásban mindég egyetlen egy marad. Mozartnak erősebb természete 's bővebb képzelődése tovább ment 's némelly tételben belső valóját legmagasabb 's legmélyebb kifejezéssel állitja elő, ő maga is gyakorló mestermivész lévén, többre becsülte a' mesterségesen alkatott munkát, 's igy palotáját Haydnnek bájoló kerti házára épitette. Beethoven pedig ezen palotába jókor beköltözött, 's igy önterméseztének tulajdon formájában való kifejezésére nem maradt egyéb, mint a' vakmerő toronyépités, mellyre többet senki sem tehet könnyen, a' nélkül hogy nyakát ki ne törje". — Muzsikaszerekre készitett temérdek symphoniájin, ouverturjein, quintettjein, quartettjein, triójin 's klavirsonatájin 's variatiójin kivül, mellyekben termé-

keny esze tündöklik, írt énekre is, de nem olly szerencsével. Ide tartozik a' „Leonora" vagy az újabb kidolgazás szerént „Fidelio" nevü óriási operája, egynéhány miséje, egy oratoriuma (Krisztus az olajfák hegyén) 's némelly klavirhoz alkalmaztatott énekek, mellyek közt Matthisson Adelaidéje, 's Göthének néhány darabjai igen felségesek. D mollból 9-ik szám alatt készült legujabb nagy symphoniája berekesztésében az orchestrumbeli muzsikaszerszámok egyesült erejét, az ének hathatósságával iparkodott egyesiteni. Ez és nagy miséje legujabb munkáji közé tartoznak, ellenben több most kijövő darabja régibb időből való. Megholt Bécsben Mart. 26. 1827. *J.*

Befana, felruházott tágos báb, mellyet Florenczben 's Olaszország más néhány városában farsang idején, főkép Vizkereszt estéjén (ezen szót epiphanias csonkitásának tartják) mulatságos kisérettel hordoz a' nép.

Befecskendezések (injectiók), részént a' chirurgiában, részént a' gyakorló anatomiában fordulnak elő. A' chirurgiában t. i. egy két fecskendő segedelmével természetes, vagy a' nyavalya által előállott üregekbe és csatornákba az elérendő czélokhoz képest különbféle folyósságok fecskendeztetnek be, részént hogy azokból a' bennek lévő ártalmas anyagok elhárittassanak, részént hogy a' nyavalyás helyre magára gyógyszerek vitessenek, 's igy különbféle gyógyczélok éressenek el. A' sebeket és fekélyeket azok által tisztitani szokták, ha azok messze elterjeszkednek a' bőr alatt, vagy ingerleni 's jobbitani is 'sat., és már Cato, a' censor, mint mondják, élt azokkal a' fistulameneteleknél. Az ormak és az azzal öszveköttetésben lévő barlangoknak nyavalyájinál, az ollyaknál, mellyeknek ülő helye a' nyakban van, a' fülek, vizhólyag és vizcső, a' méh és méhhüvely nyavalyájinál, a' vizsérés gyökeres curájánál igen sokszor 's gyakran nagy haszonnal élnek a' befecskendezésekkel. A' genyetség- és evességnek, vérnek, vagy más idegen, kivülről betolakodott testnek elháritására is a' tiszta langyos viz legjobb 's tökéletesen elég. Ezenkivül a' vizes folyósságokhoz majd öszvehuzó szereket adnak a' szerfelett való elválasztásoknak határok közé szoritására, majd ingerlőket gyuladás felébresztésére, p. o. a' vizsérésnél, vagy az elválasztás nevelésére és megjobbitására is, majd csendesitőket fájdalmak- 's egyéb eseteknek mérséklésére. Az ételcső bénulásánál 's egyéb nyavalyájinál, mellyek a' lenyelést akadályoztatják 's éhenhalást okoznak, tápláló folyósságokat fecskendettek a' gyomorba. Végre kétségbeesett esetekben még állatok vagy más emberek vérét is fecskendették az erekbe. (L. Transfusio.) Még gyógyszereket is vittek be ugyan ezen uton közvetetlenül a' vérbe, p. o. a' hánytató borkövet hányásgerjesztés végett, midőn valamelly idegen test olly erősen fenakadt az ételcsőben, hogy az a' nyelést akadályoztatja, és még is sem előre, sem hátra mozditani nem lehet. A' helynek minemüségéhez képest, hol a' befecskendést tenni akarjuk, a' fecskendő szájának majd hosszabb majd rövidebb, majd egyenes majd görbe csövön kell lenni. A' fecskendőnek nagysága pedig a' befecskendezendő folyósság mennyiségétől 's azon csőtől függ, mellyet arra forditani akarunk. A' holt testeknél az edényekbe különbféleképen festett, a' melegben folyó, a' hidegben megaluvó folyósságokat fecskendenek be azért, hogy az apróbbak is láthatókká legyenek 's illendő kikészitésre (praeparatióra) lehetővé tétessék. Nevezetesen a' verő erekre, vérerekre és vizedényekre nézve van ennek helye. Az anatomiai mesterség annyira vitte már ezt, hogy még a' legapróbb ágacskák is láthatókká lesznek. *A. B. P.*

Befolyások az emberi testre. Az embert körülvevő egész külső természet olly belső öszveköttetésben van ő vele, hogy az élet csak mind kettőjöknek kölcsönös és szüntelen egymásra hatása által állhat fel. Az emberi test az organicus lények lépcsősorának legmagasb fokán áll; az egész természet élete mint egy tükörben sugárzik ő benne vissza; az életnek minden formáji a' legalsóbbtól a' legfelsőbbig ismételtetnek ő

benne. A' kristályképzéstől fogva, melly az életmunkásságnak a' természet müszeretlen országában legegyszerübb kinyilatkozása, a' plánták országának müszeres csupa növevényi életéig, a' legegyszerübb állati élettől fogva a' legmagasb kifejtődésüig minden életformák utánaztatnak ő benne. A' mi azonban őt mindenek felett emeli, a' halhatatlan lélek, az örök élet visszfénye, melly önmunkássággal uj ideákat teremt, az egész külvilágot magába képben felveszi 's belső öszveköttetésben a' testtel, mint emberi érzelem állván elő, az ideák által határoztatik el, 's a' magához hasonlókra is az ideák felhivása által meghatározva hat be; végre az agyvelő 's öszveséges idegrendszer által eszközlött belső öszvefüggésénél fogva a' testtel erre is részént önkény szerént, részént önkénytelenül munkál. Két oldalt nyujt tehát az emberi organismus a' külvilágnak, mellyek által belé befolyása van, a' lelkit és a' testit. A' testi befolyások részént az idegrendszer által eszközöltetnek érzékmiveszközökre, kivált közönségesen az érzésre való behatásokban, részént külső anyagoknak felvétele által a' táplálás és emésztés processusában, részént a' lehelés rendszerére való behatás által. Hasonló hasonlót keres fel a' természetben; az, mi a' külső természetben uralkodik, igyekszik az organismusban is felemelni a' nekie megfelelőt és a' nekie ellenébe tétetett ellen erősebb munkássága hozni. Innen a' testnek egyik functióját a' külső befolyások megerősitik, másikát leszálitják és meggyengitik. Van azonban az organismusnak a' benne lakó életerőnél fogva önhatározása is, melly által a' külső befolyásoknak ellenáll, a' különbféle munkásságokban általok megzavart harmoniát minden pillantatban helyre állitani törekszik, részént a' szokás törvénye által, a' mennyiben a' kivülről való befolyás az idegrendszerre való ingerét elveszti, részént a' felvett különnemünek (heterogen) hasonnemüvé (homogen) való általváltoztatása, részént a' functiók ellentételeinek megerősitése által. Mennél erősebb az élet energiája, annál erősebb önhatározással bir az organismus, annál kevesbbé hat felül a' külső befolyások által meghatározhatósága, annál kevesbbé van belső harmoniája alá vetve az azok által való megzavartatásnak. Ha azonban a' külső befolyások olly nemüek, hogy az organismusnak valamelly rendszerére mély beavatkozással munkálnak, a' mellett hirtelen állnak elő, és még is semmiképen ki nem kerültethetnek: akkor az organismus functiójinak harmoniájában nagy zavart támasztanak, még minekelőtte az önhatározásánál fogva képes legyen azoknak ellenállani. Innen nyavalyák állnak akkor elő. Leggyakoribbak ezen befolyások között az atmosphaerából eredők, mellyek nem csak a' lehelés fontos rendszerére munkálkodnak, az organismus belsejébe mélyen behatnak, hanem gyakran tulajdonságikat is hirtelen megváltoztatják, mivel részént a' temperaturában, részént az éltető savanytárgyszesz mennyiségében, részént idegen feloldozott részék, viz, nedvesség, különbféle nemü gőzök, felvétele által megváltoztatnak. Mivel már az atmosphaerai levegőnek ezen tulajdonsága hirtelen előállhat 's könnyen senki sem kerültetheti azt ki: innen sok emberek testében nyavalyás zavarodások történnek, mellyek egymáshoz hasonlitanak ugyan a' főjelenetekben, de még is, az organismus önhatározásának energiája szerént, a' symptomák erősségében 's öszveköttetésében minden individuumnál tulajdonnemüek. (L. Epidemia.) Ha p. o. sok ideig valamelly déli vagy délnyugoti langyos és nedves szél uralkodott, melly a' lymphás és nyálka-elválasztó rendszernek kedvez, következésképen annak functiójit emeli, 's most hirtelen hideg, száraz savanytárgyszesszel igen feleslegesen biró éjszakkeleti szél áll elő, melly a' verőeres rendszernek feleł meg, azt felüluralkodásra emeli fel, 's gyuladásra való hajlandóságot gerjeszt: akkor ez a' gyuladás hamarabb előáll, mintsem az organismus önhatározása az előállott ellentételt kiegyenlithetné, 's különösen a' lymphás és a' nyálka-elválasztó organumok rendszerében mint nátha, hurut, melyhideglelés 'sat. áll elő, végre az ollyan individuumoknál, kik verőeres constitutióra hajlé-

konyak, erős symptomákkal 's mint tüdőgyuladás, másoknál, kik constitutiójokra nézve phlegmaticusok, mint nyálkás hurut, a' gyermekeknél máskép jelenik meg, mint a' felnőtteknél 'sat. Az emésztő rendszerre munkálkodó befolyások a' tápláló szerek és italok, azoknak sokasága és minemüsége, a' mérgek és orvosságok. A' lelki befolyások részént az idegrendszerre és agyvelőre való érzéki benyomások, részént közvetetlen munkálattal, a' lélekkel való közlések által, eszközöltetnek, 's ezek ismét a' testre munkálódnak. Legerősebben munkálkodnak a' szenvedelmek és indulatok, mellyeknek a' lélekre részént elevenitő befolyások van, p. o. az örömnek, reménynek; részént lenyomó, mint a' bunak, félelemnek, ijedségnek, irigységnek 'sat. *A. B. P.*

Befulás, a' halál azon neme, melly az által áll elő, ha a' lélekzés utjainak külső nyilása nem a' levegőben, hanem valamelly más egyéb folyósságban van. A' valóságos halált azonban sokszor tetszhalál (*asphyxia*) előzi meg, melly ha nem igen sokáig tartott, lehetővé teszi, hogy a' már ugy tetszőleg befultakat is meg lehet szabaditani. Ennek előre való feltétele, mellyet a' tapasztalás sokképen bebizonyitott, alkalmat nyujtott arra, hogy a' befulás állapotja nem csak a' leggondosb vizsgálat tárgya lett, hanem azonkivül kivált a' tenger 's más nagyobb folyók szomszédságában nyilvános intézeteket is állitottak fel a' befultak megszabaditására, 's egész társaságok szentelték magokat ezen czélnak elérésére. A' törvényszéki orvostudománynak is nehéz tárgyul szolgál a' halál ezen neme, és sokféle gyakran nehéz megfejtésü kérdésekre ad alkalmat; p. o. ha egy a' vizben talált test valóban befulás vagy más valamelly mód által vesztette e el életét. Természetes, hogy ez a' környülmény nagy figyelmet gerjesztett a' halál ezen nemének jeleire, mellyek a' holt testen találtatnak. Azonban a' sokféle iparkodások ellenére is a' befulásról való tudományban még sok kétség és bizonytalanság uralkodik, nem csak arra nézve, mi módon történik a' halál ezen az uton, hanem az asphyxia létalapjára nézve is, melly a' halált megelőzi, sőt magok a' befulás jelei és a' befultakat szabaditó eszközök is bizonytalanok még. Ha az ember önként viz alá mártja fejét, igen rossz érzés lepi meg, füleiben zugás, orrában csiklandás, melyében huzongás és tompa érzés áll elő. Ki akaratja ellen esett a' vizbe, az mintegy ösztönből mindenkép azon van, hogy magát kiszabaditsa, lélekzetét tartóztatja, fejét felemelve 's hátratartva, kezeivel mindenféle merő testekhez kapkod, mellyek elejébe akadnak, még magához a' viz feneséhez is hozzá kapaszkodik a' boldogtalan 's tartóztatni igyekszik magát. Ezek az erőlködések az erő és lélekjelenléthez képest több vagy kevesebb ideig tartanak; végre ellankad a' szerencsétlen, alásüllyed, elveszti eszméletét, leheleni akar 's vizet szi be, és az élet eltünik. Ha a' testet a' vizből kivonják, rendszerént igen hideg szokott az lenni, a' tagok merők, az ábrázat dagadt, kékes, gyakran halvány, a' szemek félig nyiltak, a' szemfény kiszélesedett, a' száj tajtékkal van telve, a' mely 's felső hastáj dagadtak. Néha a' test még meleg 's még sem lehet többé felélesztení, az ábrázat setétkék és dagadt, a' nyakvérerek duzzadtak. Az utolsó akkor történik meg, mikor a' befulás alkoholba, mocsárokba vagy meleg vizbe történik, vagy ha valaki részegen, tele gyomorral, vagy felhevült testtel esik a' vizbe. Ha a' befultak holt teste felnyittatik, a' gégefedel fel van emelve, a' levegőcsőben 's annak ágaiban, (bronchiákban) véres tajték van, a' tüdők lágyak és kiterjeszkedtek, a' jobb oldali szivkamarában sok fekete folyós vér, kevesebb a' bal oldaliban, egy keves viz a' gyomorban, az agyvelő edényei vértől duzzadtak. A' halál majd megfulás és levegő szüke által, majd pedig gutaütés módjára is történik, az utóbbi esetben igen hamar elkövetkezik az 's nagyon keves viz is elegendő annak előhozására, ha a' szerencsétlen először arczával esett abba belé. Illyenkor nincs a' levegőcsőben tajték 's a' fő edényei telibbek. Azonkivül módosithatják 's összebo-

nyolhatják a' halái nemét történetből a' vizben találkozó állató részek, p. o. nem lehelhető gáznemek. A' legfőbb segédmódok, mellyek által a' befultakat ismét életre hozni igyekszünk, abban állanak, hogy először a' szájat minden nyálkától és mocsoktól tisztitsuk meg, 's a' testet vigyázva (legjobban karjainkon, fejét kevessé felemelve) azon helyre vigyük, melly az illynemü segédmódokra van szánva. A' test felforditását, a' szivgödörre való nyomást és taszitást, mint igen ártalmas dolgokat, kerülni kell. Akkor a' szerencsétlent mennél elébb le kell vetkeztetni, mérséklett melegségü ágyba vagy ferdőbe tenni, lassanként mind inkább felmelegiteni 's flanellal vagy puszta kezekkel szorgalmatosan dörgölni. Ha még élet jeleit adja, akkor orra alá szagló palaczkocskát kell tartani, vagy orrát és száját tolszárnnyal ingerleni. Ha még öt minutáig sincs az életnek semmi jele, akkor a' levegő befuvásához kell fogni. Ez vagy fuvó segedelmével, vagy valamely csőnél fogva történik, mellyet az ember az életnélkülvalónak egyik orrlyukába tévén, abba beléfu, az alatt mig a' másikat befogja; vagy pedig szájjal is be lehet az orrba funi, befogván addig a' szerencsétlennek száját. Az alatt mig az egyik levegőt fu be, a' másik melyét és hasát dörgöli 's azt váltogatva öszvenyomja és a' lehelést utánazza. Mig e' történik, az alatt egy másik dohányfüstkristélyről gondoskodik, 's ha négy minuta alatt az életnek semmi jelei sem mutatkoznak, azt beadja, egyszersmind pedig a' levegő befuvása folytattatik. Ezeket az eszközöket órákig folyvást kell alkalmaztatni. Mihelyt az életnek első jeleit vehetni észre, p. o. ha a' sziv verni, a' mely kiterjeszkedni kezd, vagy a' szemhéjak és a' szemgolyó mozganak, akkor fel kell hagyni a' levegő befuvásával, de a' többi eszközök használását mind addig folytatni kell, mig a' szerencsétlen szabadabban vesz lélekzetet. Csak akkor lehet azután a' betegnek egy kis meleg bort, vagy valamelly aromaticus forrázatot adni be. Mind addig, mig nem lehel, semmit sem szabad szájába adni, mivel az könnyen a' levegő utjaiba folyhatnék. Azon ritka esetekben, mikor az asphyxia öszvehonyolt, szükséges ezen segédszereket a' környülményekhez képest módositani, akkor néha az érvágások is hasznosak lehetnek, de a' mellyeket, mint más szereket, csak tapasztalt orvosok adhatnak 's rendelhetnek. *A. B. P.*

Beg, ur, bizonyos török tisztek titulusa, kik közül többen vannak egy beglerbeg alatt.

Beghardok, l. Beguinek.

Beglerbeg, szó szerént urak ura, ollyan török főtisztnek titulusa, a' ki egy egész provinciának, melly innen beglerbeglinek neveztetik, igazgatója 's a' ki alatt több sandsakok, begek, agák 'sat. vannak. A' beglerbeg titulust kiváltképen a' sophiai, kiutahyai és damascusi helytartóknak szokta a' török császár megkülönböztetésül adni.

Beguinek, azon asszonyi személyek, kik, a' nélkül hogy magokat a' klastromi fogadásokra köteleznék, az áhitatoskodás 's jóltévőség végett különös társaságokba egyesültek. Támadtak, a' mint többnyire tartják, a' 11-ik száz. vége körül, és a' német birodalomban, valamint Német-Alföldön is, csak hamar elterjedtek, majd a' férjfiak is követék példájokat, kik magokat Beghardoknak nevezék. Mind a' két név koldust jelent. Buzgóságoknak 's emberi szeretéteknek számtalan példáját adták, de mind e' mellett is némelly üldözéseket szenvedtek, mert sokan őket azon vakbuzgókkal öszvekeverték, kik Lollhardok, Fratricellusok 's más nevek alatt a' német 's olasz tartományokban fel- 's alákóborlottak és a' kegyeskedés, sőt a' poenitentiatartás szine alatt számtalan kicsapongásokat vittek véghez. Legtovább fenmaradtak a' Beguinek a' német birodalomban, a' reformatio kezdetekor még számosan találtattak 's lelki asszonyoknak neveztettek, minthogy a' nemekbeliek idvességét előmozditani iparkodtak. Lovaniumban még a' mult század végén is fenálltak, sőt most is vannak még a' német birodalomban Beguine-

házak, mellyekben néhány alsórendü hajadon személyek szállást 's némelly más kedvezéseket nyernek. *S. M.*

Beiram, l. Bairam.

Beireis (Gottfried Kristóf), megholt 1809 mint chemia és orvosi tudomány professora a' helmstädti universitasban, különösségei által nagy hirre jutott Németországban. Szül. az egykori német-birodalmi szabad városban, Müllhausenben, 1730, hol atyja tanácsbeli volt 's patikáriussággal foglalatoskodott. 1750 a' jenai universitasba ment, hol a' törvényt mint kenyértudományt, hajlandóságból pedig a' mathesist, physicát, chemiát és orvosi tudományt három esztendeig tanulta. Ezután három esztendeig utazott, részént hogy esmereteit terjessze, részént pedig hogy a' chemia mezején tett felfedezéseit és találmányait pénzzé tegye. Ezen utazások, mellyeket egyébiránt álthathatatlan homály fed, hihetőleg Franczia- és Olaszországon, Helvetián, Hollandiás Németországon keresztül történtek. 1756 véletlenül visszatért 's jó forma summa pénzt hozott magával. Még abban az esztendőben visszament Helmstädtbe, ismét a' tanulók sorába iratta magát 's különös szorgalommal tanulta a' hires Heister alatt a' chirurgiát. Heister halála után annak csaknem minden orvosi és chirurgiai praxisa reá ment által. A' herczeg, ki vele megesmerkedett, 1759 azonnal a' physicának, 1762 az orvostudománynak rendes professorává, 1767 pedig udvari tanácsossá nevezte ki. Esztendőre azután a' chirurgia professorságát nyerte meg, 's 1802 Károly Vilmos Ferdinand herczeg udvari orvosává tette. Beireisnek sok jó tulajdonsági voltak, sok természetes ésszel birt és esmereteinek gazdagsága nagy volt; ügyes, hasznot nem vadászó és gondos orvos 's hasznos tanitó volt; beszélgetési interessansok voltak, 's igen sok tudósok és előkelő utazók meglátogatták, kiket mindenkor barátságos jó akarattal fogadott. Minden cselekedeteinek rugója tulajdonképen bizonyos hiság volt, mellyel azonban senkinek sem ártott 's mellynek kielégitéséért nem átallotta a' hazugságot sem. Életét csaknem minden társalkodás nélkül töltötte el, nem hazasodott meg soha sem 's azon igyekezett, hogy magának titoktele tekintetet adjon. Széles kiterjedésü háza tele volt különösségekkel és sok tárgyakkal, mellyek részént valóban ritkák és drágák voltak, részént általa különös ügyességgel ugy adattak ki. Tizenhét különbféle gyüjteményeit mutatta a' szép mivészség, tudományok, természet, mechanica 'sat. tárgyaiból, 's egész életét arra fordította, hogy azokat nagy summa pénzen összegyüjtse. Képgyüjteményében voltak több drága darabok, noha a' másolatokat eredetiek gyanánt adta is ki, mint p. o. Correggio éjszakáját, sőt azt állitotta, hogy minden nagy mestertől a' legjelesebb darabokat birja, ugy hogy gyüjteménye mindenek közt a' leggazdagabb volna. Birtokában volt azonkivül Vaucanson három hires automatonja, a' Droz által készitett ugy nevezett varázsóra 's más becses mivészmunkák. Nagy fontosságnak voltak physiologiai 's anatomiai készitményei 's ezek közt mint egyetlenegy a' Lieberkühn által injiciáltak. Pénzcabinetjében, melly nagybecsü volt, sok régi aranypénz is volt. Mutatott ollykor-ollykor 's nagy vigyázattal egy áltlátszó massát is, melly nagyobb volt egy tyuktojásnál, 's mellyről azt állitotta, hogy az egy 6400 karatot nyomó gyémánt, mellyet a' földnek minden fejedelmi sem tudnának megfizetni. Azt beszélé, hogy ezt a' drága kincset a' chinai császár zálogositá nála el, 's ezt a' mesét minden környülményeivel tudta előadni. Nevezetes dolog, hogy ezt az annak mondott drágaságot halála után nem találták nála; dologhoz értők azt állitják, hogy madagascari kovakő volt az. Noha ezen valóban drága gyüjteményeknek becsét Beireis igen nagyitotta is, nem lehet mindazáltal tagadni, hogy azok rendkivül sok pénzt kivántak meg, 's méltán lehet rajta csudálkozni, miként juthatott ő ahhoz. Hogy másoknak ezt a' találós mesét megfejtse, maga Beireis azt mondta, hogy érti az aranycsinálás mesterségét, 's jeleit is mutatta annak. Leghihetőbb az, hogy ő abban az időben, mikor

még a' chemia nagy homályba volt burkolva, sok hasznos találmányt tett, p. o. a' carminnak jobb elkészitését, mellyet a' Hollandiakkal titok gyanánt közlött, kik azért nagyon háladatosak voltak; továbbá miként kelljen eddig esmeretlen szerekből eczetet készitteni, a' mire ő másokat olly feltétel alatt tanitott meg, hogy ő az abból bejövő nyereségnek nagy részét esztendőkig huzza. Irományi néhány keves figyelmet érdemlő physiologiai értekezésből állnak. A' Németek „Kortársak" (Zeitgenossen) czimü folyó irásában Beireisről hosszas tudósitás találtatik. *A. B. P.*

Bejthe (István), szül. Német-Ujváratt Vas vgyében a' 16-dik század vége körül, 's a' gróf Battyáni Boldisár udvarában pap volt. Ezen hivatala mellett különös kedvvel és szorgalommal foglalatoskodott a' füvésztudománnyal, ugy hogy Clusius Károly, hires franczia utazó és botanicus (szül. 1525 megh. 1609 mint leydai professor), vezérlése alatt, Magyarország csaknem minden megyéjiben füvészi utazásokat tett. Több theologiai munkákat irt, de legnevezetesebb 's nagyobb figyelmet érdemlő füvésztudományi most igen ritka munkája, ezen czim alatt: „Füves Könyv, füveknek és fáknak nevekről, természetekről és hasznokról irattatott és szereztetett Magyar nyelven a' fődoctorok és természettudó orvosoknak, Dioscoridesnek és Matthiolusnak bölcs Irásokból" (Német-Ujváratt Manilius János által 1595. 4). *A. Balogh Pál.*

Békasó, Békasóüveg, l. Kvarcz.

Békekötés. Két hadakozó haltalmasság közt vagy a' tusakodó felek egyike vagy valamelly neutralis hatalmasság tesz legelső ajánlást a' béke helyreállitására nézve. Igy tehát a' békealkudozások is vagy közvetetlen nyittatnak meg a' háboruskodó hatalmasságok közt, vagy közvetőleg egy harmadik status által, melly ismét vagy csak jó szolgálatjával kinálkozik, vagy pedig mint közbenjáró avagy választó biró lépik fel, a' két utóbbi esetben a' harczoló felek megegyezésével. Ha meghatalmazott követek gyülnek e' végre egybe, vagy ha magok a' fejedelmek jőnek öszve békealkudozásra, békegyülés támad. A' követek elejénte előleges békeegyezséggel foglalatoskodnak, vagy a' végbékekötés készitéséhez fognak tüstént. Nem kell amazt öszvezavarni a' békeelőlegekkel, mellyekben a' békealkudozás helyéről, a' békekötésének módjáról és arról értekeznek, ki lehessen jelen a' békekötésnél 's ki zárassék ki onnét, ki vegye magára a' közbenjárást avagy kezességet, millyen characterek legyen a' meghatalmazottaknak, 's minő cerimoniát kelljen megtartaniok. Szintolly kevessé szabad azzal az előleges egyezségeket is öszvezavarni, mellyekben csak egy pontról értekeznek, mellyeknek kedvező megállapitása nélkül az egyik fél nem akar további alkudozásokba bocsátkozni. Mert az előleges békeegyezség csupán a' főpontokkal foglalatoskodik, a' kevesbbé fontos mellékes pontokba pedig, mint a' mellyeket utóbb reményl kiegyeztethetni, még ez uttal nem ereszkedik be. Az illyen békeleveleknek néha csak pontozás, máskor ellenben valódi végegyezség formájok van; egyébiránt pedig aláiratnak és helyben hagyatnak mind a' két esetben, valamint a' béke, mellynek utána tökéletes kötelező erejek van. A' végbékekötés, melly t. i. mindent elhatároz, dönti el azután a' kérdéses pontokat. Illyennek ez a' közönséges formája. Előre bocsáttatván az isteni név felhivása, következik az egyezség oka, a' követek és az ők hatalmazó leveleinek megemlitése, azután bele iktattatnak a' közönséges czikkelyek, nevezetesen a' béke és barátság helyreállitása, az ellenségeskedés megszüntetése, a' hadi adó, foglyok és bünfeledés (amnistia) 'sat. tekintetbe vétele. Most már következnek a' béke különös és tulajdonkép főczikkelyei, mellyeknél közönségesen a' birtok állapotja volt legnehezebb pont, ha csak valamelly győztes ellenségnek hatalmában nem állott a' békét tetszése szerént rendelni. a' főhelybenhagyás, aláirás és kicserélés idejének 's helyének meghatározása teszi a' befejezést. Ez az aláirás hajdan nagy nehézségekkel volt öszvekötve, egyik fél sem akarván lealacsonyittatottnak látszani. Most különbféle mó-

dok vannak ezen nehézségek kikerülésére: 1) A' változtatás, midőn t. i. az aláíró hatalom azt teszi elébbre, mellynek számára a' békelevel kiadatik, vagy 2) ellenmondás egy részről, más részről pedig megesmerő level, melly mind a' kettő annak meggátlására czéloz, hogy a' mostani eset utóbb regulának ne tekintessék. Különben a' helybenhagyott békelevel aláírása, megpecsétlése és kicserélése majd csendességben, majd pompásan megyen végbe. Néha külön, nyilvános vagy titkos czikkelyek is kapcsoltatnak a' békekötésekhez, 's majd főpontokat, magát a' békét és annak teljesitését illetőket, majd pedig csak óvásokat foglalnak magokban, czimek, nyelv 'sat. iránt. Igy például miolta a' franczia nyelv használtatik békekötésekre (1614 től fogva) azon egyezségekben, mellyekben Francziaország is részt vett, egyenesen ki van téve az óvás, hogy ebből utóbb kötelesség ne következtessék. Minekutána a' békekötés aláíratott, az illető fejedelmektől saját kezekkel aláírt példányban megerősittetett vagy is helyben hagyatott, 's a' helybenhagyott békelevel kicseréltetett: már akkor csak a' kihirdetés könnyü és teljesités nehéz pontja vagyon hátra. Az utóbbiban már gyakran lappangott uj háboruk csirája. A' békeegyezségek gyüjteményei főkutfejeik a' statusok politicai történeteinek. (Lásd ezen gyüjtemények criticai áltnézését Martens „*Discours sur les recueils de traités*" munkájában, a' „*Supplément au recueil de traités*" előtt, az 1. köt).

BÉKEKÖTÉSEK. Aacheni békekötések. A' első Maj. 2. 1668 véget vetett a' devolutiohábornak, mellyet XIV. Lajos 1667 folytata Spanyolországgal, mivel IV. Filep (ipja) halála után, nejének, Maria Theresia infantnénak, nevében a' privát személyek közt Brabant- és Namurban divatló jus devolutionisra hivatkozván, a' spanyol Niederland nagy részére just formála magának. Condé már meghóditotta vala Franche-Comtét, 's Turenne 10 erősséget foglalt el, midőn a' de WITT és TEMPLE William (l. e.) kötötték hármas szövetség Francziaországot békére bira Spanyolországgal azon feltételek alatt, a' mellyek iránt a' szövetségesek St. Germainban tanácskozának 's a' mellyek Spanyolországgal Aachenben irattak alá. Spanyolországnak vagy Franche-Comtét, vagy a' niederlandi helyeket kelle áltengedni. Az utóbbit tevé. Igy juta a' hajdani burgundi kerület egyik része, a' spanyol-niederlandi megerősitett helyek, Lille, Charleroi, Binch, Douai, Tournai, Oudenarde, 's még 6 más és készületeik Francziaországnak teljes felsősége alá. L. Schöll „*Hist. des traités etc.* — A' második aacheni békekötés által Oct. 18. 1748 vége lett az austriai örökösödési háborunak, melly egy részről a' franczia XV. Lajos, más részről Maria Theresia császárné, továbbá egy részről Spanyolország, másról Nagy-Britannia, Maria Theresia és a' sardiniai Károly Emanuel közt támadt vala, 's a' mellyben az egyesült Niederlandok mint Nagy-Britannia és Austria szövetségesei, Modena és Parma mint a' Spanyolokéi, részt vettenek. M. Theresia a' spanyol infantnak, Filepnek, Parmat, Piacenzát és Guastallát engedé. Igy támada a' Bourbon ház negyedik uralkodó lineája. Egyébiránt a' háboru előtti birtokállapot helyre állittatott, a' pragmatica sanctio, a' hannoveri háznak örökösödése N. Britanniában és a' porosz király Sléisia iránt Glattzal kezességet nyert. Egy 75,000-nyi a' tengeri hatalmasságok zsoldjában álló muszka segédsereg, herczeg Repnin vezérlése alatt, melly 1748 Csehország felől a' Rhenushoz közeledék, siettette a' béke megkötését. Francziaország, Nagy-Britannia és a' generalstatusok meghatalmazottjai titkos gyülésben Apr. 30. 1748 jegyzették alá az előlegeket (praeliminaria), mellyeket a' többi háboruviselő hatalmasságok egyenként 's lassanként aláírtak. Stuart Károly, a' praetendens legöregebbik fija, atyja III. Jakab a' brit thronustól elzáratásának ellene mondott Parisban. Jul. 16. Ama' 3 hatalmasság irta alá legelőször a' véghékét is, mellyre Spanyolország, Genua és Modena 20-án, Austria 23-n szintazt cselekvék. L. Schöll. „*Hist. des traités etc.*" (Vö. KAUNITZ, MARIA THERESIA.) — A' többi békekötésekről l. az egyes czikk.

BÉKÉS VÁRMEGYE, ejsz. sz. 46° 29′ és 47° 14′, k. h. 37° 58′ és 39° 8′ között elterülő áldott vidéke napkeleti Magyarországnak, Tiszán tuli kerülete közepében. Egyenes térségének igen keves lejtössége lévén, öt folyója, a' sebes fejér 's fekete Körös, a' Berettyóval és Bünkösddel, nem csak lassan 's tekervényesen folydogál rajta keresztül, hanem több mértföldekre terjedő mocsárokat is okoz, mellyek napkeleti és éjszaki részeit a' megyének Sár-rét nevezet alatt belepik. A' természetnek mindenféle adományával, az ásványokat kivévén, bővelkedik, ugy hogy sok emberi kéznek jutalmas foglalatosságot nyujthatna. Azon czélra törekedtek ama' hires Tessedik Sámuelnek Szarvason tett szép iparkodásai, de siker nélkül maradtak. Területe 65 $^{2}/_{5}$ nsz. mf. csak 138,909 lakost számlál 's igy 2137 embert egy egy nsz. mfdön. Ezek pedik 6 mezővárost, 14 falut és 108 pusztát foglalnak el, mellyek épen azért olly annyira népesek, hogy p. o. Csaba falu közel 23,000 lakost, Szarvas és Békés mezővárosok, mindenik 14,000-en felül táplal. — A' megye két járásra oszlik; az egyik a' békési v. gyulai, a' másik a' csabai. — Ezen jeles megyének mostani pusztasága még ama' sok háboruk sajnos következése, mellyeknek dühös veszélyét leginkább ezen tájékok érezték. Mert azelőtt még a' 15-dik században és a' 16-diknak elején itt számos helységek, népes gyarmatok virágoztak. Gyulán volt a' brandenburgi markgrófnak, Györgynek, II. Lajos ministerének, legkedvesebb mulató helye; ezen megyének utóbb elpusztult egyik helységéből eredett az öregebbik Dürer Albert, kinek fija a' német képiróoskolának felállitója vala. *S—s.*

BÉKÉSI (Gáspár), l. BÁTORI (7) István, MAXIMILIAN.

BÉKETÖRVÉNYSZÉKEK. I. Angol béketörvényszékek. Mennyire hatnak a' békebirák az Angolok nyilvános életébe, 's milly jótékony a' hatások valamint a' nyilvános rendre, ugy a' nép törvényes szabadságára nézve is az ANGLIA czikk. elbeszélte. Ezen intézetnek főcharactere következő: Az egész országban nagy szammal vannak szétrendelve tisztviselők, kiket a' király állit ugyan hivatalba, de a' különös viszonyoknál fogva közülök egy sem jó kisértetbe, visszaélni a' nyilvános hatalommal, vagy azt az alkotmányi korlátokon tul vinni. Ezen tisztséget felvállalni, ha nem akarja, senki sem köteles, 's azok veszik, kiknek hivatások (vocatio) van reá 's külsőleg eléggé függetlenek viselésére (mivel nem jár fizetéssel). Ha valamelly kerületben meg nem elégszenek a' békebiróval, mást könnyen találni helyébe; 's igy a' polgárok mindég mentek az alsóbb tisztek szeszélyei-, henyesége-, uralkodásvágya- 's gyengeségeiktől, mellyek, ha minden kerület számára bizonyos tisztet tartana a' status, el nem kerülthetnének 's egyszersmind az alattvalókat nem kevessé terhelnék. A' békebirák évenként négyszer tartanak gyülést a' grófságban. Elejébe tartoznak a' csekélyebb főbenjáró vétkek, ők a' felsőbb politiahivatal 's feljebbviteli törvényszék az egyes békebirák ellen intézett nehezteléseket (itt az élő-szóbeli és nyilvános előadás és tanácskozás nem csak az ügy végét sietteti, hanem az igazság minden félrefacsarását, szóval a' t szti és collegialis despotismust elmozditja), ők itélik az adózásbeli nehezteléseket 's ők ügyelnek a' grófság közönségeinek kormányzására. Illy módon a' békebirák végtelenül sokat hatnak az igazságszolgáltatás és politia egyszerüsége-, ereje- és törvényességébe, 's eltávoztatván minden alkalmat a' visszonos bizatlanságra, nagyon megerősitik az uralkodó és alattvalóji közt fenlévő köteléket. — II. A' FRANCZIA BÉKETÖRVÉNYSZÉKEKRŐL l. e.

BEKKER (Emanuel), universitasi professor és a' tudományok academiájának tagja Berlinben, mint a' régi nyelveknek, különösen a' görögnek tudós esmerője, nyomos munkáji miatt nevezetes. Szül. 1785 Berlinben, hol főkép Spaldingtól jeles tanitást vett. 1803 olta Halléban tanult. Itt tanitott ekkor Wolf F. A., ki Bekkerben olly tanitványt nyert, hogy idővel maga is ezt itélné legalkalmatosbnak, ki philologiai tudományát örökségül áltvegye 's tovább folytassa. Bekker három évi szorgalom u-

tán, melly idő alatt mellesleg az újabb nyelveket is megtanulta, doctori koszorut nyert, és 1807 a' berlini universitasnál már ekkor munkába vett, de létre csak később juthatott philologiai tanitószékre választatott. Tanitói tisztjének kezdete után 1810 Parisba utazott, hol 1812-diknek Decemberéig maradt és a' könyvtár kéziratjait használta, főkép Platónak, néhány szónokoknak és grammaticusoknak kiadásait hasonlitván öszve; Berlinben a' tudományok academiája 1815 tagjának választá és Parisba küldé, hogy a' "*Corpus inscriptionum graecarum*"-nak az academiától czélba vett kiadására Fourmont irományait használja, honnan még azon évben visszatért. 1817 tudományos utazást tett Olaszországban, hogy főkép Veronában törvénytudó társával, Göschennel, Gajusnak Niebuhrtól egy *Codex rescriptus*-ban felfedezett institutióját napfényre hozza, és azután Aristotelesnek az academia költségén való kiadását elkészitse. Két telet töltött Romában, a' könyvtárak használásában házi gazdájának, Niebuhrnak, ajánlására különös kedvezéssel segittetvén. Azután Florenczben, Velenczében, Nápolyban, Monte-Cassinóban, Cesenában, Ravennában és Majlandban tartózkodott. 1819 Turinon által Parisba utazott, 1820-diknak nyarát Angolországban, főképen Oxfordban, Cambridgeben és Londonban tölté, honnan Leydenen és Heidelbergen keresztül Berlinbe haza tért. Milly szorgalommal és lélekkel gyüjtött ezen helyeken tudományos kincseket, az eddig kijött, ámbár számos, munkájiból csak tökéletlenül lehet megitélni. Elég legyen ezeket emliteni: „*Anecdota graeca*" 3 köt. „*De pronomine*" Apollonius Dyscolustól, és „*De syntaxi*" Theognistól, 'sat. *B. L.*

Bekker (Ersébet), a' hollandi szép literatura disze, jeles költőné 's több románok szerzőnéje, szül. Vliessingenben 1738, 's azután Wolff Adorján, reform. predikátor, neje lett. Benne a' szép elmetehetség sanyaru erkölcsiséggel párosult, s' annyival nagyobb vala számos irásainak hatása, mellyek közül több, főkép ezen románjai: „*Hist. van den Heer Willem Levend*", 8 köt., „*Brieven van A. Blankaart*" 3 köt. és „*Sara Bürgerhart*" a' hollandi literaturában classicus. Nagyobb munkájit barátnéjával, Deken Agatával (l. e.), dolgozta, 's nem tudni, kinek vala több része öszveszerkeztetésekben. Azonkivül több angol, franczia és német irományokat hollandi nyelvre forditott. Mgh. 1804.

Beköltözési adó (*census s. gabella immigrationis*), bizonyos summa pénz, mellyet némelly tartományokban a' községekbe való felvételért kell fizetni. Egyáltaljában nem helytelen, ha irányiatban áll a' polgári vagy szomszédi jusok hasznaival, millyenek: a' közös haszonvételek, a' legelő, az erdőségek, a' kegyes szerzemények, a' táplálás jövedelmes ágai 'sat.

Bel, l. Baal.

Bél, Bélcsatorna, Belek. Igy nevezik azon csatornát, melly a' szájon kezdődvén, az állati test derekát különb-különbféle tekervényekben áltfutja 's az alfelen végződik. Ebben megy végbe az állati müszeres testnek azon fontos processusa, mellyet emésztésnek nevezünk, a' honnan ez az állati testnek legállandóbb része 's egy a' legkorábban megjelenő részek közül az embryóban. Szorosb értelemben bélnek vagy bélcsatornának a' tápláló cső azon részét nevezik, melly a' gyomor alsó szájától kezdve az alfelig terjeszkedik. Elfoglalja ez a' hasnak legnagyobb részét, 's hossza öt-hatannyi, mint a' testé. — Három egymással sejtszövet által öszvekötött hártyából áll a' gyomorbélcsatorna. A' belső takonyhártya, melly a' többiekhez képest nagy kiterjedésü, ránczokat 's különb-különbféle billentyüket formál; az elsők a' gyomor- és végbél, ezek a' vékony bél tulajdonjaik. A' gyomornak alszájkörnyékén 's a' vékony bélben azonkivül bársonynemü, igen finom szálakat formál a' takonyhártya, mellyek olly számosak, mint valamelly sürü gyep. Az egész bélcsatornában a' takonyhártya takonytömlöczkékkel vagy rejtekekkel van hintve, mellyek különösen a' vékony bél alsó felében nagy számuak. A' takonyhártyát az

ideges vagy tulajdon hártya követ, melly nem egyéb, mint egy rostos sejtszövet, mellyben a' takonyhártya véredényei fekszenek 's melly a' takonyhártyát az izomhártyával öszveköti. A' külső hártya savós természetü 's a' hashártya folytatványa. A' bélcsatorna szembetünő különbözéseinél fogva két főrészre osztatik fel: vékony és vastag bélre. A' vékony bél (*intestinum tenue*) legnagyobb — körül-belől ötödrészét teszi a' bélcsatornának. Külső hártyája, mint fenebb mondatott, a' hashártyából származik 's a' fodorhájat (*meseterium*) formálja, mellynek lapjai közt futnak el a' bélcsatorna véredényei és idegei. A' vékony belet ismét három részre szokták osztani, mellyek a' tizenkétujnyi bél (*duodenum*), az üres bél (*jejunum*) és tekervénybél (*ileum*). Az elsőbe, melly tulajdonképen a' gyomor folytatványa 's mellynek igen öszvebonyolt futása van, nyilnak ki a' fodorhájmirigy és epehólyag csövei. A' bélcsatorna alsó bővebb részét vastag bélnek nevezik, mellynek részeit azoknak helyezete 's irányzatja szerént ismét különbféle önkényes nevezetekkel szokták illetni. Kezdete vak bélnek (*coecum*) neveztetik, mivel egy vak zsacskóhoz hasonlit, mellynek feneke egy körül-belől három hüvelknyi féregformáju függelékbe hosszul ki. A' vak bél után jő a' hurkabél (*colon*) 's végre a' végbél (*intestinum rectum*). Az embryóban az ételcsatornának legelébb is azon része formálódik ki, mellyet szorosb értelemben bélnek nevezünk, 's akkor ennek mind két vége zárva van és csak később nyilik ki a' szájon és az alfelen. Valamint a' madaraknál a' bél a' tojás-székzsacskó meghosszulása által áll elő, ugy Oken szerént a' szoptató állatoknal is a' belek az ugy nevezett bélhólyaghól (*vesicula umbilicalis*) állanak elő, vagy is annak folytatványai. Ezen öszvefüggésnek maradványa az ugy nevezett vak bél, 's féregfüggelék Oken vagy mások szerént az ugy nevezett eltérény (*diverticulum*). Ezen formálódásban van oka annak, hogy az embryóknál a' belek a' köldöksinórban vannak, 's csak később huzódnak be a' has üregébe, mellynek elejénte minden részei a' köldökkel öszvefüggenek 's hozzá mint középponthoz sugáronként igyekszenek. *A. Balogh Pál.*

Bél, I) Mátyás, szül. Ocsovában, Zólyom vármegye helységében 1684. Honjában kezdett tanulását végezte Halléban; a' honnan visszajövén, először ugyan Beszterczebányán másodrendü egyházi tanitó és oskolabeli segédigazgató, azután a' posonyi evang. oskola igazgatója, végre pedig az ott való evang. gyülekezet elsőrendü vallástanitója vala. Megholt 1749. Széles tudományu 's fáradhatatlan munkásságu egy ember. Mint a' kettőt bizonyitják számos, különbféle tárgyakról irt és részszerént nagy kiterjedésü munkáji, a' mellyek közül némellyek a' sajtó által köz világosságra kerültek, mások kéziratban maradtak. Előkelők közöttök azok, a' mellyek által a' honi történetesmeretnek sok részeit megvilágositotta, a' magyar föld esmeretének pedig talpvetője lett. Ide tartozik: 1) „*Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*“. E' czim alatt tizedenként akará ki adni a' honi történetesmeret kutfőjit. Valósággal kijött Posonyban 1735—46 fol. az első tized és a' másodikból két kutfő. 2) *Hungariae antiquae et novae prodromus, cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor*“ (Norimb. 1723. fol). Ezen könyvben a' föld, nemzettörténet és országesmeretnek temérdek egy terét kerteli be a' szerző, a' Szittyák, Hunnok, Avarok és Magyarok lakhelyének, nyelvének, szokásainak, polgári szerkezetének alapvonásaival, melly kertnek minden szorgalommal való mivelésére szánta vala ő magát, 's a' mellynek némelly részeiből egyszersmind már érett gyümölcsöt is mutat be. Nevezetesen a' Scittyák hadakozásairól és hatalmáról, a' Hunnok származásáról és nemzeti minemüségéről, a' Szepességnek általjában és helyenként való természeti 's polgári állapotjáról, némelly magyarországi ferdőkről, a' sopronyi bortermesztésről és két honi orvos szerről kidolgozott munkákat ad. 3) *Notitia Hun-*

gariae novae historico-geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam cisdanubianam, altera transdanubianam, tertia cistibiscanam, quarta transtibiscanam, universim 48 comitatibus designatam expromit; regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum explicat". Főmunka ez a' szerzőnek, a' mellyben azt, a' mit a' prodromus második részében igért vala, jelesen teljesitette. Hozzá járulnak az egyes vármegyék földjének Mikovini Sámuel által készitett rajzolatjai 's egyéb képezetek. De jóllehet ezt a' munkát egészen elkészitette a' szerző, nyomtatásban még is csak négy kötet jött ki Bécsben 1735—42, melly kötetek Posony, Turócz, Zólyom, Liptó, Pest Pilis és Sólt, Nógrád, Bars, Nyitra, nagy és kis Hont vármegyéket foglalják magokban. Később kijött az ötödik kötet eleje is, a' melly Mosony vármegye leirását adja. A' többi kéziratban maradt, a' mellyet a' szerző örököseitől nagy áron megvett és megtartott gróf Battyáni Józef, akkor kalocsai, utóbb esztergami érsek és ország főpapja; csak hogy Posonyból Kalocsára való vitetésekor egy része a' Dunán annyira általázott, hogy Bereg, Krassó, Torontal és Komárom vármegyék leirása nagy részében vagy egészen is olvashatatlanná lenne. — 2) Károly András, Mátyás fija, szül. 1717 Posonyban, a' hol tanulását kezdette, folytatta azt Altorfban; azután egy darabig némelly előkelő német és magyar házak magzatinak nevelését 's oktatását kormányozá; végre Hársváratt (Leipzig) telepedett meg, a' hol elsőben a' philosophia rendkivül való, azután a' költésmesterség rendes tanitója, a' tudományos egyetem könyvtárnokja, a' szász fejedelem udvari tanácsnokja lett és 1782 holt meg. Számos tudományos munkáji közül Magyarországot közelebbről érdeklik: „*De Maria Hungariae regina; De Maria Hungariae non rege, sed regina; De archiofficiis regni Hungariae; De vera origine et epocha Hunnorum, Avarum et Hungarorum in Pannonia; De Almo duce, deque ducibus Hungariae in universum; De facto Hungariae magnae*" czimü, egyenként sajtó alá bocsátott értekezései. Igazi'va kiadta Bonfinio tizedjeit is Hársváratt 1770. fol., és Schwandtner gyüjteményében Zermegh Jánosnak a' Ferdinand és János királyok között történt dolgokról irt munkáját. *Fábri Pál.*

Béla, kir. koronaváros a' Szepességen. Igen régi város 2500 lak. A' várostól mintegy 300 lépésnyire van egy érczes forrás, mellyet nem rég fedeztek fel 's mellyben mész, kénkő, vasas részek vannak. 1817 olta ferdőintézet áll itt 's azolta több szükséges épületek, sőt a' nagy számmal öszvegyülekező vendégek mulatságára tánczszála is épittetett. A' ferdőt különösen köszvényes nyavalyákban dicsérik. *A. Balogh Pál.*

Béla, magyar királyok: 1) I. B. Kopasz László fija, I. András és Leventa testvére, Magyarország királya 1061—1063. I. István halála előtt (l. e.) kibujdosott testvéreivel együtt Lengyelországba, a' mellynek fejedelme, II. Miecislaw, épen akkor hadat inditott az adótagadó Pomeránok ellen. Béla vezére lett a' hadnak és nem csak meggyőzte a' visszálkodókat, hanem rémitő nagyságu vezéreket is megölte külön viadalban, 's ezen tette által Miecislaw leányát, Richesát vagy Rixát, feleségül, a' Pomeránok adóját jövedelmül nyerte. Itt tartozokdék mind addig, mig bátyja, I. András király, magához nem hitta. (l. András, I.) Mint az ország harmadjával biró királyi herczeg, a' korona örököse 'sz a' király hadjainak fővezére, győzedelmesen oltalmazá az országot és bátyját III. Henrik császár ellen. De minekutána 1052 Andrásnak Salamon fija született: ennek 1058 történt megkoronáztatása és az ezen alkalommal a' püspökök szájából hallott énekszó „*Esto dominus fratrum tuorum*" elkeseritette lelkét. A' király is nagy gyanusággal viselteték azolta öccse iránt, és némelly udvari emberektől is ösztönöztetvén, a-

karmi módon bizonyossá akará tenni fijának a' korona örökségét. Magához hivatta tehát Bélát Várkonyra, a' hol ez a' királyt pamlagra dölve találta, 's az előtte kiteritett szönyegnek egyik szegletén a' korona, a' másikon egy kard vala letéve. Felszólitotta András a' hozzájárulót, hogy akar a' koronát, a' királyi, akar a' kardot, a' herczegi méltóság jelét, venné fel a' szönyegről, a' mellyiket ott hagyándja, az Salamoné fogna lenni. „Nyulj a' kardhoz, ha élni szeretsz"! ezeket az ajtóban valamelly jó embere által fülébe sugott szavakat eszében tartván, a' kardot vette fel Béla, a' mire András örvendve nyakába borult. Eltávozása után sugójától bővebben megtudván Béla, hogy készen állának rejtekben a' gyilkosok, a' kik őt helyben megölnék, ha a' koronához nyult volna: azonnal Lengyelországba vette magát. Elértette a' dolgot a' király és a maga részéről megtette, a' mit az állapot kivánt. Béla pedig ságorától, Boleslawtól, hadi sereget nyervén, bejött az országba és a' Tisza melléki csatában bátyja uralkodásának 's életének véget vetett. Azonnal a' csata helyén királynak kiáltatván, Székesfejérvárra indult és megkoronáztatott 1061. De mivel az ország zavaros állapotja hathatós orvoslást kivána, mindjárt a' következő esztendőre uj országgyülést hirdetett Székesfejérvárra, a' mellyre, hogy annál inkább megnyerje a' nép kedvét és kitanulhassa bajainak kutfejeit, minden vármegyékből két két követet küldetni rendelt. Annakokáért 1062-ben az ország nagyai ugyan a' királlyal ben a' nevezett városban, a' vármegyék küldöttjei pedig, a' kiket mindenünnen temérdek sokaság követett vala, a' falukon kivül gyülekezének. Itt a' pogányságot kedvelők beszédjei által felhevittetvén a' gyülevész sokaság, nagy lármával azt kivánná a' királytól 's az ország nagyaitól, hogy hozzanak végzést a' pogány vallás visszaállitása iránt. A' király azt a' választ adta, hogy három nap mulva tudtokra fog adatni a' tanács végzése. Azalatt elegendő fegyvereseket rendelt alattomban a' környékre, a' kik, midőn a' három nap eltelése után még nagyobb hévvel ismételné kivánságát a' sokaság, a' király parancsolatja szerént kibuktak rejtekekből és nagy vérontással széllelverték a' makacskodó gyülést. Ez a' történet 's az általa szült rémülés nyakára hágott ez uttal a' pogányságnak; egyszersmind pedig az 1062-diki országgyülés első lépés volt a' népnek az országos tanácskozásokban küldöttjei által való részvételére, holott addig csak az egyházi 's polgári főméltóságokból álla a' királyok tanácsa. A' köz csend és béke helyreállitása után a' pénz dolgán javitott Béla, denariusokat, azaz, 10 pensát (melly szóból lett a' pénz neve) érő ezüst pénzeket veretvén, a' millyen 40 tett egy byzantiumi aranyat; az adásra-vevésre a' Szombatnapot rendelte; a' fontot és mértéket 's az élelemrevalók árát megszabta; a' terhesebb adókat és vámokat eltörölte, ugy hogy virágozni kezde alatta az ország állapotja. De már 1063, midőn Salamon pártfogójitól való megtámadtatása vártában ellenállásra készülne, Dömösön vagy háza szakadt reá, vagy királyi széke tört, vagy lova rogyott alatta öszve és halálát okozta. Holt teste a' szekszárdi klastromba tétetett le, a' mellyet ő állitott vala, hogy bátyján elkövetett büniért bocsánatot nyerjen. Richesától három fija maradt, Geiza, László és Lambert, és 3 leánya, a'kik között Ilona, Zwonimir horvátországi fejedelem, házas társa lett. Második spanyol születésü felesége, Margit, nem szült tőle gyermeket. — II. B. (Vak) Almos herczeg fija Magyarország királya 1131—1141. (Uralkodása előtt való történeteit l. KÁLMÁN és ISTVÁN II.) II. István halálá után, annak kivánsága szerént, mindjárt megkoronáztatott II. Béla 1131. De találkozának a' Magyarok között, a' kik Borikot, Kálmán király második elbocsátott feleségének, Predslawának, fiját, (l. BORIK) biztaták, hogyha elegendő hadi erővel bejöne, őt fogná a' nép többsége királyának esmerni. Által is jött Borik Halicsból, mellynek ő akkor fejedelme vala, orosz és lengyel segédseregekkel a' Szepességre. Ilona királyné tanácsára az a' kérdés tétetett fel az ország nagyainak gyülésében, Kálmán király fija volna

e valóban Borik, vagy sem? Valának, kik kétségesen feleltek, és nem láttatának meggyőződve lenni Predslawa házasságtörése felől (l. KÁLMÁN). Ezek a' királyné embereitől tüstént felkonczoltattak; némellyek el is tudtak szökni Borikhoz, a' ki ellen indult már most hadjaival a' király 1132. A' Sajó mellett ütött táborában a' szökevényeknek egyike, Sámson, megjelent, és a' király sátorához rugtatván, őt mindenek hallattára vak ebnek csufolta, a' kinek az uralkodásra sem jusa, sem tehetsége nem volna; melly vakmerőségért életével lakolt. A' királyné pedig követeket küldött az ellenség táborába, a' kik a' rendek nevében tudósítanák az orosz és lengyel segédseregek vezéreit a' felől, hogy a' Magyarok Borikot sem Kálmán fijának nem tartják, sem királyoknak esmerni soha nem fogják. Ennek hallattára haza tértek Borik segédseregei. Tett ugyan még próbát veje mellett a' Lengyelek fejedelme, Kriwousti (ferde szájú) Boleslaw; de sógorai, a' cseh fejedelem, Sobieslaw, és az austriai marchio, Adalbert, segitségével foganatosan ellenálla Béla. Végre II. Lothar, romai-német császár, választatott biróvá a' vetélkedő felektől, a' kinek 1135 Magdeburgban hozott itélete megfosztotta Borikot minden reménnyétől a' magyar koronához. II. Bélának a' királyi székben való megerősödését követte 1136 az aradi gyülés, a' mellyre, mint I. Béla alatt, a' vármegyék követei is meg voltak hiva. A' tanácskozás közben megjelent a' gyülésben Ilona királyné négy gyermekével, és szivre ható módon szólván férje szánakodására méltó állapotjáról, boszuállásra serkenté a' felgerjedt gyülést a' királynak 's apjának hajdani üldözői ellen. Kardot rántott tüstént az egybegyültek nagyobb része és 68 főember vérében oltotta bosszujának hevét, a' kiknek minden vagyonja a' püspöki egyházaknak szenteltetett. Ilona megholt 1138; melly gyámolától megtévén fosztva a' tehetetlen király, ügyefogyott állapotjában a' boritalnak adta magát, mig maga is ki nem mult 1141. Fija három maradt, Geiza, László és István. A' másodiknak hagyta Bosniát vagy Rámát a' mellyet felesége után birt, 's a' mellynek neve ő általa iktattatott a' magyar királyi titulusba; az utolsónak pedig a' Szerémséget herczegi méltósággal. — III. B., II. Geiza király második fija, Magyarország királya 1174—1196. Mintegy 12 eszt. korában Konstantinápolyba vitetvén (l. ISTVÁN, III.), ott nevelteték despota nevezet alatt Comnenus Manuel, romai görög császár, udvarában, a' ki egyetlen leányát, Mariát, neki eljegyezte 's a' császári korona örökségével őt megbiztatta volt. De minekutána 1170 Manuel második felesége reményen kivül fiugyermeket szült volna: megbánta Manuel igéretét; feloldatta a' patriarcha által álattavalójit a' Bélának tett esküvések alól, Mariát közelről való rokonságnak mentségével tőle megtagadta és a' maga feleségének testvérét, Ágnest, Boemund antiochiai fejedelem leányát, adta hozzá; Elek fiacskáját pedig már 1172 megkoronáztatta. Nem történhetett a' dolog Bélának kedve ellen, a' mint utóbbi magaviselete mutatja. Bátyjának, III. István királynak, váratlan halála után magyarországi követek 1173 meghitták Bélát a' királyi székre, a' ki elválásakor esküvéssel fogadta Manuelnek, hogy a' görög császár és birodalom javát mindenkor szemei előtt fogja tartani. Azalatt Magyarországon némellyek azt a' vélekedést kapták fel, hogy a' terehben maradt özvegy királyné szülését illendő volna bevárni, minekelőtte valakinek megkoronázásáról lenne szó; mások Béla öccséhez, Geizához, hajlának; sokakat Manuelnek tett fogadása is elidegenitett vala Bélától, ugy hogy Bánfi Lukács, az esztergami érsek, általján fogva megtagadta tőle a' koronázást. Megkoronázta mindazáltal III. Bélát 1174 III. Sándor pápának engedelmével a' kalocsai érsek, minekutána az özvegy királyné gyermeke csak hamar születése után megholt volna. Szükségesnek tartá még is Béla Geizának bezáratását, de a' kit Euphrosine, anyjok, elszöktetett Csehországba, mellynek fejedelme, Sobieslaw, mindazáltal fogva visszaküldötte őt Bélához, a' ki már most öccsét szorosabb őrizet alá tette, a' mellyben 15 esztendeig tartatott. Euphrosine pedig

a' szent földre költözött, a' hol később a' jerusalemi apáczák klastromában holt meg. Véget vetvén igy a' hasonlásnak Béla, a' köz bátorságot a' gonosztévők szorgos nyomoztatása és szoros büntetése által helyre állitotta; az ő hozzá valamelly keresettel járulók kivánságának 's a' maga válaszának irásba foglalására két udvari irótisztet rendelt; a' konstantinápolyi udvar példájára több más udvari tisztséget is állitott fel, 's általján fogva nagyobb fényt adott a' királyi udvarnak az elébbinél. Manuelnek tett fogadását megtartotta; mert 1176 segédsereget küldött neki Kis-Ásiába az iconiumi sultan ellen; Dalmátországot csak az ő halála után 1180 vette vissza; özvegyének és gyengekoru fijának, Eleknek, Comnenus Andronicus támadó ellen való oltalmára haddal ment a' görög birodalomba, de későn, mert utjában vette megöletések hirét. Első feleségének, Ágnesnek, halála után uj házasságra kivánván lépni a' király, idősebbik fiját, Imrét, elébb megkoronáztatta 1185 's ugy vette el Margitot, Filep franczia király hugát; kisebbik fijának, Andrásnak, pedig megszerezte a' halicsi herczegséget, de a' mellyet csak hamar elragadott tőle Kazmér, lengyel fejedelem; a' kinek hatalmában maradt ugyan a' tartomány az 1189-diki egyezésnél fogva; Béla mindazonáltal azontul is Halics királyának irá magát, bizonyságául annak, hogy a' nevezett egyezésben fentartotta magának a' felsőséget azon a' tartományon. A' Velenczeiekkel több izben hadakozott Béla Dalmátország miatt és ezt győzedelmesen megtartotta. Jerusalemnek az egyiptomi sultan, Saladin, által 1187-ben történt megvétele uj buzgóságot öntött vala az europai Keresztényekbe a' szent kereszt mellett való viaskodásra. Annakokáért 1189 Barbarossa (veres szakálu) v. I. Fridrik romai-német császár keresztül jött Magyarországon 150,000 válogatott fegyveres emberrel, a' kit Béla barátságosan fogadott, seregének élelméről gondoskodott 's addig fogva tartott öccsének, Geizának, megengedte, hogy 2000 emberrel kövesse őt. Angelus Isák, a' ki Comnenus Andronicus megöletése után lett görög császárrá 's a' kinek III. Béla leánya, Maria, el vala jegyezve, tarta a' kereszthadaktól, 's ellenséges szándékot gyanitván bennek, kimutatá magaviselete által, hogy nem szivesen látja őket. Mihelyt Béla tudositva vala e' dologról, előre látván, hogy vérontásra fog kelni a' dolog a' keresztesek és Görögök között, visszahivatta öccsét és annak fegyveres társait. Nagyobb részek engedelmeskedett a' király parancsolatjának és a' győri püspök, Ugrin, vezérlése alatt haza tért; de Geiza egynéhányad magával Fridrik mellett maradott, utóbb pedig a' görög császári házból vévén feleségét, a' görög birodalomban tölté el életét. Maga Béla is több izben és több felől serkenteték a' kereszthábORura, 's hihető, hogy 1192 I. László király szentnek hirdetése alkalmával fogadást tett a' kereszt felvételére; de a' Velenczeiekkel való bajai és vejének, Angelus Isáknak, a' ki 1195 Elek öccse által megfosztatott a' koronától, védelmezésében való munkálkodása mind addig tartóztatták, mig 1196 a' halál által el nem ragadtatott. Fogadásának teljesitését András fijára bizta végrendelésében, 's e' végre nagy summa pénzt hagyott neki. — IV. B., II. András fija, Magyarország királya 1235—1270. (Elébbi történeteit l. András, II.) Apja halála után ujonnan megkoronáztatta magát. Mostoha anyját, Estei Beatrixot, a' ki viselősnek mondotta magát, szoros vigyázat alatt tartatta; de ez a' romai-német császár követségével férjfiruhában elszökött, a' ki felől az utóbbiakat l. András, III. IV. Béla uralkodásának első gondja vala, hogy a' hanyatlott királyi tekintetet kelyre állitsa. E' végre Dienes nádorispánynak szemeit kitolatta; a' többieket is, a' kik vagy apját ellene felingerelték, vagy az austriai herczeggel egyetértésbe ereszkedtek vala, fővétellel, számkivetéssel vagy örökös rabsággal 's jószágvesztéssel büntette; azt a' parancsolatot adta, hogy a' királyi herczegeken 's egyházi 's polgári főméltóságokon kivül senki a' király jelenlétében leülni ne merjen; a' királyi várakhoz tartozó jószágok 's a' felesleg való kir. adományok visszaszedéséhez fogott

's e' végre apjának minden adományleveleit magának bemutattatá, hogy azokat minemüségekhez képest vagy megerősitse, vagy erejektől megfossza; a' király helybenhagyása nélkül való püspökválasztást megtiltotta 's az ő hozzá való irásbeli folyamodást megujitotta. Bosszonkodást szültek ezen intézetei sokakban; a' kik közül némellyek ismét behitták ellene a' austriai herczeget, II. Fridriket; de a' kit Béla megvert és pénzbeli elégtételre kinszeritett 1236. Azalatt más felől nagyobb veszedelem kezdé fenyegetni az országot. A' 13-dik esztendőszáz elején t. i. Asiában roppant mongol birodalmat állitott volt fel ama' hires Dsingis khán, a' kinek halála után 4 fija megosztozott vala, ugy hogy Oktai főkhán lenne, testvérei pedig, mint alkhánok, osztályrészekkel együtt tőle függenének. Ezek közül Dsudsi khánnak Kapcsak jutott vala, a' mongol birodalom Európával határos szakasza, a' mellyhez tartozék a' nagyrészént elfoglalt Oroszország is egészen Nowgorodig. Dsudsi fija, Batu khán, folytatá apja foglalásait dél 's nyugot felé; két izben visszaveretvén, erőt vett végre a' Kunokon, a' kik Moldvában 's ezen tul nagy darab földön lakozának; azután pedig déli Lengyelországnak esett. A' Kunok fejedelme, Kuten, Magyarországra kivánta magát venni a' Mongolok elől 's ez iránt követeket küldött Bélához. A' királyhoz való hüségnek 's a' keresztség felvételének igérete mellett befogadtatott, és 1239 bejött 40,000 kun háznéppel együtt. Ezen jövevények a' Csalóközben 's a' Temes, Maros és Körös vizei között telepittettek meg; fejedelmek pedig a' király udvarában tartaték. A' szilaj népnek itt 's ott elkövetett garázdasága, fejedelmének megtiszteltetése, a' királynak a' Kunokhoz való nyájas leereszkedése 's velek való személyes beszélgetése, holott magyar alattavalójinak csak irásban adá válaszait, irigységet gerjesztének ezekben, a' melly nem sokára kiütött. Azalatt Batu khán Lengyországot dulá; Hedervári Dienes, nádorispány, egy csapat fegyveresekkel a' Havasok szorosainak őrizésére kiküldetett; a' király pedig 1241 elején az ország nagyait Budára öszvehitta, hogy a' védelemről tanácskozzék velek. Itt a' gyanuságot nyilatkoztató többség megnyugtatására Kuten háznépével és több kun főemberekkel együtt vigyázat alá tétetett; közönséges felkelés végeztetett; az őszvesereglés helyévé a' pesti mező neveztetett ki. Alig oszlott vala el a' gyülés, a' midőn a' nádorispány előjött azzal a' tudósitással, hogy az ellenség keresztültört a' szorosokon. A' király tehát az austriai herczeget sürgetve segitségül hitta; feleségét, Mariát, és két esztendős fiját, Istvánt, kincsével együtt Austriába kisértette a' váczi püspök által; maga keves hadjaival a' pesti mezőre szállott táborba, várván a' többinek hozzájárulását. Nagy-Pénteken már a' táborba világita a' szomszéd faluknak égése, mig az ország hadjai késedelmesen gyülekezének, Fridrik pedig megérkezett vala ugyan, de csak kevesed magával. Ez neki ment tüstént az ellenségnek és annak egy emberét elfogta, a' ki Kunnak esmertetett 's azt vallotta, hogy számos Kunok katonáskodnak a' Mongolok mellett 's ők dulták fel Váczot. Erre fellobbanván a' Magyarok, rátörtek a' vigyázat alatt lévő Kutenre 's fogolytársaival együtt megölték; a' táborban lévő Kunok pedig ennek hallattára felkerekedtek 's általmentek a' Mongolokhoz. Batu khán, nem tudni mi okból, visszahuzta seregeit; Fridrik haza ment; a' király pedig az ellenség után indult. Borsod vármegyében a' Sajó mellett, a' mohi pusztán, ütközetre kelt a' dolog; Kálmán herczeg, a' király öccse, estig vitézül viaskodék, mig veszedelmes sebet nem kapott; ekkor hadjai megfutamodtak; a' király mellett lévők követték példájokat; és Forgács András és János nagy nehezen mentheték meg a' királyt, a' ki Turócz várába, onnan Posonyba vette magát. Kálmánt Pestre, innen Zágráb felé vivék hivei, de utjában megholt. Már most 500,000 Mongol, Tatar, Kun elboritá az országot és mindenütt szörnyü öldöklést és pusztitást követe el, ugy hogy a' késő maradéknál is fennmaradt a' rettenetes Tatárjárásnak hire. A' Duna tartoztatá egy darabig az előnyomulókat.

Azonban a' királyt Posonyból Hainburgba csalta Fridrik barátság színe alatt; ott pedig kijelentette neki, hogy addig el nem bocsátja, mig a' tőle több izben fegyverrel kicsikart pénzeket vissza nem fizeti. Kénytelen vala Béla minden nála lévő pénzét, a' királynéval küldött kincsekkel együtt, általengedni, sőt még három szomszéd vármegyét is zálogba adni az álnoknak. Igy kiszabadulván, Somogyba a' segesdi várba vette magát, hogy ott összeszedje elszéledt 's ujonnan felkészült hadjait, de tudósittatván 1242 elején, hogy egy számos ellenséges csapat általment a' Duna jegén, Dalmátországba sietett, a' hova háznépét előre elküldötte volt; innen pedig a' nyomába hágó Mongolok elől általkelt Veglia szigetére, hol a' Frangepániaktól nagy szivességgel fogadtatott 's mind addig mulata, mig azt a' bizonyos hirt nem vette, hogy az ellenség egy lábig eltakarodott. Tudósittatott volt t. i. a' már Bolgárországban járó Batu khán, hogy Oktai főkhán meghalálozott; sietett tehát a' Kirul tajra, a' mellyen uj főkhánnak kellett választatni. Visszatérvén annakokáért 1242 ősszel a' király, borzadást gerjesztő állapotban találta az országot; csak Székesfejérvár, a' sz. mártoni klastrom, az esztergami vár 's a' járatlanabb hegyek és erdők maradtak volt mentek az ellenség dühétől a' többi városok és falúk omladékival, elszórt csontokkal és rothadó holt testekkel, gazzal és farkasokkal tölt pusztaság vala. Annál buzgóbban iparkodék a' király e' szörnyü csapásnak orvoslásában; egyházi 's polgári méltóságokat neveze az elvesztek helyébe; a' még életben lévőket kihivá rejtekeikből; uj lakosokat szálita a' külföldről az elpusztult telkekre, gabonát és marhát szerze messze földről; a' városok és várak roncsolt erősségeit helyre állittatá 's ujakat épittete. Egybegyüjtette az elmaradott Kunokat is és a' nádorispányt tette birájokká; meghagyta, hogy minden vármegyében nemesek gyülései tartassanak, a' mellyekben hiteles tanuk vallásai által bebizonyittatnék, ki mit birt legyen a' Tatárjárás előtt, 's a' birtokosaknak az elsikkadt adománylevelek helyett ujakat adott; az adásvevés elősegitésére a' jobbára eltünt pénzek helyébe ujakat veretett nem csak ezüstből, hanem most először rézből is. Mihelyt valamennyire rendbe szedte országát, II. Fridrik austria herczeg ellen indult és vele Német-Ujhelynél megütközött, melly viadalban a' Frangepániak egyike Fridriket agyonszurta 1246; benne kiholt a' Babenbergi ház, a' melly 984 olta birta vala Austriát 's utóbb Styriát is. A' romai-német császár, II Fridrik, magához akará már most venni az emlitett tartományokat, mint koronája örökségét; a' pápa ellenben, amannak ellensége, Bélát kinálta meg velek; az austriai rendek pedig Ottokart a' cseh király fiját, kivánák herczegekké. Ebből háboru lett Béla 's Ottokar között, a' mellynek az 1252-diki békekötés vetett véget, mellynél fogva Ottakar Austriát, Béla Styriát tartotta meg és ezt fijának, a' már 1246 megkoronáztatott Istvánnak, adta által, a' ki azontul Pettauban lakozék. De nem sokára békételenkedni kezde a' styriai nemesség és alattomban Ottokarral szövetkezék. Ennek következésében megujult a' háboru, és 1261, a' kressenbrunni szerencsétlen csata után kénytelen volt Béla Styriáról lemondani. István Styria helyett Erdélyt kapta a' Kunsággal együtt; de a' két koronázott fő meg nem tuda egymás mellett férni az országban. Háromszor fogott fegyvert az ifjabbik király apja ellen; 1267 történt az utolsó békekötés közöttök, melly alkalmatossággal a' II. András alatt szerzettekhez hasonló országos végzés hozatott. Ezentul kevessel egymás után megholtak Béla herczeg, István öccse, a' királyné, Maria, és maga is IV. Béla király 1270. Nyolcz leánya közül különös említést érdemel Ersébet, Henrik bavar herczeg házastársa, és Margit, a' Nyulak szigetében IV. Béla által felállitott klastromnak apátasszonya. *Fábri Pál.*

Béla, herczegek, I) B., bosnyai és machovi herczeg, IV. Béla kir. Anna leányától és Rostislaw bosnyai és machovi herczegtől való unokája, külön viadalban agyonszuratott Német-Ujvári Henriktől a' Nyu-

lak szigetén 1272. (L. László, IV.) — 2) B. herczeg IV. Béla kir. második fija, mh. 1268.

Bélabánya, Fejérbánya, németül *Dilln*, tótul *Bela*, éj. sz. 48° 29′, k. h. 36° 36′, Hont várm. selmeczi járásában, egy órányira Selmecztől, már 1572 olta szabad kir. hányaváros, 276 házzal, 1436 tót 's német lak. Cathol. temploma nagy régiségre mutat. Városi tanácsa mindég a' selmeczivel együtt szokott összeülni, 's ennél fogva a' két város egy községet teszen. *S—s.*

Bélcsatorna, l. Bél.

Belem (olv. Belängh), tulajdonképen Bethlehem, Lissabonnak egy része; hajdan mezőváros, azon a' helyen, a' hol 1499 Emanuel király, Vasco de Gamának Indiából való első visszatérése után, a' Krisztus születésének tiszteletére templomot épittetett 's a' Hieronymiták hires klastromát alkotta, mellyben a' királyi familia pompás és fejér márvánnyal ékeskedő temetője van. Az 1755 földindulás után a' sirbolt temploma ismét goth izléssel épittetett fel. Hajdan a' királyi familia Belemben lakott; hanem minekutána a' királyi kastély leégett, az ide két legoasnyira magányosan fekvő Quelus kastélyt tette lakhelyévé, a' hol lakott Rio-Janeiróba lett elutazásáig. Az uj királyi kastélyból Belemben igen szép kilátás van a' kikötőbe és a' tengerre. Belemben sok főtisztviselőknek van házok. Itt van a' Nossa Senhora da Ajuda templom is, mellynek szomszédságában fekszik a' füvészkert egy chemiai laboratoriummal és természeti mivek gyüjteményével. Megjegyzésre méltó még Belemben a' királyi kert (*a Quinta da Raynha*) egy állattartó hellyel 's ritka madarak sok kalitkájival, és a' királyi állatkert, kiváltképen pedig a' régi, Tejóban épittetett, ágyukkal megerősitett torony, *Torre de Belem*, melly mellett egy hajónak sem szabad elevezni, mig meg nem vizsgáltatik. *L—ú.*

Belfast, Irlandnak legnevezetesebb kereskedő városa, egy kikötővel, az antrimi grófságban, a' Lagon torkolatjánál. Egy csak könnyü hajókat elbiró csatorna egyesiti a' kikötőt a' Lough-Neagh nagy tavával. A' város jól van épülve; utszáji szélesek, kövekkel kirakottak 's éjjel lámpákkal világositatnak. 1758 olta, midőn csak 8549 lak. volt, 40,000-re nevekedett a' népesség. Csak a' vászon- és pamutmanufacturák többet foglalatoskodtatnak 2000 embernél. A' belfasti lak. 58 hajója 1816 8235 tonnányi terhet vitt ki a' külföldre 's a' hajóslegények száma 7212 főből állott. Közönséges épületei közt kitetszők: 2 szép főtemplom, a' vakok intézete 's kiváltképen a' szegények háza, mellyben egy jóltévő társaság költségén 400-nál többen orvosoltatnak 's igen sok szegény gyermekek tanittatnak. *L—ú.*

Belgák, egy Németekből 's Celtákból öszvekeveredett nép. Lakhelyek a' nyug. Oceántól a' Rhenusig 's a' Marnetől és Seinétől (Sequana) a' Rhenusnak, melly a' Maassal egyesül, déli torkolatjáig terjedt el. Ezen tájékokon elejénte Celták laktak; de midőn Caesarig időről időre a' német nemzetek a' Rhenuson általmentek 's a' Celtákat részszerént elkergették, részszerént velek egyesültek, ez által egy uj elegyes nép állott elő, melly szokásaira 's nyelvére nézve inkább a' Németekhez, mint Celtákhoz volt közelebb. Caesar őket vitézebbeknek irja, mint a' többi Gallusokat, kiváltképen dicséri pedig azokat, kik Németország határainál éjszakon laktak 's a' Németekkel még szorosabb öszvekötetésben voltak. *L—ú.*

Belgium, a' hajdani austriai Német-Alföldnek, melly most a' német-alföldi királysághoz tartozik, neve volt. Eredetiképen Belgium a' hajdani Galliában a' Bellowakok és Attrebatok tartománya volt, Amiens tájékán. (L. Raoux statustanácsosnak ezen értekezését: „*Sur l'origine du nom de Belge etc.*“ Brüssel 1826). *L—ú.*

Belgrád, l. Nándor-Fejérvár.

Bélhur. A' vonó-muzsikaszerszámokhoz, hárfához és guitarrehoz

való bélhurokat gondosan kikeresett juh-, bárány-, kecske- és macskabelekből leginkább Romában és Nápolyban készitik 's egy ahhoz való motólán és kötelverő kereken sodorják öszve. A' beleknek e' czélra való kikészitése felette fáradságos. — A' legvéknyabb hegedühurhoz vesznek 3, a' legvastagabbhoz 7, a' legerősebb gordonhurokhoz pedig 120 belet. Nápolyországban, honnan a' legjobb, ugy nevezett romaniai hurok jőnek, igen nagy bélhurfabrikák vannak. Azon durva bélhurokat, mellyek az esztergályosok müszereihez szükségesek, a' kötelverők készitik.

Belial, a' Hebraeusokuál az, a' mi Pluto a' Görögöknél: pokolnak fejedelme. A' szó maga gonoszt, rontót jelent.

Belisarius, kora legnagyobb hőseinek egyike 's Justinianus császár országlása fényének legnagyobb eszközlője, esmeretlen familiából származék Thraciában. Elejénte a' császár testőrében szolgalt, de nem sokára fővezérévé tételték egy 25,000 emberből álló seregnek a' persa határszélen 's tökéletes győzedelmet vőn 530 egy 40,000 embert számláló persa seregen. Midőn azonban a' Persák a' következő évben Syriába nyomultak volna, Antiochiát megtámadni, elveszte egy csatát, mellyre akaratja ellen kinszeritették katonáji türhetetlensége által. Ezen előrelátott vesztesége, melly egész katonai pályáján egyetlenegy vala, okozá visszahivatását. Belisar itt is gyámola lőn fejedelmének. A' Konstantinápolyt szörnyen duló z ö l d és k é k párt lázadása legnagyobb veszélybe ejté 532 Justinianus életét 's uralkodását, 's már császárrá választaték Hipatius, midőn Belisar a' csendességet csekély számu hiveivel helyre állitotta. Ezután Afrikába küldé Justinianus 15,000 emberrel, Gelimer, a' vandal király, országát meghóditni. Két győzedelem után elfogá a' királyt minden kincsével együtt. Gelimer diadallal viteték be Konstantinápolyba, Justinianus pedig pénzt verete ezen felirással: *Belisarius gloria Romanorum*, mellyből még ma is találni példányokra. Olaszországban meghasonlván az Ostgothok (l. Gothok) királyi familiája, törekedék Justinianus Olaszországot és Romát hatalma alá keriteni. Belisarius megveré Vitigest, a' Gotkok királyát, elfogá Ravennában (540) 's elvivé sok más Gothtal együtt Konstantinápolyba. A' Gothok ellen folytattatott a' háboru Olaszországban; de Belisarius, mivel a' császár által pénzzel és sereggel nem eléggé segitteték, kéré visszahivatását. Narses (l. e.) lőn felváltója. Később a' Bolgárok ellen ment B. 's megveré őket 559. Midőn Konstantinápolyba visszatérne, öszveesküvés részvételével vádoltaték. Hanem Justinianus ártatlansága felől meggyőződvén, a' mint iratik, visszaadá neki jószágait és méltóságait, mellyektől megfosztatott vala. Belisar 565 holt meg. A' költők, kiváltképen pedig Marmontel jeles philosophico-politicai románja, egészen más szinben adák elő B. történeteit. E' szerént a' császár kiszuratá szemeit, 's Belisarius Konstantinápoly utszájin koldula kenyérért; mások szerént pedig Justinianus által tömlöczbe vetteték, mellyet még ma is mutatnak 's Belisarius tornyának neveznek. Innét, a' mint mondják, erszényt bocsátott le a' fel- 's alájárókhoz, igy szolván: *Date Belisario obolum, quem virtus exexit, invidia depressit* (adjatok egy obolust Belisarnak, kit erény emelt fel, gyülölség nyomott le). Erről azonban az egykoru történetirók közül senki sem tesz említést. Tzetzes, a' 12-ik száz. egyik nem nagybecsü irója, regélé ezt legelsőben. Annyi bizonyos, hogy Belisart hitvese, Antonia, gyengeségei több igazságtalanságra birák, 's hogy ő Justinianus hitvese, az utálatos Theodora, iránt szolgai tetszetőséggel viselteték.

Bell-Lancasteri tanitásmód. Az oskolai tanitásnak és elintézésnek ezen módja olly lármásan jelent meg kivált Angol- és Franciaországban a' folyó század elején, hogy ott, hol most már a' néptanitás és ennek javitása fenforog, ez a' mód is minden bizonnyal szóba jő 's magára és történeteire figyelmet von. A' dolog, mellynek első jenségeit Indiában már a' 16-ik száz. észrevevé az utazó della Valle,

rövíden abban áll, hogy a' gyermeket magok a' gyermekek tanitsák; 's ezen fogás által ugyan azon időben és szobában, csak egy mester felügyelése alatt, igen keves költséggel, igen sok tanuló, még pedig annyiban, a' mennyire ez a' tanitásmód kiterjeszkedhetik, kivánt sikerrel és bizonyos foganattal is tanittassék. Felosztatik t. i. az egész oskola több apró csapatokra, 's mindenik osztály egy korosb nevendék által némelly legelső esmeretekben, u. m. az olvasásban, irásban, számvetésben 's valamelly catechismus könyv nélkül való megtanulásában, mind addig gyakoroltatik, mig az abból ugyan annyit tud, mennyit a' tanitó nevendék maga. Ezen segéd- vagy altanitók monitoroknak (intőknek) neveztetnek; a' legügyesebb 's erkölcsre nézve legmegbizhatóbb tanitványok pedig főmonitorokká válnak 's az alintőkre és azoknak osztályaira felvigyáznak; mások ismét az oskolai rendre és tisztaságra ügyelnek, tékákat lineáznak, táblát elraknak, a' meg nem jelenteket feljegyzik 'sat. És igy, az oskolatérnek okos felosztása mellett, a' pontosan meghatározott dologrend szerént, minden zürzavar és kelletlen lárma nélkül foglalatoskodik mindenik osztály a' neki kiszabott munkán, mellyet naponként a' mester segédjeinek felad és megmutat; a' jutalom és büntetés szoros megadása — 's ezek részént testiek, részént becsületérzésen alapulnak — józan fenyitékben tartja az oskolát; 's valamint a' hadi seregben a' főtiszt parancsa tisztről tisztre, legényről legényre csapatonként elhat 's mindeniktől mozgony gyanánt teljesittetik: ugy itt is egy főpontból eredve minden intézet elfutja az egészet 's annak czéljait minden egyes tagban foganattal eszközli. Maga a' mester csupán segédjeit tanitja; az intézet rendszeres folyamatjára felügyel; a' fenyiték zabolájit kézen tartja, és ha valamelly segédet a' tanitásban különös ügyességgel és szeretettel forogni lát, azt mint idővel alkalmas oskolamestert az egész tanitásmód saját csinjaiba és fogásaiba avatni kezdi. — Tagadhatatlan, hogy ez a' rend és pontosság, ez a' szorgos, törvényszeres és szüntelen való munkásság, mellyben itt annyi tanitvány ugyan egy helyben gyakoroltatik, sok tekintetben igen jó és hasznos; és az sem csuda, hogy már maga a' dolog olcsósága — például: az irásgyakorlatok itt elejénte papiros helyett ujjal vagy vesszővel homokon tétetnek — az országos férfiak figyelmét megérdemlette, a' kik különben is igen jónak látják, hogy az a' katonai bánásmód a' többnyire nép seprejéből szedett ifjuságot itt jó eleve erkölcsös és törvényes viseletre szoktatja; de mind e' mellett sem kell azt hinni, hogy ez az oskola már mindent megtehet 's mindent magában foglal, a' mi a' népnevelés egész köréhez, vagy csak az egész elementaris oktatáshoz is tartozik: nem, ennyit a' gyermek nem tudhat, nem tanithat. A' mi az olvasás, irás, számolás, könyv nélkül tanulás mechanismusát meghaladja: a' nyelv tanitás, rajzulás, ének, az egyenes és tulajdonképen való elme- és szivképzés, mind ezek a' bell-lancasteri tanitásmód körén tul feküsznek 's egyedül ez által nem közölhetők. De hiszem, ha ez az oskola nem adja is azt meg, a' mit nem igérhet, ezért még saját becséből ki nem vetkezik, 's bár melly bölcs és szép ideálok és systemák jöttek is már szóba vagy néhol keletbe is a' néptanitás teljesebb, általányosabb eszközlésének tekintetében: annyit mindazáltal bátran elmondhatni, hogy mind eddig nem mutatott az ész, 's nem ajánlott a' tapasztalás olly tanitásmódot, melly az emberiség legszámosabb részének olly bizonyos és általányos sikerrel, olly sok mellékes jóval és keves költséggel nyujtotta volna, mint ez, habár azon keves, de hasznos készségeket is, mellyektől azt a' nemesb és miveltebb emberszeretet soha sem akarja megfosztani. — Első felélesztője ezen dolognak dr. Bell András egy angol pap vala, ki Keletindiában az egmorei árvaoskolának felügyelője lévén, arra a' gondolatra jött, hogy a' tanulni kezdőket korosb tanitványok által oktattassa, 's ezen találmány szerént 1790—1796 ugyan ott tanitott is. Azon jelentés, mellyet ő e' felől vis-

szatértekor a' keletindiai társaságnak tett, 1797 nyomtatásban is megjelent ugyan, de semmi különös figyelmet nem ébresztett. Azonban a' következett évben Lancaster Jósef, Quaker, Londonnak egyik külső városában a' szegény gyermekeknek nyitván oskolát, ebben csak hamar tanitványi sokasága által indittatván, a' fen leirt módon kezde tanitani 's olly sikerrel, hogy némelly kisdedszerető férjfiak által segittetve 1805 már 800 fiugyermeket tanitott oskolája. Ezenkivül több százig való leánykát is hasonló oskolába gyüjtött öszve 's több fiatal nevelőt fogada maga mellé, kiket mesterekké készitvén, oskolájiba állita, mig maga 1810 és 11 a' brit királyságokat bejárá 's több, az elébbiekhez hasonló oskolák felállitásán szorgoskodott. Sok nagyok 's több királyi herczegek is segélék az uj mód terjedését, csak a' főpapság neheztele, hogy az oskolák ügyében Quaker munkálkodik, 's dr. Bellt, mint' első feltalálót, rideg falusi lakjából elővoná 's a' már erősen haladott Lancasternek ellenébe szegzé. Bellnek tehát most irni, épitgetni 's a' dolgot egy „Nemzeti nevelő egyesület" kormánya alatt, mellynek védje maga a' király, előlülője a' canterburyi érsek, tagjai több püspökök 's országos tisztviselők valának, messzebb kivinni 's nagyán terjeszteni kellett; de keves vagy semmi különbség az ő 's Lancaster oskolája között. Ezt a' nép pártja, Bellt az udvariak kedvelék; de maga az ország mind ezen történetekre nem ügyelt, és sem ez, sem a' többi néposkolák Angliában mindeddig törvények tárgyává nem levének. Gróf Laborde innen az uj hirt 1814 Francziaországba vitte, holott ezen tanitásmódot szinte olly hevesség, buzgóság és királyi kegy fogadta, mint Angliában, 's egy pár esztendő mulva már nem csak igen sok oskolák állottak — de csak privát név alatt és költségből — az országnak számos megyéjiben, hanem Parisban ezen tanitásmódnak saját mesterképző intézete is vagyon. Később ezen mód Europának egyéb tartományaiban, sőt már Amerikában is esmeretessé lőn 's hol kevesb, hol nyájasb elfogadtatást nyert (l. KÖLCSÖNÖS OKTATÁS), azonban most az uralkodók 's kormányszékek csaknem általános hidegségek, sőt tilalmok által ezen oskolák száma igen megfogyott, nevek alábbszállott. Magyar hazánkban mind eddig nem talált ezen mód nyilvános alkalmaztatást; de ha megtekintjük az országnak azon számos helyeit, hol egy (és millyen!) oskolamesternek magán vagy igen készületlen segédekkel száznál is több gyermeket kell tanitgatnia, nem lehet kételkednünk, hogy Bell-Lancaster tanitásmódja, mellynek saját érdeme az, hogy gyorsan és bizonyosan tanit, ezen semmit, legalább valamivel, valóban kipótolhatná. — L. többet ezen tanitásmódról 's történeteiről Hamel, Harnisch és Benedix munk.-ban. —*t.*—

BELLADONNA, farkascseresnye, egy a' solaneacéák természeti rendjéhez tartozó cserjenagyságu plánta, melly 4—6 lábnyi magasságra nő 's hegyeket, erdőket, mocsárokat szeret. Nagy és setétzöld, levelei tojáskerek lándsások; magányos vagy kis csomókban lévő virágai a' szártöveken ülnek 's veresek. Csaknem gömbölyded, apró cseresnye forma bogyói, fényes fekete szinüek, mikor érettek. A' belladonna egy a' legnagyobb erejü plánták közül; már kigőzölgése is bódító és kellemetlen, 's ha leveleit vagy letört ágait kezéhez dörgöli az ember, gyuladást okoz. Minden részei, de különösen gyökerei birnak ezen tulajdonsággal. Belsőkép véve, már kis mértékben szemszikrázást és merevedést, torokfájást, szorongattatást 's szédülést okoz, nagy mértékben pedig bódulást, torokgörcsöt, rángatódzásokat 's egyéb idegbajokat, végre bénulást és halált. Épen ezért, mivel a' belladonnában illy hatalmas tulajdonságok rejteznek, mellyeknél fogva az a' legmérgesebb plánták közé számláltatik, egy ez a' leghathatósabb orvosi szerek közül, melly okos orvos kezében 's czélirányosan nyujtva, a' közönséges életnek legveszedelmesb bajait gyógyithatja meg. Külsőkép ken-

dőzőkre is szokták azt használni, 's innen származott belladonna neve, melly szép aszonyt tesz. *A. Balogh Pál.*

Bellamy 1) Jakab, költő, kinek dalai a' hollandi lantos poësis legszebbjeihez tartoznak, szül. 1757. Atyja, szegény kézmives, sütőnek akará adni, de a' finnak szép esze némelly műbarátok figyelmét felgerjeszté 's költségeken theologiát tanulni küldék Ultrechtbe, hol barátival, Rau- és Kleynnal, költői oskolát alkotott, melly a' hollandi poësisnek nemesb irányt ada. Első mive, melly szembe tünt, ez vala: „*Vaterlandsche Gezangen von Zeelandus*," mellyet aztán több követett. Költői szelleme mély érzelemmel volt egyesülve, de módja nagyon az érzelgőbe hajlott. Megholt 28 eszt. korában, 1786. — 2) Georgia Anna, hires londoni szinjátszóné, finom neveltsége a' főváros első köreibe juttatá. De némelly tévedelmei több izben zavarba ejték 's szegényül hala meg. Életét maga leirta (angolból Hamb. 1788), melly ifju hölgyeknek például szolgálhat a' hiuság csábitásai, pazarlás és érzéki szerelem ellen.

Belle-Alliance, l. Waterloo.

Bellegarde (gróf), savoyi régi házból szül. 1760, még gyenge korában austriai szolgálatba lépett. Jelességéért 1793—4—5, hadi tanátsnak Károly főherceg mellé, és 1796 mrsl.-lieutenantnak neveztetett ki. 1797 ő kötött Napoleonnal Leobenben fegyvernyugvást. 1799 ő vezette azt a' hadi sereget, mellynek meghagyva volt, hogy Károly főherceg és Suwaroff közt az öszvekapcsolást fentartsa. 1800 Olaszországban, békeség lévén, a' hadi tanácsnál szolgált, 1805 a' velenczei tartományban hadi főkormányozó volt. 1809 vitézül viselte magát, legfőképen az asperni csatában. Később Galitiában commandirozó volt. 1813 Hiller után Olaszországban vezette az austriai hadakat. A' háboru végével Olaszországban a' vicekirály helytartójává, később Bécsben a' hadi tanács előlülőjévé, végtére a' koronaörökös udvarmesterévé neveztetett ki. *Gr. Majláth János.*

Belleisle (Charles Louis Auguste Fouquet, gróf), Franczia-ország marsallja, Sept. 22. 1684 szül. Villefrancheban, megkülönbözteté magát Lille hires ostrománál 's brigadgeneralja lőn a' király hadjainak. A' spanyol öröklési háboru után Rastadtba ment marsall Villars-al, hol mint diplomaticus mutatá ki észtehetségeit. Hogy Lotharingia 1736 Franczia-országnak engedtetett által, az leginkább az ő mive volt. Cardinalis Fleury bizodalmával ajándékozá meg; XV. Lajos pedig Metz és a' lotharingiai három püspökség kormányát adá neki, mellyet meg is tarta utolsó órájáig. 1741, a' háboru kiütése előtt, megjárta Németország első udvarait, hogy azokat VI. Károly császár halála után a' bajor választó fejedelemnek német császárrá választása iránt megnyerje, 's olly ügyesen viselé magát, hogy II. Fridriket csudálatra gerjesztené. Ennekutána a' franczia hadak vezére lőn, Broglioval együtt, Maria Theresia seregei ellen. Pragát ostrommal vevé be; de midőn a' burkus király külön békeséget kötött, kénytelen vala hátra vonulni, melly hátrálását csudálatra méltó okossággal teljesité. 1744 Karácsony havában, midőn diplomaticus uton volna Berlin felé, elfogaték Elbingerodében egy hannoveri tisztviselő által 's elküldeték Angliába, a' honnét csak 1746 váltaték ki. 1747 kinszerité austriai general Brownet, ki Olaszország felől benyomult déli Franczia-országba, Antibes megszállásával felhagyni 's a' Varon által visszavonulni. 1748 herczeggé 's az ország pairévé nevezé a' király 's reábizá a' katonai ügyek kormányzását, melly polczon sok rossz szokást törle el a' katonaságnál, megnagyobbitá a' hadi oskolát, kieszközlé az érdemrend alapittatását, 's Metz általa academiát kapott. Megholt 1761.

Bellerophontes (eredetileg Hipponoos), Glaucus és Sisyphus, a' corinthusi király, egyik leányának fija, történetből megölvén testvérét, Proetusnál, Argos királynál, kerese menedéket, a' ki őt meg

tisztitá. De Antea királyné szerelemre gyult az ifju iránt, 's mivel B. a' vendégjus tiszteletéből nem hajlék kivánságára, bosszut állott az ártatlanon 's bevádolta férjénél, hogy erényét kisértette. Proetus ipjához, Jobateshez, Lycia királyához, küldé B-t egy táblával, mellybe az általadónak veszedelmes jelek voltanak vésve. Jobates a' vendégszerető hősi szokás szerént 9 napig tartá magánál a' jövevényt 's a' 10-ken kérdé jötte iránt 's a' jelekből megtudá a' küldemény czélját. De szánván megölni az ifjut, megparancsolá neki, hogy a' tüzokádó, háromfejü Chimaerát (l. e.) végezze ki, mivel bizonyos vala, hogy ezzel a' legvitézebb hős sem mérkezhetik meg. De B. megvivott a' szörnyeteggel a' Pegasusról, mellyet Pallas küldött vala nekie, 's megölte. Azután a' Solymeket, végre a' férjfias Amazonakat meggyőzé. Ekkor esmeré meg Jobates az ifju isteni szarmazását, nőül adta nekie Philenoë nevü leányát 's megosztá vele a' kormányt. Ezzel nemzette B. Isandrust, Hippolochust és Hippodamiát. Végre az Olympusra akarta vitetni magát a' szárnyas lovon; 's akkor, némellyek szerént Jupiter villáma érte, mások szerént a' Pegasustól vettetett le, 's addig tévelygett Ciliciának Aleia nevü pusztáján, mig éhen meg nem holt.

Bellevue, bájoló szépségü mulató kastély, közel Parishoz, egy St. Cloudtól Mendon felé huzódó hegyen. Pompadour (l. e.), XV. Lajos kedvese, épittette és pedig ritka hamarsággal; épittetése ugyan is Jul. 1748 kezdődött el 's már Nov. 20. 1750 egészen készen volt. Lajosnak annyira tetszett fekvése 's elrendeltetése, hogy maga kivánt benne lakni; mindazaltal kedvesének engedte azt által lakhelyül. XV. Lajos halála után XVI. Lajos nagynénjei laktak benne. Bellevuenek szépitésében az akkori franczia mivészek, Constou, Adam, Salu, Pigalle, Gragenard, Laprenuo, mintegy vetélkedvén egymással, ez a' mulató kastély egész Europában legszebbnek tartatott. A' revolutio után a' nemzeti gyülés azt végezte, hogy Bellevue ne adassék el, hanem a' nemzet költségén fentartassék 's a' nép mulató helyéül szolgáljon. Mind e' meltett is a' revolutio szélvésze igen megrongálta Bellevuet, 's egy Lenchére nevü parisi postamester által megvétetvén, a' Bande noire principiuma szerént lerontatott. Most omladék, de még is megérdemli, hogy az utazóktól meglátogattassék, mivel innen a' Parisra 's környékére való kilátás egy a' legszebbek közül. 1815 itt állott a' porosz tartaléksereg. *L—u.*

Bellini, 1) Gentile, képiró, szül. Velenczében 1421 körül. Atyjának, B. Jakabnak, tanitványa volt. M vei közt első helyet érdemel Sz. Márk. II. Mohammed 1479 Konstantinapolyba hivá, hol a' többek közt K. Sz. János fővételét ábrázolta le. Mohammed javalá az egészt, csak a' nyakat lelé hosszunak, 's megbizonyitani, hogy a' nyak öszvébb huzódik, egy rabnak legottan fejét vétette. Gentile másolta le Theodosius oszlopának emelt miveit is. Mh. Velenczében 1501. — 2) Giovanni, Gentile öccse 's nala hiresebb mivész, szül. 1424 Velenczében. Da Fabriano Gentilenél vőn oktatást. A' természetet szorgalmatosan tanulá 's jobb izlést hoza divatba. Az ideálhoz fel nem emelkedett ugyan, de rajzainak irányalatjai helyesek. A' szinzet- és világhomályban javitásokat tett. Több jeles mivek maradtak fen tőle. Titian és Giorgione tanitványai voltak; azért tartják némellyek a' velenczei oskola alkotójának. Mh. 1512. *I.*

Bellman (Károly Mihály), legeredetibb svéd költő, szül. 1741, Stockholmban. Költői talentumának első próbáji kegyes dalok és szivömledezések. Genieje megnyeré III. Gustáv kegyét is, a' ki tiszteletbeli udvari titoknokká nevezé, melly hivatalban gond nélkül, kényelme szerént a' költésnek élhetett. B. népdalnok volt, 's költeményei, részént groteszk-comicus caricaturák, részént románo-javialis idyllák, többnyire orgiai, a' természetből 's a' dorbézok életéből vett jelenetek. Legcsekélyebb egyes képeit is hiven és igazán 's mind e' mellett nagy poë-

tai erővel festi, 's az illőséget meg nem sérti ábrázolásiban. Azon elegiacus hang, melly dalaiban divatlik, mély jelentést ad charactereknek. Mh. 1796.

Bellona, testvére vagy némellyek szerént felesége Marsnak, kit a' harczokba szokott kisérni, 's azért a' háboru istennéje gyanánt tisztelteték. A' régi emlékeken nehéz őt Minervától megkülönböztetni; de attól még is egészen különböző istenné, mert ő csak a' dühösséget, öldöklést, kegyetlenséget 's általjában a' háboru utálatosságait példázza, 's azért széllelrepülő véres hajjal festetik; egyik kezében korbácsot, a' másikban fegyvert tartván; ellenben Minerva bölcsesége és magamérséklése még a' fegyverek zörgései között is szembetünő. Bellonát némellyek Mars kocsisnéjának is mondják lenni, kinek lovait vérengző korbáccsal hajtja. *K. J.*

Belloy (Pierre Laurent Buyrette de), első franczia dramaticus, ki a' romai, görög vagy külföldi hősök helyett sikerrel hozta a' honiakat játékszinre, szül. 1727 St. Flourban Auvergneben. Parisba gyermekkorában kerüle, 's nagybátyja, nevezetes parlamenti ügyvéd, lőn gyámola, ki belőle is ügyvédet akara nevelni. De B.nek azzá lenni kedve nem vala, ellenben nagy talentumot mutata a' dramai mivészségre. Nagybátyja ellenzette, 's ez okul szolgált B.nek alattomos eltávoztára. Dormont de Belloy név alatt több éjszaki udvarnál mint szinjátszó jelent meg, 's mindenhol szeretetet 's tiszteletet gerjeszte iránta charactere. Petervárában több évet töltött, 's Ersébet császárné nagy kegyességgel viseltetett hozzá. 1758 visszament Franciaországba „Titus" czimü tragoediáját játszatni. Nagybátyja azon esetre, ha B. játékszinre talál lépni, elfogatására parancsot eszközle ki. B. reménylé, hogy Titusa által megengeszteli övéit, de csalatkozék; Titus nem tetszett, 's költője Petervárába ment. Kevessel ezután megh. nagybátyja, 's B. ismét visszaköltözött Parisba, hol „Zelmire" nevü szomoru játéka legnagyobb javalattal fogadtatott. Ezt követte 1765. „*Le siège de Calais*" szomoru játék, mellynek hire nagyon zengett, 's a' melly még most is becsültetik, noha a' kedvezést inkább tartalmának, mint valódi poëtai értékének köszöni. XV. Lajos 25 louisdornyi medaille-l tisztelé meg a' költőt, 's Calais városa a' polgári just arany katulyában ezen felirással külde meg neki: „*Lauream tulit, civicam recipit.*" „*Gaston et Bayard*" szomoru játéka által helyet nyere a' franczia academiában 1771. Általjában véve, a' tragic. pathos kifejezéséhez nem értett. Megholt Mart. 5. 1775. *bb.*

Bell-rock vagy Inch fok, a' hajósokra nézve igen veszedelmes kőszikla Skóczia partjain, nem messze a' Tay vize torkolatjától. A' Bell-Rock, harangkőszikla, neve, azt mondják, hogy azon harangtól származik, mellyet az aberbrothoki szerzetesek hajdan azért függesztettek fel itt, hogy a' hajósokat a' tenger apadására 's duzzadására figyelmetesekké tegyék. Ezen kősziklának a' hajósokra, kiváltképen pedig a' Tay kikötője (Frith of Tay) felé evezőkre nézve felette veszedelmes fekvése már régolta esmeretes; de csak 1807 tétetett le a' rajta lévő világító torony talpköve, melly a' csaknem meggyőzhetetlen akadályok ellenére is 1811 elkészült. Ezen 115 l. magas kerek épületnek, melly a' tenger közönséges leapadásakor a' víztől szabad, alja az ugró felduzzadások alkalmatosságával 15 lábnyira van viz alatt. A' tornyon lévő jeladás egy egymást felváltó fejér és veres világosság. Ködös időben, midőn ezt a' világosságot nem lehet látni, éjjel nappal két nagy harang szolgál a' hajósoknak utmutatóul. *L—ú.*

Bélpoklosság, egy rosszfaju, makacs és veszedelmes bőrnyavalya, melly tulajdonképen tropicus nyavalya ugyan 's napkeleten, különösen pedig Egyiptomban 's Palaestinában van otthon, de már a' Romaiak idejében a' romai seregek Olaszországba hozták azt, és más europai nemzeteknek a' keresztes háborukból Európába hazatérő katonáji által még inkább elterjesztetett az napnyugoton. Ugy látszik, hogy mind

az, mit a' régiek a' bélpoklossághoz számláltak, különbféle makacs bőrkiütések voltak, mellyek a' clima 's a' népek életmódja szerént a' rosszfajuságnak különbféle formájival 's gradusával birtak. A' görög és arab orvosok a' lepra, lichen, impetigo, scabies 'sat. nevek alatt különb-különbféle bőrnyavalyákat értettek, mellyek szintugy igen makacsok voltak ugyan, de nem azon mértékben, mellyben a' tulajdonképi teljes kifejtődésü bélpoklosság, nem is olly ragadók 's nem is olly halálosak, mint ez, melly sokszor annyira ment, hogy egész tagok elrothadtak. Előjele a' climák különbféleségéhez képest különböző volt 's részént mind azon bizonytalan kiütésekben, foltokban, tarjagokban, varakban állott, részént 's különösen a' bőrnek 's arcznak setét pirossága (mellyet rossz pirosságnak neveztek) volt annak legbizonyosabb előfutója. Hensler vizsgálódási szerént a' teljesen kifejlett bélpoklosságnak három faja van: 1. A' rühes bélpoklosság, lepra és psora a' Görögöknél, hihetőleg Hiob nyavalyája. 2. A' fejér bélpoklosság, Zaraah Mosesnél, melly végső időszakában a' napnyugotiak lepra tyriájába megy által. Ez a' két bőrkiütés részént setétszinü vastag koszokból áll, részént finom fejér poros varakból, 's olly rosszfaju, hogy csak igen nehezen lehet meggyógyitani. 3. A' közönséges gümős bélpoklosság, a' Görögök és Romaiak elephantiasisa, még most is találtatik különösen a' nyugotindiai szigeteken. Ez mindnyájok közt legnehezebb baj; a' bőrön keves kosz és var támad, hanem az általjában 's különösen az arczon, gümökké változik által. Ugy látszik, hogy vele kevesebb viszketés és égetés van öszvekötve, a' mi a' többieknél kiállhatatlan, honnan azt a' napnyugotiak csendes bélpoklosságnak nevezték; de egészen gyógyithatatlan. Az éjszaki tartományokban is van a' bélpoklosságnak egy tulajdon neme, melly épen olly rossz természetü, mint a' tropicus. (L. Bőrnyavalyák.) A' nyugotföldi bélpoklosság ismét elenyészett Európában, mivel a' sok bélpoklos házak felállitása által a' nyavalya elragadhatóságának határok tétettek, 's a' keresztes háboruk megszünése által is a' napkeletiekkel való közösülés megkisebbittetett 's végre nagyrészént eltöröltetett. Szélesb kiterjedésben a' test felületén messzeterjedt ragadó fenés fekélyeket is gyakran nevezik bélpoklosságnak, továbbá a' disznók csomókos nyavalyáját is. A' fák koszosságát is, ha a' derék tarjagokkal van bevonva, néha, de nem tulajdonkép, bélpoklosságnak nevezik. *A. B. P.*

Belt (nagy és kis), két tengerszoros, mellyek 's a' Sund kötik öszve a' kel. tengert a' Kattegattal. A' nagy Belt elválasztja a' dán szigeteket, Seelandot és Lalandot, Fühnentől és Langelandtól. Szélessége 3—5 mf., mélysége 5—20 ölnyi. Homoktorlásai 's apró szigetei igen megnehezitik rajta a' hajókázást. A' keresztülevező hajóknak Nyborgnál Fühnenen vámot kell fizetni. A' kis Belt Fühnen és Jütland szigeteik közt határt huz 's Fridericia váránál, hol vámvevő hely van, egy fertály mértföldnyire ugy megkeskenyedik, hogy a' Kattegatról való beevezést itt tökéletesen szemmel lehet tartani 's meglehet akadályoztatni. Partja csak keves helyeken meredek, de teljes homoktorlásokkal; a' viznek a' kel. tengerből való befolyása sebes, mélysége 4—27 ölnyi. A' hajókázás általjában véve olly veszedelmes mind a' két Belten, hogy a' nagy hajók többnyire a' Sundon eveznek keresztül. *L.—ú.*

Belvedere (francz. *bellevue*), Olaszországban azon épületek neve, mellyek a' szép kilátás kedvéért állanak. Magyarul tehát kilátónak lehetne mondanunk. Igy nevezik azon kis házfeletti toronykákat is, hova fris levegőt szini, vagy a' szép kilátás végett jár fel az ember, 's a' millyen Romában csaknem mindenik házon áll. A' tulajdonkép ugy nevezett belvederek csak a' gazdagok palotájiban épülnek. Francziaországban jelenti ez a' szó azon falusi stylusban 's egyszerü csinnal épült házikókat, sőt a' kerti lugoskákat is, mellyekbe a' hőség és nap elől vonul az ember. Németországban több fejedelmi kastély neveztetik igy, például a' bécsi, a' Weimar melletti belvedere 's t. m.

Beludchistan (Beloochistan), Asiának egy tartománya az indiai félsziget éjszak-nyug. partjain. Fekszik az éjsz. szél. 24° 5′—30° 40′ 's a' kel. hosz. 58° 55′—67° 30′ közt Greenwichtől számlálva. E' szerént Beludchistan éjszakon Sohistantól és Afghanistantól az indiai Oceánig 's nyug. fekvő laristani és kermani provinciáktól keleleten Sindáig terjed ki. Beludchistan, Sinda is ide számláltatván, 6 osztályból áll, mellyek ezek: 1) Eihalawan és Sarawan, a' kelati kerülettel; 2) Mekran és Lus; 3) Kohistan vagy halmok tartománya, a' pusztaságtól nyugotra; 4) a' pusztaság, 5) Kuts-Gundawa 's 6) Sind tartománya (2482 nsz. mf.), melly 1779 foglaltatott el a' Beludsoktól 's tulajdon umireik, most 3 testvér, által igazgattatik, kik közt a' legidősebb viszi az előlülést 's Hakim titulust visel. Lakhelyek Hydrabad, egy tengeri kikötővel 's 15,000 lak. Földje, éghajlatja 's felső tekintete ezen 9—10,000 nsz. mf. nagy tartománynak igen különböző, 's midőn több magas hegyei hóval fedetnek, a' térségeken nyáron csaknem szenvedhetetlen a' hévség. Általjában keves vize van. 's folyóji, igazán szólván, csak hegyi patakok, mellyek vagy a' homokban vesznek el, vagy mint csekély folyók a' tenger felé veszik utjokat. Az utóbbiak közé tartoznak a' Puralle, Mokru, Dasti, Nugor, Sinru és Sodsi. Legszélesebb a' Dasti, melly, a' mint mondják, különbféle nevek alatt 200 n. mf. hosszu utat teszen. A' beludchistani pusztaság mintegy 65 n. mf. hosszu 's kevessel szélesebb 40 mf-nél; repülő homokból áll és felette nehéz rajta keresztül utazni. A' tartománynak nagy része, név szerént a' keleti, hegyes, Kohistant kivévén. Egy nagy hegyláncz, a' Brahuik hegyek, emelkedik fel a' tengerparton a' Monza fokánál, az éj. sz. 25° 's a' k. h. 66° 58′ alatt, melly éjszak felé kimegyen Beludchistan határaiból 's ugy látszik a' Hazarah vagy Paropamisus hegyeivel Kelat városától nyug. öszveköttetésben van. Több más bérczei is vannak Beludchistannak, mellyet azok különböző irányokban hasitanak keresztül. Van aranya, ezüstje, vasa, ónja, reze, czinje, és pedig némellyek ezen ásványok közül igen bőven, valamint kősója, timsója, salétroma és kénköve is több tájékain. Földje termékeny 's a' városokhoz közel lévő kertek a' legjobb gyümölcsökkel kedveskednek. Gabonája bőven terem. Éjszaki tájékai adnak festő füvet, pamutot 's igen jóféle indigót. Assa foetidája a' halmok közt nő. — Ámbár általjában vége ugy látszik, hogy Beludchistan nem erdős tartomány, még is különös nagyságu 's tartósságu fák találtatnak benne. Házi állatjai lovak, öszvérek, szamarak, tevék, dromedárok (kétpupos tevék), bivalyok, fekete szarvas marhák, juhok, kecskék, kutyák, macskák, tyukok 's galambok. Pulykáji, ludjai 's kacsáji nincsenek. — A' vad állatok közül vannak: oroszlányai, tigrisei, leopárdjai, hyaenáji, farkasai, sakaljai, vad kutyáji, rókáji, nyulai, mongusai, vad kecskéji, antelopjai, veres és más nyargalóczai, vad szamarai 'sat. Csaknem minden europai és asiai madarak együtt vannak itt. — Két főnép birja a' tartományt, n. m. a' Beludsok és Brahuk, kik mind külső formájokra, mind szokásaikra nézve különböznek egymástól 's igen sok egyes nemzetségekből állanak. A' Beludsok három főnemzetségei a' Nharusok, Rhindek és Mugsik. Mind karcsu termetüek, szép növésüek 's munkások, de keves testi erejek van. Sztnek barna, hajok fekete. Hajlandók a' ragadozásra, semmi veszélytől sem félnek 's az ütközetben vitézek. A' Nharusok, kik legragadozóbbak, az idegen tájékok merész kirablását, becsületekre való cselekedetnek tartják. Életek módja otthon, kivévén a' városi lakosokat, patriarchai pásztor élet. Többnyire sátorok alatt, vagy kunyhókban laknak. — A' Brahuk alacsony izmos termetüek 's kerek ábrázatuak, vándorló életet élnek 's lakhelyeiket a' legelőkért az esztendő részeihez képest változtatják, jó, csendes és munkás emberek 's épen nincs meg bennek a' Beludsok ragadozásra való hajlandósága. Ezen nevezetes különbözés mellett is erkölcseik 's szokásaik sok részben megegyeznek a' Beludsokéival. Adott szavokat mind a' ketten szentül megtartják 's egyformán vendégszeretők

A' tartomány fővárósa Kelat, melly 3750 házával 's 20,000 lak. igen nagy helyen fekszik; itt lakik a' khán vagy egész Beludchistannak fejedelme, kinek minden alatta lévő nemzetségek bizonyos adót fizetnek 's háborukor segédseregeket állitanak ki. A' khán esztendei jövedelmei kevessel mennek többre 250,000 tallérnál, 's nagyobb része termesztményekből áll. A' tartomány előbbi fényesebb időszakaszában, azt irják, 250,000 embert tudott a' khán a' csatamezőre kiállitani; most mintegy 60,000-ből áll hadi ereje. Beludchistannak eredeti ősi lakosai tatár eredetüeknek tartatnak. Vallásokra nézve Sunniták 's a' Beludsok 48 és a' Brahuk 74 nemzetségei 1,400,000 főből állanak. Ezeken kivül még sok Divarok (Dehvarok) és Indusok is laknak Beludchistanban széllelszórva. A' nép száma öszveséggel 2,700,000. A' mostani khán, Mohammed (szül. 1781), nem bir elég önerővel egy félvad nép igazgatására. A' honnan több nemzetség megszünt neki engedelmeskedni. *L—ú.*

BÉLYEGES PAPIROS, valamelly ország felsőségének végzése szerént pecséttel vagy bélyeggel megjegyzett 's törvényes ügyek irásba tételére és elhatározására rendelt iró papiros, mellyért bizonyos summát kell fizetni. A' bélyeges papiros régi használását a' 44-ik novella 2-ik részéből akarták bebizonyitani, a' hol Justinianus császár megparancsolja, hogy a' törvényszéki irnokok az okleveleket csak ollyan papirosra irják, mellynek protocollumán avagy elején a' pénztári biztos 's a' papiros készitője neve, továbbá a' papiros készittetésének ideje 's az oklevelnek minemüségét és tartalmát jelentő czim ki vannak téve. De mivel Justinianus ezen jegyek és czimek lemetszését vagy megváltoztatását eltiltotta a' végett, hogy az oklevelek meghamisitása vagy kicserélése megóvassék, azért méltán gyanithatni, hogy e' volt akkor a' bélyeges papirosnak czélja. A' mai bélyeges papiros ellenben beszedő eszköze egy adónak, melly az ország feje vagy az ország kincstára jövedelmének nevelésére van szánva. Nem lehet bebizonyitani, hogy illynemü bélyeges papiros már 1555-ben volt volna Spanyolországban behozva. Hihetőbb az a' gyanitás, hogy Holland bélyegeztetett e' végre papirost legelőször, mert ott már 1624 divatban volt a' bélyegadó. Innét terjedt el aztán Europa több tartományiba. A' bélyeges papiros behozásának az éjszakamerikai tartományokban világtörténeti következése lett, mert az és a' reá következett theamonopolium voltak főokai az éjszakamerikai revolutiónak. A' bélyeges papiros megjegyzése nagyobb részént az iv vagy levél felső részére alkalmaztatik. A' bélyeges papiros a' legkevesebbé terhes 's ezért a' jobb adók közé tartozik, 's minthogy csupán törvényszék elejébe kerülhető oklevelek papirosára terjed, a' perlekedés vágyát is kisebiteni látszik. Hanem ellenben nem egyenlő teher az ország polgárain; gyakran szegényre esik, ha ezt t. i. a' környülállások illyen papirosok használására kinszeritik; továbbá gátolja az igazság kiszolgáltatását a' szegényebb polgárokra nézve, kik nem lévén képesek a' bélyegadót fizetni, kénytelenek felhagyni legigazabb kereseteikkel; 's végre többféle csalárdságra ad okot, 's igy az erkölcsiséget szerfelett rontja. Ezekből tehát kitetszik a' bélyegadónak inkább káros, mint hasznos volta. *Zs. Gy.*

BÉLYEGMETSZÉSNEK neveztetik azon mesterség, a' midőn aczél eszközökkel figurák, betük 's sat. metszetnek bélyegekre vagy zömök lágy aczéldarabokra, mellyek csak a' metszés után edzetnek meg. A' metszendő tárgyak a' lenyomat szükségéhez képest vagy felemelve, vagy bevésve adatnak elő. A' betük közönséges jól megedzett bélyeggel veretnek be. Ezen mesterségnek historiája a' legrégibb időkig megyen fel, csakhogy szükölködünk azon eszközök nélkül, mellyeknél fogva azt egész odáig követhessük. A' Lydiaiak legrégibb munkájiból, kiknek a' Görögök a' pénzverőmesterség feltalálását tulajdonitották, vagy semmi sem jutott reánk, vagy még a' meg nem magyarázott pénzek öszveségében rejtekezik. Azért ugy tartják, hogy a' bélyegmetszésnek legrégibb próbájit azon görög pénzekben találni fel, mellyeknek durva képei a' lencsefor-

mán öntött érczdarabnak csak egyik felére vannak nyomva, a' midőn hátoldala a' nyomás közben egy érczdarabra tétetett, melly ez által természetesen mélyen nyomatott be. (Általjában véve *numi incusi*, szorosabban *n. quadratorum incusorum*, *méd. aux quarres incus.*) E' nemü pénzek találtatnak Görögországnak legrégibb helyeiből 's a' görög szokasu tartományokból, nevezetesen Aeginából is, a' hova helyezteté a' jegyek előadasa a' görög pénzmivészség kezdetét (lerajzolva van Mionnetnél „*Descr. des méd. antiques*," pl. XXXVII, 1, kiváltképen „*Supplém.*" t. III. pl. XVIII. 5.). Benyomott bélyegek más nemét találni Crotonban, Posidoniában 'sat., a' hol az egyik oldal kiálló nyomatot, másik hozzá igen hasonló mélyet mutat. Azonban már ezen legdurvább kezdetekből is szerencsés feltalálás és felfogás látszik, mellyeknek nem sokára a' legtökéletesebb előadás a' legtökéletesebb formákat adja. Mind ezek nem öntött, hanem vert pénzek, 's a' ki megfontolja az akadályokat, nehezen hiheti, hogy a' bélyegek elébb öntettek 's azután tökéletesittettek volna valamelly nyomás által. Az erőszakos stylus idejéből kevesebb próbák maradtak reánk, mint a' nagy és nemes időszakaszából, melly ezen kis mestermiveken többnyire N. Sándor ideje táján Nagy-Görögország városaiban, 's Siciliában pedig valamivel korábban kezdődék. Minden régi pénzgyüjtemények a' legkülönbözőbb 's legtanuságosabb bizonyságai ezen időszakaszi bélyegmetszők ügyességének; 's még is ezen mivészek nevei sem miveik, sem a' classicusok által nem maradtak fen. Csak a' cydoniai pénzeken, Creta szigetén, fedezték fel Neiantos mivész nevét, más pénzeken ugy hiszik, hogy elrejtett helyeken monogrammákban vehetni észre (l. „*Wiener Jahrb.*," 1818. 2 B. S. 124.); azonban ez mindég bizonytalan marad. Hihetőképen a' gemmametszők, kik bánásmódja olly atyafias, voltak ezen bélyegek készitői, kik neveket olly munkákra feljegyezni nem akarták, mellyek, a' mint hihető, közönségesen esmert fontos mivek szerént készültek. Minden azt hiheti el velünk, hogy a' bélyegek aczélból vagy megedzett bronczból készültek, mellynek edzéséhez, a' mint tudva van, szintugy értettek, mint az aczéléhoz. Görögország mint sok másban, ugy ezen mivészi ágban is tanitója volt Romának. A' legrégibb felső- 's középolaszországi pénzek öntve (bronczból 's nagyok) voltak. De a' romai köztársaság vége felé 's a' császárok alatt verték a' pénzt, a' mint ezt a' Carisia nemzetség pénzei 's az Oise vize mellett Beaumontnál feltalált eszközök mutatják. (Millin „*Mag. encycl.*," 1811. 3. köt. 301. lap.) A' lencseforma érczdarabok öntése (mert a' pénzeket nem verték ki az ezüstáblákból) a' rom. pénzmivészek tulajdoni foglalatosságához tartozott (innen azon elnevezés *Triumviri auro argento aeri flando feriundi* IIIVIRI A. A. A. F. F.). De a' pénzhamisitás korán lábra kapott a' romai birodalomban 's hihetően okozta azon mesterséges formákat, mellyeket a' pénzek számára választottak. Az agyagból készült pénzformak is, mellyeket találtak (a' Severusok idejéből) alkalmasint hamispénzcsinálóknak vagy thesserakészitőknek szolgáltak. A' császári Romában legtöbb figyelmet forditottak a' nagy bronczokra, mellyeknek typusában hires régi mestermivek maradtak reánk; 's itt a' görög városok, mellyeknek megmaradt a' pénzverés jusa, voltak az e' rész. ben kitündöklők. Midőn az ércz mindég rosszabb lett, a' bélyeg is hanyatlott, 's ennek részént az a' környülállás is lehetett oka, hogy Nagy Constantin olta a' bélyegek mindég rosszabbadtak, mivel keresztény mivészek a' *vultus ducales és aeternales* előadásával a' bálvány vak buzgóságot nem akarák elősegítni. (l. Baronius „*Ann. ad ann. Chr.* 303 *et* 316, 2. kötet, 501. lap.). Azon öszveszövetkezett inditó okok, mellyek a' mesterségek végromlását eszközlék, befolyással voltak a' bélyegmetszésre is. Az általmenetel az utolsó romai és byzantiumi pénzekről a' karolingi denárokra és még inkább a' bracteatokra igen lassanként történt. Ez utolsóknak mustául szolgáltak a' császárok és pápák okleveleinek pecsétei, sőt a' byzantiumi aranypénzek is, mellyek bádog vékony-

ságuak, 's kulcsformán voltak kiverve. A' bracteatok nagy térsége a' bélyegmetszőknek a' legkülönbözőbb ékesitésekre szolgáltatott helyet. A' kereszthadak olta az europai pénzeken észre vehetni a' tetszőbb formára való vágyódást. A' franczia *turnosok* (*tournoise?*), a' florenczi liliomforintok, a' Velenczeiek és Pisaiak pénze a' világ öszveköttetései által mások előtt esmeretesek voltak 's példaképen utánaztattak, 's észre lehet venni, hogy az ébredező mesterségek századjában 's a' 13 és 14-dik században uralkodók 's városok iparkodtak pénzeik csinosságával még a' külföldi előtt is bizonyságot tenni a' széphez való szeretetekről. Igy tündöklik nevezetesen a' gazdag Flandria és Brabant, 's a' criticus Mader ott találta fel a' legrégibb időszámmal jegyzett emlékpénzt, melly 1371 bizonyos Schornvorst és Sichen számára veretett. (l. Mader „*Kritische Beiträge*" 5. rész, 157 l.) Ennél korábbi volna egy velenczei pénzverőnek Sesto Márknak Cicognara gróftól emlitett 1363 emlékpénze („*Storia della scult.*," uj kiadás 1824, 5. rész. 401 lap.), ha kétséget nem gerjesztene ellene a' rajta lévő arab szám, mert kétséget nem gerjesztő arab számokat az eddig esmeretes pénzeken csak a' 15-dik század második felétől fogva találtak, 's aztán azon környülállás, hogy öntött. Általjában véve a' régi pénzek, kivált a' romai nagy bronczok, az ujabb bélyegmetszés tulajdoni próbájinak a' nézni való pénzek (nézpénzek) számára mustrául szolgáltak, 's névszerént veronai mivészek voltak, kik a' 15-dik század elejétől fogva, midőn az emlékpénzek gyakrabbak lettek, általa hirre névre kaptak. A' plastica akkor a' képirásnál kedvesebb volt. Legtöbb képirók egy uttal plasticus mivészek is voltak, 's számos igen jeles érczmivek az öntött emlékek iránt való kedvezésből támadtak. Pisano Victor v. Pisanello (*Pisanus pictor*), kinek munkáji 1437—48 esnek, Pasti Mátyás (1446), Ragusio Pál, az előbbiekkel egy időben, della Torre Gyula, Pomedello Maria János, Carolo, Boldu János (1457), Petrecini (1460) Cremonai András (1464), Paduai Vellano, Sperandeus, Hieremia Christoph, Constantius, Bellini Gentile, Pallajuolo Bert. Ant. jeles munkájik által egy uttal a' mivészséget 's az iránta való szeretetet segitették elő. A' Mediciektől származó kedvelése a' metszett köveknek megszaporitotta a' mivészek számát, kik nagyoknak mutatkozhattak az efféle kis munkákban, 's az Alpeseken innen fekvő tartományok kivált a' mivészséget kedvelő IV. Károly és Maximilian idejében részt vettek azon izlésben, mellynek kielégitésén mesterségesen pallérozott aranymivesek segitettek. Ezen időszakasznak némelly felséges munkáji, a' mint könnyen átallátható, csak az aranymivesek és pénzverő mesterek egyetértő munkálódásának köszönik léteket, kiknek czéhei Augsburgban 1447 törvényesen elváltak. Lipcsében tovább maradtak együtt. A' régi pénzek nevekedő kedvelése okot adott a' bélyegmetszőknek arra, hogy elejénte csak tanulás végett 's később, midőn munkájik kedvességet nyertek, ámitás végett a' régi typusokat utánazták. Igy származtak a' paduai, vicenzai, caviniai, parmai, carteroniai 'sat. classis, melly a' numismaticusoknál igen is gyakran előfordul; a' bélyegmetszés történeteire nézve azonban igen fontos. Sőt valamint a' metszett kövekre, ugy a' pénzekre is tettek görög felirásokat; csakhogy az ámitásnak hihetőbbé való tételére hibázott az elégséges tudomány. Olaszország sokáig maradt azon ország, mellyben ezen mesterség előkelőleg üzetett; ennek bizonyságai a' pápai emlékpénzek hosszu sorában vannak. Az Olaszokkal vetekedtek a' Francziák, kiknek azonban hamar (már I. Ferencz alatt) játékká vált előadások, melly ott az „*Acad. des inscr.* ellenére, melly ott főképen az emlékpénzek feltalálására állittatott fel, fenmaradt a' legujabb időkig. A' pénzverésmivészség technicájára nézve a' Francziák korán lettek mesterekké 's most is azok. Németországban hamar visszahanyatlott e' mivészség, 's csak az ujabb időkben éledett fel ismét. Igen sok készült Hollandban, de minden fáradozás mellett is minden mivészi érdem nélkül. A' rajzolás, feltalálás, formázás (Modellirung) és kivitel a' legigaz-

ságosabb kivánságnak sem felelnek meg. Franczia oskolában tanulván, a' mult század elején Hedlinger hiresedett el; azonban munkájiban reáesmerni korának hijányaira. A' tőle pallérozódott dán emlékpénzkészitők, Wahl 's a' t., az ujabb bélyegmetszés historiájában dicséretes említést érdemlenek. Valódi érdemet DENON (l. e.) az által szerzett maganak, hogy Bonapartenak consuli országlása olta a' parisi emlékpénzkészitésnek igazgatását altalvette, és nevezetes történeteket az igazi bélyemetszés értelme szerént elmésen kitalált nézni való pénzekkel jegyzett fel. Ez volt a' főhijány. A' midőn ollyan feladásokat tett, mellyek módjában voltak, bizonyos számot tarthatott á' fényes következésre. Eddig csak igen is gyakran sikeretlen után törekedtek, 's igy vesztegetődött el némelly jobb elme. Felette hamar emelkedett általa ezen mesterség 's kedvességet is nyert. A' Francziák pénzei, kivált mellyek Olaszországban verettek, mindenütt mustrául esmertettek meg 's használtattak. A' Németek, Angolok, Oroszok, Olaszok, ezek között Putinati Fer. Majlandban, Girometti Romában és Pistrucci (magokról a' Romaiakról ez nem lehet mondani) vetekedtek velek az emlékpénzekben, mellyek jelen korunk szükségén alapodtak, de a' régi világ legjobb mivészeinek értelme szerént találtattak fel 's a' tökéletesség után törekedve készültek el. *A***s.*

BELZONI (Giambattista), romai nemzetségből szárm., szegény borbélynak fija, Paduában 1778 szül. 's Romában barátnak nevelteték; de megszálván a' várost a' franczia seregek, odahagyá Romát 's 1803 Angliába méne és Londonban Astey játékszinében mint Apollo és Hercules lépett fel. Itt az angol nyelvet tanulá meg 's mélyebb esmeretekre tőn szert a' vizépités mesterségében, melly; miolta Romát elhagyta, főfoglalatossága volt 's alkalomul szolgált egyiptomi utazására. 9 évi mulatása után elhagyá Angliát 's Portugalon, Spanyolországon és Maltán keresztül Egyiptomba méne. Itt éle 1815—19 elejénte mint tánczos, később megnyeré a' basa kegyét, a' ki planumaiban hasznát tudá venni. B.nek szembetünő nagysága 's testi ereje tekintetet szerzének nekie e' tartomány durva lakosi közt; 's igy juta hozzá, ama' pyramist Ghizehben, mellyet már della Valle Péter a' 17-k száz. kinyita, 's a' mellybe vivő menetelt a' Francziák ottani táborozásokkor meg nem leheték, és még egy másikat, Chiephreme nevüt, kinyitni, azonkivül több királyi sirokat Thebében, névszerént ama' pompásan fenmaradtat a' Bibansel Moluk völgyben, melly Psammuthis (400 K. e) sirjának tartatik. Állandósága- 's ügyességének köszönhetni, hogy 1816 Jupiter Memnon büstjét egy alabastrom sarcophaggal együtt a' királysirokból Thebéből Alexandriába általtett, honnan a' brit museumba jutottak. A' Nil második omlásához közelebb nyitá ki Aug. I. 1817 az ypsambuli templomot, mellyet Caillaud és Drovetti (két Franczia) egy évvel korábban felfedeztek ugyan, de ki nem nyithattak. Ezután a' veres tenger partját 's a' hajdani Berenice városát látogatá meg 's Jupiter Ammon Oasejába randula ki. Utazását Berenicébe a' zubarai smaragdbányák felfedezése jutalmazta meg. B. Caillaud abbeli állitását, hogy ő akadt legyen a' hires Berenicére, későbbi a' helyszinen tett nyomozások által megczáfolta, ezen város maradványit 4 napnyi távolságra azon helytől, mellyet Caillaud Berenicének tartott, valóban felfedezvén. B. „*Narrative of the operation and recent discoveries with the pyramids, temples, tombs and excavations in Egypt and Nubia, and of a journey to the coast of the Red Sea, in search of the ancient Berenice and another to the oasis of Jupiter Ammon*“ (Lond. 1821) czimü munkáját, egy 44 szinezett rezet magában foglaló folioköt. együtt köz javalattal fogadták. Bt. honvárosa, Padua, két egyiptomi szoborért Thebéből, mellyek az universitas *dela Ragione* nevü szálájában vannak felállitva, egy Manfredini által metszett emlékpénzzel ajándékozta meg. Azon modellek iránt, mellyeket B. a' Bullockmuseumban állitott fel, vö. MUSEUM. Nov. 1823 rendeléseket tőn Beninből Hussa- és Timbuctuba utazni, de Beninbe utaztában, Gatában Dec. 3 ua. évben megh. B. neje, ki

ót mindenütt kiséré, kiadá férjének az általa kinyitott sirboltot ábrázló eredeti rajzolatit (London 1829).

Bembo (Pietro), cardinalis, püspök, a' romai irók mesterkélő utánazója, deák 's olasz verselő, X. Leo századjának egyik hires tudósa, szül. Velenczében 1470. Patricius atyját 8 évü korában kisérte Florenczbe, hova az követül ment, 's a' gyermek már itt szokta meg a' tiszta toscanai nyelvet, mellynek utóbb egyik törvényadója lett. Paduában tanultakor a' romai literaturát annyira megszerette, hogy atyja hijában igyekezett országos hivatalra nevelni, csak a' tanulás kellett neki, az vitte Messinába is 1492 Constantinus Lascarishoz görög nyelv-tanulásra, 's hogy mindég tudós foglalatosságok közt lehessen, egyházi életet választa. A' philosophiát Ferrarában végezé, hol Strozzi, Leoniceno 's különösen Jacopo Sadoleto, humanisták, lettek barátjai. Majd Velencze, majd Ferrara volt később tartózkodó helyéül, az itteni herczegi fényes udvarban is gyakran megfordult, sőt Borgia Lucretiával, Alfonso (Este) örökös herczeg szép és lelkes hitvesével, olly szoros esmeretségbe juta, hogy 1503 történt megválása után is azzal 1516-ig folyt levelezése. Velenczében egyik tagja lett azon academiának, mellyet Aldus Manutius könyvnyomtató a' maga házához gyülő tudósokból állita, 's gyönyörüsége tölt az annál kijött jelesb munkákra ügyelésben. Petrarca verseinek 1501 és Dante „*Terze rime*“ kiadását 1502 pedig egészen ő vezeté. 1506 az urbinói udvarhoz ment, mert oda asszony, Guibaldo herczeg szép eszü felesége, bájolá az akkori idő legjobb fejeit. Kedvesen telék ott legnyájasb társalkodásban az idő. „Tudomány és szép mivészség számára soha nem nyilt tisztességesebb és kellemesb szálás, mint az urbinói udvarnál,“ mondja Tiraboschi. 6 esztendő mulva, 1512, a' hgné halálakor innen Romába utazott Julio da Medicivel, X. Leo testvérével, hol Hyginusnak „*De sideribus*“ tirói nótákkal készült kéziratját, melly Daciából érkezett 's addig elolvasni senki nem tudta, felfejtvén, nagy tudós hirre kapott. II. Julius pápa mindjárt a' Johanniták bolognai commenderiáját adta neki. X. Leo pápa pedig még ki sem jött a' conclavéból 1513, midőn titoknokjává nevezte barátjával, Sadoletóval, együtt, 's 1514 Velenczébe követéül küldötte. A' világra termett eszes paptitoknok még virgoncabbul kezde már élni: könyv, mulatság, hivatal, vendégség, imádság és szép asszony egymást váltá nála. X. Leo udvara körül ez mind megjárt. Bembo egyik szerelméből eddig másikba repülvén, most Morosinával állandólag esmerkedett, 's az neki 3 gyermeket is szült. Lucilio ifjan mh., Torquato kanonok lett Paduában, Helenát Grandenigónak gazdag kiházasitással adta férjhez. De még X. Leo halála előtt Paduába költözködött, átalván, a' mint leveléből látszik („*Lett. a sommi Pontifici*“ L. 5. ep. 1.), az udvari viszonyokat, 's ott fényes nyilt házat tarta. Hogy ne? Jövedelme, két commenderia, 3 apátság, 2 esperestség, több kanonokság, ezeken kivül apjáról szép öröksége. Tudós, mivész szabadon járt házához, könyvtárt nagyot jelest szerze egybe classicusok kéziratjaiból; régiség- 's pénzgyüjteményt állita, télen szobabeli mulatás viditá, nyáron Bozza nevü villaja 's e' mellett gazdag füvészkertje; és a' kényére élő irt, olvasott, a' mint megkapta szeszélye. Velencze történetirója, Navagera, meghalván, a' köztársaság őt választá 1526, a' mivel járt nagy jövedelemből csak az ország adta szálást fogadá el. 1539 pedig III. Pál pápa, Sadoleto emlékeztetésére, cardinallá nevezte, ámbár ő nem kereste. Ekkor 69 esztendős lévén már, lemonda a' földiekről, versről, tudományról és egyébről, mert a' szép ingere ő róla is lemondott. Csak Biblia, csak sz. atyák forgatása közt érte gubbioi püspökké kineveztetése 1541, azután a' bergamoi. Majd meghalni Romába ment 's ott 77 esztendejében aludt el. Bembo ébreszté a' tudományt, terjesztette a' jó izlést, jól értette a' régi irókat, csinositá az olasz nyelvet, ezek a' külföldön is megesmerendő érdemei. De maga, mint deák 's olasz költő és prosaicus, nem hagya fen külön nyomot, csak az előtte volt nagyokéban lépdelt feszeng-

ve. Őt eredetileg alkotó lélek mellé téve, válik ki igazán, mi a' valódi, mi a' tetsző lángész. Amaz uj koszoru szegésére ihleltetik, ez a' másé tisztogatásán babrál. Mint deák prosaicus és költő nem élt volna semmiért más szóval Ciceróén 's Virgiliusén kivül, sőt fordulása is mindég csak ezeké. Mit szülhetett ez egyebet hamis piperénél, 's bizonyság lett arra, hogy a' régiek nyelve nem a' mai világ köz nyelvéül való. Krisztust mindég igy hiva: „*Hero*," anyját „*Dea lauretana*." „Leo a' halhatatlan Istenek végzéséből választatott pápává", mondja azon levelében, mellyel azt a' fejedelmek tudtára adja. Az excommunicatio nála „*interdictio aqua et igni*." A' ki jó stylista akar lenni, ezt tartá, Sz. Pál leveleit ne olvassa, azok csak „*epistolaccie*", levelecskék, és Sadoletónak, ki azokat magyarázta, azt mondá: „*Comitte has nugas, non enim decent gravem virum tales ineptiae.*" Cicero illyen utánazójánál nem félhetni ugyan, hogy az igaz deákságot tanulni akaróra Bembo olvasása alatt nem tiszta beszéd ragadjon, 's azért ajánlható is, de a' dolognak ez nem igazi felfogása. Igy vala nála az olaszban Petrarca és Boccaccio minden, azok irása módjára tére vissza 's Petrarcára nézve kezdője volt azon irói felekezetnek, mellyet a' Cinquecentisták közt az Olasz Petrarchistáknak*) hiv, mert a' felvett mustra olvadó érzése szép képzelete nélkül annakutána hangzott. De kérdés, miért leve illy elvétett izléssel is annyi követője? Mert az önerejüek ritkák, mert a' bemboi ebédadás és segittetés által hamar elszédülő szegény irók száma nagy 's egy fényes alakos sok mesterkélő komediást csinál, az egyszer megkezdett felekezetesség pedig harapódzó. Hidegebben vevé Gravina és Denina már később Bembo izlése megitélését 's az első ráalkalmaztatta *Ragione poetica*-jában Cicero mondását Licinius Calvusról „*quod* (dicendi genus) *quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans intuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sangvinem deperdebat.*" „Az alkotás után kell vala," szól Gravina, „szorgalmasabban csinositgatnia, nem a' teremtés hevében kantárba dugni fejét." „Épen a' magát nagyon Boccaccióhoz kötése miatt," mondja Denina, „deákos felettébb is szókötése és keresett, mivel azéba is épen e' hibák csusztak. Egyben tette ezen piomozása szerencséssé Tiraboschi szerént, t. i. olasz grammatica észrevételeiben, mellyek épen az olly kényesen keresgető gondot kivánják. „Florencz nem köszönheti eléggé Bembónak," irja Tiraboschi, „hogy nyelvét annyira kisimongatá a' mult száz. rozsdájából." Ezért dicséri barátja Ariosto is Orlandójában. Munkáji ezek: „*De Aetna*" dialog. Irta Messinában laktakor (Vel., Aldinál 1495). 2. „*Carmina*" 's ezek közt Benacus carm. heroicum (Vel. 1553). 3. „*Gli Asolani*" lib. III. Asolo helyről igy nevezve (Vel. 1505. 1515 1530, Verona 1745). Franciára, spanyolra is forditották. Előadja itt a' földi szerelem gyönyöreit, veszélyeit, hiuságát, 's a' platói szerént csak a' mennyeit mondja igaz boldogságot nyujtónak. Intézve Borgia Lucretiához. 4. „*De imitatione sermonis ep.*", Cicero utánazása védelme (Basel 1518). 5) „*Prose nelle quali si ragiona della volga lingva*" *l. III.* (Vel. 1525, Varchitól Florenczben 1548). „*Colle giunte di L. Castelvetro*" (Náp. 1714). Ezen munkáját dicséri Tiraboschi az olasz nyelv tisztitására nézve. 6. „*Rime*" (Velencze 1530, Roma 1548). Később Bodoninál pompásan „*Stanze*" czim alatt. Ezek között egy odája testvére halálára tele Petrarca kifejezéseivel, ugy hogy Jassoni azt mondá: „Az az oda a' florenczi arlequin zászlója, melly mind lopott posztószeletekből volt öszvefoldozva." 7. „*De Virgilii culice et Terentii fabulis*" (Vel. 1530). 8. „*De Guido Ubaldo Feretrio deque Elisabetha Gonzaga Urbini ducibus*" (Roma 1530.) 9. „*Rerum venetarum historiae*" *lib. XII.* (Vel. 1551.) Ugyan ennek általa készült olasz forditása. (Vel. 1552 és 1790. Ez me-

*) Az Olaszoknak a' 16-ik század, il cinquecento, a' 17-ik il seicento, 's az elsőbb költők neve Cinquecentisti, emezeinek, Seicentisti.

gyen 1487—1513). Említett fagyosságain kivül ebben még az esetek Ideje kihagyása és pragmátlan összeköttetése is hiba, de az utolsóra nézve az menti Foscarini szerént, hogy a' köztársaság mint papnak meg nem nyitá leveltárát. Igy vagy csak kedvezés nevezte történetirónak, vagy láták, hogy nem ir olly mély vizsgálattal, mint Paruta, 's nagyon pápavédő. 10. „*Lettere volgari*" (Tom. I. Roma 1548; Tom. II. Velencze 1551; Tom. III. ott 1552, 1575; Verona 1745). 11. „*Epistolarum Leonis X. nomine scriptarum lib. XVI.*" (Vel. 1535, 1552). 12. „*Epist. familiar.*" *lib. VI.* (Vel. 1552). „*Tutte le opere*" (Velencze 1729). Olasz munkájit külön 1. „*Classici italiani*" (Milano.). Deák munkáji közt sok csiklandós és buja is van, azokat „Priapeja" czim alatt Aldus adta ki 1517. Élete gróf Mazzuchellitől. Szépen deákul Casatól. *Döbrentei Gábor.*

Ben (fiu, zsidó szó), sok zsidó tulajdon nevek előtt áll, p. o. Bendavid, Benasser 'sat., a' németországi Zsidók többnyire Sohn-nal cserélik fel igy: Jacobssohn, Mendelssohn. Oka ezen elnevezésnek az, hogy a' Zsidók régenten, sőt némelly vidékeken ma is nemzetségi (vezeték) nevet nem viselnek.

Benares, Bhanaras, nagy termékeny tartomány, Nagy-Britanniának bengaleni helytartóságában (melly Hindostanban fekszik) a' Ganges vize mellett két felől, az éj. sz. 23—37° közt, 591 1/2 nsz. mf. 2 mill. lakossal. Fővárosai Benares, Joanpur, Ghazypur és Mirzapur, a' chunari és bijaghuri hires várakkal együtt Független rajahát vagy fejedelmét 1775 tették az Angolok adófizetővé; az adó eszt. 900,000 tall. tett. De már 1781 elfoglalta Benarest Hastings, angol főkormányozó, fejedelmét, Cheit Singet, kikergetvén 's helyébe ennek unokaöccsét, Babu Singet, tévén, de igazán szolván, csak névvel fejedelemmé, mivel az uj rajah hatalmát igen keskeny határok közé szoritotta. Ugyan ekkor az adó is feljebb emeltetett 2 mill. tallérnál. Fővárosa Benares vagy Kasy a' Ganges mellett, az éjsz. sz. 25° 18′ 36″ 's a' kel. h. 83° közt (Greenwichtől számlálva), Indiának legnagyobb városai közül egy, hanem falai nincsenek; utszáji többnyire tisztátalanok; 12,000 háza faragott kövekből 's téglákból épittetett, mellyek közt némellyek 5—6 emeletüek; ezeken kivül van még 16,000 sárháza 's 580,000 állandó lak., kik közt 7000 Braminok és 50,000 Mohammedánusok vannak, 's 3000-en a' 3 hindu rajahok szolgáji, kik uraik helyett a' szükséges áldozásokra és tisztulásokra ügyelnek. Innepek alkalmatosságával nem lehet a' lakosok számát tudni, olly temérdek az. Benares főhelyek az indiai tudományoknak, a' hol a' Braminok a' sanscrit nyelvben, csillagok tudományában, mellyre nézve egy csillagvizsgáló tornyok is van, 's más esmeretekben oktatják az ifjuságot. A' városban 1000 templom 's pagod van, mellyek közt egy régi, mint hires bucsujáró hely, különösen szentnek tartatik. Az Indusok azt hiszik, hogy a' ki Benaresben hal meg, egyenesen a' paradicsomba megyen. Bámulásra méltó a' hindu templomok közepében Aurengzebtől a' 17-ik száz. épittetett pompás mecset, melly egyszersmind a' Mohammedánusok nagy hatalmának 's az Indusok elnyomatásának emlékoszlopa. A' benaresi lakosok nagyobb részént kereskedők, kik közt sokan pénzváltással 's küldéssel foglalatoskodnak 's munkásságok köre nem csak Indiára, hanem egészen az orosz határokig kiterjed. Pamutmivek, shawlok, arany 's ezüst paszamántok, selyemmivek Benaresből vitetnek ki egész napkeletre; itt van a' bundelkundi bányákban található gyémántok 's más drága kövek főpiacza is. — A' rajah palotája Ramnaghurban van a' városon felül, a' Ganges tulsó partján. Az angol főtörvényszék a' benaresi tartomány legfőbb itélő széke. Ezen főtörvényszék alatt vannak a' mirzapuri, allahabadi, bundelkundi, joanpuri, gorukpuri és benaresi törvényszékek, hanem a' főben járó vétkek megitélésébe ezeknek semmi befolyások nincs. *L—ú.*

Bench, l. Kingsbench.

Benczur (Józef), alapos magyar történetvizsgáló és publicista,

szül. Febr. 28. 1728, Jeszenován Arva vármegyében. Első tudományos miveltségét honjában vevé, azután Jenában és Hallében tanúla. Hazatértekor ezen czimü munkája: „*Confutatio praetensionis Borussicae in Silesiam*“ (Bécsb.) által tette magát esmeretessé. 1755 a' késmarki lyceum rectora lőn. Innen Tomka Szászky hálála után ennek helyébe hivaték meg Posonyba 1766. De 10 év mulva részént familiai környülmények miatt, részént hogy nagyobb kényelemmel fekhessék kedvelt tanulmányának, a' historiának, visszatért Késmárkra 's ujra megnyerte a' rectorságot. Első irományát követett munkáji nagy hirt szerzettek nekie, 's M. Theresiától egy arany pixist és 100 aranyat vőn ajándékul, 1776 posonyi tanácsnok, 's 1784 a' kir. magy. udvari kamaránál allajstromozó lett. Budára tétetvén által a' kamara, épen midőn a' leveltárt szándékozék rendbeszedni, II. Jósef könyvtárnokjául hitta meg Bécsbe. De a' gutaütés még azon évben végét szakasztotta a' nagytudományu történetvizsgáló munkás életének. Több részént latán, részént német nyelven irott munkáji közül még ezeket emlitjük: „*Ungaria semper libera suique juris et nunquam vel principi vel genti alicui externe obnoxia etc.*“ (Viennae 1764); „*Commentatio juridico critica de haered. jure serenis. Domus Aust. in Apost. regnum Hung., de jure eligendi regem*“ etc. (Viennae 1771, Eusebius Verinus álnév alatt); „*Schreiben an einen Freund, darin einige Zweifel wider die Echtheit der Stiftungsurkunde, welche der heilige Stephan, König von Ungarn, dem Benedictiner Kloster des heil. Martin* 1001 *ertheilt haben soll* (Wien 1779); „*Kann ein Apost. König die ungrische Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren*“ etc. (Frankf. und Leipz. 1784). L. Horányi „*Memoria Hung.* és *Nova memoriae Hung.*; Genersich „*Merkwürdigkeiten der k. Frst. Käsmark*, 2. köt. (Lőcse 1804).

Benda (Ferencz), szül. 1709 Csehországban Albenatky helységben, hol atyja takácsmester volt. Ugy lehet őt tekinteni, mint Németországon egy tulajdon hegedüoskola alapitóját. Elejénte minden segedelemtől megfosztva, kénytelen vala egy vándorló bandához állani, mellyben egy Löbel nevü vak Zsidó volt, ki a' hegedüt álmélkodásra méltó merészséggel 's tökéletességgel játszotta, 's ez után mivelte magát Benda, de megunván a' csavargó életet, 18 eszt. korában visszatért Pragába, hol Sz. Miklós templomában elébb is sopranista volt. Ott egy darabig a' derék Konyczektől tanulván, Bécsbe utazott, hol a' hires Franciscello tanitásait hallgatta. Két eszt. mulva starost Szaniawski szolgálatjába allott 's ennél maradt 1732-ig, midőn az akkori burkus koronaörökös, később II. Fridrik, őt Quanz ajánlására magához vette. 1771 Graun helyébe concertmester lett 's ugy is holt meg Potsdamban 1786, 76 esztendős korában. Sok szerzeményei közül csak 12 hegedü- 's 1 flautasolót adott ki. *J.*

Benda (György), Ferencznek testvére, szül. 1721 Csehországban Jungbunzlau helységben. Elébb II. Fridrik udvari muzsikusai közt Berlinben a' második hegedünél volt, 1748 pedig mint muzsikaigazgató a' gothai herczeghez ment, hol kivált az egyházi muzsikaszerzésre való talentumát igen kimivelte. A' gothai hercz., III. Fridrik, a' hangmivészségnek maga is nagy barátja, Bendát 1765 Olaszországba küldötte, azután pedig feljebb való ranggal karigazgatójának nevezte. Velenczében a' hires Schweitzerrel 's Hasséval barátságos társalkodásban élt. — III. Fridrik 1772 meghalván, az udvari templomban megszünt a' muzsika, 's innen Benda is, ki legjelesebb munkájit azon templom számára irta, jó darab ideig nem foglalatoskodott. Azonban Schweitzer, ki „Alceste“ operája által akkoriban esmeretes lett, Seiler játszó társaságával Gothába jövén, Bendát, ki a' theatrumi muzsikára való tehetségét „*Ciro riconosciuto*“ és *Il buon marito*“ czimü énekes játékaival elébb is kimutatta, ujra felgerjesztette, hogy a' játékszin számára irjon, 's ez által Bendának egy uj 's fényesebb pályát nyitott. Ekkor irta az „*Ariadne*“ nevü melodramát, melly gondolat ugyan J. J. Rousseaunak egy-

néhány esztendővel elébb jutott eszébe, 's azt „*Pygmalion*"jában ki is vitte; azonban bizonyos, hogy Benda Rousseau szándékáról semmit sem tudott. Ariadne csak hamar egész Németországban, sőt egész Europában felette nagy kedvet nyert, 's azt eredetisége, kedvessége 's elmés kivitele tekintetéből meg is érdemlette. Ugyan ezen nemben irta azután Benda „Medeát" de már ebben több helyeket aria formán tett fel. Továbbá szerzette a' „*Dorfjahrmarkt*," „*Walder*," „*Romeo und Julie*," „*Der Holzbauer*," „*Pygmalion*" és „*Das tartarische Gesetz*" czimü operákat, mellyek majd nagyobb, majd kevesebb tetszéssel fogadtattak. 1778 azon okból, mivel magát vetélkedő társa, Schweitzer, miatt elmellőztetni képzelte, elbocsáttatását kérte Benda 's ezen feltétele mellett az egész gothai udvar 's minden barátjai kérése ellenére is megmaradt. Ekkor Németországot beutazta, de az ide-oda keringést csak hamar megunván, ismét visszatért Gothába. E' tájban utazott Parisba is, hova 1781 azért hivatott, hogy Ariadnéját, mellyet francziára forditottak, maga adná elő; 's ámbár itt az Ariadne nem épen egyenlő tetszést nyert, utazásáért még is elegendően megjutalmazva tért B. Gothába vissza, honnan Georgenthalba, egy 3 órányira fekvő kies erdei faluba, 1785 pedig Ronneburgba, 's innen végre Köstritzbe vonta magát, hol a' muzsikától elbucsuzva csendességben élt. Megholt 1795, 73 eszt. korában. Gyakori andalgása 's egyebekben való eredetisége furcsa anecdotákra adott alkalmat. *J.*

Bendegucz, Attila apja.

Bender, másként Teckin, Tegine, vagy mint a' Moldvaiak hijják, Tegino, a' k. h. 47° 16′ 's az éj. sz. 46° 50′ 32″ közt, fővárosa egy kerületnek Bessarabiában a' Dniesternél, mellynek partjain félhold formán fekszik, részszerént régi, részszerént uj mód szerént megerősitve, sánczokkal 's földbástyákkal körülvétetve, egy dombon fekvő várkastéllyal. 2 külső városa, 7 kapuja, 12 mecsete, egy örmény temploma, setét, szük, tisztátalan utszáji 's 10,000 lak. van, kik 250 örmény familián kivül Tatárok, Moldvaiak, Zsidók 'sat. Bender nagy kereskedést üz; vannak benne papirosmalmok, timárok, kovácsok és egy salétromfőzés. Hires XII. Károlynak benne tartózkodásáról is. 1771 az Oroszok reárohanással vették meg Panin vezérek alatt, midőn a' benne lévő őrizet 's a' lakosok (szám szerént mintegy 30,000) levágattak és a' város leégettetett. A' háborut követő kainardsii békeség mindazáltal visszaadta a' Törököknek 1774 Bendert. Nov. 15. 1809 ismét elfoglalták az Oroszok és pedig keves fáradsággal, 's ámbár a' jassyi békeség ismét birásába helyeztette a' Törököket, de csak ugyan nem tarthatták meg kezeik közt, mivel az 1812-ki háboruban harmadszor is megvették az Oroszok, midőn a' bukaresti békeség pontjai szerént meg is tartották Bendert egész Bessarabiával 's Moldvának a' Pruthig fekvő részével együtt. *L—ú.*

Bene (Ferencz) cs. k. tanácsos és a' pesti k. universitasnál az orvosi praxisnak 's therapiának rendes oktatója, szül. Oct. 12. 1775 Csongrád vgyének Mindszent nevü falujában. Első tanulásit Szegeden 's Budán, az orvosiakat pedig Bécsben 's Pesten végezvén, 1798 orvos doctorrá lett. Utána való eszt. a' polgári chirurgusoknak mint correpetitor orvosi leczkéket olvasott, 1800 pedig mint supplens professor az insurrectiohoz menő prof. Szening helyett anatomiát tanitott, 's végre a' protomedicussá lett prof. Schrand helyett 1803 rendes professorrá neveztetvén ki, a' chirurgusoknak a' gyógytudomány theoriáját, a' medicusoknak pedig orvosi politiát 's törvényszéki orvostudományt tanitott. 1813 a' betegeskedő prof. Prandtot az orvosi praxisban kipótolván, majd Apr. 2. 1816 ezen cathedrára általtétetett, 's azolta ezt nagy dicsérettel viszi. 1807—9 dekányi, $18^{19}/_{20}$ rectur magnificusi hivatalt viselt, 1826 királyi tanácsossá, 1831 pedig a' magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjává neveztetett ki. Bene egy hazánk legjelesb és munkásabb orvosi kö-

ül, kinek nevét minden tisztelettel emliti. Mint prof. magának maradandó érdemeket szerzett sok jó és értelmes orvosok készitése által, mit különösen széles olvasása 's nagy tudománya gyümölcseinek közzététele 's a' gyógytudományban behozott egyszerüség által eszközlött. Esmereteinek szaporitására sok szép utazásokat tett Német- és Franczia-országban 's Angliában; egyébként is minden tekintetben együtt menvén az idő lelkével 's nem mellőzvén semmit el, mi a' gondolkozó orvos figyelmét érdemli. A' hazai literaturát is több munkákkal gazdagitotta, mellyek közt „Az orvosi tudomány rövid rajzolatja," két kötetben, (Budán 1812—13) különös emlitést érdemel. *A. Balogh Pál.*

Benedek, XIV. (Prosper Lambertini), egy a' legjelesebb pápák közül, szül. Bolognában 1675 eszt. fényes nemzetségből. Mint ifju a' tudományokban sebesen haladott, főgyönyörüségét pedig Sz. Tamás könyveiben lelé; később az egyházi 's polgári törvényre adta magát 's Rómában sz. széki ügyvéd lőn. Majd a' „*Promotor fidei*" hivatalt nyeré meg 's ekkor esmerkedett meg a' canonisatio szertartásaival, mellyekről később egy derék munkát szerzett. Indulatosan szeretvén a' tudományokat 's miveit a' szép mesterségeknek, a' hiresebb tudósok barátságát nagy gonddal kereste. Montfauconnak, kivel Rómában esmerkedett meg, annyira megnyerte hajlandoságát, hogy ez gyakran mondaná felőle: „Lambertininek két lelke vagyon, egyik a' tudományokra, másik a' társalkodásra." Kedvelte a' költők munkajit is, mellyeknek olvasása gondolkozását elevenné, beszédjét pedig kellemetessé tevé. Lassanként azonban az egyházi méltóságokban is eléhbre ment. XIII. Benedek 1727 anconai püspökségre, 1728 cardinalisságra, 1732 pedig bolognai érsekségre emelte. Mindenütt nagy elmét 's valódi buzgóságot mutatott, hivatalát pedig legnagyobb pontossággal viselte. Végre az 1740 conclave, mellyet Tencin cardinalis fondorlási 6 hónapra terjesztettek, az egész cath. anyaszentegyháznak fejévé tette. Ministerei választásában nagy vigyázással élt 's uralkodását egészen kora környülállásaihoz szabta. Az innepek számát megkevesitette 's mérsékelt gondolkozása által mind a' cath., mind a' protestans fejedelmek hajlandoságát megnyerte. Másfelől a' tudományokat jobb lábra állitani, Romát csinositani 's népét boldogitani minden módon iparkodott. Valódi buzgósága, türedelmessége, jámbor élete, a' vallás 's erkölcsiség iránt tett fáradozásai nem csak kora, hanem a' későbbi világ tiszteletére is érdemesiték. Megholt Maj. 3. 1758. Tudományos munkáji közül „*De Synodo dioecesana*" irt könyve különös emlitést érdemel. Összvesen 16 folio kötetre mennek, 's innen a' gunyra szokott romai népnek ama' vádja: hogy sokat irt 's keveset uralkodott. *S. M.*

Benedek (Sz.), alkotója a' Benedictinusok rendjének és a' nyugoti szerzetesek atyja; szül. Umbriának Nursia városában (a' mai egyházi fejedelemségben), 480 eszt. Rómából, hová a' tudományok kedvéért küldetett, 14 esztendős korában vadonba, 529 körül pedig Casino hegyére (Nápoly mellé) költözött, hol lerontván Apollo ligetét 's templomát, monostort épitett, melly ennél fogva a' Benedictinusok előtt mindenkor nagy tiszteletben állott. Irta szerzetének gyarapodásával azon regulát is, melly mérséklettsége miatt egész nyugoton hamar elterjedett. A' szerzetesektől egyszerü 's szoros, de nem felette sanyaru életet kivánt, foglalatosságul pedig imádságon 's kézi munkán kivül naponként olvasást is rendelt. Ez, valamint a' gyermekek 's fiatal szerzetesek oktatása, a' bibliothecákat szükségessé tette. Innen a' régiek könyveinek számtalan lemásolása, melly által a' hajdankor tudománya fentartatott. *S. M.*

Benedicta, deák neve a' Sz. Háromság-Vasárnapnak, mivel ezen kezdődik az a' napi mise.

Benedictinusok, a' Sz. Benedektől származott szerzetesek neve, kik egész nyugoton hamar elterjedtek, a' mit részszerént a' pápák 's püspökök törekedéseinek, részszernét pedig regulájok nagy mérsékletességének lehet tulajdonitani. Monostoraik azonban egy közönséges fe-

jet nem esmertek, sőt majd mindenik hirt rendszabasaiban valami különösségekkel, mellyeket vagy a' püspököktől, kiknek hatalma alatt állottak, vagy apátjaiktól vettek. Idővel első rendszabásaiktól eltávozni látszattak. Áhitatos Lajos tehát Anniani Benedeket, ki sanyaru életmódja által feiette elhiresedett, a' szerzetnek egész Francziaországban generalisává tette, hogy a' klastromi fenyitéket mindenhol lábra állitsa. Látszatott is boldogulni szándékában; mert az aacheni egyházi gyülés rendszabásait elfogadá, de iparkodásai állandó következéssel nem birtak; mert a' clugnyi apátok a' 10 század elején már uj reformatiót láttak szükségesnek. Ezeknek rendszabásait lassanként 2000 klastrom fogadta el, hanem idővel nagyrészént feledékenységbe bocsáták. A' Clugnyiak egyesülete azonban minden ujitások mellett is még megtartotta a' Benedictinus nevezetet, de a' 11 századtól fogva a' reformatorok követöji többnyire különböző nevet vettek fel, 's igy eredtek azután a' Vallumbrosaiak, Camalduliak, Sylvestrinusok, Coelestinusok, Cisterciták, Berhardinusok, Trappistak 'sat. (l. e.) Ezen egyesületeken kivül, mellyek Benedek reguláját kisebb vagy nagyobb mértékben mindnyájan követték, magok a' Benedictinusok is már a' tridenti gyülekezett előtt alkottak némelly congregatiókat, mellyek azután a' nevezett gyülekezet parancsolatjára (Sess. 25. c. 8. de Reg.) még inkább szaporodtak. A' hiresebbekhez tartoznak: a' mont-oliveti Olaszországban; a' valladolidi Spanyolországban, mellyel a' hires Montferrat is egyesült; a' bursfeldi a' német birodalomban, melly a' mult században még közel 200 klastromot számlált, de már megszünt; a' mölki Austriában, mellyhez a' kremsmünsteri, mariacelli, a' bécsi 's több apátságok kapcsoltattak, továbbá Sz. Vannus és Sz. Maurus congregatióji Lotharingiában 's Francziaországban; a'-monte casinoi Nápolyban, mellyhez a' sz. mártoni főapátság már 1514 tartozott 'sat. Érdemei e' szerzetnek mind a' literaturára, mind a' religióra szembetünők; mindjárt kezdetben az imádságon kivül kézi munkával 's tudományokkal foglalatoskodván, nem csak a' régiek könyveit tartották fen a' később világnak, hanem magok is ama' tudatlanság századiban nem keves szorgalmatosságával dolgoztak. Beda, Alcuin, Anselm 'sat. még ma is tiszteletben állnak a' tudósok előtt. Később időkben leginkább Sz. Maurus congregatiója hiresedett el, melly 1618 vette eredetét és a' 18-dik század elején Francziaországban 180 apátságot 's priorságot számlált. Tagjai a' diplomatica 's historia tökéletesitésére felette sokat tettek. Mabilon, Montfaucon, Martène 's sok mások ez egyesületből halhatatlan nevet szerzettek magoknak számos és bő tudományu munkájik által. Nem kevesbbé buzgólkodtak a' szerzet tagjai a' keresztény hit terjesztésében. Angliát Ágoston, Németországot Bonifacius, Helvetiát Gallus 'sat. téritették a' hitre. Honunkban is a' kereszténység elterjesztésén sokat fáradoztak, és első monostorokat Pannon hegyén még Geiza kezdette épiteni, a' királyok alatt részszerént ezek, részszerént az ország nagyai adakozási által számos apátságaik állottak fel, de a' kül- 's belső háboruk 's hazánk számtalan viszontagságai legnagyobb részént eltörölték, Pázmán Péter 53-nak emlékezetét tartá fen, mellyekhez Fuxhoffer még sok másokat számlál. Most még a' szerzet birtokában fenállanak: a' sz. mártoni főapátság a' tihanyi, bakonybeli és dömölki fiókapátságaival; a' telki, melly a' bécsi skot apátsághoz tartozik, és szala-apáti, melly az Austriában fekvő gottvitzi apátsághoz kapcsoltatott. *S. M.*

Benedictio (megszentelés, megáldás), a' cath. anyaszentegyház szertartásiban előforduló olly egyházi foglalatosság, melly által bizonyos személyek vagy dolgok be- meg- v. felszenteltetnek, megáldatnak felajánltatnak, beavattatnak, egyházi vagy idvességes használásra rendeltetnek imádkozás, szentelt vizzel meghintés, tömjénfüstölés és szokszor felkenés (*unctio, sacratio*) által is. — Ekképen szenteltétnek 's áldatnak meg az egyházi szolgak, püspökök, apátok, felsőbb 's alsóbb rendü papok, ba-

rátok, apáczák, házasulandó jegyesek, szülés után az anyák, betegek, haldoklók 's megholtak, — különbféle dolgok 's szerek: u. m. templomok, harangok, templomi 's egyházi készületek, sz. edények, öltözetek, temetők, házak, hajók, zászlók, fegyverek, ételek, italók 'st. ef. Ezen kivül benedictiónak, tulajdonképen megáldásnak, nevezik azt is, midőn a' pápa, cardinalisok, püspökök, apátok 's ezeken kivül is más papok a' népre vagy egyes személyekre akar templomban, akar azon kivül kézzel vagy szent ereklyével, szentelt vizzel és illyfélével keresztjelet vetvén, áldást osztanak. A' pápa pompás apostoli áldást szokott a' népre adni háromszor egy esztendőben: Nagy-Csötörtökön, Husvét 's Pünkösd napján. *Sz.*

Benevento, herczegség Nápolynak principato Oltra nevü tartományában, 4 1/2 nsz. mf. 20.348 lak. 1. város és 8 falu van benne, mellyeket a' 11 század olta a' pápa birt. 1806 Napoleon ministerének, Talleyrandnak, ajándékozta, a' ki uj birtokától Beneventoi herczeg nevet vett fel; hanem 1815 visszaadatott a' pápának. Kiritetnek belőle: szarvas marha, gabona, bor, déli gyümölcsök 's vadak. A' status jövedelme mintegy 6000 spanyol tallért teszen, 's még is felzendültek a' lakosok 1820, hanem csak hamar helyre állott köztök a' csendesség. Hajdan Benevento a' Samnitesek tartományához tartozott. A' Longobardok 571 herczegséggé tették, melly az országoknak elenyészése után is sokáig független maradt. Később a' Saracének vagy Arabok és Normannok kezére került. Csak a' város és mostani környéke kiméltettek meg a' Normannoktól, mivel III. Henrik császár IX. Leo pápának adta azt Bamberghez való feudalis jusairól való lemondásáért. Benevento városa a' h. 32° 27' 's a' sz. 40° 6' közt meg van erősitve, egy dombon a' Sabato és Calore vizeik közt, mellyek innen nem messze egyesülnek egymással; 13,900 lak., 8 temploma, 19 klastrom-, 3 káptalanja, 1 érseke (969 olta) 's több arany- és ezüst-, bőr- 's pergamenfabrikáji vannak. Gabonával nagy kereskedést üz; hanem vásárai csekélyek. Romai kivévén, csaknem egy olaszországi város sem érdemel olly figyelmet a' régiségekre nézve, mint Benevento. Csaknem minden falai, oltárok, sirboltok, oszlopok 's több efféle töredékeiből vannak épittetve. Régiségei közt legnevezetesebb Trajanus romai császár 114 épittetett pompás és még most is épségében fenálló diadalmi ive, melly most arany kapu (*porta aurea*) névvel a' város kapuja. Főtemploma setét és régi goth épület. *L—ú.*

Bengália, l. India.

Benitzki (Péter), szentelt vitéz, a' 17-dik századnak első felében élt. Alig tudunk egyebet felőle annál, hogy illy czimü könyvet irt: „Magyar Rhitmusok, avagy versek, mellyeket irt Benitzki Péter, szentelt vitéz. Első része szép isteni dieséreteket foglal magában; második közönséges magyar példabeszédeket szép oktatással". Ezen munkát Bartok István esztergami kanonok és vicarius 1664-b. 12-ed rétben adta ki. Többször is kijött az, valamint Kassán is 1769-ben, utólszor pedig Posonyban 1806-ban 12. rét. 300. l. Lásd Wallaszky, Toldy. *Szeder Fábián.*

Benkő: 1) József (Közép-Ajtai), szül. 1740 Bardóczon a' székely földön. Élete folyamatjáról annyit tudunk, hogy már fiatal korában fürge szorgalommal munkálódék hazája hajdani állapotjának és viszontagságainak felvilágositásában, és természeti, polgári, egyházi 's tudományos minemüségének és helyezetének esmertetésében; hogy 1778 a' közép-ajtai ref. gyülekezet egyházi oktatója 's az erdővidéki esperestség jegyzője, 1788 pedig a' székely-udvarhelyi collegiumb. istentudomány, keleti nyelvek és történetesmeret tanitója 's a' harlemi tudós társaság tagja vala; hogy 1790 a' boritalban való mértékletlensége miatt onnan elbocsáttatván, egy darabig Közép-Ajtán tartózkodék, azutan hat esztendeig a' köpeczi ref. gyülekezetben hirdeté az Isten igéjét, de emlitett gyarlósága miatt ezen hivatalából is kiesvén, élete hátra lévő részét Közép-Ajtán töltötte el; hogy ezen idő alatt abba nem hagyta ugyan tudományos munkásságát, 's a'